

Päivi Uljas

TAISTELU SOSIAALITURVASTA

AMMATTIYHDISTYSVÄEN TOIMINTA
SOSIAALITURVAN PUOLESTA 1957–1963

Päivi Uljas: Taistelu sosiaalturvasta

Taistelu sosiaaliturvasta

Ammattiyhdistysväen toiminta sosiaaliturvan puolesta 1950–1960

Pystykorvakirja

© Päivi Uljas 2005

ISBN: 952-471-?????

Paino: Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu 2005

Suomen Rauhanpuolustajat

Hämeentie 48
00500 Helsinki
www.rauhanpuolustajat.fi

Like
Meritullinkatu 21
00170 Helsinki
www.likekustannus.fi

Sisällys

Tapahtumia 1956–65	6
Taistelu sosiaaliturvasta	
Ammattiyhdistysväen toiminta sosiaaliturvan puolesta 1950–1960	9
Lukijalle	11
 MURROS JA MUUTTO	15
Puoliproletaarinen Suomi	16
Oikeisto etenee, äidit kiihtyvät	27
Kohti hyvinvointivaltiota	44
 MIELENOSOITTAJAT	55
Liikehdinnän mobilisaatiopohjaa ja työmuotoja	57
Puoliproletaarinen talousjärjestelmä	74
ja sen murtuminen	74
Maalta kaupunkiin	83
Voiton näköala ja ajoitus	92
Säätelyn purusta yleislakkoon	119
 UUDEN SOSIAALITURVAN LYHYT HISTORIA	137
Taistelu työttömyysturvasta	139
Vappuna juhlittiin uutta vuosilomalakia	166
Työeläke kansaneläkkeen rinnalle	169
Samapalkkaisuusperiaate hyväksytään	188
Sairausvakuutus – 60 vuoden projekti	191
Kohti viisipäiväistä työviikkoa	206
Liikkeen saavutus:	219
 MODERNI SOSIAALIVAKUUTUS	219
 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ: LIIKE JA LUOTTAMUS	231
 Olin siellä minäkin	241
Viitteet	244
Lähdeluettelo	247

Tapahtumia 1956–65

- 1956:** Kekkonen presidentiksi, yleislakko, oikeudenkäynnit lakkolaisia vastaan ja solidaarisuusliikehdintä, hintavyöry, uudet kansaneläkelait voimaan, kunnallisvaaleissa tappio vasemmistolle, työttömyys kasvaa, lamailmiöt syvenevät.
- 1957:** Keväällä lapsilisien lykkäyshanke, äitien liike, lapsilisien jarrutuskeskustelu, devalvaatio.
- 1958:** Välikysymyskeskustelut, keväällä suuria mielenosoituksia hallituksen politiikkaa vastaan ja sosiaaliturvan puolesta. Vasemmiston vaalivoitto – eduskuntaan vasemmistoenemmistö, Fagerhomin hallitus ja yöpakaset, kansan välikysymys ja suuret mielenosoitukset mm. sosiaalisten uudistusten puolesta, hallitus kaatuu, ammattiosastojen yhteistyöryhmä muodostetaan Helsinkiin.
- 1959:** Maalaisliiton vähemmistöhallitukset, ammattiosastojen liikehdintää sosiaaliturvan ja työajan lyhentämisen puolesta, kansanedustajat kiirehtivät sosiaaliuudistuksia, työttömyysvakuutuslaki hyväksytään, mutta oikeisto äänestää yli vaalien.
- 1960:** Mielenosoituksia sosiaaliturvan ja työajan lyhentämisen puolesta, uusi työttömyysturvajärjestelmä hyväksytään keväällä, vuosilomat pitenevät viikolla.
- 1961:** Mielenosoituksia ja lähetystöjä työeläkejärjestelmän, sairausvakuutuksen ja 40-tuntisen työviikon puolesta, aktiivisimpina rakennustyöläiset, työeläkejärjestelmä hyväksytään.
- 1962:** Presidentin vaalit, eduskunta hajotetaan, vasemmisto menettää enemmistönsä.

- 1963:** Maalaisliiton vetämä hallitus, jossa TPSL mukana, mielenosoituksia liikevaihtoveroa vastaan, sairausvakuutuksen ja työajan lyhennyksen puolesta, sairausvakuutusjärjestelmä syntyy.
- 1964:** Siirtyminen 40-tuntiseen työviikkoon aloitetaan asteittain ammattiliittojen työehtosopimuksilla, työehtosopimuksista poistetaan naisten ja miesten erilliset palkkataulukot.
- 1965:** Eduskunta siunaa lailla siirtymisen 40-tuntiseen työviikkoon.

Taistelu sosiaaliturvasta

Ammattiyhdistysväen toiminta sosiaaliturvan puolesta 1950–1960

»HÄN MUISTI KERTONEENSA Haskie Jimille nykyaikaisesta tähtitieteestä ja painovoiman ja nopeuden maailmankaikkeutta syleilevistä mekanismeista. Ja sitten hän oli sanonut jotenkin siihen tapaan kuin 'siltikään ei voi kuvitella näkevänsä mitään muuta kuin sattumanvaraisuutta siinä tavassa, jolla sadepisarat putoilevat'. Haskie Jim oli katsellut sadetta hetken mitään puhumatta. Ja sitten hän oli sanonut jotakin ja Jim Leaphorn muisti yhä ne sanat eikä vain niitä vaan myös vanhan miehen ilmeen. 'Minä olen sitä mieltä, että sade kyllä näyttää satunnaiselta katsottuna tästä missä me nyt seisomme. Mutta me voisimme hyvinkin nähdä siinä piilevän järjestyksen, jos seisoisimme jossakin muualla.'»

Tony Hillerman: Kojootin jälki (1991)

Lukijalle

PALKKATYÖLÄISTEN SOSIAALITURVA perustuu työttömyys-, sairaus- ja eläkevakuutuksiin. Niitä koskeva lainsäädäntö hyväksyttiin eduskunnassa vuosina 1960–1963. Seuraavana vuonna päätettiin 40-tuntisesta työviikosta. Uudistukset toteutettiin viidessä vuodessa, siis varsin nopeasti, mutta kansainvälisesti katsoen myöhään. Sosiaaliturvajärjestelmät olivat kehittyneet maatalousvaltaisen yhteiskunnan tarpeisiin, ja työden uudistamiseksi vastaamaan yhteiskunnan muutoksia osoittautui aikaa vieväksi ja vaivalloiseksi.

Sukuyhteisöön perustuva sosiaaliturva mureni teollistumisen ja maaltamuuton myötä. 1950-luvun lopulla oli tultu tilanteeseen, jossa yhä useampi jäi vaille sukuverkoston ja luontaiselinkeinojen turvaa. Palkkataso oli liian pieni, jotta työläiselle olisi jäänyt säästöjä vanhuuden, sairauden tai työttömyyden varalle.

Kaupunkien kasvava työväestö oli sellaisen ongelman edessä, joka sen oli pakko ratkaista tavalla tai toisella. Työväenliikkeellä oli visio sosiaalivakuutuksesta sekä organisaatiot, joihin ahdinkoon joutuneet ihmiset saattoivat samastua ja joiden avulla he saattoivat edistää itselleen välttämättömän turvan kehittämistä.

Sosiaaliturvalainsäädännöstä päätettiin eduskunnassa, mutta päätösten aikaansaamiseen ja muotoutumiseen vaikutti oleellisesti ammattiyhdistysten järjestämä ulkoparlamentaarinen joukkoliike. Tämä liike ja siihen osallistuneet miehet ja naiset ovat suomalaisen sosiaaliturvan tärkeitä

tekijöitä. Heitä ei kuitenkaan lainkaan tunneta alan runsaassa kirjallisuudessa.

Akateeminen tutkimus tarkastelee sosiaaliturvan syntyä lähinnä rakenteellisten tekijöiden kautta sekä puolueiden ja asiantuntijoiden aikaansaannoksena. Monet puhuvat sosiaaliturvan periaatteista ja siteeraavat tohtori Pekka Kuusen näkemyksiä, mutta kukaan ei ole kertonut, mitä ajattelivat kirvesmiehet, levysepät tai leipurit. Kukaan ei ole myöskään kertonut, mitä työläisaktivistit tekivät.

Siksi tässä kirjassa kerrotaan heidän mielipiteistään ja toiminnastaan, siksi sosiaaliturvan syntyhistoriaa tarkastellaan juuri näiden ihmisten ja heidän toimintakanavikseen tulneiden ammattiyhdistysten näkökulmasta. Arjen näkökulmasta muotoutuu myös kritiikki sosiaaliturvatutkimuksen vallitsevia tulkintoja kohtaan: »teorialähtöinen» valtavirta-ajattelu ei tunnista massiivista kansalaisliikehdintää eikä liioin eläketurvan historiallisuutta. Tämän johdosta se päättyy keinotekoisin tulkintoihin muun muassa poliittisista jaoista ja puolueiden roolista sosiaaliturvan kehittämisessä.

Kirja koostuu neljästä asiakokonaisuudesta. Ensimmäisessä luvussa esitellään taustaksi ajanjakson yhteiskunnallista ja taloudellista tilannetta sekä sosiaaliturvatutkimuksen suuntauksia.

Toisessa luvussa tutustutaan turvattomiin olosuhteisiin joutuneisiin työntekijöihin sekä ammattiyhdistysliikkeeseen, sen toimintaan ja sisäiseen toimintalogiikkaan. Pääosaan nousevat joukkotoiminta ja siihen osallistuneet ihmiset.

Kolmas luku on sosiaaliturvalainsäädännön varsinainen syntytarina, tapahtumahistoriallinen kertomus vuoden 1956 yleislakon jälkeisestä ajasta vuoteen 1965, jolloin hyväksyttiin 40 tunnin työaikalaki. Tarinassa esiintyvät sekä poliittiset toimijat eduskunnassa että ulkoparlamentaariset painostusryhmät sen ulkopuolella.

Neljännessä luvussa etsitään vastausta tutkimuskysymyksiin: Mitkä voimat saivat aikaan suuret sosiaaliturvauudistukset? Miten yhteiskunnan rakennemuutos ja maaltamuutto heijastuivat ulkoparlamentaarisi-

sen vaikuttamisen ehtoihin ja edellytyksiin? Millaiset välittömät poliittiset tekijät vaikuttivat ammattiyhdistysten liikehdinnän aktiivisuuteen ja ajoitukseen?

Kirja perustuu Helsingin yliopiston Suomen historian laitokselle vuoden 2004 keväällä tekemääni pro gradu -tutkielmaan, jonka tekstiä olen jossain määrin muokannut. Pääasiallisena lähdeaineistona ovat ammattiosastojen pöytäkirjat ja kirjelmät, ammattiyhdistysaktiivien haastattelut, Kansan Uutisten artikkelit, eduskunnan pöytäkirjat sekä SKDL:n eduskuntaryhmän vastaanottamat sosiaaliturvaa koskevat kirjelmät.

Työnohjaajani, professori Juha Siltala kannusti minua käyttämään omaa kokemustani ammatiliittotyöntekijänä ja tekemään normaalia gradua laajemman tulkinnan. Myös tutkijat Tapio Bergholm ja Jari Heinonen ovat tukeneet aherrustani asiantuntevilla kommentaillaan.

Ystäväni Raimo Parikka ja Jaana Airaksinen ovat auttaneet kovasti tekstin muokkaamisessa: Raimo on vihjaillut uusista lähdemahdollisuuksista ja muistutellut historian tutkimuksen akateemisista pelisäännöistä. Jaana on yrittänyt selkeyttää sanontaa kyselemällä ikään kuin ulkopuolisena, mitä milläkin mahdan tarkoittaa. Kirjan on toimittanut Risto Uljas. Nähtävästi avioliittomme kestää tämänkin hankkeen.

Tavattoman kiehtovan tapahtumasarjan ansiosta useimmilla meistä on turvanamme työttömyys-, eläke- ja sairausvakuutukset. Ne antavat tarvittaessa turvaa Suomen kansalaisille jopa noin kahden miljoonan vanhan markan arvosta. Tämä turva voidaan ymmärtää henkilökohtaiseksi vararahastoksi työttömyyden, sairauden ja vanhuuden varalta – eräänlaiseksi palkkatyöläisen miljoonaoptioksi.

Helsinki 1.1.2005

PÄIVI ULJAS

MURROS JA MUUTTO

SOTIEN JÄLKEISINÄ VUOSIKYMMENINÄ suomalainen yhteiskunta eli ehkä historiansa suurimman mullistuksen pyörteissä. Toisiinsa törmäsivät vanha ja uusi. Murros uudisti rajusti talouden ja tuotannon rakenteita, talouspolitiikan linjaa ja käytäntöjä sekä hallitsemiskulttuureja. Tässä murroksessa muotoutuivat myös suomalaisen sosiaaliturvan lähtökohdat. Siksi sosiaaliturvan kehitystä ei voida tarkastella irrallisena ilmiönä, vaan se on mielletävä osaksi suomalaisen yhteiskunnan yleistä kehitystä.

Puoliproletaarinen Suomi

TUTKIJAT JUKKA PEKKARINEN ja Juhana Vartiainen kuvaavat kirjassaan *Talouspolitiikan pitkä linja* Suomea maana, jonka taloudelle oli keskeistä vientiteollisuus, erityisesti puunjalostusteollisuus sekä siihen liittynyt metalliteollisuus. Nämä viennin avainalat olivat hyvin keskittyneitä, vientiteollisuutta hallitsi pieni joukko suuryrityksiä. Pekkarisen ja Vartiaisen mukaan maamme talouden tärkeä ominaisuus on ollut myös työvoiman liikatarjonta normaalitilana. Työvoiman liikatarjonta puolestaan on perustunut alkutuotannon muodostamaan työvoimareserviin ja pääoman niukkuuteen.¹ Teollisuus kehittyi hitaasti, joten se ei kyennyt työllistämään maaseudun »liikaväestöä».

Isaac Wallerstein esittää teoksessaan *Historiallinen kapitalismi*, miten kapitalistinen maailmantalous kehittyy keskusten ja syrjäisempien alueiden vuorovaikutuksena. Työvoiman halpuus imee periferiaan teollisuutta, ja samalla kun yhteiskunta muuttuu palkkatyöläisyhteiskunnaksi myös palkkataso nousee. Wallersteinin mukaan perifeeristen alueiden puoliproletaarinen palkkatyöväestö kykenee myymään työvoimaansa halvemmalla, koska vain osa hengissä pysymiseen ja työvoiman uusintamiseen tarvittavista hyödykkeistä saadaan palkkatyön ansioilla. Suuri osa elintarpeista voidaan tyydyttää perheyhteisöjen muulla toiminnalla.²

Suomessa teollistuminen ja maaltamuutto tapahtuivat kymmeniä vuosia myöhemmin kuin muissa Pohjoismaissa, ja teollistumisen historiallisiin keskuksiin verrattuna viive oli jopa satoja vuosia. Suomen palkkataso

oli myös huomattavan matala verrattuna esimerkiksi muihin Pohjoismaihin. Ainakin yhtenä selittäjänä tälle myöhäsyntyiselle kaupungistumiselle voidaan pitää puunjalostuksen tärkeää roolia suomalaisessa talouselämässä ja sen sijoittumista maaseudulle – raaka-aineen ja työvoimareservin lähelle.³

Suomen maaseutuvaltaista yhteiskuntarakennetta on tarkasteltu myös porvariston ideologisen ratkaisuna, jolla vuoden 1918 tapahtumien jälkeen pyrittiin ehkäisemään yhteiskunnallisia konflikteja ja integroimaan maaseudun köyhälistöä. Sosiaalipolitiikan tutkija Jari Heinonen kutsuu ilmiötä pienviljelijäprojektiksi, joka kokonaisuusjärjestelmänä tuotti sekä sosiaaliturvan, elannon että yhteiskuntarauhan.⁴

Siirtokarjalaisten asuttaminen ja asutustilojen lohkominen rintamamiehille toisen maailmansodan jälkeen oli jatkoa sotia edeltäneelle yhteiskuntapoliittiselle toimintamallille, jossa ihmiset viljelivät maata itsenäisinä tilallisina ja hankkivat osan elannostaan puunjalostuksesta sekä muusta palkkatyöstä. Vielä 1950-luvulla tilojen määrä kasvoi. Maaseudulla oli lisäksi sotien jälkeenkin runsaasti tilatonta väestöä, joka eli kausitöillä. 1950-luvun puolivälin jälkeen maaseutuväestön asema vaikeutui nopeasti. Syynä oli osin maailmanlaajuinen taloustaantuma, mutta sitä tärkeämpi oli pysyvä muutos: maataloustuotannon ja metsätyövälineiden tuottavuuden nopea kasvu. Puunjalostusteollisuuden tarpeet kyettiin tyydyttämään pienemmällä työntekijämäärällä, eikä maaseutu enää elättänyt väestöään.⁵

Rakennemuutos oli vaikea, ja sen vaatimat poliittiset ratkaisut herättivät suuria ristiriitoja sekä puolueiden välillä että niiden sisällä. Esimerkiksi kokoomuksen kannattajina oli suurtalollisia, vanhan puunjalostusteollisuuden ja uuden metalliteollisuuden omistajia sekä sivistyneistöä ja toimihenkilöitä. Maalaisliittoa rasittivat pienviljelijöiden ja suurtilallisten sekä vauraan etelän ja köyhän pohjolan asukkaiden etujen ristiriidat. Työväestön puolueilla oli vankat kannattajajoukot teollisuuskeskusten ohella myös maaseudulla, mikä eriytti huomattavasti työläistenkin sosiaalista asemaa. SDP:n 1950-luvulla alkaneen hajaannuksen yksi kes-

keinen syy liittyi kysymykseen, kuinka nopeasti teollistumiseen ja tilakoon suurentamiseen tulee lähteä ja miten pienviljelijäväestön ongelmat silloin ratkaistaan.⁶

MYÖHÄSYNTYINEN KEYNESILÄISYYS

KEYNESILÄISYYS

Brittiläisen taloustieteilijän **John Maynard Keynesin** (1883–1946) nimeen liitetty talousteoreettinen suuntaus, joka korostaa kansantalouden ohjauksen sekä kokonaiskysynnän säätelyn tarvetta talouden tasapainoiseen kehitykseen pyrittäessä. Keynesiläisyydellä on ollut tärkeä merkitys sekä talusteorian kehittämisessä että käytännön talouspoliittisen linjan muotoilussa monissa maissa.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen talusteoriaa hallinnut klassinen (liberaali) talusteoria oletti, että talous toimii tasapainoisesti ja lähestyi täystyöllisyyttä, jos se sai toimia vapaasti. Jos työttömyyttä esiintyi se johtui siitä, etteivät palkat laskeneet työvoiman kysyntää vastaavalle tasolle. Työttömyys on näkemyksen mukaan vapaaehtoista.

1930-luvun suuri lamakausi osoitti klassisen opin ontouden ja suurten suhdannevaihteluiden kielteiset seuraukset. Talusteoreettisen kritiikin kärkihahmoksi nousi Keynes. Hän esitti, että lama on häiriötila, joka johtuu kokonaiskysynnän riittämättömyydestä. Kun yksityinen sektori ei kykene turvaamaan riittävää kysyntää, valtion tulee käyttää enemmän varoja investointeihin ja myös kansalaisten ostovoiman tukemiseen. Tämä suhdannesäätelyn tavoite toimii keynesiläisyyden perusteluna valtion aktiiviselle finanssipolitiikalle (budjettien kautta tapahtuvalle rahavarojen ja resurssien ohjaukselle).

Liberaalin taloustieteen korostaessa »vapaan rahan» ensi sijaisuutta keynesiläisyys korostaa valtion finanssipolitiikkaa, jonka avulla tasataan suhdanteita ja tuetaan työllisyyttä. Täystyöllisyyden saavuttamiseksi key-

nesiläisyys suosittelee tarvittaessa velanoton lisäämistä ja alijäämisiä valtionbudjetteja. Laskusuhdanteessa velanotto on usein keynesiläisille sijoitus tulevaisuuteen.

Keynesiläisin argumentein on perusteltu myös tulonjaon tasaamista ja vähempiosaisten tukemista, koska pienituloisten tulonlisäys lisää kysyntää tehokkaammin kuin tulojen kasautuminen suurituloisille.

Koska keynesiläisyys korostaa julkista toimeliaisuutta sen katsotaan edistävän julkisen sektorin yleistä kasvua, muun muassa hyvinvointipalvelujen laajentamista. Keynesiläisyyttä pidetäänkin usein modernin hyvinvointivaltion taloudellisenä perusteluna.

Keynesiläinen talouspolitiikan malli eli kukoistuskauttaan toisen maailmansodan jälkeiset vuosikymmenet, joille oli tyypillistä talouskasvu ja hyvinvointipalvelujen kehittäminen. 1970-luvulla maailmanlaajuinen talouslama, inflaation kiihtyminen ja valuuttakriisit koettelivat talouspolitiikan uskottavuutta ja nostivat kritiikkiä keynesiläisyyttä kohtaan. Monissa maissa ns. monetaristien vyörytys syrjäytti keynesiläisen talousajattelun.

Monetaristit asettavat rahapolitiikan ja budjettien tasapainovaateen keynesiläisen suhdannesäätelyn edelle. He korostavat (uus)liberaalin perinteen mukaisesti hintamekanismin rajoittamattoman toiminnan tärkeyttä ja talouden »vapauttamista» yleensäkin. Monetarismin retoriikkaan kuuluu taloussäätelyn vastustaminen ja vihamielisyys julkista sektoria kohtaan.

Vaikka monetarismi on tavallaan ohitettu talusteorian piirissä sen keskeiset oletukset ovat säilyneet keskeisinä osina useiden länsimaiden talouspolitiikkaa. Markkinamekanismin ylivaltaa arvostellaan edelleen myös keynesiläisin (tai uuskeynesiläisin) argumentein.

Suomessa keynesiläisen talouspolitiikan soveltaminen on ollut riskitöitä. Teoriassa keynesiläinen talousajattelu hyväksyttiin yleisesti 1960-luvun alkupuolelta lähtien ja pyrittiin kysynnän kokonaisvaltaiseen säätelyyn. Käytännössä finanssi- ja muu talouspolitiikka säilyi kui-

tenkin pitkään suhdanteita jyrkentävänä – ei tasaavana. Täystyöllisyyttä ei koskaan omaksuttu todelliseksi tavoitteeksi, kuten esimerkiksi Ruotsissa. Jo 1970-luvun lopulla inflaation hillintä ja ulkoisen tasapainon tavoittelu tulivat tärkeämmiksi kuin suhdannepoliittinen sääntely. Seuraavalla vuosikymmenen lopulla aloitettiin talouden »vapauttaminen» ja julkisen sektorin karsinta jopa yltiömonetaristiseen tyyliin.

Pekkarinen ja Vartiainen kuvaavat suomalaisen talouspolitiikan erikoisluonnetta, joka selvästi erosi etenkin muissa Pohjoismaissa 1950- ja 1960-luvuilla harjoitetusta keynesiläisestä sääntelypolitiikasta. He toteavat, etteivät vasemmisto ja ammattiyhdistysliike olleet mukana todellisessa talouspoliittisessa päätöksenteossa. Myös eduskunnan vaikutusvalta oli vähäinen, koska julkista taloutta koskeva finanssipoliittinen päätöksenteko oli eriytetty korporatiiviseksi erityisalueeksi lähinnä Suomen Pankkiin. Siellä päätöksentekoa hallitsi harvalukuinen talouspoliittinen eliitti. Tätä Pekkarinen ja Vartiainen selittävät maamme koolla, vanhakantaisuudella ja kansallishenkisyydellä.

Suomen kaltaisessa pienessä maassa johtavia eliittejä on verraten helppo muodostaa. Valkoinen Suomi oli kulttuurisesti yhtenäinen, joten johtava ryhmittymä hyväksyttiin melko helposti kansakunnan asioitten hoitajaksi. Markkinat eivät olleet kasvottomia, talouselämän patruunat tiedettiin ja tunnettiin. Kansallishenki oli voimakas. »Vasemmiston asemien vahvistuminen sodan jälkeen ei muuttanut tätä mekanismia, pikemminkin päinvastoin. Yhdeksi selitykseksi tähän on tarjolla talouspolitiikan keskeisten vaikuttajatahojen, ennen kaikkea virkamiehistön, keskuspankin ja elinkeinoelämän, vähäinen luottamus siihen, että avoimeen poliittiseen harkintavaltaan perustuva päätöksentekoprosessi johtaisi yhtä kurinalaiseen julkisen sektorin kasvun hillitsemiseen».⁷

Pekkarinen ja Vartiainen luonnehtivat toisen maailmansodan jälkeistä talouspolitiikkaa kireän rahan ja vakaan markan politiikaksi. Valtiontalou-

dessä pyrittiin kassatasapainoon, vieläpä ilman lainanottoa, ja myös seteli-rahoitus keskuspankista torjuttiin. Valtio oli nettosäästäjä, jonka juoksevat tulot olivat juoksevia menoja suuremmat. Talouskasvun ja rakennemuutoksen edistämistä korostettiin suhdannenäkökulmien jäädessä taka-alalle. Finanssipoliittikkaa arvioitiin kustannus-, kannattavuus- ja hintakilpailukykytekijöiden näkökulmasta, joten valtion budjettipoliittikka oli suhdanteiden kannalta nurinkurista. Budjetoinnin suunnittelemattomuutta on selitetty poliittisella epävakaisuudella ja hallitusten tiheällä vaihtumisella. Toisaalta poliittinen epävakaisuus on korostanut virkamieskunnan ja asiantuntijoiden asemaa.

Vasemmiston edustajat joko hyväksyivät vallitsevan talouspoliittisen linjan tai ajoivat sosialisoinnin tavoitteita, kuten heti toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina. Samalla he kuitenkin keskittyivät käytännön politiikassaan omien kannattajiensa taloudellisten ja kulttuuristen etujen ajamiseen paneutumatta talousrakenteiden tai taloudellisen päätöksenteon demokratisoimiseen.⁸

Jäsentäessään Suomen talouspolitiikan valtavirtaa Jari Heinonen toteaa, että talous- ja sosiaalipoliitiikan kiistattomimmat ja keskeisimmät taustateoreetikot eivät suinkaan olleet 1940–50-luvuilla J. Maynard Keynes, Ernst Wigforss, Gunnar Myrdal tai William Beveridge – vaan Wilhelm Röpke ja muut uusliberaalit, usklassisen ajattelun edustajat: »Röpken ideat tulivat jopa kirjatuksi kokoomuksen puolueohjelmaan 1950-luvulla.»⁹

Sodan aikana vuonna 1941 säädetty taloudellinen valtalaki antoi hallitukselle laajat valtuudet, joiden avulla palkkoja ja hintoja säännösteltiin myös sodan jälkeen. Sodanjälkeisissä uusissa oloissa muodostettu »kolmen suuren» – SKDL:n, SDP:n ja maalaisliiton – hallitus pyrki käynnistämään myös laajoja sosialisointiohjelmaa. Vaikka hallituskoalitio hajosi ja sosialisointihankkeet sen mukana väistyivät, jäljelle jäivät valtalain mahdollistamat hinta- ja palkkasäännöstelysopimukset. Niitä kyettiin jatkaamaan keskeisten etujärjestöjen vaihtelevalla tuella aina vuoteen 1955 saakka. Palkkasäännöstelyyn liittyi aina jonkinlainen täys- tai ylikompensoiva indeksiehto, jolla palkkatyöntekijöille korvattiin elinkustannus-

ten nousu. Viimeisin näistä vakauttamissopimuksista tehtiin vuonna 1951. Siihen ei sisällynyt lainkaan palkankorotuksia, mutta sen keskeisenä osana oli toimenpideohjelma, jolla hintojen nousu oli määrä pysäyttää.¹⁰

Vaikka vasemmistopuolueet ja ay-liike eivät osallistuneet varsinaiseen taloudelliseen päätöksentekoon, niiden kannattajakunnan taloudellinen asema parani miltei koko sodanjälkeisen kymmenvuotiskauden ajan.¹¹ Reaaliansiot nousivat suotuisan talouskasvun, hintasäännöstelyn ja ammattiyhdistysliikkeen työpaikkakohtaisen liikehinnän ansiosta.

Kysymys talouspolitiikan linjasta jakoi myös suomalaista puoluekenttää. Maalaisliiton Ahti Karjalainen oli Keynesin teoksen suomentaja, ja jo presidentti Paasikivi oli vaatinut tutkimusta uusista kansainvälisistä talouspoliittisista ajatuksista. Kun oikeisto oli äänestänyt hintasäännöstelyn nurin, inflaatio kiihtyi ja työttömyys kasvoi nopeasti vuoden 1956 yleislakon jälkeen. Palkkatyöläisten asema vaikeutui, ja tämän seurauksena myös sosiaalidemokraattien talouspoliittiset erimielisyydet alkoivat kärjistyä tannerilaisen linjan ja ay-siiven välillä.

HISTORIAN TRAUMAT JA VASEMMISTON TOISEUS

Menneisyyden katkerat kokemukset jakoivat kansaa ja suomalaisten yhteiskunnallista ajattelua pitkään. Valkoisen Suomen traumat olivat läsnä ihmisten arjessa, sodan jälkeen niistä alettiin puhua kun edelliset 30 vuotta oli vaiettu. Vielä 1950-luvulla kaikki yli 35-vuotiaat olivat eläneet lapsuutensa sisällissodan aikana ja sitä nuoremmatkin olivat kuulleet tai kärsineet sen jälkiselvittelyistä. Maailmansotien välisen ajan kokemukset olivat monen työntekijän mielestä hyvin epämiellyttäviä ja ahdistavia: ammattiyhdistysliike oli hajotettu ja osa sen aktiiveista vangittu, palkkataso oli pidetty alhaisena ja lakot nujerrettu rikkurien avulla. Työläiset odottivat olojensa paranevista, ja siihen sodan päättyminen natsi-Saksan tappioon tuntui avaavan mahdollisuuksia. Taantumus oli nujerrettu, ja kommunistit saivat kansalais- ja toimintaoikeudet. Monille porvareille kommunistit taas olivat henkilöitä, jotka vielä sodan aikana ja sitä ennen suljettiin rikollisina vankilaan.

Poliittiset suhteet kärjistyivät sotapolitiikan päättyessä tappioon, sitä ajaneen valtaeliitin jouduttua puolustuskannalle ja vasemmiston marssissa esiin. Kärkevä ilmapiiri leimasi yhteiskuntaelämää seuraavat vuosikymmenet. Kommunistien johdolla perustettua Suomen Kansan Demokraattista Liittoa (SKDL) äänesti miltei neljäsosa suomalaisista, mutta muut puolueet pyrkivät pitämään sen poliittisen päätöksenteon ulkopuolella. Heti sodan jälkeen oli tosin syntynyt »kolmen suuren» – SKDL:n, SDP:n ja maalaisliiton – hallituskoalitio, eräänlainen kansanrintama. Se ilmensi uudentyyppistä ideologiaa ja hallintokulttuuria, mutta yhteistyö oli päätynyt kylmän sodan melskeisiin 1940-luvun lopulla. Historiantutkija Jorma Kalelan mukaan vuoden 1948 hallitusratkaisun jälkeisen ajan yhteiskuntapolitiikkaa hallitsi itse asiassa varsin yksinkertainen perusasetelma: »Porvarilliset ryhmät pyrkivät määrätietoisesti hankkimaan takaisin sodan jälkeen menettämiään asemia, kun taas työväkeä edustaneet järjestöt puolustivat saavutuksiaan.»¹²

Jyrki Vesikansa kuvaa heti sodan jälkeen vallinnutta ilmapiiriä ja sen muuttumista Keskuskauppakamarin historiaa käsittelevässä teoksessaan *Talouden vapauden puolesta*: »Syksyn 1944 koittaessa myös kauppakamarijärjestö joutui uuteen poliittiseen toimintaympäristöön. Ammattiyhdistysliike eli voimansa tunnossa. Kommunistit nousivat maan alta. Monet kokivat elävänsä 'vaaran vuosia' vasemmistokaappauksen ja neuvostomiehityksen uhan alla... Liikkeellä eivät olleet vain kommunistit vaan valtiojohtoisesta talouselämästä innostuttiin laajalti. Klassista liberalismia syytettiin 1930-luvun pulasta, Keynesin opit julkisella taloudella operoinnista alkoivat levitä... Pelko omasta poliittisesta rohkeudesta näyttää kuitenkin vallanneen Keskuskauppakamarin. Keskuskauppakamarin kyyristellessä muualla elinkeinoelämässä toimittiin. Teollisuuden Keskusvaliokunta päätti joulukuussa 1944 käyttää 1930-luvulla kartutettua kommunismin vastaista rahastoa 'sen alkuperäistä tarkoitusta varten'».

Vesikansan mukaan tilanne alkoi »normalisoitua» SDP:n tannerilaisen johdon liittyttyä kommunismin vastaiseen kylmän sodan rintamaan. »SDP:n *Jo riittää* -kampanjan jälkeen 'vaaran vuosien' pahin paine alkoikin olla

ohi... Syyskokousesitelmässä uskallettiinkin jälleen tarttua muunlaiseen aiheeseen kuin liikenneongelmiin tai metsävaroihin.»¹³

Radikaalin vasemmiston kannattajat näkivät, että natsi-Saksan aseveljeyteen ja sotapolitiikkaan eivät olleet liittoutuneet vain oikeiston edustajat, vaan myös sosiaalidemokraattisen puolueen johto – ainoana sosiaalidemokraattisena puolueena Euroopassa. Muualla toiminta vastarintaliikkeessä oli yhdistänyt työväenliikkeen suuntauksia, Suomessa oli toisin. Täällä oli suorastaan verta välissä. Osa sosiaalidemokraateista, etenkin vanhemmat, vanhan työväenliikkeen ihmiset, olivat sisällissodan kärsineinä taipuvaisia korostamaan suomalaisen porvariston sotaaisuutta ja työväenvastaisuutta. »Asevelisocialisteiksi» kutsuttujen sosiaalidemokraattien kokemusmaailma painotti sen sijaan kommunisminvastaista taistelua. He pitivät oikeiston tavoin radikaalivasemmistoa eräänlaisena iki-aikaisen vihollisen viidentenä kolonnana.

Myös maalaisliitossa esiintyi voimakkaita linjaristiriitoja. Naapuriystävyyttä ja kansallista eheyttä korostaneen Urho Kekkosen asema ja linja eivät suinkaan olleet selviöitä, vaan hän joutui käymään ankaran taistelun oman puolueensa sisällä. Kekkosen K-linjan vastapuolena oli Vieno Sukselaisen mukaan nimetty oikeistohenkisempi S-linja. Ryhmittymien mittelo herätti laajaa huomiota sen ajan julkisuudessa.

MURROS ALKAA

Vuosina 1955–1958 maamme politiikka oli käymistilassa, ja taistelun kohteena olivat keskeiset linjaratkaisut – maaseutuväestön tulevaisuus, ulkopoliittinen suuntautuminen sekä talouspolitiikan sisältö. Kamppailu suurten kansallisten kysymysten ratkaisemiseksi kietoutui monitahoiseksi prosessiksi, joka johti yllättäviin ja ristiriitaisiin liittoutumiin sekä ennalta arvaamattomiin tuloksiin.

Oikeisto oli jo pitkään vaatinut hintasäännöstelyn purkua, ja 1954 se äänesti yli vaalien valtalain, jonka avulla hallitus oli kyennyt sääntelemään hintoja ja palkkoja. Vain Kekkosen hallituksen ero ja presidentti

Paasikiven painostus mahdollistivat sen, että valtalaki saatiin vielä kerran säädetyksi, mutta vuonna 1955 oikeisto äänesti sen jälleen nurin. Tämän seurauksena hajosi hallituksen, ammattiyhdistysliikkeen ja maataloustuottajien MTK:n konsensus. Kaoottinen tilanne johti hintojen nousuun, yleislakkoon sekä maanviljelijöiden vastatoimena järjestämään maitotaloustuotteiden luovutuslakkoon keväällä 1956. Kansainvälinen taloudellinen taantuma ja kotoperäiset talouspoliittiset ratkaisut lisäsivät työttömyyttä. Sen kasvua kiihdyttivät pidemmällä aikavälillä myös työmenetelmien rationalisointi ja maatalouden tuottavuuden kasvu. Reaalipalkat alkoivat laskea 1950-luvun loppua kohti.¹⁴

Samoihin aikoihin käytiin ehkä historiamme hurjin mielipidetaistelu ulkopoliittikan linjasta. Urho Kekkonen valittiin presidentiksi yhden valitsijamiesäänen enemmistöllä, ja hän astui virkaansa saman päivänä kun Suomessa alkoi yleislakko, ensimmäisenä maaliskuuta 1956. Kekkonen joutui seuraavat vuodet kamppailemaan voimakkaasti asemastaan ja etenkin ulkopoliittikkansa linjasta. Vastassa oli linjan muutokseen pyrkivä oikeisto, mutta taistelua käytiin myös hänen oman puolueensa, Maalaisliiton, sisällä.

Sosiaalidemokraattista puoluetta repivät ristiriidat kaikissa suurissa kysymyksissä: miten ratkaista maaseudun väestön asema, miten suhtautua Neuvostoliittoon, Kekkoseen ja kommunisteihin ja miten määritellä talouspolitiikan linja. Vanha puoluejohtaja Väinö Tanner ja puoluesihteerinä Väinö Leskinen kannattivat kireän rahan talouspolitiikkaa ja korostivat palkkatyöläisten ja maaseutuväestön välistä ristiriitaa. Tannerin valinta sosiaalidemokraattisen puolueen johtoon ajoi puoluetta ulkopoliittiseen paitsioon ja kärjisti Kekkosen ja sosiaalidemokraattisen puolueen välejä. SDP:n avoin puoluehajaannus tapahtui siten, että sosiaalidemokraattien »oppositio» sai enemmän kannatusta maaseudulta ja säilytti enemmistönsä SAK:n ja Työväen Urheiluliiton TUL:n johtotelemissä kun taas tannerilais-leskisläinen linja säilytti valta-asemansa puoluekoneistossa. Se sai myös suuremman vaalikannatuksen.

SKDL ja koko kansandemokraattinen liike säilyi ulospäin suhteellisen yhtenäisenä, vaikka toimintalinjasta olikin erimielisyyksiä. Sodanjäl-

keisten kansanrintamapyrkimysten epäonnistuminen ja työväenliikkeen sisäisten suhteiden kärjistyminen aiheuttivat itsekritiikkiä, ja toimintakulttuuria pyrittiin uudistamaan vuoden 1954 julistuksella »Työväki yhteistoimintaan».¹⁵

Perinteisten poliittisten liittoutumien lisäksi syntyi nyt uusia. Kekkonen rakensi oman K-siipensä tueksi ulkopoliittista tukiryhmää kommunisteista ja sosiaalidemokraattien oppositiosta, kun taas SDP:n johdon ympärille ryhmittyi muiden puolueiden ulkopoliittisia oppositiosuuntauksia. Hallituskoalitioita ei kuitenkaan K-linjalta syntynyt, vaan epäluulot kommunisteja kohtaan säilyivät. Kekkonen olisi halunnut heidät hallitukseen, ja myöhemmin Väinö Leskinen arveli muistelmissaan, että näin olisi kaiken järjen nimissä ollut viisasta toimia. Hänen mukaansa kommunistien kannatus oli niin suurta, että heidät olisi pitänyt saada poliittiseen vastuuseen.

Oikeisto etenee, äidit kiihtyvät

VUODEN 1956 YLEISLAKON jälkeinen taloudellinen taantuma kasvatti työttömyyttä ja heikensi työväenliikettä. Lakon jälkitunnelmissa oikeisto pyrki valloittamaan takaisin niitä myönnytyksiä, joihin se oli joutunut suostumaan sodanjälkeisen kolmen suuren koalition aikana muun muassa sosiaalisissa kysymyksissä. Yllättävä vastarinta muutti kuitenkin kehityksen suuntaa ja loi pohjan niille sosiaaliturvan uudistuksille, joille suomalainen hyvinvointivaltio sittemmin rakentui.

YLEISLAKON JÄLKIPUUNTIA

Kari Hokkanen arvioi kirjassaan *Kekkosen maalaisliitto*, että yleislakko yhdisti oikeistoa. Hän kuvaa, miten maalaisliiton eduskuntaryhmän jälkipyykissä 21.3.1956 riideltiin lakon lopettamissopimuksen sisällöstä, ja maalaisliiton työvaliokunnassakin tunnelmat olivat kiihkeitä. Siellä kerrottiin myös oikeistohenkisten »kodinturvajoukkojen» perustamissuunnitelmista, joista päätettiin pysytellä ulkona. Pääministerinä toiminut Karl-August Fagerholm (sd) oli hallituksen tiedonantoa antaessaan esiintynyt sovittelevasti lakkolaisia kohtaan, mikä oli suututtanut maalaisliittolaisia. Ministeri Johannes Virolainen (maalaisliitto) esiintyi jyrkemmin ja tuomitsi lakonaikaiset »laittomuudet». Hän myös kiisti, että lakon lopettamissopimukseen olisi sisältynyt niin sanottu armahduspykälä. Maalaisliiton piirien kevätkokouksissa yleislakon kokemukset puhuttivat ja kuultiin voimakkaita ilmaisuja. Pohjois-Karjalan

piirikokouksessa Arvi Ikonen jyristeli, miten lakkovahdeista oli tullut »yleisöä terrorisoiva miliisi». Maalaisliiton puoluevaltuuskunnan julkilausumassa huhtikuun lopulla 1956 vaadittiin yleislakon aikaisten »laittomuuksien tutkimista ja rikkojien saattamista viipymättä rangaistuksiin».¹⁶

Olavi Lindblom (sd), jota ei voida pitää hulinoinnin ystävänä, toimi yleislakon aikana sekä kansanedustajana että SAK:n pääsihteerinä. Hän ihmetteli muistelmissaan, miksi STT:n uutisissa vääristeltiin Turun levottomuuksia. Hän oletti, että syy tuli näkyviin, kun Porissa vaadittiin kodinturvaa ja perustettavaksi työturvajoukkoja: Porin kokouksella pyrittiin aikaansaamaan eräänlaista uuslapualaisuutta. Lindblom itse arveli, että kolme viikkoa kestäneen yleislakon erinomainen järjestys kuvasi suomalaisen ay-liikkeen kypsyyttä: »Ranskassa ja Italiassa saattaa 48 tunnin yleislakon puitteissa tulla jo vainajiakin.» Edelleen hän paheksui sitä, että »mielenosoitusmarssia siihen liittyvine kokouksineen, joka oli Suomen työväenliikkeen historiassa suurin, ei Suomen yleisradio ollut havainnut. Se ei tiennyt siitä mitään. Ruotsin radio antoi siitä jopa suomalaisen katsauksen.»¹⁷

Yleislakon lakkovahteja vastaan nostettiin 380 syytettä, joista monet johtivat joko sakko- tai vankeustuomioihin.

Maalaisliitto voitti kesällä 1956 pidetyt kunnallisvaalit. »Tulos oli niin hyvä, että se yllätti maalaisliitonkin», kuvasi järjestösihteerin Pekka Silvola maalaisliiton keskushallitukselle laatimassaan yhteenvedossa. Optimistisimmat olivat odottaneet maalaisliitolle 200 lisäpaikkaa, mutta enemmän tuli. Ääntenlisäys tuli etupäässä vasemmalta: SKDL:n laskettiin menettäneen maalaisliitolle 240 paikkaa, ja SDP:kin kärsi tappion, tosin se menetti vain 13 paikkaa. »Kommunismi Suomen maaseudulta on häviämässä. Sama koskee myös sosialidemokraatteja», Silvola iloitsi.¹⁸

SOLIDAARISUUSKAMPPAILU TUOMITTUJEN PUOLESTA

Yleislakon tuomiot kiihdyttivät mieliä työväestön keskuudessa. Heti vuoden 1957 tammikuussa pidettiin Turun seudulla ammattiyhdistysten kokouksia ja järjestettiin mielenosoituksia »luokkatuomioita» vastaan. Lehtitietojen

mukaan turkulaiset saivat vauhtia helsinkiläisiin, ja jo helmikuussa oli perustettu tuomittuja puolustava yhteiskomitea, joka lähetti lähetystöjä eduskuntaan ja ministerien puheille sekä etsi avukseen kansainvälistä juristia.

Tammikuussa 1958 Turussa kuultiin, että kuutta yleislakon takia tuomittua työläistä uhkasi vankeus. Turun kauppatorilla pidettiin helmikuun alussa 10 000 hengen joukkokokous tuomittujen puolesta. Seuraavana päivänä tuhannet työläiset saattoivat tuomittuja vankilaan ja monilla rakennustyömailla oli työnseisauksia. Vangitsemiseen tuli viikon lykkäys, ja 12.2. tuomitut saatettiin uudelleen 2 000–3 000 hengen voimin vankilaan. Portilla laulettiin vangituille, sen jälkeen järjestettiin solidaarisuustilaisuus heidän perheilleen. Työväestön kasvava painostus johti lopulta armahdulain säätämiseen, ja 1958 presidentti armahti vangitut.

Työväestön piirissä armahdusta pidettiin periaatteellisesti tärkeän oikeustaistelun voittona. Se oli vaatinut kymmeniä mielenosoituksia, lähetystöjä ja adresseja ja vaikuttanut monella tavalla sytyttävästi ihmisten mieliin. Ay-aktiivit pitivät voittoa tärkeänä, koska se osoitti työväestölle, ettei enää eletä 1930-lukua eikä lakkoilun takia jouduta vankilaan – ei ainakaan kovin pitkäksi aikaa.

KASSAKRIISIN VARJOLLA LAPSILISIEN KIMPPUUN

Tutkija Katri Hellsten kuvaa väitöskirjassaan 1950-luvun lopulla käytyä keskustelua sosiaalimenojen tasosta. Vallanpitäjien puheissa sosiaalimenojen todisteltiin paisuneen liiallisiksi ja pohdittiin niiden supistamiskeinoja. Keskustelun taustalla oli Hellstenin mukaan taloudellisen kasvun hidastuminen ja sen mukanaan tuomat valtiontalouden ongelmat, kassakriisi sekä sosiaalipoliitikalle kriittinen ilmapiiri.¹⁹

Sosiaalipoliittinen yhdistys järjesti 15.10.1957 keskustelutilaisuuden »Voidaanko sosiaalimenojamme supistaa?» Aiheesta alusti yhdistyksen jäsen valtiotieteen tohtori Pekka Kuusi, ja sitä kommentoivat muun muassa kansantaloustieteen professori Nils Meinander ja Veronmaksajien keskusliiton toimitusjohtaja Matti Kaleva. Erkki Tuomiojan tutkimuksen mukaan »Kuu-

sen alustuksessa myötältiin yleisesti vallinneita käsityksiä sosiaalimenoista valtion- ja kansantaloutta rasittavina kustannuksina». Selkeimmin sosiaalimenojen leikkausta vaativat Kaleva ja Meinander, joka osoitti lähinnä lapsilisät sopivaksi säästökohteeksi. Kuusi piti kansantulon kasvupainetta sellaisena »että kipeitä leikkauksia tuskin tarvitaan. Sosiaalimenojen osuus supistuu riittävän nopeasti, kunhan sovitaan: sosiaalipolitiikan laajentaminen seis.» Pekka Kuusi syytti sosiaalipolitiikan rakentajia »eskomaisiksi töyhöpöpäiksi, joiden sydämen into ylittää aivojen kirkkauden».²⁰

Monet tutkijat tuntuvat hyväksyvän »virallisen» tulkinnan, jonka mukaan vaikeaksi esitetty taloudellinen tilanne riittää selittämään omaksutun supistulinjan. Tuomioja toteaa, että »syksyllä 1957 pitkään huonolla tolalla olleet valtion finanssit olivat ajautuneet niin kovaan ahdinkoon, että hallitus joutui lykkäämään mm. lapsilisien maksatusta selvitäkseen välttämättömistä menoistaan». Hokkanen puhuu »olosuhteiden pakosta» tapahtuneesta lapsilisien maksatuksen lykkäämisestä. Urponen kuitenkin kyseenalaistaa Kuusen linjausta. Hänen mukaansa sosiaalipolitiikkaan kohdistettu kritiikki oli sikäli aiheetonta, etteivät uudistukset lisänneet olennaisesti sosiaalimenojen osuutta bruttokansantuotteesta. Sosiaalimenojen volyymissa Suomi sijoittui 1950-luvulla selvästi eurooppalaisen keskitason alapuolelle.²¹

Kassatilanteella perusteltu sosiaalimenojen ja valtiontalouden supistamislinja oli kuitenkin suhdanteiden kannalta nurinkurinen. Pekkarisen ja Vartiaisen mukaan valittu linja lähinnä syvensi taantumaa: »Aikakauden finanssipolitiikkaa voi todella luonnehtia aktiivisesti suhdanteita kärkejstävaksi... valtion kassatasapainon varjelu saikin täysin absurdeja piirteitä: valtio jopa lakkautti kaikki maksunsa eli julisti itsensä hetkellisesti maksukyvyttömäksi 15.3.1957, mikä on nykyaikaisten valtiontalouksien historiassa ainutlaatuista, semminkin kun valtiontalous oli juoksevilla menoilla mitattuna samana vuonna ylijäämäinen!»²²

Maalaisliiton ja sosiaalidemokraattisen puolueen ministerit pyrkivät kaikin keinoin helpottamaan valtion kassakriisiä, joka nostettiin kaikkein tärkeimmäksi ongelmaksi. Siihen vedoten hallitus päätti lykätä lapsilisien maksua keväällä 1957.

Lapsilisäjärjestelmä oli ollut sodanjälkeisen uudistusvaiheen merkittävimpiä sosiaalipoliittisia saavutuksia. Vuonna 1949 lapsilisien osuus oli peräti 40 prosenttia kaikista valtion sosiaalimenoista. Pekka Kuusi arvioi, että esimerkiksi viisilapsisen pienviljelijäperheen käytettävissä olevat tulot lisääntyivät keskimäärin ehkä noin neljänneksellä lapsilisien ansiosta. Jo vuonna 1953 taloudellisen taantuman aikana valmisteltu K-ohjelma sisälsi lapsilisien poistamisen ensimmäiseltä lapselta. Haatajan mukaan hanke kaatui sosiaalidemokraattisen hallitusryhmän vastustukseen.²³ Myös ammattiyhdistysjärjestöt järjestivät jo tuolloin vastalauseliikehdintää lapsilisien puolustamiseksi.

Huhtikuun loppupuolella 1957 sosiaalidemokraattisen puolueen puoluekokous hajosi, kun Väinö Tanner voitti yhdellä äänellä puolueen puheenjohtajavaalin. Vastaehdokkaana oli pääministeri K.-A. Fagerholm, joka vaalin hävittyään jätti hallituksensa eroilmoituksen. Seuraavan hallituksen pääministerinä toimi maalaisliittolainen Vieno Sukselainen, joka jatkoi Fagerholmin hallituksen linjaa, muun muassa pyrkimyksiä sosiaaliturvan supistamiseen.

ÄIDIT KAPINAAN

Valtion kassakriisillä perusteltu lapsilisien lykkäämishanke suututti erään vaikuttajatahon.

Liikkeelle lähtivät Lahden perheenemännät, Espoon perheenemännät, Sallan naisten lähetystö, Puistolalaisten Valtuuttamat, Joukko Kettuvaaran Aukkaita, Kittilän pitäjän naiset, vastalauseadressin 300 allekirjoittajaa Iisalmesta, Tuorilan kylän työläiset, Asolan perheenäitien lähetystö, Maaseutunaisten neuvottelutilaisuus, Vuoksenlaakson perheenäitien lähetystö, Eiran perheenemännät, Keimolan asukkaat, Nuppulinnan vanhempien kansalaiskokous, Tukkilaiskisan yleisö, äitejä Mäntsälästä, Kuopiosta, Porvoosta, Kajaanista – ja hyvin monet muut.

SKDL:n eduskuntaryhmälle saapui huhtikuusta 1957 alkaen parin kuukauden aikana runsaasti kirjeitä ja kannanottoja, joista lähes kolmisensa-

taa tuli muilta kuin SKDL:n omilta jäsenjärjestöiltä. Näistä lähes sata kirjelmää vastusti lapsilisien siirtämistä. Toiset sata oli kirjelmia, joissa paheksuttiin hallituksen talouspoliittista linjaa ylipäänsä. Äidit olivat suuttuneet. He laativat vastalausekirjelmia ja lähettivät lähetystöjä panemaan hallitusherroja järjestykseen.

LAPSILISÄT PELASTETTIIN – PUHUMALLA

Hallituksen linjaa vastaan suuntautunut kannanottojen ja lähetystöjen virta huipentui kesällä 1957, kun eduskunnassa käytiin niin sanottu jarrutuskeskustelu lapsilisien kohtalosta. Keskustelun aikana eduskuntaan saapui useana päivänä peräkkäin suuria äitilähetystöjä, joita rakennustyöläiset saattoivat. Viidensadan naisen lähetystö tuli 25. kesäkuuta, ja mielenosoitukseen osallistui 29. kesäkuuta noin 3 000 isää ja äitiä.

Varsinaisessa jarrutuskeskustelussa äänessä olivat SKDL:n kansanedustajat, etunenässä Hertta Kuusinen ja turkulainen Judit Nederström-Lundén. He puhuivat niin kauan, ettei päätöstä lapsilisien siirtämisestä kyetty tekemään kesäkuun viimeiseen päivään mennessä kuten laki edellytti. Lapsilisät oli maksettava perheille täysimääräisesti.

Suurta huomiota herättänyt jarrutuskeskustelua on seurattavissa Suomen valtiopäivien pöytäkirjoista vuodelta 1957. Lauantaina 29. kesäkuuta 1957 kello 0.30 eduskunnan täysistunto keskeytettiin, ja sitä jatkettiin kello 1.07. Tällöin alkoi kolmas käsittely, jonka asiana siis oli ehdotus laiksi vuoden 1957 toisen neljänneksen lapsilisien maksamisen siirtämisestä.

**500 naisen lähetystö
eduskuntatalon edustalla**
Lisäksi useita lähetystöjä kautta maan

Pääministeri Sukselainen paheksui SKDL:n edustajien jarrutusta ja totesi, että jo nyt ollaan myöhässä, koska kyseiset lapsilisät olisi pitänyt maksaa toukokuussa. Kansanedustaja Olavi Lindblom (sd) esitti lakia hylättäväksi, ja häntä kannatti edustaja Gunnar Henriksson (sd). Edustaja Toivo Kujala (skdl) epäili sosiaalidemokraattien hylkäyshalun aitoutta ja huomautti, etteivät kansandemokraatit päästä asiaa äänestykseen, vaan keskustelevat ehdotuksesta kunnes se maanantaiaamuna raukeaa.

Edustaja Hertta Kuusinen (skdl) sanoi: »Meitä yritettiin painostaa pettämään lupauksemme, jotka olimme antaneet sadoille ryhmämme puoleen kääntyneille äideille ja heidän kauttaan sadoille tuhansille lapsiperheille.» (Oikealta huuto: »400 täällä oli!») Tähän opetusministeri Kerttu Saalasti (maalaisliitto) vihjasi, että juuri kommunistit olivat järjestäneet viime viikkojen ja kuukausienkin aikana naislähetystöjä eduskuntaan. Pitkä keskustelu puuroutui hetkittäin, ja puhemies vaati kansanedustajia pysymään asiassa. Aika ajoin puhemies uhkasi ajaa ulos keskusteluun aktiivisesti osallistuneen lehteriyleisön.

Vihdoin ratkaiseva vuorokausi vaihtui ja puhemies totesi: »Koska vuoden 1957 toinen neljännes on jo kulunut loppuun ja lapsilisät ovat eräänntyneet maksettaviksi, täysistunto lopetetaan maanantaina 1.7. klo 0.25.»

Jarrutuskeskustelu sai paljon julkisuutta, ja se myös radioitiin. Ihmiset kuuntelivat lähetystä kautta maan kuin suurta jännitysnäytelmää. Sadoilletuhansille perheille kyse oli konkreettisesti toimeentulosta. Kaikki haastattelemani henkilöt muistavat hyvin tapahtuman. He pitävät lapsilisätaistelua jollain lailla oman elämänsä tai yhteiskunnallisen ilmapiirin käännekohtana. Silloin jo vuosia aktiivisesti ay-liikkeessä toiminut metallimies Sulo Lehtonen kertoi, että esimerkiksi hänen vaimonsa päätti tulla mukaan työväenliikkeeseen vasta jarrutuskeskustelua seurattuaan.

Kevään 1957 lukuisiin mielenosoituskokouksiin osallistui kuhunkin Kansan Uutisten mukaan keskimäärin noin 3 000–5 000 ihmistä. Saman verran kansalaisia oli seuraamassa jarrutuskeskustelua ja kannustamassa puhujia kesäkuun lopussa eduskuntatalon edessä Helsingissä. Osa pääsi eduskunnan lehtereille ja piristi sieltä käsin keskustelua asiantuntijalausunnoillaan.

HERTTA KUUSINEN

»Ministeri, kansanedustaja **Hertta Kuusinen** on Suomen historian merkittävin naiskommunistipoliitikko. Hän pääsi lähemmäs poliittista huipua kuin kukaan suomalainen nainen ennen häntä. Otto Ville Kuusisen terävä ja sanavalmis tytär oli vasemmiston johtavia hahmoja yli kolmen vuosikymmenen ajan.»

Vuoden 1918 sota teki neljätoistavuotiaasta Hertasta poliittisesti tietoisempaan. Hertan isä, Otto Ville Kuusinen, oli Suomen vallankumouksen johtohahmoja ja pakeni porvariston voiton jälkeen Neuvostovenäjälle. Siellä hän oli Suomen kommunistisen puolueen perustajajäseniä. Aikuistuttuaan Hertta muutti isänsä luokse Moskovaan, jossa hän avioitui Tuure Lehénin kanssa. 1924 heille syntyi poika Jura. Hertta opiskeli Moskovassa yhteiskuntatieteitä ja kirjallisuutta. 1930-luvun alussa hän osallistui fasismin vastaiseen toimintaan Saksassa.

Hertta palasi Suomeen 1934 ja jatkoi täällä fasismin vastaista toimintaa maanalaisen kommunistisen puolueen soluissa. Saman vuoden lopussa hänet vangittiin ja tuomittiin aatteensa takia viideksi vuodeksi vankeuteen. Lyhyen vapauden jälkeen Hertta Kuusinen vangittiin uudelleen jatkosodan alettua 1941. Hämeen linnan »turvasäilössä» hän osallistui aktiivisesti poliittisten vankien salaiseen opinto- ja harrastustoimintaan.

Neuvostoliiton voitto fasismista avasi vankilan portit poliittisille vangeille myös Suomessa. Hertan lähes kymmenen vuotta kestänyt vankilakierre päättyi pian välirauhan solmimisen jälkeen 1944. Hänet valittiin toimintaoikeudet saaneen SKP:n ja pian perustetun Suomen Kansan Demokraattisen Liiton SKDL:n johtotehtäviin. Samalla hän toimi Vapaa Sana -lehden poliittisena toimittajana.

Eduskuntaan Hertta nousi itsenäisen Suomen ensimmäisissä vapaissa vaaleissa 1945. SKDL:n eduskuntaryhmän puheenjohtajana Hertta sai mainetta ja kunnioitusta yli puoluerajojen ajaessaan tarmokkaasti sosiaalisia ja sivistyksellisiä uudistuksia. Hänellä oli tärkeä rooli muun muassa kansaneläke- ja lapsilisä uudistusten, työviikon lyhentämisen, naisten ja mies-

ten samapalkkaisuuden sekä äitiysloman toteuttamisessa.

Hertta osallistui aktiivisesti rauhanliikkeeseen sekä ystävyyssuhteiden rakentamiseen Suomen ja Neuvostoliiton välille.

Hän nousi monien työläisnaisten (ja -miestenkin) esikuvaksi rohkeilla radioesiintymisillään. Suurta huomiota herättivät hänen puheenvuoronsa radioiduissa välikysymyskeskusteluissa sekä suosituissa Pie-noisparlamentti-ohjelmassa.

Hertta toimi SKDL:n kansanedustajana 1945--71, lyhyen aikaa ministerinä 1948. SKDL:n pääsihteerinä 1952 ja varapuheenjohtajana 1958 . SKP:n kunniapuheenjohtajana 1972. Naisten kansainvälisen demokraattisen liiton puheenjohtajana 1969--74.

Hertan toinen avioliitto muun muassa sisäministerinä toimineen Yrjö Leinon kanssa purkautui 1947. Sittenminhän solmi kohutun suhteen kulttuurivaikuttaja Olavi Paavolaisen kanssa.

Hertta Kuusinen kuoli Moskovassa ja haudattiin Helsinkiin Hietanien hautausmaalle 1974.

Kansallisbiografian mukaan »Hertta Kuusinen oli värikäs vaikuttaja ja salaisen toiminnan ammattilainen, jolla oli paitsi sisä- ja ulkopoliittista osaamista myös herroihin tehoavaa naisellista pelisilmää.»

Mua katsokaa, lapset, ja kadehtikaa:

kun luotiin uutta maailmaa,

minä näin sen ristikon takaa!

Hertta Kuusinen Hämeen linnan vankilassa 11.3.1942

Kirjallisuutta:

Brita Polttila: Hertta Kuusinen -- ihmisen tie, Tammi 1975

Marja-Leena Mikkola (toim.): Vuodenaikain myrskyt. Kirjeitä, runoja ja proosaa 1930--60 -luvulta, Kansankulttuuri 1975

Marja-Leena Mikkola (toim.): Hamlet ystäväni -- kirjeitä Olavi Paavolaiselle(Tammi 1999).

Jo lapsilisäkamppailun kuluessa lamailmiöt olivat syventyneet Suomen taloudessa. Pekkarinen ja Vartiainen kuvaavat talouspolitiikan jatkoa: »Syksyllä 1957 markka devalvoitiin ja samalla purettiin ulkomaankaupan säännöstely. Lama syveni ja kokonaistuotannon kasvu oli lähes pysähdyksissä kahden vuoden ajan vuoteen 1959 saakka. Työttömyys lisääntyi... Budjetti- ja muuta talouspolitiikkaa kiristettiin voimakkaasti devalvaation jälkihoidon nimissä.» Vaihe oli siis eräänlainen 'läksytyskausi', minkä puki sanoiksikin keskuspankin pääjohtaja Rainer von Fieandt toteamalla, että »devalvaation tavoitteena oli pakottaa Suomen kansa paljastamaan päänsä kunnioituksesta markkaa kohtaan».²⁴

Sukselainen yritti koota enemmistöhallitusta koko syksyn, mutta ei onnistunut siinä, koska erilaiset ulko- ja sisäpoliittiset tekijät sekä henkilökohtaiset ristiriidat estivät yrityksen. Sukselainen olisi halunnut hallitukseen sosiaalidemokraatteja Tannerin puolueesta, Kekkonen ei. Muutaman kuukauden ajan istui niin sanottu ottopoikahallitus, jossa oli mukana SDP:n opposition edustajia. Tämä hajotti lopullisesti sosiaalidemokraattisen puolueen, koska ottopoijat menivät hallitukseen ilman puoluejohdon lupaa. »Ottopoikahallitus» ehti kuitenkin toteuttaa edellä mainitun devalvaation, jolla markan arvoa alennettiin 37 prosenttia. Tämän hallituksen kaaduttua maassa oli miltei kahden kuukauden ajan hallituskriisi, jonka jälkeen vaihtoehdoksi jäi virkamieshallitus. Sen muodostamisen Kekkonen antoi Suomen Pankin pääjohtajan Rainer von Fieandin tehtäväksi.

Syksyn 1957 aikana lähetystöjen virta eduskuntaan jatkui, ja nyt nostettiin esiin muutkin asiat kuin lapsilisät. Marraskuussa helsinkiläisten elintarvike-, rakennus- ja metalliammattiosastojen keskusjärjestöt (paikallisten ammattiosastojen yhteiselimiä) kutsuivat koolle ay-väen yleisen kokouksen, joka ryhtyi kokoamaan suurta työläislähetystä. Siihen osallistuivat 200 työpaikan tai ammattiosaston edustajat. Kun lähetystö tuli selostamaan eduskunnasta saamia vastauksia työväentalolle 27. marraskuuta, tilaisuudessa oli läsnä niin paljon väkeä, että tarvittiin kaksi suurta salia ja mikrofonit käytäville.

SKDL:n eduskuntaryhmä vastaanotti vuoden 1957 aikana yhteensä 403 muiden kuin omien jäsenjärjestöjensä kirjettä, joissa käsitellään joko hallitus-, vakautus- tai lapsilisäkysymyksiä tai sosiaaliturvaan liittyviä aloitteita. Näistä kirjeistä noin sata saapui äideiltä ja muilta naisryhmiltä eri puolilta maata Toiset sata olivat yleisten kansalais- ja kyläkokousten lähettämiä. Työttömyystyömailta ja rakennusalan ammattiosastoista lähetettiin samoin lähes sata kirjettä. Loput noin sata kirjelmää olivat muiden alojen ammattiosastojen, niiden yhteiskokousten tai pienviljelijäryhmien lähettämiä. Useimmat kirjelmät olivat erilaisten kokousten tai muiden kollektiivien lähettämiä. Niissä oli usein kymmeniä ja jopa satoja allekirjoittajia.

Lisäksi oli tietysti paljon yksityisten ihmisten kortteja, joissa vastustettiin lapsilisien siirtoa. Allekirjoittajina oli »Joukko pohjolan raatajia» ja muita vaikeasti ryhmiteltäviä lähettäjätahoja. Mukaan ei ole laskettu lukuisia metsätyömiesten palkkoihin tai kansaneläkkeiden riittämättömyyteen liittyviä kirjeitä.

KEVÄT 1958: VÄLIKYSYMYKSIÄ JA MIELENOSOITUKSIA

Vuosi 1958 alkoi pahaenteisesti. Hallitus haki jälleen valtuuksia alentaa lapsilisiä sekä lisäksi kansaneläkkeitä ja äitiysavustuksia. Suunnitelmat nostativat heti vastarintaa. Helsinkiläisten metalli-, rakennus- ja elintarvikealojen keskusjärjestöt kutsuivat työläisiä ja ammattiosastoja yhteiskokoukseen valmistelemaan suurta mielenosoitusta. Sen järjestelyt etenivät tammikuussa näyttävästi. Mielenosoitusmarsseille ilmoitettiin viisi eri lähtöpaikkaa, työpaikkoja kehoitettiin valitsemaan kulkueairuita, ja useilla rakennustyömaille tehtiin päätöksiä myös työnseisauksista. Hallitus ei saanut eduskunnalta hakemiaan valtuuksia, mutta ammattiyhdistysväki jatkoi mielenosoitusvalmistelujaan. Tampereella pidetty työläisten kokous vaati vasemmistolta kovempaa kieltä työväestön elinolojen puolustamiseksi.

Eduskunnassa käytiin keväällä 1958 kaksi pitkää välikysymyskeskustelua. Ensimmäinen oli SKDL:n välikysymys, ja siitä käyty keskustelu toi esiin etenkin kolmen eri vasemmistoryhmän talous- ja sosiaalipoliitti-

set linjaukset. Ne muodostavat eräänlaisen lähtöasetelman sille sosiaaliturvan uudistusprosessille ja joukkoliikkeelle, jotka käynnistyivät saman kesän eduskuntavaaleista.

Toisen välikysymyskeskustelun puheenvuoroista ilmeni, että myös moni maalaisliiton edustaja suhtautui epäilevästi hallituksen talouspolitiikkaan. Ehkä kansanedustajia huolestutti vain eduskuntavaalien lähestyminen, mutta monet heistä valittivat voimattomuuttaan suhteessa talouspolitiikan linjauksiin. Talouspoliittinen päätöksenteko oli eriytetty käytännössä suppean eliitin käsiin lähinnä Suomen Pankkiin. Virkamieshallituksen pääministerinä toimi Suomen Pankin pääjohtaja Rainer von Fieandt, jonka liberalistinen linja huolestutti jopa maalaisliiton oikeistosiiven Sukselaista.

Pääministeri vastasi 18. helmikuuta 1958 SKDL:n välikysymykseen, joka käsitteli erityisesti metsä- ja siirtotyömaiden keinoja palkkoja. Hän vetosi valtion vaikeaan kassatilanteeseen ja selitti, että juuri hallituksen säästäväisyyden ansioista lapsilisät voitiin nyt maksaa ajallaan. Palkat taas olivat pääministerin mukaan työmarkkinajärjestöjen vastuulla, eikä hallitus puutu niihin. SKDL:n eduskuntaryhmän puheenjohtaja Hertta Kuusinen sanoi, ettei maamme ole niin köyhä kuin vanhoissa lauluissa lauletaan. Kuusinen paheksui sitä, että pääministeri oli kieltänyt välikysymyksen radioinnin. Hän tuomitsi devalvaation ja vetosi kansantaloustieteen professori Matti Lepon alustukseen, jossa tämä oli arvostellut devalvaatioratkaisua, koska sillä oli kotimarkkinoita ja kauppaa lamauttava vaikutus. SKDL:n mielestä sosiaaliturvaa oli kehitettävä määrätietoisesti, mikä olisi eduksi myös kansantaloudelle.

Edustaja Väinö Leskinen (sd) oli eri mieltä. Hän totesi, ettei sosiaalipolitiikassa voida pitää sellaista vauhtia tai pyrkiä sellaiseen tasoon kuin esimerkiksi läntisessä naapurimaassa on, koska työttömyys on suurta ja rahaa tarvitaan investointeihin. »Me emme kykene säättämään suuria sosiaalisia uudistuksia, kun kuitenkin on pakko, niin kuin olemme eduskunnassa menneinä kuukausina tehneet, herätä siihen ikävään toteamukseen, ettei noita uudistuksia voida varojen puutteessa panna täytäntöön. Sos. dem. eduskuntaryhmä on viime vuosina tavan takaa ollut tukemassa

pyrkimyksiä rahan arvon vakiinnuttamiseen ja menojen pitämiseen asiallisissa puitteissa.»

Edustaja Tyyne Leivo-Larsson (sd, opp.) sen sijaan ei hyväksynyt kireän rahan politiikkaa. Hän sanoi, että »sosialidemokraattina en ole koskaan voinut hyväksyä sitä ajatusta, että se suuntaus, joka tietää työllisyyden ylläpitämistä, sosiaalisen turvan kehittämistä ja kansan sivistystason kohottamista, olisi väärä.»

Hallitus sai luottamuksen eduskunnan enemmistöltä, mutta ay-väki ei luopunut mielenosoitussuunnitelmistaan. Kaksi päivää välikysymysäänestyksen jälkeen – 20. helmikuuta 1958 – pidetty pääkaupunkiseudun ammattiosastojen mielenosoitus henki joukkovoimaa ja herätti suurta huomiota Helsingin keskustassa. Marsseille osallistui paljon väkeä verrattuna edellisen kevään joukkoesiintymisiin. Kansan Uutisten arvion mukaan noin 12 000 ihmistä osallistui mielenosoitustapahtumaan eduskuntatalon edessä ja noin 4 000–5 000 työläistä antoi pontta vaatimuksille lopettamalla työt kesken päivän.

Mielenosoituksen jälkeen maaliskuun alussa annettu pääkaupunkiseudun ammattialojen keskusjärjestöjen julkilausuma alkoi itsetietoisesti: »Me tulemme uudelleen...» Ammattiosastojen kokous vaati muun muassa työttömyysvakuutusta ja (vielä voimassa olleiden) yleislakkotuomioiden perumista. Myös SAK oli vaatinut maaliskuun alkupäivinä työttömyysvakuutusta, jonka kuluista vastaisi työnantaja. Helsingin »rautakourien», metalliammattiosastojen, lähetystö kävi jälleen eduskunnassa vaatimassa samaa. Huhtikuun alkupäivinä hallitus asettikin uuden komitean valmistelemaan työttömyysvakuutuslakia – edellinen oli istunut kaksi vuotta saamatta aikaan esitystä asiassa.

Työttömyysvakuutus oli nousemassa ay-väen vaatimuslistan kärkeen.

LIIKEHDINTÄ LAAJENEE – OIKEISTO HERMOILEE

Kevään toinen välikysymyskeskustelu alkoi eduskunnassa 15. huhtikuuta 1958. Välikysymyksen esittivät nyt von Fieandin virkamieshallitukselle

sekä maalaisliiton että sosiaalidemokraattien eduskuntaryhmät. Kumpikin välikysymys liittyi maataloustulolain soveltamisesta johtuneisiin elintarvikkeiden hintojen korotuksiin. Samalla ne osoittivat, että talouspolitiikasta oli selvää erimielisyyttä.

Edustaja Väinö Rankila esitti maalaisliiton puheenvuoron, jossa hän selvitti ryhmänsä näkemyksiä: »Alkupalven välikysymyskeskustelun yhteydessä maalaisliiton aloitteesta hyväksyttiin lähiaikojen taloudellinen ohjelma, jossa edellytettiin uusien työtilaisuuksien avaamista, kohtuuttoman korkean korkokannan ja indeksirasituksen purkamista. Edelleen hallitus sai kehotuksen ryhtyä toimenpiteisiin kotimaisten luottomarkkinoiden helpottamiseksi ja ulkomaisen lainan hankkimiseksi. Hallitus ei ole toiminut missään näissä asioissa, jauhun ja maidon hinnan korottaminen on ensimmäinen huomattava toimenpide. Tarkoituksena on ilmeisesti ohjaksia kiristämällä selviytyä lamakaudesta, silläkin uhalla, että se aiheuttaa suuria kärsimyksiä laajoille kansalaispiireille. Nyt ei ole oikea aika maksaa valtion velkaa Suomen Pankille ja kiristää siten rahamarkkinoita.»

Edustaja Gunnar Henriksson selvitti sosiaalidemokraattien välikysymyksen taustaa sillä, että yleislakko syntyi oikeiston ja maataloustuottajien harjoittaman räikeän provokaation seurauksena: »Taloudellinen valtalaki oli kaatunut ja viljelijät lähteneet hyökkäämään. Työläisten nimellisansiot ovat nousseet 5 prosenttia ja elinkustannukset 18.» Edustaja Aarre Simonen (sd, opp.) arvosteli lähinnä Suomen Pankin kireää rahapolitiikkaa verraten tilannetta Kivimäen hallituksen linjaan 1930-luvun pulakaudella. Simonen esitti malliksi hallitukselle Rooseveltin New Deal -politiikkaa ja valitti, miten »demariپیirit yrittävät syyllistää maataloutta taantumien ongelmista, vaikka koko maatalouden osuus kansantulosta on vain 12 prosenttia». Syynä taantumaa oli Simonen mukaan Suomen Pankin ja pääministerin liian kireä rahapolitiikka.

Edustaja Vieno Sukselainen (ml) piti erittäin suurena virheenä viljan ja maidon hintojen korotuksia vaalien alla ja vihjaisi korotusten lisäävän vain kommunistien kannatusta.

Kansan Uutisissa oli 10. huhtikuuta julkaistu kutsu Helsingin ja lähiympäristön työläisille saapua suureen mielenosoitukseen eduskuntatalon eteen viiden päivän kuluttua, jolloin välikysymyskeskustelun oli määrä alkaa. Kutsuilmoituksessa kerrottiin, että työläiset ympäri Helsinkiä tulevat lippujen ja tunnusten kanssa vaatimaan palkankorotuksia, työnsaantia ja työttömyysvakuutusta. Mielenosoitukseen saapui runsaasti väkeä: 20 000 työläistä vaati eduskuntatalon edessä muun muassa pääministeri von Fieandtina eroa ja työttömyysvakuutusta. Lisäksi työssäkäyvien naisten iso lähetystö kiersi eduskunnassa puhuttelemassa ministereitä ja ryhmien edustajia.

Istuntosalissa välikysymyskeskustelu jatkui monta päivää, ja sen lomassa kansanedustajat kuulivat eduskuntatalon eteen saapuneita mielenosoittajia. Edustaja Kalervo Haapasalo (sd) kommentoi 16. huhtikuuta: »Me olemme tämän istuntokauden aikana olleet jo kahden ulkoparlamentaarisen mielenosoituksen todistajina täällä eduskunnassa. Viimeksi eilen tätä välikysymystä käsiteltäessä oli näin laita. Suomen kansa on rauhaa rakastavaa kansaa, eikä hevin antaudu kommunistien juoksutettavaksi, mutta tällä rauhallisuudellakin on tietysti rajansa.» Edustaja Irma Karvikon (Suomen Kansanpuolue, kp) mukaan »propagandamarssit ja torikoukset näyttävät jälleen muodostuvan ajankohtaisiksi».

Edustaja Juho Wirtanen (kok) oli tuohtunut: »Sitten tätä asiaa on koetettu hoitaa ulkoparlamentarisesti. Tuonne eduskuntatalon eteen oli eilen komennettu väkeä. Minä ajattelin, että on se nyt ihmeellistä, että tuollaista puhetta voidaan pitää eduskunnan edessä. Täällä on puhuttu paljon talonpoikaismarssista joka tapahtui joskus, on puhuttu sen epädemokraattisuudesta. Mutta nyt on ihan parlamentaarista sitten nämä tällaiset menot.»

Edustaja Aleksi Kiviaho (skdl) puolusti maatalouden tukemista: »Vaikka laskisimme yhteen kaikki maaseudun tuet, se ei nouse puoleenkaan siitä, mitä yksin devalvaation kautta annettiin puunjalostusteollisuudelle.»

Enää hallitus ei saanut luottamuslausetta, joten virkamieshallituksenkin taival jäi lyhyeksi. Sen kaatuessa eduskuntavaaleihin oli aikaa vain

kaksi kuukautta. Huhtikuun lopulla Kekkonen nimitti uuden virkamieshallituksen, jonka pääministeriksi tuli Reino Kuuskoski.

Jotakin perin merkillistä oli tapahtunut pääkaupunkiseudun työläisten mielissä kuluneen vuoden aikana. Kevään 1957 lapsilisäkeskustelun suurmobilisaatiot saivat liikkeelle keskimäärin 3 000–5 000 ihmistä, mutta seuraavana keväänä 1958 pidetty mielenosoitus keräsi jo noin 20 000 osallistujaa. Taisteluhenki oli nousussa.

Toukokuussa tasavallan presidentille luovutettiin pääkaupunkiseudun työläisten adressi, jossa vaadittiin yleislakkotuomioiden purkamista. Siinä oli 10 487 allekirjoittajaa.

VASEMMISTOENEMMISTÖ EDUSKUNTAAN

Maalaisliitto asetti uuden vaalivoittotavoitteen kesän 1958 eduskuntavaaleihin. Puolue uskoi saavansa läpi 60 kansanedustajaa ja julkisti tavoitteensa koko kansalle puoluekokouksessa muutama kuukausi ennen vaaleja. Maalaisliitto valmistautui huolellisesti ja odotti varmaa voittoa.

Hokkasen mukaan vaikeana yksityiskohtana pidettiin kuitenkin sitä, että lapsilisien maksatusta oli yritetty siirtää. Yleensäkin kajoaminen tuohon etenkin naisille tärkeään saavutettuun etuun oli ollut virhe: »Vaikka miesvaltaiset piiritoimikunnat ja kokoukset saattoivat nyökytellä taloudelliselle välttämättömyydelle, ei kenttä ajatellut niin – eikä varsinkaan se osa kentästä, joka oli vastikään valloitettu vasemmalta. Lapsilisäkysymyksen käsittely on ollut poliittisesti kohtalokasta kentällä», maalaisliiton Kuopion piirin työ- ja talousvaliokunta raportoi heinäkuussa 1957. Etelä-Pohjanmaalla todettiin, että »maalaisliittolaisetkin emännät Evijärvellä allekirjoittivat kommunistien kirjeen lapsilisien puolesta».

Maalaisliiton toiveet suuresta vaalivoitosta eivät toteutuneet, koska virta vei nyt vasemmalle. Muutokset olivat 1950-luvun tilanteessa suuria. SKDL voitti seitsemän lisäpaikkaa, maalaisliitto menetti viisi ja SDP kuusi paikkaa, joista omalle oppositiolle kolme. Eduskuntaan tuli vasemmistoenemmistö, ensimmäisen kerran itsenäisen Suomen aikana.

Maalaisliitto teetti gallupkyselyn yllättävän tappionsa syistä. Tulosten mukaan syitä olivat etenkin »olosuhteiden pakosta» tapahtunut lapsilisien maksatuksen lykkääminen, työttömyys ja etelän siirtotyömaat, joille maaseudun työttömiä oli kuljetettu.²⁵

Italialainen marxisti Antonio Gramsci erittelee *Vankilavihoissaan* Ranskan vallankumouksen taustatekijöitä. Hänen mukaansa valtiota oli kohdannut erittäin vakava finanssikriisi ja kysymys oli siitä, mikä kolmesta etuoikeutetusta säädystä joutuisi kantamaan raskaimman taakan. Gramsci kysyy, määräytyvätkö syvät historialliset kriisit välittömästi taloudellisista kriiseistä, ja toteaa vastauksissaan: »Missään tapauksessa voimien tasapaino ei järkkynyt välittömästi mekaanisista syistä... Järkkymisen taustalla olivat taloudellisen maailman yläpuolella olevat ristiriidat, jotka liittyivät luokkien 'arvovaltaan' (tulevaisuuden taloudelliset intressit) sekä voimistuneisiin riippumattomuuden, itsenäisyyden tai vallan tunteisiin.»²⁶

Suomen politiikan linjaukset vuosina 1957–1958 eivät tosiasiaassa määräytyneet taloudellisesta kriisistä eli mekaanisesta pakosta. Lapsilisien lykkäämistä tosin perusteltiin valtion kassakriisin aiheuttamalla »pakolla», mutta ratkaisulle oli realistisia vaihtoehtoja, kuten todellisuus osoitti. Kyse oli pikemminkin tarpeesta turvata valitun liberalistisen talouspolitiikan jatkuminen perustelemalla sitä ainoana järkevänä vaihtoehtona. »Talouden välttämättömyyksiin» vetoaminen kuului jo tuolloin oikeiston arsenaaliin.

Tapahtumasarja kesän 1956 kunnallisvaaleista kesän 1958 eduskuntavaaleihin viittaa siihen, että oikeisto oli aloittanut voimakkaan vyörytyksen. Sitä rohkaisi voitto kunnallisvaaleissa, SAK:n hajaannuksen yltyminen ja taloudellinen taantuma, joka lisäsi työttömyyttä ja ahdisti työväenliikettä muutenkin. Pääjohtaja von Fieandt oli kuitenkin arvioinut väärin: työväestö ei enää »paljastanut päätään kunnioituksesta», vaan ryhtyi vastarintaan, joka johti oikeistopolitiikan vaikeuksiin ja sittemmin vasemmiston ja etenkin SKDL:n vaalivoittoon.

Kohti hyvinvointivaltiota

SOSIAALIPOLITIIKAN TEORIAA

SOSIAALITURVAN SYNTYÄ ja rakenteita koskevaa kansallista ja kansainvälistä tutkimusta on hyllymetreittäin. Sosiaaliturvan funktionaaliset, rakenteelliset ja marxilaiset selitysmallit erittelevät, minkälaisia syy- ja seurausyhteyksiä sosiaaliturvan syntyyn on esimerkiksi teollistumisella, kaupungistumisella ja maaltamuutolla. Ainakin jonkinlaisena kvasimarxilaisena sosiaaliturvan syntymisen selityksenä esitetään työvoiman uusintamistarve kapitalistisen tuotannon edellytyksenä. Tämäntapaisia rakenneteoreettisia malleja yhdistää jonkinlainen passiivinen determinismi: valtio, yhteinen hyvä, kapitalistinen järjestelmä tai teollistumisen aste ovat objektiivisia syitä, joilla on tietyt seurauksensa. Seuraukset – esimerkiksi sosiaaliset turvajärjestelmät – toteutuvat lainomaisesti kunkin teorian sisäisen logiikan mukaisesti.²⁷

Nyttemmin suosiota ovat saavuttaneet rakenteellis-poliittiset teoriat, joissa huomio kiinnittyy eturyhmien ja luokkien voimasuhteisiin ja keskinäisiin kamppailuihin. Usein empiirisen testauksen kohteena on ollut niin sanottu sosiaalidemokratiahypoteesi, jonka mukaan ratkaisevaa sosiaalipolitiikan kehitykselle on sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen (tai laajemmin vasemmiston) voima. Tutkija Jari Heinosen mukaan »rakenteellis-poliittisen teorian edustavin esimerkki on Gösta Esping-Andersenin teos *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Teos yhdistää hienostuneesti rakenteellis-poliittisen teorian valtaresurssiajattelun ja vertailevan

hyvinvointitutkimuksen. Itse asiassa pääosa 1990-luvun hyvinvointimalikeskustelusta on ollut tavalla tai toisella juuri tämän Esping-Andersenin teoksen virittämää.»²⁸

Tanskalainen sosiologi Gösta Esping-Andersen esittää, että joko suhteellisen harvoin syntyvä vasemmistoenemmistö tai liittoutuma parlamentissa on se voimatekijä, jolla sosiaalidemokraattinen puolue voi pakottaa yhteiskunnan konservatiiviset voimat sosiaalipoliittisiin uudistuksiin. Pohjoismaisten mallien rakenteellisina edellytyksinä hän pitää sosiaalidemokraattisten puolueiden mahdollisuuksia rakentaa liittoutumia pienviljelijävaltaisten maaseudun puolueiden kanssa – toisin kuin Keski- ja Etelä-Euroopassa, missä maaseudun puolueet olivat pääasiassa konservatiivisten suurviljelijöiden johtamia.²⁹ VTT Katri Hellstenin mukaan rakenteellis-poliittisia selityksiä on hallinnut niin sanottu sosiaalidemokratia- tai työväenluokan valtaresurssiteoria, jossa reformistisen vasemmiston voima on tärkein hyvinvointivaltioon vaikuttava tekijä. Hänen mukaansa näkemys painottaa enemmän reformististen työväenpuolueiden osallistumista hallitus- ja toimeenpanovallan käyttöön ja kontrolliin kuin sen kannatusta vaaleissa tai ulkoparlamentaarisia voimia.³⁰

Sosiaaliturvatutkimuksen toista lähestymistapaa voidaan nimittää jakoteoreettiseksi, koska se tarkastelee sosiaaliturvaa etujen jakautumisen pohjalta. Tässä traditiossa yhteiskunnan kehittymistä sosiaalivaltioksi analysoidaan sellaisten jakomallien avulla, jotka kohdistavat tarkastelun siihen, minkälaisia etuja yhteiskunta »jakaa» ja kenelle. Näkemyksen mukaan toisen maailmansodan jälkeisenä aikana sosiaalipolitiikan tarveharkintaisesta (residuaalisesta) jakoperiaatteesta siirryttiin institutionaalisen (tai universaalien) jakoperiaatteen suuntaan. Tarveharkintaisen sosiaaliturvan mallissa yhteiskunnan tehtävät kansalaisten sosiaaliturvan hoitamisessa rajoitetaan minimiin – lähinnä tapauskohtaisesti harkittavaksi köyhäinhoidoksi. Institutionaalisessa mallissa yhteiskunta vastaa, että edut koskevat kaikkia ja ovat tasoltaan kohtuullisia. Näiden äärityyppien välissä on ansioperusteinen jakomalli, jossa yksilön etuudet määräytyvät hänen saavutustensa, useimmiten työhistoriansa mukaan.³¹

Jari Heinosen mukaan ei ole vaikea nähdä, miten varhaiset hyvinvointiteoriat tuottivat jo huomattavan osan niistä periaatteista, joista nykyiset Esping-Andersenin esiin nostamat mallit muodostuvat.

SOSIAALITURVAN JAKOMALLIT

Jari Heinosen yhteenveto sosiaaliturvan perusmalleista³²:

1. Tarveharkintaperiaate – residuaalimalli – tarveharkintavaltio (liberaali hyvinvointivaltio, esimerkiksi USA)
2. Ansioperiaate – ansiosidonnainen jakovaltio (korporatiivinen hyvinvointivaltio, esimerkiksi Saksa)
3. Tarveperiaate – sosiaaliset oikeudet – universaali, minimitason turvaava jakovaltio (tällaista hyvinvointivaltiota ei ole)
4. Erilaiset kombinaatiot – ansiosidonnainen jakovaltio + universaali jakovaltio/palveluvaltio (pohjoismainen, esimerkiksi Suomi).

Erilaiset talouspoliittiset teoriat kytketään usein eri sosiaaliturvamalleihin. Tällöin lähinnä (uus)liberalismilla ja tarveharkintaisella sosiaaliturvalla nähdään yhteinen nimittäjä, kun taas pohjoismaisten hyvinvointimallien ja keynesiläisyyden välille pannaan yhtäläisyysmerkki. Samoin historiallisten ja uskonnollisten perinteiden voima näkyy useimpien tutkijoiden mielestä siinä, että katolisten maiden sosiaaliturvassa perheyhteisö on osa järjestelmää.³³

Jo 1800-luvun lopulla saksalaiset niin sanotut kateederisocialistit muotoilivat sosiaalivakuutusperiaatteita. Torjuakseen sosialistien pääsyn valtaan Bismarckin hallinto antoi periksi, ja Saksassa kehitettiin varsin laaja työväen sosiaalivakuutusjärjestelmä. Saksalaisten innoittamana Suomessa käytiin sosiaaliturvakeskustelua wrightiläisen vanhan työväenliikkeen piirissä 1880-luvulla. Työväenpuolueen Forssan puoluekokouksen ohjelmassa hyväksyttiin laajat sosiaalivaltion tavoitteet vuonna 1903.

Niiden esikuvana oli Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen vuoden 1891 ohjelman selitysteos *Erfurtin ohjelma*, joka oli pääosin Karl Kautskyn laatima. Sen mukaista linjaa sosiaalidemokraatit kannattivat muualakin. Tavoitteena oli, että »kaikkiin työntekijöihin sekä heidän asemassaan oleviin henkilöihin ulottuva kansanvakuutus, käsittäen paitsi sairaus- ja tapaturma-, myöskin ansiokyvyyttömyys- sekä leskien ynnä orpolasten ynnä työttömyysvakuutuksen, on saatava aikaan. Vakuutusmaksusta syntyvät kustannukset suoritetaan yleisen tulo-, varallisuus- ja perintöveron kautta kerätyistä varoista. Vakuutuslaitoksen hallinnon jäsenet valitsevat vakuutetut itse.»³⁴

Historiantutkija Jouko Jaakkolan mukaan »työväenliike oli omaksunut sosiaalipoliittisen linjan, jota voidaan nimittää radikaalireformiseksi. Sen juuret olivat fennomaanisessa sosiaalireformismissa, mutta se oli muuttunut vaatimuksiltaan tätä jyrkemmäksi jo wrightiläisellä kaudella. Vaikka Työväenpuolue otti tavoitteekseen sosialismin, sen sosiaalipoliittinen linja ei muuttunut. Sosiaalisia epäkohtia pyrittiin korjaamaan kapitalismin sisällä.»³⁵

Maailmansotien välisen ajan seuraava suuri aalto kohti hyvinvointivaltiota alkoi 1930-luvun pulakauden jälkeen USA:ssa, kun siellä ryhdyttiin toteuttamaan presidentti Rooseveltin johdolla keynesiläisen talouspolitiikan muunnosta nimellä New Deal.

Toisen maailmansodan jälkeisten vuosien merkittävin ajatussuunta tuli Britanniasta, missä lordi William Beveridgen johdolla valmisteltiin raportti *Social Insurance and Allied Services* vuonna 1942. Tämä on ehkä tunnetuin ja myös seurauksiltaan tärkein modernin sosiaalipoliittisen ajattelun merkki-paalu. Juuri tämän Beveridge-raportin pohjalta kehittyi niin sanottu hyvinvointivaltion käytännöllinen poliittinen taloustiede, jossa ennen muuta on kysymys jakopolitiikasta, riittävän toimeentulon luomisesta kaikille.³⁶

Suomessa residuaalinen tarveharkintamalli, köyhäinhuolto, oli pitkään vallitseva järjestelmä. Tilallisten vanhusten elatus hoidettiin talonpoikaisilla syytinkisopimuksilla. Työsuhteissa sen eräänlaisena vastineena oli työnantajille ja talollisille asetettu huoltoapulain velvoitus elättää pitkään palvel-

leet työntekijänsä. Suku, ystävät, naapurit ja työtoverit sekä ammattias-
tojen apukassat vastasivat siitä sosiaalisesta turvasta, minkä takaamista nyt
pidetään hyvinvointivaltion tehtävänä. Maailmansotien välisenä aikana työ-
väenliike yritti edistää jo vuosisadanvaihteessa omaksumiaan sosiaalipo-
liittisia tavoitteita, mutta vähäisin tuloksin. Toisen maailmansodan jälkeen
Suomessa asetettiin sosiaalivakuutuskomitea pohtimaan Englannin esimer-
kin mukaista järjestelmää, mutta sellaista pidettiin taloudellisesti mahdot-
tomana toteuttaa. Kirjassaan *Matkalla nykyaikaan* tutkijat Antti Karisto,
Pentti Takala ja Ilkka Haapola kuvaavat, miten Beveridgeläiset ajattelumallit
alkoivat kuitenkin saada kannatusta. Professori Hannu Soikkanen on esittä-
nyt, että sota-aika oli vahvistanut näkemystä, jonka mukaan yhteiskunnan
hyväksi uhrautuneet ihmiset olivat oikeutettuja sosiaaliseen turvaan.³⁷

Suomessa heti sodan jälkeen toteutettu lapsilisäjärjestelmä ja 1956
toteutettu kansaneläkeuudistus ovat periaatteessa Beveridgeläisen univer-
saalimallin mukaisia. Sen sijaan myöhemmin syntyneet työttömyysturva-
ja työeläkejärjestelmät ovat lähempänä ansiosidonnaista mallia.

VTT Heikki Niemelä on esittänyt suomalaisen sosiaaliturvan synty-
historian, jota usein siteerataan. Niemelän mukaan sosiaaliturvan raken-
tamisen vastapuolina olivat toisaalta maalaisliiton ja SKDL:n ryhmät ja
toisaalta työnantajien etujärjestöt yhdessä SAK:n ja sosiaalidemokraat-
tien kanssa. Tällöin lapsilisäjärjestelmä, kansaneläkeuudistus ja sairausva-
kuutusjärjestelmä olisivat ikään kuin maalaisliitto–SKDL-akselin tulosta ja
luonteeltaan universaaleja. Työttömyysvakuutus- ja työeläkejärjestelmät
olisivat puolestaan lähinnä SDP–STK-ryhmän aikaansaannoksia ja korpo-
ratiivisen ansiosidonnaisen jakomallin mukaisia. Tämä Niemelän näke-
mys näyttää nauttivan laajahkoa hyväksyntää; Jari Heinonen esittelee
tätä ajattelutapaa, samoin Kari Vähätalo.³⁸

QUI BONO – KUKA HYÖTYY?

Gösta Esping-Andersen esittää, että sosiaalidemokraattiset puolueet ovat
ajaneet sosiaaliturvaa, koska se on ollut heidän edustamansa työväes-

tön luokkaetu. Työttömyyden oloissa ilman sosiaaliturvaa oleva työntekijä
joutuu myymään työvoimaansa halvalla, jolloin kilpailu työtilaisuuksista
heikentää koko luokan taloudellisia mahdollisuuksia.³⁹ Jari Heino-
nen kehittää Esping-Andersenin analyysiä esittäen, että olennaisinta on
kenties sittenkin työväenliikkeen kyky asettaa tavoitteita ja viedä niitä
läpi, kyky käyttää ja näyttää voimaansa muotoilla hegemonisia projek-
teja. Pelkkien valtaresurssien lisäksi on osattava myös luovia, sovitella ja
tehdä kompromisseja.³⁹

Sosiaalidemokraattisen puolueen – tai minkä tahansa puolueen – irrot-
taminen itsenäiseksi toimijaksi, joka kykenee näkemään ja ilmaisemaan
luokan absoluuttisen kokonaisedun, on kuitenkin melko idealistinen aja-
tus. Se on miltei yhtä idealistinen kuin toinen suosittu selitysmalli, jonka
mukaan työnantajien järjestöt asevelihengessä halusivat edistää suoma-
laista sosiaaliturvaa kommunismin ja sosialismin pelon takia.⁴⁰ On vaikea
kuvitella esimerkiksi työnantajaliiton neuvottelijaa kertomassa tekstiiliteh-
taan omistajalle, että »tulihan se ratkaisu kalliiksi, työntekijät olisivat tyyty-
neet pienempiinkin palkkoihin, mutta halusimme maksaa enemmän, koska
kulutuskysynnän paraneminen edistää kaikkien kapitalistien asemaa». Yri-
tys määritellä kokonaisen luokan lyhyen tai pitkän aikavälin kokonaisu-
tu on yhtä aikaa ideologinen valinta ja konkreettiseen tilanteeseen sidottu prosessi,
johon vaikuttaa monien ryhmien erilaisia ja ristiriitaisia intressejä. »Luokan
etu» lienee abstraktio, jota ei voida yksiselitteisesti määritellä.

Puolueiden ja etujärjestöjen rooli luokkien taloudellisen kokonaisedun
edustajina voidaan kyseenalaistaa helposti monilla todellisesta elämästä
tutuilla esimerkeillä. Historioitsija Pauli Kettunen on analysoinut maail-
mansotien välisen ajan sosiaalidemokraattista puoluetta, ja hänen arvi-
onsa mukaan silloisesta linjanmäärittelystä vastasivat lähinnä osuuskaup-
paliikkeen ja kunnallispoliittisen suunnan vaikuttajat. Heidän mielestään
ay-liikkeen yhtenäisyys voitiin alistaa puolueen käymän kommunismin-
vastaisen taistelun hyväksi.⁴¹ Ideologinen valinta ajoi ay-yhtenäisyyden
yli. Puolueen linjanmäärittelystä vastaavat henkilöt joutuvat luonnolli-
sesti ottamaan huomioon kannattajiensakin näkökulmia. Mielenkiintoista

onkin, ketkä tai minkälaiset ihmiset muotoilivat työväenliikkeen sosiaalipoliittista linjaa ja millaisessa historiallisessa tilanteessa se tapahtui.

Kysymys sosiaaliturvasta liikkuu ihmisenä olemisen syvillä vesillä: miten yhteisön jäsenet elättävät vanhuksensa ja sairaansa, minkälaisia taloudellisia ja eettisiä velvoitteita yhteisöllä ja sen yksityisillä jäsenillä on, jotta kyetään elämään jotakuinkin ihmisarvoisesti. Jokainen järjestäytynyt yhteisö joutuu ratkaisemaan tämän asian, mutta kysymyksiin on myös jokaisen yksilön omalta osaltaan vastattava. Valitettavasti sosiaalipoliittikan rakentumista tarkastellaan usein pelkästään ylätasoina toimintana, jossa tutkimuskohteina ovat rakenteellisten tekijöiden lisäksi vain mielipiteisiin mahdollisesti vaikuttaneet tutkijat tai puolueet. Sen sijaan arvojen muodostajina, toimijoina tai turvan vaatijoina tutkimus ei juuri näe niitä ihmisiä, joiden elämän keskeisiä olosuhteita muutokset tai parannukset lähimmin koskevat. Kuitenkin puolueiden ratkaisut syntyvät vuorovaihtusprosessissa, johon vaikuttavat instituutioiden valtaresurssien ohella myös kansalaisten arvot, asenteet ja toimenpiteet. Ilmeisesti puolueiden menestyminen riippuu viime kädessä juuri siitä, kuinka hyvin ne kykenevät ilmaisemaan ja ajamaan edustamiensa kansalaisryhmien etuja.

Mitä mieltä kansalaiset olivat sosiaaliturvauudistuksista ja mitä he tekivät niiden hyväksi? Liittyikö niiden läpiviemiseen kansalaistoimintaa, ja jos liittyi, niin millaista? Oliko kenelläkään niin suurta intressiä sosiaaliturvauudistuksia kohtaan, että hän oli valmis kuluttamaan voimiaan niiden toteuttamiseksi? Tällaiset kysymykset voisivat viedä tutkimusta »lähemmäs ihmistä» ja lisätä tietämystämme sosiaaliturvan syntyprosessista. Sen sijaan sosiaaliturvan valtiollinen ja säädelty nykyolemus ja sen kentties yksityiskohtainenkin erittely saattaa typistää näkökulmaa, jos tutkija ei näe hienosyisten »malliensa» takaa ihmistä omassa arjessaan. Tuskin nykyisen sosiaaliturvankaan syntyvaiheita voidaan ymmärtää tutkimatta kansalaisten arkielämää, koska tuohon aikaan sairauden tai vanhuuden ongelmien ratkaisu oli mitä suurimmassa määrin ihmisten oma asia. Kun yhteiskunnan turvaverkkoja ei ollut, ihmisten oli selvittävä omin voimin. Köyhäinhoidon piirissä oli vain muutamia prosentteja kansalaisista, vaikka

köyhiä oli paljon. Sen sijaan ihmisillä oli omakohtainen selviytymisvastuu ja sen mukainen sisäistetty tietoisuus huolehtia omaisistaan.

Heikki Lehtosen oppikirjassa kuvataan suomalaisen sosiaalipoliittisen ajattelun kehittymistä ja sen kehittäjiä seuraavasti: »Eino Kuusi perusteli sosiaalisten reformien tarpeellisuutta yhteiskunnan tilasta, Heikki Waris ja Armas Nieminen (1955) ihmisen tilasta – moraalisisista ja eettisistä periaatteista, mutta Pekka Kuusi ennen muuta talouden tilasta lähtien.»⁴² Miksi niin monet siteeraavat Pekka Kuusen ajatuksia, mutta kukaan ei puhu mitään salkku- ja jalkinetyöläisten mielipiteistä?

Teollistumisen syntymäissa maaltamuutto tapahtui hitaasti – se alkoi jo ennen varsinaisen työväenliikkeen syntyä ja suuntautui mahdollisesti lähikaupunkeihin. Poliittisen työväenliikkeen syntyä edeltäneessä tradeunionistisessa ammattiyhdistysperinteessä ei luotettu suurestikaan valtion. Paremminkin palkattu käsityöläinen ja ammattiyhdistysaktiivi kykeni palkkataistelun avulla saavuttamaan sellaisen palkan, jolla hän saattoi ehkä elättää oman perheensä ja hoidattaa lähistöllä asuvat vanhuksensa. Oliko hänellä kiinnostustakaan osallistua koko köyhän kansan elättämiseen ja elatuksen kustantamiseen maksamalla veroja? Mahdollisesti ajan ja voimien käyttö yhteisen, kaikkia koskevan sosiaaliturvan hyväksi olisi ollut hänestä huomattavasti epävarmempi ja utopistisempi ajatus kuin oman ammattiyhdistyksen kautta hankittu riittävän suuri palkankorotus ja sen hyödyntäminen.⁴³

Katri Hellsten selvittää tutkimuksessaan, ettei työväenliike toimintansa alkuvaiheessa suinkaan yksimielisesti kannattanut pakollista kansallista vakuutusta. Muun muassa järjestelmän rahoitusta työntekijäin maksuilla ja pääomien kasvattamisella arvosteltiin ja epäiltiin sosiaalisen solidaarisuuden vastaiseksi. Englannissa, Tanskassa ja Saksassa sosiaalidemokraatit äänestivät ensimmäisiä sosiaalivakuutuksia vastaan.⁴⁴ Miten siirtolaisina Amerikkaan tai Australiaan lähteneet ihmiset asettivat nämä kysymykset? Ehkä hekin halusivat universaalin sosiaaliturvan sijasta lisää rahaa lähettääkseen sitä vaikkapa vanhaan kotimaahansa. Jos sosiaaliturvajärjestelmä nähdään tulonjakoprosessina, jossa

suoritetaan kansantulon uusjakoa, ammattitaitoiselle hyvin järjestäytyneelle työväestölle helpommin perusteltava jakotapa on suorittaa ensijakoa omalla työpaikalla, omalta työntajalta, omaan tilipussiin – ainakin joissakin tilanteissa. Kenties suuri osa teollisuusmaiden ihmisistä pystyisi vakuuttamaan itsensä ja perheensä yksilöllisesti, ja ne, jotka eivät tähän kykene, jäisivät hyvin heikon turvan piiriin tai kokonaan ilman turvaa.

Jos lähtökohtana on Esping-Andersenin malli, jossa sosiaaliturvajärjestelmää pidetään työväenliikkeen aikaansaannoksena, on tarkasteltava työväenliikkeen kannattajakuntaa, sen tarpeita ja siihen kohdistuneita erilaisia paineita eikä pelkästään esimerkiksi »vastapuolen» pyyteitä. Millaiset ryhmät vaikuttivat puolueiden päätöksentekoon ja millainen oli heidän suhteensa sosiaaliturvaan? Sosiaalipoliittisen uudistuksen taustalta tulisi löytää etenkin ne ihmisryhmät ja mobilisaatiot, joille uudenlainen sosiaaliturvajärjestelmä oli poikkeuksellisen tärkeä. Samalla on pohdittava, keillä oli riittävästi taloudellisia ja organisatorisia mahdollisuuksia toteuttaa tavoitteitaan. On myös löydettävä se tilanne, jossa nämä ihmisryhmät kohtaavat vasemmiston hyvinvointimallin ja omaksuvat juuri sen omaksi visiokseen – ja miten tämä tapahtuu.

Tämäntapainen arjen näkökulma johtaa tarkastelemaan muun muassa yhteiskunnan sosiaalis-rakenteellisten muutosten sekä menneisyydestä periytyvien ratkaisumallien ja asenteiden välisiä suhteita. Eri intressipiirien näkymätön ja kenties vaikeasti dokumentoitava vaikutus politiikan tekoon ilmenee monella tavalla: ketkä muotoilevat puolueiden linjan, kuka ketäkin äänestää, syntyykö sellaista kansalaistoimintaa, joka vaikuttaa poliittikkoihin, puolueisiin ja yhteiskunnan voimasuhteisiin? Näin ymmärretty konkreettis-historiallinen tarkastelutapa voisi purkaa »yliteoretisointia». Se voisi myös täsmentää Jari Heinosen hegemoniateoreettista tutkimusmallia, jossa »peruskysymykseksi nousee, miten luokkien tai muiden toimijoiden toiminta itsessään voi selittää hyvinvointimallien kehittymistä ja millainen on sosiaalipoliittikkaan vaikuttavien voimien sisäinen historiallinen dynamiikka».⁴⁵

Lapsilisien lykkäyshanke kenties osoitti, ettei äitejä olisi kannattanut suututtaa vaalien alla. Jos tyydymme pitämään ihmisiä »puoluekansalaisina», jotka toimivat ja asennoituvat »omien» puolueittensa määritysten mukaisesti, saatamme kadottaa näköpiiristä asian ytimen: puolueiden riippuvuuden ihmisistä. Vaikka usein tuntuu, että poliittiset puolueet elävät omaa ylhäistä elämäänsä, ne ovat kuitenkin viime kädessä vain välineitä, joiden sisällä ja avulla erilaiset ihmisryhmät pyrkivät ajamaan etujaan ja ratkaisemaan näkemys- ja eturistiriitojaan. Kamppailut johtavat konkreettisten olosuhteiden mukaan erilaisiin tuloksiin. Niinpä esimerkiksi sosiaaliturvajärjestelmien muodot poikkeavat toisistaan niissäkin maissa, joille vahvat työväenliikkeen organisaatiot ovat tyypillisiä. Tämäntapaisten erojen tutkimuksessa ihmisten arkeen tarkentava mikrohistoriallinen näkökulma voi olla avuksi.

MIELENOSOITTAJAT

RAKENNUSTYÖLÄINEN MAURI PERÄ marssi 21. huhtikuuta 1960 klo 16.45 Hakaniemestä lähteneen mielenosoituskulkueen neljännessä tai viidennessä rivissä. Vieressä oli tuttuja miehiä samalta työmaalta. Mielenosoitusmarssi ohitti Rautatieaseman ja kääntyi Kaivokadulta Mannerheimintielle. Samalla se yhtyi telakkatyöläisten kulkueeseen, joka saapui Mannerheimintietä Hietalahdesta.

– Se oli riemukas tunne, kun näimme, että Hietaniemenkin kulkueessa oli paljon väkeä ja jämerät tunnuksot mukana, Mauri Perä muistelee.

Yhtyneen kulkueen kärjessä kannettiin Suomen lippua ja ammattiosastojen punalippuja. Jokaisella osastolla oli vuosikokouksessa valittu virallinen lipunkantaja. Lippujen jäljessä kannettiin suuria banderoletteja. Niissä luki: »Työttömyysvakuutus saatava heti!» ja »Kesäloma jo tänä kesäksi!» Mukana oli miehiä ja naisia, enemmistö kuitenkin miehiä. Ihmisten ilmeet olivat vakavat, mutta väki vaikutti reippaalta ja päättäväiseltä.

Kulkue suuntasi eduskuntatalon edustalle, johon oli jo kokoontunut paljon väkeä. He olivat saapuneet pohjoisen suunnalta, Töölön seudun ja Pohjois-Helsingin työmailta.

Tuhannet helsinkiläiset työläiset olivat marssineet ammattijärjestöjensä kutsusta vaatimaan työttömyysturvaa, joka heiltä toistaiseksi puuttui. Nyt se oli päätetty hankkia. Vaatimuksena oli myös vuosilomien pidentäminen yhdellä viikolla.

– Uskoimme varmasti, että olimme oikealla asialla. Eduskunnan eteen saapuessamme mielenosoituksessa oli todellista joukkovoiman tuntua. Ainakin rakennustyöläiset olivat hyvin yksituumaisesti ammattijärjestöjensä vaatimusten takana. Olimme sitä mieltä, että yhteisellä joukkotoiminnalla niitä voidaan edistää. Luotimme samalla siihen, että vasemmiston kansanedustajat ajavat asiaa tosissaan myös eduskunnan sisäpuolella, Mauri Perä kertoo.

Hän oli siihen aikaan töissä kirvesmiehenä kerrostalotyömaalla Ruskeasuolla. Ruokatunnilla oli pidetty työmaakokous, jossa Mauri oli selostanut työttömyysturvauudistuksen tilannetta. Sitä hän seurasi tiiviisti vasemmistolehdistöstä, ja sana kulki vikkellä myös suusta suuhun ammattiyhdistysaktiivien kesken. Kokouksen yksimielinen päätös oli, että uudistus on toteutettava viivyttämättä yleisenä työttömyysvakuutuksena. Kannanotto päätettiin lähettää kirjeitse eduskuntaryhmien tietoon.

– Korostimme vielä kantaamme lyömällä perseet penkkiin loppupäiväksi ja päättämällä osallistua mielenosoitukseen eduskuntatalolla.

Liikehdinnän mobilisaatiopohjaa ja työmuotoja

VUODEN 1960 HUHTIKUUN mielenosoitus oli yksi monista. Ay-väen suuria mielenosoituksia oli nähty jo kahtena edellisvuotena, ja niitä järjestettiin runsaasti vielä parin seuraavankin vuoden aikana. Mielenosoituksiin ja muihin tempauksiin osallistui kymmeniätuhansia ihmisiä, ja heidän yhteinen toimintansa muodosti laajan ulkoparlamentarisen joukkoliikkeen. Se vaikutti ratkaisevasti nykyisen sosiaaliturvamme syntyyn. Yhteiskunta- tai sosiaalihistorian oppikirjoissa tätä liikehdintää ei kuitenkaan tunneta eikä tunnisteta käytännöllisesti katsoen ollenkaan.

Siksi on paikallaan paikata historian valkoisia sivuja ja tutustua suomalaisen sosiaaliturvatutkimuksen suureen tuntemattomaan: liikehdintää järjestäneisiin ammattiosastoihin ja niiden aktiiveihin, naisiin ja -miehiin, joita saamme kiittää nykyisestä sosiaaliturvastamme. Luvun loppupuolella pohdin liikehdinnän syntyyn ja ajoitukseen vaikuttaneita tekijöitä: Miksi sosiaaliturvan uudistaminen tapahtui meillä suhteellisen myöhään? Mitkä välittömät tekijät sitten käynnistivät äitien liikehdinnän ja lopulta koko prosessin?

Joukkoliikkeellä oli monenlaisia toimintamuotoja. Liikehdinnän ensimmäisiä oireiluja olivat usein kansalaisten kannanotot.

KÄLKÄSENJÄRVELTÄ KAJAHTI

Vantaalainen kirvesmies Matti Piirainen eli lapsuuttaan 1950-luvulla Kainuussa. Hän muistaa hyvin, kuinka Kälkäsenjärven miehet värkkäsivät

sunnuntaipäivänä yhdistetyn tupailta-elokuvaesityksen osanottajien julkilausumaa eduskunnalle. Tupailta oli ollut juhlava tilaisuus. Lakana nautattiin Matin kotituvan seinään, ja yhdessä katsottiin elokuva, joka kertoi esimerkiksi Neuvostoliiton valaanpyynnistä.

Sitten keskusteltiin ajankohtaiset asiat ja päätettiin lähettää julkilausuma eduskuntaryhmille. Tupa höyrysi tupakansavusta kun miehet miettivät ja kirjoittivat lyijykynällä pitkiä kirjeitä päättäjille. Kun kirjelmä oli valmis, jokainen läsnäolija allekirjoitti sen henkilökohtaisesti juhlanan tunnelman vallitessa. Tämä paperi oli tosissaan tehty.

Etenkin Kainuun ja Lapin pienistä kylistä lähetettiin uskomaton määrä voimakkaita vetoomuksia ja ohjeita kansanedustajille. Usein ne lähetettiin tupailtan tai kansalaiskokouksen nimissä, mutta yhtä usein kaikki osanottajat allekirjoittivat kirjeen henkilökohtaisesti. Sittemmin tyhjilleen jääneistä kylistä lähti kirjelmiä, joissa saattoi olla useiden sivujen verran allekirjoituksia.

VIESTIEN TULVA

SKDL:n eduskuntaryhmä sai vuosina 1957–1963 tuhansia kirjelmiä kansalaisilta, kansalaisryhmiltä ja järjestöiltä eri puolilta maata. Pelkkä kirjeiden luettelo tuntuu vievän kauas ajassa taaksepäin. Asutustilallisten vetoamukset, tupailtojen vaatimukset, tukkilaiskisojen adressit tai metsä- ja uittotyöväen ammattiosastojen julkilausumat – kaikki kertovat maailmasta, jota ei enää ole. Se maailma saattoi olla köyhä ja kaukana, mutta sen jäsenille suomalainen yhteiskunta oli kuin oma kotipiha, sitä piti kaiken aikaa siivota ja kunnostaa.

Usein kirjeet ennakoivat tulevaa liikehdintää. Kirjeiden aiheet ja lähetäjät vaihtelivat sosiaaliturvakamppailun kuluessa siten, että niiden perusteella voidaan tehdä päätelmiä joukkoliikkeen kehityksen suunnista ja painopisteistä.

Alkuvaiheissaan vuoden 1957 keväällä kirjetulva käsitteli lapsilisiä ja hallituksen vakauttamisohjelmaa. Lapsilisien siirtämisen vastustaminen alkoi

sekä spontaanisti että Suomen Naisten Demokraattisen Liiton (SKDL:n jäsenjärjestö) jäsenten järjestämänä. Vastalauseliikehdinnästä kehkeytyi hyvin monipuolista toimintaa: muodollisia ja epämuodollisia yhteenliittymiä, adressikeräyksiä, isoja ja pieniä mielenilmaisuja. Kaikkiaan kampanja kokosi valtavan määrän ihmisiä. Eiran perheenemäntien lähetystö ei varmaankaan mobilisoinut aivan jokaista eiralaisrouvaa kadulle, eikä nuppulinnaisten esiintyminenkaan voinut olla lukumääräisesti kovin massiivista. Kysymys oli silti naisten todellisesta ja voimakkaasta mielipiteestä. Maalaisliiton tilaamassa gallupissa lapsilisien lykkäyshanke mainitaan yhdeksi puolueen vaalitappion syyksi vuoden 1958 eduskuntavaaleissa.

Kirjeitten yhteismäärä kehittyi aluksi samansuuntaisesti kuin mielenosoituksiin osallistuneiden määrä. Sekä kirjelmiä että mielenosoittajia oli eniten kevästä 1958 kevääseen 1959. Tähän väliin ajoittui vasemmiston vaalivoitto kesällä 1958. Vuoden 1959 syksyllä mielenosoituksiin osallistuneiden määrä väheni, ehkä äitien suurin innostus laantui vähitellen, kun lapsilisien siirto oli torjuttu. Liikkeellä olivat nyt pääasiassa ammattiyhdistysjärjestöt: valtaosa kirjelmistä oli ammattiosastoilta, ja mielenosoitukset olivat leimallisesti työläisten ja ay-väen esiintymisiä. Niiden vaatimukset koskivat lähinnä työtömyysturvaa ja muita sosiaalisia uudistuksia sekä työajan lyhentämistä.

Erittelemällä kirjeitä lähetäjien ja sisällön mukaan voi löytää ikään kuin kaksi erilaista joukkoliikettä. Äitien, tukkilaiskisojen yleisön, kyläkokousten ja muiden hankalasti luokiteltavien lähetäjätahojen kirjeet näyttävät käsittelevän ajankohtaisia talouspoliittisia kysymyksiä, kun taas ammattiyhdistysjärjestöjen kirjeet käsittelevät lähinnä sosiaalipoliittisia uudistuksia. Nähtävästi lapsilisien lykkäyshanke ja sen torjunut jarrutuskeskustelu synnyttivät laajan kansalaismielipiteen, jonka myötä vasemmisto saavutti vaalivoiton ja eduskuntaenemmistön. Tämän tilanteen ay-liikkeen aktiivit hyödynsivät sitten sosiaaliturvakamppailussaan.

Kantaa ottivat monien eri alojen työläiset, mutta aktiivisimpia olivat rakennustyöläiset. Heidän kirjeitään oli vaihtelevasti joko hiukan yli tai alle puolet kaikista ammattiyhdistysväen kirjeistä. Jyrkkä pudotus kirjeiden määrässä syksyllä 1960 kertonee siitä pettymyksestä, mitä tunnet-

tiin, kun työttömyysturvauudistus toteutettiin tavalla, jota monet ammattiosastot vastustivat.

Porvarienemmistöisen eduskunnan myötä ammattiosastojen kirjeet lopuivat miltei tyystin vuoden 1962 syksyllä. Vuonna 1963 hallitus uhkasi liikevaihtoveron korotuksella. Se ja samoihin aikoihin käynnissä ollut kamppailu sairausvakuutuslain puolesta synnyttivät uuden kirjetulvan, mutta nyt kirjelmät tulivat enimmäkseen työmaakokouksilta. Vaikka liikevaihtoveron korotus ja sairausvakuutuslaki koskivat kaikkia kansalaisia, aika oli muuttunut. Mielenosoituksiin osallistui vähemmän väkeä, ja spontaanien yhteenliittymien kirjelmiä saapui selvästi vähemmän kuin vuosien 1958–59 aikana.

TAULUKKO 1.

SKDL:N EDUSKUNTARYHMÄLLE SAAPUNEET KIRJEET LÄHETYSPAIKAN MUKAAN

Lähetyspaikka	Ajanjakso 1.1.–31.6.1957	Ajanjakso 1.1.–31.6.1961
Hki	33	43
Uusimaa	22	17
Turku	11	26
Tampere	16	13
muut kaupungit	67	56
maaseutu	89	49

Keväällä 1958 lapsilisäkamppailu herätti protestimielialaa ympäri Suomea, mutta kevään 1961 työeläkeratkaisut eivät näytä enää kiinnostaneen maaseudun väestöä samassa määrin. Kaupunkien ammatilliset järjestöt ottivat sen sijaan kantaa edelleenkin aktiivisesti, olihan työeläkeratkaisu heille läheinen.

MIELENOSOITUKSET

Ammattiyhdistysaktiivit kykenivät järjestämään aktiivisen sosiaaliturvaliikehinnän aikana, jolloin työväenliike oli järjestöllisesti hajanainen ja

sen eri suuntaukset kävivät ajoittain kovaakin kilpailua keskenään. Sosiaaliturvan uudistus ja työajan lyhennys olivat kuitenkin ohjelmallisesti ja virallisesti yhteisiä tavoitteita sekä työväenpuolueille että ammattijärjestöille (SAK ja SAJ), ne perustuivat yhtenäisen työväenliikkeen ohjelmaan vuodelta 1903. Erimielisyyksiä esiintyi uudistusten toteuttamisaikatauluista ja vaihtelevasti sisällöstäkin eri kompromissivaiheissa.

Hajanaisuudesta huolimatta joukkoliikkeisiin osallistui runsaasti työläisiä ja myös vasemmiston vappujuhlat keräsivät paljon väkeä. Elintarvike-, rakennus- ja metallialojen keskusjärjestöjen vappujuhliin osallistui vuosittain 10 000–30 000 henkeä.

Helsingin vanhan ammatillisen paikallisjärjestön lopettamispäätöksen yhteydessä vuonna 1957 kerrottiin, että järjestössä oli 16 000 jäsentä, joten se oli jäsenmäärältään uutta Suur-Helsingin ammatillista paikallisjärjestöä suurempi. Joka tapauksessa ammatillisten järjestöjen sen aikaiset vappujuhlat kokosivat jopa kaksi kertaa enemmän väkeä kuin lakkauteissa paikallisjärjestössä ilmoitettiin olleen jäseniä. Mukana oli siten runsaasti myös sellaista väkeä, joka ei kuulunut ainakaan näihin ammattijärjestöihin. Tosin tapahtumien osallistujamääristä käytiin jatkuvaa »ideologista taistelua».

Kun Rudolf Lindblad kurvasi mielenosoituksiin Java-moottoripyörällä nuoren työporukkinsa kanssa, järjestysmiehet suhtautuivat heihin aluksi epäluuloisesti. Pian selvisi, että kypärän alta löytyi kumikorjaajien ammattiosaston terävä kärki, joten jännitys laukesi ja nuoret radikaalit toivotettiin tervetulleeksi yhteisiin riveihin. Myöhemmin »Limppu» oli itse järjestämässä mielenosoituksia ja laskemassa järjestäjän ominaisuudessa ruotuja ja rivejä. Hänen mukaansa totta on, että vasemmistolehdissä vähän liioiteltiin osallistujamääriä, mutta jos Helsingin Sanomat ilmoitti 3 000 ja Kansan Uutiset 8 000, niin todellisuudessa mielenosoittajia oli 6 500–7 500. Mielenosoituskuvistakin voi päätellä, että osanottajia oli sankoin joukoin.

Leipuri Teuvo Kauhanen jakoi mielenosoituslentolehtisiä Elannon leipähtaalla, ja sieltä osallistui paljon väkeä. Kalle Eriksson ihmetteli vielä

neljäkymmentä vuotta myöhemmin, miten Teuvo aina saikin niin paljon väkeä liikkeelle leipätehtaalta. Monet elintarviketyöläiset eivät toisaalta muista osallistuneensa muihin esiintymisiin kuin vappujuhliin, toimistotyöntekijä Marja Myllyniemi taas kertoo olleensa mukana miltei jokaisessa mielenosoituksessa. Usein marssille lähti koko Elintarviketyöläisten liiton henkilökunta yhdessä. Mielenosoituksissa tapasi vanhoja tuttuja ja löysi uusia. Melkein kaikki haastateltavat korostavat sitä valtavaa voiman ja yhteenkuuluvuuden tunnetta, jonka tuhansien osanottajien yhteinen liike antoi.

Rakennustyömailta lähdettiin porukalla, ja Lindblad arveleekin, että useimmissa sen ajan mielenosoituksissa pääosa osallistujista oli rakentajia. Rakennustyöläiset vauhdittivat muun muassa LEL-työeläkevaatimustaan lakolla. Sen tueksi järjestettyyn mielenosoitukseen saapui noin 2 500 rakennustyöläistä. Metallitehtaista tuli paljon mielenosoittajia, etenkin telakoilta. Myös G. W. Sohlbergin tehtaalta lähdettiin usein porukalla. Reijo Kaunola muistaa, että energialaitoksen työntekijät lähtivät mielenosoitukseen marssien. Heidän rivinsä yhti yhti Hämeentiellä Arabian tehtaiden ammattiosaston kulkueeseen ainakin muutaman kerran.

Mielenosoitusten osallistujamäärissä saavutettiin huippulukemat vuoden 1958 aikana: keväällä välikysymyskeskustelun ja joulukuussa yöpakkashallitusten hajoamisen yhteydessä pidettyihin mielenosoituksiin osallistui lähes 20 000 henkeä. Yhtä paljon väkeä kokoontui vielä seuraavanakin vuonna sosiaaliturvamielenosoituksiin. Työttömyysvakuutuksen käsittelyn yhteydessä joulukuussa 1959 pidetty mielenosoitus ja sen jälkeiset mielenosoitukset vetivät alle 10 000 henkeä, mutta olivat varsin näyttäviä, kuten lehtikuvistakin voidaan päätellä.

Todennäköisesti sosiaaliturvamielenosoituksiin osallistui eniten järjestävien järjestöjen jäseniä. Mielenosoitusten ja lähetystöjen tavoitteet olivat yhteisiä ja ihmisille kovin tarpeellisia, joten esiintymisiä ei varmaankaan kovasti haluttu eikä kehdattukaan vastustaa ammattiosastoissa. Ja mikäli työmaalta lähdettiin marssien tai muuten porukalla, oli matkassa todennäköisesti osanottajia kaikista työväenpuolueista. Jos taas mielen-

osoitukset profiloituivat selvästi johonkin poliittiseen suuntaukseen, toisen suunnan kannattajat eivät niihin mielellään osallistuneet.

AMMATTIOSASTOJEN YHTEISTYÖ

Useimmiten helsinkiläisten mielenosoitusten ja neuvottelukokousten koollekutsujina olivat elintarvike-, rakennus- ja metallialan ammattiosastojen helsinkiläiset keskusjärjestöt. Ne olivat näiden alojen ammattiosastojen paikallisia yhteenliittymiä. Läheistä yhteistoimintaa harrasivat Helsingissä nimenomaan elintarvikkeen, rakennuksen ja metallin keskusjärjestöt, jotka kantoivat vasemmiston traditiota jo 1800-luvun lopulta.

Tarkastelujaksolla osan aikaa toimi myös ammattiosastojen yhteistyöryhmä, jonka toiminta oli parhaimmillaan hyvinkin vetovoimaista. Se oli eri alojen ammattiosastojen avoin yhteistyöfoorumi, jolla osastot toimivat suoraan keskenään ilman virallisia yläorganisaatioita, ja se kokosi yhteistoimintaan muitakin ammattiosastoja kuin edellä mainittuihin keskusjärjestöihin kuuluvia. Vanha Helsingin amatillinen paikallisjärjestö oli hajonnut 1950-luvun alun poliittisissa riidoissa, eikä eri alojen ammattiosastoilla ollut sen jälkeen pääkaupungissa yhteistä järjestöä. Uusi yhteistyöryhmä poisti tätä puutetta kokoamalla liittorajat ylittävään yhteistoimintaan kaikki halukkaat ammattiosastot.

Yhteistyöryhmä oli keskeinen organisaattori, kun helsinkiläinen ammattiyhdistysväki suunnitteli ja toteutti monia yhteisiä esiintymisiään 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alkuvuosina. Useimmat tuon ajan mielenosoitukset ja lähetystöt olivat juuri ammattiosastojen yhteistyöryhmän koolle kutsumia. Sen voima oli siinä, että se saattoi toimia joustavasti ja yhdistää avoimeen yhteistyöhön kaikki ne paikalliset ammattijärjestöt, jotka hyväksyivät kulloinkin esillä olleet tavoitteet, kuten työttömyysturvan tai 40-tuntisen työviikon. Yhteistyöryhmä oli projektiorganisaatio, mutta jatkuva yhteistyöhakuisuus teki siitä myös pysyvemmän yhteistoimintafoorumin helsinkiläisten ammattiosastojen välille.

Yhteistyöryhmä kutsuttiin koolle aina jotakin tiettyä hanketta tai kampanjaa varten – kuten tehdään edelleenkin. Koollekutsujana on ollut perinteisesti Metalli Vitonen, Metallityöväen ammattiosasto numero 5, mutta väliin kutsut lähtivät leipureilta, telakoilta tai rakennusmiehiltä. Elintarviketyöläisten ammattiosastojen pöytäkirjoissa on satunnaisia mainintoja helsinkiläisosastojen yhteistyöryhmän kokouksista, lähetystöistä ja mielenosoituksista, useimmiten vain lyhyesti työjärjestyksen lopussa muissa esille tulevilla asioissa.

Pöytäkirjoissa puhutaan aluksi 50 ammattiosaston yhteistyöryhmästä. Toiminnan aktivoituessa mukaan liittyi uusia osastoja, parhaimmillaan ryhmään kuului ainakin 68 ammattiosastoa. Tällainen epävirallinen yhteenliittymä on vaikea tutkittava, koska sillä ei ollut pysyvää organisaatioita eikä omia toimihenkilöitä. Sen kokouksista ei ole löytynyt myöskään pöytäkirjoja.

TYÖHUONEKUNNAT

Työmaakokoukset ja työhuonekuntien kokoukset koettelevat yhteishenkeä jo tiukemmin kuin ammattiosastojen jäsenkokoukset ja esimerkiksi niissä tehdyt lähetystöpäätökset. Kokoukseen osallistuminen työaikana saattoi olla työntekijälle riski, koska työnantaja ei katsellut sitä suopeasti. Useimmiten kokousaika vähennettiin palkasta. Elannon leipätehtaalla sosiaaliturvamielenosoituksia ja lähetystöjä käsitelleitä kokouksia ei pidetty työaikana. Teuvo Kauhanen ja muut aktiivit levittivät vain niistä kertoneita mainoksia ja lentolehtisiä. Turun telakoilla sekä Helsingin ja Tampereen isoissa metallitehtaissa järjestettiin työhuonekuntien kokouksia paljon, samoin työmaakokouksia rakennustyömailla.

Hitsari Ilmari Nieminen valittiin hyvin nuorena varapääluottamusmieheksi maamme suurimmalle työpaikalle, Chrichton-Vulcanin Turun telakalle, jossa työskenteli kolmisentuhatta työläistä. Pääluottamusmiehen sairastuttua Ilmari joutui pian kovaan paikkaan. Hän muistaa hyvin telakkatyöläisten isot ja tiukkasävyiset kokoukset. Telakalla oli siihen

aikaan monia vanhempia miehiä, jotka olivat hyvin lukeneita ja sivistyneitä ihmisiä. Kun Ilmari kiipesi levykasan päälle ja alkoi selostaa maan talous- ja sosiaalipoliittista tilannetta liki kolmelle tuhannelle työmiehelle, häntä jännitti alussa aika lailla. Yleensä keskustelu johti siihen, että kokouksessa esitettiin julkilausumaa, johon kirjattaisiin ajankohtaiset vaatimukset, sekä lähetystöä toimittamaan julkilausuma eteenpäin.

Myös kirvesmies Mauri Perä aloitti jo nuorena pääluottamusmiehenä toimimisen helsinkiläisillä rakennustyömailla. Kutsuttuaan työmaakokouksen kokoon Mauri selvitti rämäpäisesti koko yhteiskunnallisen tilanteen ja sai yleensä valtuudet lähetystön kokoamiseen ja julkilausuman laatimiseen. Hän pyrki kovasti sellaiseen sanontaan, että kansanedustajakin ymmärtäisi, mitä työväki ajatteli. Kolmen kalkeeripaperin läpi vanhalla Remington-kirjoituskoneella hakattu julkilausuma meni monta kertaa rypäyksenä roskakoriin.

Rudolf Lindblad oli keskikoulun käyneenä suorastaan älykön maineessa ja sai hyvin pian tehdäkseen kaikki lähiseudunkin julkilausumat. Kolmen kalkeeripaperin läpi kirjoitettaessa lyöntivirhe tapasi aina tulla tekstin loppupuolelle, ja taas joutui aloittamaan alusta. Siihen aikaan ei kirjoituskoneissa vielä ollut korjausnauhoja. Niinpä myös Lindbladin muistot julkilausumien muotoilusta ovat kitkeriä. Sulo Lehtonen kirjoitti oman työmaansa julkilausumat käsin, kuten myöhemmin myös peltiseppien ammattiosaston kannanotot.

Kansan Uutisissa julkaistiin runsaasti ammattiosastojen sekä isompien työhuonekuntien ja työmaakokoustenkin julkilausumia. Niiden julkaiseminen oli työväenlehden yksi tapa tukea ay-väen ponnisteluja ja luoda kuvaa liikkeen laajuudesta. Kuitenkaan kumikorjaajien, leipureiden tai Sohlbergin työhuonekunnan kannanottoja lehdessä ei juuri esiintynyt. Rudolf Lindblad arvelee, että esimerkiksi kumikorjaajat katsottiin niin pieneksi porukaksi, etteivät sen kannanotot yleensä päässeet julkisuuteen. Julkilausumia ja lähetystöjä oli niin paljon, ettei niitä läheskään kaikkia julkaistu eikä kaikkia edes toimitettu mihinkään lehtiin. Silti julkilausumien laatimista pidettiin tärkeänä tapana osallistua yhtei-

seen kamppailuun, niiden avulla työväki ilmaisi itseään ja oli mukana vaatimusliikkeessä.

LUOTTAMUSMIEHET

Leipuri Karl Eriksson kertoi liittyneensä Elintarviketyöläisten liittoon, koska Elannon leipätehtaan silloinen pääluottamusmies katsoi hänet riittävän ansiokkaaksi, hän kelpasi liiton jäseneksi. Eriksson sanoi, että hän luotti pääluottamusmies Veikko Sundelliin, toimi hänen ohjeidensa ja päätöstensä mukaan eikä kertaakaan joutunut pettymään Veikkoon. Ilmari Niemisen mukaan pääluottamusmiehen piti tietää suorastaan paremmin kuin työväki itse, mitä se halusi. Tarvittiin suurta herkkyyttä kuunnella ja olla selvillä ihmisten mielialoista. Saman ohjeen oli tunnettu ay-mies Arvo Hautala antanut pojalleen Juhanelle, kun tämä valittiin pääluottamusmieheksi Helsingin Kauppiaille. »Kuuntele ihmisiä ja toimi heidän toivomustensa mukaan», oli Hautala sanonut.

Yrityksissä, joissa ammattiyhdistysliike on arvossa, luottamushenkilön tehtävät ovat hyvin monipuolisia; työväki odottaa ja vaatii edusmiehiltään miltei mitä tahansa. Ilmari Nieminen kertoi, että eräs telakkatyöläinen oli ostanut vaimolleen hääpäivälahjaksi minkkiturkin ja tarvitsi onnitteluruno. Kun Ilmari kieltäytyi ehdottomasti runoilijan virasta, mies melkein itki. Lopulta Ilmari antautui ilmeisen epätoivon edessä ja lupasi yrittää. Hän teki muutamia värssyjä, joista mies sitten valitsi mielestään parhaan. Runoilun lisäksi pääluottamusmiehet joutuvat monesti puhujiksi hautajaisiin, saattamaan jäseniä A-klinikalle tai välittämään pankki- ja perheongelmissa. Heidän tehtävänsä vaativat monenlaisia kykyjä.

Toisaalta luottamusmiehet ja ay-toimitsijat joutuvat neuvottelemaan työnantajien kanssa, mistä aiheutuu toisenlaisia paineita. Sidney ja Beatrice Webbin *Englannin ay-liikkeen satarvuotinen historia* kuvaa 1800-luvun lopun ay-liikettä ja sellaisia »ikuisia ongelmia», joita eri sukupolvet joutuvat ay-työssään ratkomaan yhä uudestaan. Kirja on riemastuttavaa luettavaa juuri siksi, että monet ongelmat, joiden luulisi liittyvän oman

aikamme ahdistukseen, osoittautuvat pikemminkin ammattiyhdistystoiminnan sisäsyntyisiksi piirteiksi. Teoksen kirjoittamisaikaan vasemmistopuolueet eivät olleet merkittävä tekijä englantilaisessa ay-liikkeessä, joten kirjoittajat eivät voineet kuvata sitä puoluepoliittisten silmälasien läpi, vaan ay-toimintaan osallistuneiden ihmisten omana tarkoituksenmukaisena toimintana.

Webbit erittelevät ammattiyhdistysten virkailijakaartia ja niitä sudenkuoppia, joihin tehtävät ay-liikkeen palveluksessa saattoivat toimihenkilön johtaa. Ensimmäisen ansa liittyy alkoholiongelmaan: voi käydä köpelösti, jos viinaa on tarjolla lähes päivittäin eikä tiukka työsidonnaisuus estä huikan ottoa silloin tällöin. Toinen vaaraa liittyy vakaumuksen venymiseen tilanteissa, joissa on sorvailtava kompromisseja työnantajien kanssa ja oma taloudellinen ja sosiaalinen asema alkaa erota edukseen entisten työtovereiden asemasta. Hyppäys parempiin piireihin voi käydä houkuttelevaksi.

Kolmaskin rysä oli, ja se vaani nimenomaan raittiita ja luotettavia ammattiyhdistysvirkailijoita: »Mutta heilläkin on hyvien puoliensa lisäksi vikojakin. Lujatahtoisen työntekijän, joka noin kolmenkymmenen vuoden ikäisenä luopuu tehtaasta, pajasta tai kaivoksesta, käyttääkseen kaiken henkisen kykynsä kamppailukseen viekasten työnantajien tai heidän etevien asianajajiensa kanssa, täytyy välttämättömästi kohdistaa koko tahdonvoimansa uuden työalansa ahtaaseen piiriin... Luokkayhteyden tunne, joka on niin vilkas ruumiillista työtä tekevien palkkatyöläisten keskuudessa väistyy vähitellen ahtaitten ammattiharrastusten tieltä.» Webbin mukaan tämä taipumus oli osasyynä siihen, että ammattiyhdistysten paikallisista keskusneuvostoista oli muodostunut pelkkiä löpötte-lykerhoja, joissa eri ammattikunnat kinastelivat toisarvoisista asioista.⁴⁶ Tämänkin kuvauksen voi tunnistaa oman aikamme ay-liikkeessä: monimutkaisten työpaikkaprosessien hallinta vaatii usein luottamushenkilöiltä kaikki heidän voimavaransa. Aktiivisuutta ei enää tahdo riittää laajempien yhteiskunnallisten asioiden puolesta käytävään taisteluun. Kenties ne eivät tunnu enää tärkeiltäkään.

Arvo Hautala toimi Arabian tehtaiden pääluottamusmiehenä, ja hänet irtisanottiin katkeran lakon jälkeen 1948. Sitten hän toimi Elintarviketyöläisten liiton ja SAK:n johtotehtävissä. Muistelmakirjassaan hän kuvaa luottamusmiestehtäviä: »Luottamusmieheen kohdistuvat vaatimukset ovat erittäin korkeat. Häneltä kysytään kaikkia asioita maan ja taivaan välillä. Hänen pitäisi olla kaikkietävä, aina läsnä oleva, aina palveluhaluis, koskaan hermostumaton. Nykyään eläkepäiville siirryttyäni ajattelen, etteivät ne valtion tai kuntien virkapaikat, joihin vaaditaan maisterin tai tuomarin tutkinto, ole läheskään niin vaativia kuin luottamusmiehen tehtävät työntekijöihin siihen kohdistamien vaatimusten takia.» Pääluottamusmies ei voi vetäytyä kenenkään selän taakse. Hänen on aina vastattava toimistaan omiin tietoihinsa ja neuvottelutaitoonsa luottaen. Monien asioiden kehittyminen riippuu ratkaisevasti siitä, missä määrin luottamusmiehellä työntekijöiden edustajana on taitoa hoitaa neuvottelut työnantajan kanssa työpaikalla. Neuvottelut taas onnistuvat sen mukaan, kuinka kiinteä yhteys luottamusmiehellä on työntekijöihin. Hautala sanoo, että siltä, joka työläisten edustajana joutuu vaativiin tehtäviin, katoaa perhe-elämä: »Niin tapahtui minunkin kohdallani. Oli käytävä kursseilla ja luennoilla, osallistuttava kokouksiin ja ennen kaikkea hoidettava työpaikalla työläisten asettamat tehtävät.»⁴⁷

Luottamusmiehen liikkumatila oli vielä 1950- ja 60-luvuilla erityisen kapea, koska työnantajien vieroksunta ja mustat listat uhkasivat ammattiyhdistysaktiiveja. Jos sai potkut, uuden työpaikan löytäminen oli vaikeaa tai mahdotonta. Eräs Wärtsilän johtaja kertoi Ilmari Niemiselle, että 1950-luvun puoliväliin asti yhtiöstä irtisanottiin vuosittain 400 kommunistia, »mutta se lopetettiin turhana, koska niitä näytti sikiävän kaksin verroin enemmän». Työmarkkinoilla toimi useitakin organisaatioita, jotka korottivat luottamusmiehiä ja muitakin työläisiä ja myivät tietoja yrityksille. Sulo Lehtonen löysi nimensä Apu-lehden julkaisemista mustista listoista. Lindblad sanoi, että työläisaktiiveilla oli takaraivossaan tietoisuus yhteiskunnallisen toiminnan vaaroista. Osallistuminen saattoi tietää vaikeuksia työnhaussa. Kumikorjaajille hiljaiset talvikaudet tiesivät joka tapauk-

sessä työttömyyttä, mikä lapsiperheille oli suuri onnettomuus, kun sosiaalipuun ei menty.

Rakennustyöläisten lauantait vapaaksi -liike ei ollut työnantajien suosiossa. Siihen osallistuminen merkitsi monille lopputiliä. Mauri Perä muistaa, kuinka irtisanomisten vastapainoksi lanseerattiin jälkikäteen ajatellen ihmeellisen uhmakas lause: »Lopputili tietää rahaa.» Riskit tunnettiin, ja niidenkin takia pääluottamusmies eli puun ja kuoren välissä.

Luottamusmies on oman yhteisönsä tuki ja tulkki. Samalla hänen asemansa työyhteisössä, ja jopa hänen työsuhteensa, oli työntekijöiden kannatuksen varassa. Tuon ajan luottamusmies oli monin säikein ja tiukasti kiinni omassa työyhteisössään, mutta kuitenkin hän käytti erittäin paljon aikaa ja energiaa sosiaaliturvakamppailuun. Mielenosoitusten järjestelyt, julkilausumat, lähetystöt, yhteydenpito muiden alojen työläisiin – kaikki organisointi teetti valtavasti työtä, vaikka liittojen toimitsijat usein auttoivatkin. Työväki hermostuu nopeasti, jos luottamusmies on paljon poissa työmaalta tai henkisesti poissaolevana touhuu muiden kuin oman tehtaan työväen asioita. Hänestä voi tulla nopeasti entinen luottamusmies, jos hänen toimintansa koetaan vieraaksi työyhteisölle.

Joukkoliikkeiden järjestäminen olisi ollut luottamusmiehille mahdollista, jollei toiminnalla olisi ollut jäsenten laajaa tukea.

TOIMINNAN RAHOITUS JA JÄRJESTELYT

Työläiset tekivät julkilausumat ja lähtivät lähetystöihin yleensä omalla kustannuksellaan. Turun telakan työhuonekunnalla oli varaa maksaa lähetystöihin osallistuvien matkat ja työaikatappiotkin. Helsingiläiset toimivat enimmäkseen omalla kustannuksellaan, jolloin myös poissaolot töistä vähensivät ansioita. Lisäksi kaikkien ammattijärjestöjen talous oli välittömästi jäsenten rahoituksen varassa. Ammattiosastojen jäsenmaksut kerättiin viikon tai kahden välein. Aino Pakkala toimi 1960-luvun alussa tupakatyöläisten ammattiosaston taloudenhoitajana ja jäsenmaksujen kerääjänä Suomen Tupakan tehtaalla. Hänellä oli välillä työtakin taskussa miltei

työntekijän kuukausipalkkaa vastaava summa, sillä jäsenmaksut maksettiin käteisellä suoraan kerääjälle. Rahat kuitattiin, ja jälleen tarvittiin kolme kalkeeripaperia, koska osa jäsenmaksuista tilitettiin ammattiosastolle, osa ammattiliitolle ja myös maksajalle annettiin kuitti.

Keräys oli aika rasittavaa puuhaa ja vaati suurta sitkeyttä. Rauhallisina aikoina jäsenmaksuja ei pidetty aina kovin tärkeinä, ja kerääjälle saatettiin vähän naureskellakin. Joillekin jäsenille kertyi rästejä. Moni kerääjä maksoi niitä omasta pussistaan ikään kuin luottona maksunsa laiminlyöneelle, koska tunsu väkensä ja saattoi luottaa siihen, että ennen pitkää rästit maksetaan. Suhtautuminen muuttuikin heti, kun tilanne työpaikalla kiristyi tai jouduttiin valmistautumaan työtaisteluun. Silloin kerääjä oli taas arvossa ja hänelle huudeltiin peräänkin: »Tuus hakemaan munkin maksut!»

Liittojen rahantarve oli niin polttava, ettei liiton taloudenhoitaja aina saanut toimitsijoiden palkkoja maksetuksi, elleivät Aino Pakkala ja muut kerääjät tuoneet jäsenmaksuja etuajassa. Taloudenhoitaja soitteli usein helsinkiläistehtaiden jäsenmaksun kerääjille ja pyysi ennakkoa. Karl Eriksson muisteli, miten hän toimitsijauransa alkutaipaleella asui matkoilla halvimmissa matkailijakodeissa tai jäsenten kotona ja matkusti aina kolmannessa luokassa niin halvalla kuin mahdollista.

Jäsenmaksut olivat ammattiyhdistysjärjestöjen ylivoimaisesti tärkein tulolähde. Sen ohella keräys oli tavattoman tärkeää toimintaa jäsenyhdistysten hoidon ja yhteishengen kannalta. Ammattijärjestöön kuulumisen oli todella henkilökohtainen ja harkittu ratkaisu. Samalla järjestöt olivat suoraan riippuvaisia jäsenyydestä ja jäsenten rahoituksesta.

Jäsenmaksujen ohella työmailla oli hoidettava muitakin talousasioita. Hattu kiersi vähän päästä sairaan työtoverin auttamiseksi, nuorten festivaalimatkojen rahoittamiseksi, työväen lapsijärjestöjen ja naisjärjestöjen leirikulujen maksamiseksi, vappujuhlien ja muiden tapahtumien järjestämiseksi. Ilmari Nieminen muisteli, että toistuvat keräykset kävivät ennen pitkää piinallisiksi ja antajien määrä väheni melko pieneksi hänen luottamusmiesaikansa jälkipuolella 1960-luvun lopulla. Mauri Perä keräsi kymmeniä kertoja rahaa rakennustyömailla eikä muista asian olleen kovinkaan

ongelmallinen. Hän kuvaa asiaa ammattikunnan filosofian valossa: »Jos työtoverit olivat saaneet hyvät urakanpohjat, silloin kannatti heti mennä kysymään. Kun työsuhteet ovat väliaikaisia, rahaa on joskus aika reilustikin – ja sitten taas on pitkiä aikoja, jolloin ei ollenkaan. Siinä ilmapiirissä rahankeräys oli helppoa, jos osasi kerätä suotuisalla hetkellä.»

Rakennuksilla keräyssumma laskettiin heti ja vietiin samana päivänä eteenpäin. Vain jonkun kerran rahoja hävisi, mutta ne saatiin aina takaisin. Turun telakalla rahat kerättiin nimelistojen kanssa ja summat tarkastettiin. Ilmari ei muista rahoja hävinneen kertaakaan. Työmailla oli pakko rakentaa melko tiukat kontrollijärjestelmät, jotta ihmiset saattoivat luottaa kerääjiin. Kalle Erikssonin mukaan elintarviketehtaissa rahoja hävisi silloin tällöin, eikä niitä aina saatu takaisin. Listakeräyksillä, jäsenmaksukeräyksillä ja jäsenmaksun kantajien kotikäynneillä koottiin hyvinkin suuria rahamääriä. Mutta kaikki liikkui aivan konkreettisesti aktiivien omin voimin, usein taskussa, kenkälaatikossa tai erillisessä lippaassa.

Rakennusmiehet rakensivat talkoilla kaikkien kulkueiden isot tunnusrakennelmat ja juhlalavat. Niinpä kansainvälisen naistenpäivän marssilla auton lavalla saattoi vedellä sikeitä uniaan »5 vuotta sitten perustettu samapalkkaisuuskomitea paperipinkkojen ja hämähäkinseittien ympäröimänä». Rakennelmien, kulkuejärjestelyjen, tunnusten ja aikataulujen laadinnasta näkyy, että liikkeellä olivat asialleen vihkiytyneet ammattityöläiset. Taiteellinen vaikutelma oli epäilemättä ollut tavoitteena silloinkin, kun »Hietalahdesta saapuu kulkue neljän hengen ruoduissa ja kohtaa minuutilleen Hakaniemestä tulevan kulkueen Kaivokadun ja Mannerheimintien risteyksessä, ja yhtynyt kulkue jatkaa kahdeksanhenkisenä rivistönä eduskuntatalolle». Vuodelta 1918 olevassa valokuvassa kaksi nuorta naista seisoo soppatykin edessä valkoisissa esiliinoissaan, joihin on kirjottu ristipisto-ompelein »Suomen Vallankumous vuonna 1918». Samantyyppisestä pikkutarkasta hienostuneisuudesta kertovat myös monet 1950-luvun työläisliikeshinnän tuottamat teokset ja toimintamuodot.

Mielenosoitusten järjestelyissä tarvittiin tietysti myös sähkömiehiä hankkimaan virtaa ja hoitamaan muuta tekniikkaa. Toisinaan sähkömie-

het vetivät roikalla virran kaupungin kaapista, jonka ovi sattuikin olemaan raollaan. Näin kaupunki tuli tarjonneeksi energiaa mielenosoittajille.

Myös logistiikka oli tärkeää. Sen hoitamiseen osallistui monissa mielenosoituksissa autoilija Helge Jämsen omalla kuorma-autollaan yhdessä vaimonsa Anja Jämsenin kanssa. Helge ajoi ja Anja oli usein kuuluttajana kuorma-auton lavalla. Sieltä hän kuulutti helsinkiläisen työväen tervetulleeksi mielenosoitukseen, jolla tuetaan työpaikkojen ja ay-väen yhteisiä vaatimuksia.

OMA ETU VAI MUIDEN ETU?

Joskus ay-väen vaatimukset johtivat jälkikäteen arvioiden hyvinkin erikoisiin asetelmiin.

On vaikea kuvitella, että nykyisin kokoonnuttaisiin päättämään asioista samaan tapaan kuin 1950-luvun lopulla, jolloin pääluottamusmies esimerkiksi kutsui työhuonekunnan kokoukseen käsittelemään ja päättämään vastatoimista kassapohjaiselle työttömyysturvan mallille – antoihan yleisen työttömyysvakuutuksen vaihtoehdoksi esitetty kassamalli muita paremmat edut juuri ammattiliittoihin kuuluville eli siis kyseisen kokouksen osanottajille itselleenkin. Kuultuaan pääluottamusmiehen selostuksen työhuonekunta kuitenkin vaati närkästyneenä lähetystä eduskuntaan tuomitsemaan nämä petolliset hankkeet. Ne ymmärrettiin työnantajien keskusliiton SAK:n johdolle syöttämäksi juoneksi. Näin työhuonekunta torjui suunnitelman parantaa vain liittojen jäsenten työttömyysturvaa ja vaati samoja etuja myös liittoihin kuulumattomille (jotka eivät suostuneet järjestäytymään ja siten osallistumaan ammattiyhdistystoiminnan rahoitukseen ja ylläpitoon) sekä muille ryhmille, kuten maaseudun pienviljelijöille.

Tuntuu yllättävältä, että työläiset uhrasivat vielä tunnin palkankin työmaakokouksen takia – siis ajaakseen järjestäytymättömien työntekijöiden ja maaseudun ihmisten etuja – ja marssivat monta kertaa eduskuntaankin heidän vuokseen. Niin kuitenkin tapahtui. Tällainen käyttäytyminen vai-

kuttaa niin epäuskottavan idealistiselta, että siihen saattaa sisältyä jokin johtolanka, joka voi hyvinkin avata tämän liikehdinnän logiikan.

LIIKE

Työväestön sosiaaliturvaliikehdintä vaati mittaamattoman määrän intoa, voimaa ja luovia kykyjä. Sen järjestäneitä ay-järjestöjä ja luottamusmieskollektiiveja tuskin voidaan arvioida historiatieteen pitkäaikaisen auktoriteetin, professori Pentti Renvallin tavoin »henkisesti vähemmän kehittyneiksi yhteisöiksi, joissa ajattelutapa on laskenut levottomuuksien edellyttämälle oikosulun omaiselle tasolle».⁴⁸

Sen sijaan aikakirjat ja aikalaiset kertovat ilmeisen hyvätapaisista ja arvostetuista ammattityöläisistä, jotka järjestivät huolellisesti suunniteltua, pitkäjänteistä ja tavoitteellista kansalaistoimintaa modernin sosiaaliturvan aikaansaamiseksi. He käyttivät siihen niin paljon aikaa ja energiaa, että heillä on täytynyt olla hyvin perusteltu motiivi.

Puoliproletaarinen talousjärjestelmä ja sen murtuminen

SOSIAALITURVALIIKEHDINTÄ AJOITTUU suomalaisen yhteiskunnan nopean rakennemuutoksen yhteyteen. Vielä sotien jälkeisenä aikana hyvin suuri osa väestöstä eli maaseudulla omavaraistalouden ja satunnaisten palkkatulojen varassa. 1950-luvulta alkaen maatalousvaltainen yhteiskunta muuttui rytinällä, kun maaseudulta muutettiin kaupunkeihin ja Ruotsiin, maaseutun ammattiteollisuuteen ja yhä useammin myös palveluelinkeinoihin.

PUOLIPALKKATYÖLÄISET JA MAASEUDUN TURVAVERKOT

Teuvo Kauhasen kuvauksissa maata omistamattoman työläisperheen selviytymisstrategioista on paljon yhteistä omien lapsuudenaikaisten muistikuvien kanssa. Pelkästään pienten eläkkeiden ja kausitöiden palkkojen varassa ei kai monikaan perhe selvinnyt normaaleista elämäntarpeista. Ansiotulojen rinnalla perheitä auttoi eteenpäin eräänlaisen keräily- ja vaihdantatalouden verkosto, johon kuului sukulaisten keskinäinen avunanto ja työsuoristusten vaihto.

Polttopuiden hankinta oli ensimmäisiä ongelmia aikana, jolloin sekä lämmitys, hygieniat (lämmin vesi, sauna) että ruoanvalmistus perustuvat puun polttoon. Teuvo Kauhanen vietti lapsuutensa Karjalassa, mistä hänen perheensä joutui evakkoon Lapualle. Kummallakin paikkakunnalla irtopuiden kerääminen tilallisten metsistä oli kielletty, joten asunnon ja lieden lämmitykseen tarvittavat polttopuut vaihdettiin työsuorituksiin.

Isäni sukulaisten kunnia-asiana Tammelassa oli, ettei papan tarvinnut ostaa puita. Niitä kerättiin koko kesä maatalousopiston metsistä, joista irtopuun sai kerätä ilmaiseksi. Elannon lisää antoivat kalastus, marjastus, peruna-, herne- ja vihannesmaa, sedän viinimarjapensaat, tädin lehmä ja toisen tädin kanala. Tekstiilitehtaassa työskennellyt kolmas täti hankki puolestaan henkilökuntakankaita koko suvun tarpeisiin. Kaiken tämän yhteisavun ja tilapäistöiden avulla rakennettiin elämä, jossa pienten eläkkeiden ongelmaa kompensoitiin ahkeralla työllä ja monimutkaisella vaihdannalla. Tämä maailma ei tuntunut 1950-luvulla mitenkään köyhältä – tosin pääravintoa oli ilman muuta kala, eikä sitä silloin osannut pitää niin suurena herkkuna kuin nykyään. Rahaa oli vähän, mutta aamusta iltaan jatkuneen työn ja suvun yhteishengen avulla hoidettiin vanhukset ja sairaat, joiden omat tienestit olivat pieniä – jos niitä ylipäättään oli. Isäni vietti miltei kaikki lomansa työn touhussa oman isänsä taloudessa maalla, ja niin tekivät muutkin sisarukset.

Teuvo Kauhasen suutari-isä kuoli jo ennen toista maailmansotaa, ja hänen äitinsä, joka oli hieroja, sairasti paljon. Kauhanen koki, että heidän perheellään oli taloudellisesti liian niukkaa – he olivat köyhiä. Meillä Tammelassa tädin lehmälle niitettiin heinät tienvarsilta, mutta Kauhasen tädin lehmälle heinät kerättiin joen rannoilta. Hänen isoveljensä toivat työpaikoiltaan jätelaatikoita, joista Teuvo rakensi kaninhäkkeitä. Perheen liharuoka olikin sitten usein kania. Kauhanen kehitti itse vanhasta siimasta kalastusvälineet ja rakensi rapumerrat. Rahaa hän sai perheelle myymällä rapuja torilla. Perhe itse söi Lapuanjoen haukia. Perheen muodostivat äiti, siskot ja veljet, täti ja setä, serkut sekä mummi ja ukki. Evakkoaikana he asuivat kaikki yhdessä noin 50 neliön tuvassa. Osa heistä kävi töissä, osa hoiti kotia ja sairaita.

Suvun vanhusten hoito kotona oli kunnia-asia monille niin Hämeessä kuin Karjalassakin, mutta myös helsinkiläinen Marja Myllyniemi sanoi itsensä irti hyvästä työpaikasta hoitaakseen sairastunutta äitiään kotona. Mauri Perän metsätyömiehisän kuollessa perheeseen jäi viisi alaikäistä lasta, joista nuorin oli vasta kaksivuotias. Mauri oli 12, kun isä vetosi kuo-

linvuoteellaan poikaansa, että tämä pitäisi huolen perheestä. Mauri perisänsä kellon, ja hänestä tuli »perheen päällikkö». Jo 17-vuotiaana Mauri onnistui ostamaan äidilleen ja sisarilleen talon Keski-Suomesta, kun hän lupautui talon myyjälle työmieheksi. Leikillään hän kertoi, että vasta sitten hän saattoi mennä itse naimisiin, kun äiti oli saatu sijoitetuksi kun- nalle töihin. Oma tätini hoiti halvaantunutta äitiään kahdeksan vuotta ja isäänsä vielä miltei kymmenen vuotta sen jälkeen.

Vanhusten hoito oli selvästi erilainen ongelma kaupungeissa kuin maalla. Eläkekomitean mietintöön sisältyy Pekka Kuusen selvitys, jonka mukaan maaseudun vanhusien elintaso oli joillakin seuduilla lähes siedettävä. Ruotsalaisen ja suomalaisen kansanpuolueen eläkeläisissä taas kerrottiin, että kansaneläke yhdistettynä 30 prosentin työeläkkeeseen ei olisi turvannut kaupunkien eläkeläisille riittävää toimeentuloa.

Suomessa toimivat siis rinnakkain erilaiset talousjärjestelmät maaseudulla ja kaupungeissa, mutta elämiseen tarvittiin suunnilleen saman verran elintarpeita. Kaupunkien työläiset, työttömät tai eläkeläiset eivät voineet pitää kanoja eivätkä hakea polttopuita kaupungin puistosta. Toisaalta monet kaupunkilaiset olivat lähiseudulta kotoisin, jolloin taloudellinen yhteistoiminta maaseudulla elävien sukulaisten kanssa saattoi tarjota heille leivänlisää ja suhteellisen kohtuullisia elinmahdollisuuksia. Parempina työllisyysaikoina he saattoivat puolestaan lähettää vähän rahaa omaisilleen maaseudulle.

Tutkija Kari Vähätalo kuvaa kahta rinnakkaista sosiaaliturvan periaatetta: »marginaalista» ja »institutionaalista». Hänen mukaansa niiden juuret voidaan johtaa järjestelmiä rakentaneiden maaseutu- ja työväenpuolueiden ratkaisevaan asemaan ja poikkeaviin tavoitteisiin hyvinvointivaltion rakentamisessa.⁴⁹ Tietenkin puolueilla oli selkeästi erilaiset ideologiat sekä näkemykset kansalaisten tasa-arvosta ja hyvinvointiuudistusten tarpeesta, ja erot vaikuttivat puolueiden sosiaalipoliittisiin linjauksiin. Mutta Vähätalon tulkinnassa linjaeroja selitetään ensisijaisesti ideologialla. Kenties hedelmällisempää olisi tulkita, että ideologiset erot juontuvat puolueiden taustayhteisöjen taloudellisen-sosiaalisten ehtojen erilaisuudesta.

Ilmaistessaan taustayhteisöjensä etuja puolueet päätyivät erilaisiin ideologisiin ja myös käytännöllispoliittisiin tavoitteisiin. Ainakin maaseudun ja kaupunkien työtätekevien erilainen asema ja rinnakkaisten talousjärjestelmien olemassaolo selittää luontevasti puolueiden linjanmäärittelyä, kenties myös niiden ideologisia eroja.

Suomen maaseutuväestö ja kaupunkien palkkatyöväestö elivät selkeästi erilaisissa olosuhteissa. Kaupungeissa vallitsi pääasiassa rahatalous, ja kaupunkityöväestön olot olivat tavattoman vaikeat etenkin taloudellisten taantumien aikana. Ilmeisesti kaupunkityöväestön palkkataso kyettiin pitämään hyvin alhaisena osittain juuri siksi, että koko valtakunnan elinkeinorakenne säilyi maatalousvaltaisena: kun maaseudun puoliproletaarinen väestö sai osan elannostaan luontaistalouden keinoin, se saattoi myydä työvoimansa halvemmalla kuin kaupunkilaistyöläiset.

Kun sosiaalipolitiikan tutkimuksessa on arvioitu, miksei sosiaalipoliittinen uudistustyö edennyt sotia edeltäneenä aikana, selitykseksi on usein esitetty juuri Suomen vanhakantaista elinkeinorakennetta.

Hellsten mainitsee sosiaalivakuutuksen viivästymisen yhdeksi syyksi runsaan työvoiman tarjonnan. Soikkasen mukaan työntekijät saattoivat saavuttaa pienissä teollisuuskeskuksissa alhaisemmilla palkoilla paremman elintason kuin paremmilla palkoilla isoissa kaupungeissa, koska monin tavoin maataloudessa kiinni olleet pienet taajamat mahdollistivat puoliovavaraistalouden. Hellsten olettaa, että myös laajemman perheen sisäinen tulonjako toimi edelleen jonkinlaisena turvamuotona.⁵⁰ Nämä analyysit kuvasivat varmaankin vielä 1950-luvulla Suomessa vallinnutta tilannetta, jolloin maaltamuutto oli vasta alkamassa.

SUURI MAALTAMUUTTO JA SUKUTALouden KATKEAMINEN

Talous- ja elinkeinorakenteen muutos ja siihen liittynyt maaltamuutto tapahtui Suomessa rajusti ja dramaattisesti, se oli koko Euroopan nopeimpia. Kun maa- ja metsätalous työllisti vuonna 1940 noin 64 prosenttia väestöstä, sen osuus oli 35 vuoden kuluttua enää 14 prosenttia. Tämä

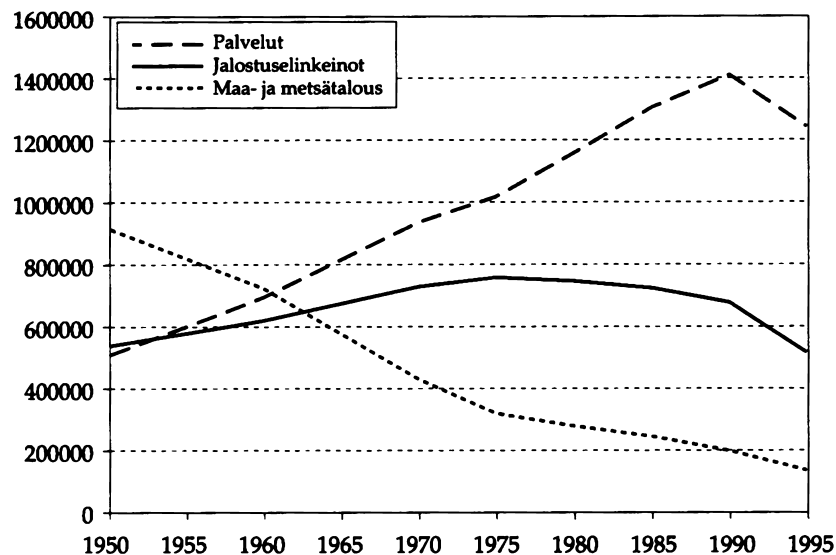
aikana maaseudun työllisyyttä ylläpitävä kytkös teollisuuteen höltyi sekä hakkuutöiden että puunkorjuun koneellistumisen myötä. Samalla myös maatalouden rationalisointivaatimukset kasvoivat.⁵¹

1950-luvun alkaessa suuri maaltamuutto oli jo alkanut.

KUVIO 1.

SUOMEN AMMATISSA TOIMIVA VÄESTÖ ELINKEINON MUKAAN

VIKOSINA 1950–1990⁵²

Kuvio 3.3. Suomen ammatissa toimiva väestö (vuodesta 1985 työllinen työvoima) elinkeinon mukaan vuosina 1950–1990 tuhansina henkilöinä. (Lähteet: Väestölaskenta, osa 1, 50; Työssäkäyntitilasto 1995)

Vuosien 1950–70 välillä maalta kaupunkiin muutti yli miljoona ihmistä. Tutkija Pertti Haapalan mukaan joukko voidaan jakaa karkeasti niin, että puolet oli pientilojen liikatyövoimaa ja toinen puoli viljelijöiden liikvoja lapsia.⁵³ Muuttajista suuri osa tuli hyvin niukoista oloista – samankaltaisista kuin Teuvo Kauhanen ja Mauri Perä. Pienten maatilojen toimeentulo oli usein samantapaisen »verkostotalouden» varassa kuin maata omistamatto-

man väestön. Alle viiden hehtaarin tiloilla asui vielä vuonna 1958 yli miljoona ihmistä. Sulo Lehtosen vaimo oli pientilan tytär, ja Lehtonen muistaa, että vaimo joutui silloin tällöin palaamaan kotitalalleen hoitamaan sairasta äitiään. *Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen* -kirjassaan Pirkkoliisa Ahponen ja Marja Järvelä haastattelivat joensuulaisia tehdastyöläisiä. Haastateltujen nuoruudenmuistelut kuvasivat maaseudun pientilallisten ja työläisperheiden selviytymismalleja, jotka olivat hyvin samantapaisia. Lähtökohtana oli, että kaikki tekivät monenlaisia töitä jo aivan lapsesta lähtien.⁵⁴

Nuoret muuttivat pois maalta, koska pientilat eivät elättäneet ja tilan ulkopuoliset työtilaisuudet olivat hupenneet. Samalla he joutuivat kiskaisuksi irti omasta taustastaan. Teuvo Kauhanen koki tavattoman ahdistavaksi sen, ettei pystynyt jäämään äitinsä luokse auttamaan ja tekemään töitä. Ankaraan työntekoon oli opittu pienestä pitäen – kasvamalla osaksi sitä yhteisöä, jonka selviytyminen oli perustunut ehkä jo vuosisatoja työhön ja koko suvun monitahoiseen vaihto- ja talousverkostoon. Itse muistan, miten tätini eivät luottaneet kaupunkilaisäitini kasvatukseen, vaan pyysivät isältäni, että voisivat pitää minua koko kesän luonaan, jotta oppisin työntekoon. Moni kaupunkiin lähtenyt nuori saattoi tuntea huonoa omaatuntoa siitä, ettei kyennyt muuton takia täyttämään jo lapsesta sisäistämäänsä yhteisvastuun velvoitetta omaisiaan kohtaan.

Vastaavasti maalta muuttanut menetti isovanhempien ja muiden sukulaisensa avun lastenhoidossa, sairauden tai työttömyyden sattuessa ja monessa muussa tilanteessa, johon maaseudulla olisi ollut luontevasti tarjolla sukulaisapua. Kun vanhan maaseudun sosiaalinen turva oli rakentunut paljolti sukuverkoston varaan, merkitsi maaltamuutto monessa perheessä siteiden katkeamista ja turvajärjestelmän romahtamista. Mitä kauemmas maalaisnuoren muutto suuntautui, sitä todennäköisemmin hänen asemansa etuineen ja velvollisuuksineen muuttui turvattomaksi ja epävarmaksi.

Teuvo Kauhanen ajattelee, että tullessaan Helsinkiin hän oli paljon huonommassa asemassa kuin nykyiset turvapaikanhakijat. Hän asui veljineen vuosikausia pommisuojiin kyhättyissä yömajoissa. Karl Eriksonilla on muistikuva muuttajan epävarmuudesta: »Pelättiin työttömyyttä

ja pelättiin, että joudutaan palaamaan maitojunalla takaisin sinne syntymäseuduille. Pelättiin, että ne kaverit, jotka olivat jääneet maaseudulle, pääsisivät pilkkaamaan ja nauramaan epäonnistumista. Sellaisia tapauksia oli nimittäin. Kun meni kotiin käymään, piti olla uusi palttoo ja hattu vähintään, vähittäismyynnillä ostettu, sehän ei näkynyt päällepäin. Lisäksi kummassakin taskussa pullo viinaa. Silloin me, jotka muutimme Helsinkiin, olimme onnistuneet maailmalla ja saavuttaneet sellaisen taloudellisen hyvinvoinnin, joka meidän mielestämme kaupunkilaisille kuuluikin. Me emme tienneet sosiaaliturvasta mitään. Jos isompia ongelmia tuli, oli pakko palata kotinurkkiin maaseudulle, ja se oli hirveä häpeä.»

Suuren maaltamuuton vuodet olivat siirtymä kautta, jolloin kaupunkiin muuttaneet ja maalle jääneet sukulaiset pitivät yleensä yhteyttä ja pyrkivät auttamaan toisiaan. Jossain määrin taloussuhteetkin toimivat: ruskeaan paperiin käärityissä paketeissa maalta matkasivat kaupunkiin kalat, marjat, mämmi ja villasukat – ja mitä tarpeellista mummo vain keksi ja kehitti. Maalle taas mentiin ainakin heinäntekoon, perunannostoon ja kattotalkoisiin. Ja silloin piti olla viemisinä ainakin pari pulloa Koskenkorvaa, kuten Karl Erikssonillakin.

Maaltamuuttoa ja ehkä elintason nousuakin kuvanee se, että maalle matkusti joulukuun vuonna 1957 noin 50 000 helsinkiläistä ja 1962 jo 160 000 eli joka kolmas pääkaupungin asukas. Syksyllä 1962 sato oli vaarassa, koska koko kesän satoi. Raskailla maatalouskoneilla ei päästy pelloille lainkaan, vaan jouduttiin turvautumaan vanhanaikaiseen viikate- niittoon. Tällöin VR myönsi 50 prosentin alennuksen sadonkorjuutöihin tehtaista ja kouluista matkustaville. Alennusta varten oli vain ilmoitettava lomakkeella, kenen luo oli menossa ja kuinka pitkäksi aikaa.

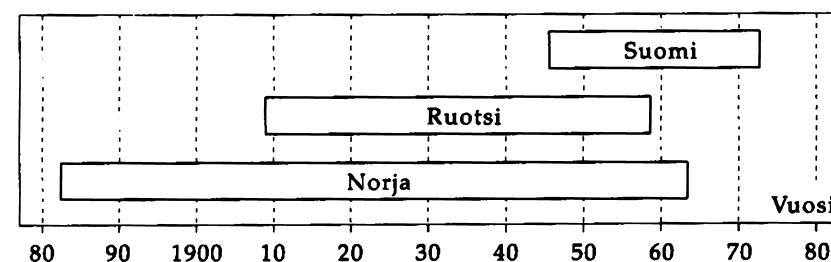
MUUTTAJIEN TURVATTOMUUS

Maaltamuutolla näyttää olevan selkeä ajallinen yhteys sosiaaliturvan kehittymiseen. Tämä onkin luonnollista, koska kaupunkiin muuttaneet menettivät maalaisen turvajärjestelmänsä ja palkkatyöläisen elämä kau-

pungissa oli yleensä pelkästään työpalkan varassa. Palkka taas saattoi olla hyvinkin niukka ja epävarma, eikä työttömyyden tai sairauden sattuesssa ollut välttämättä tarjolla mitään turvaa.

Maatalousväestön osuus supistui Suomessa muita Pohjoismaita myöhemmin, mutta päästyään alkuun muutos tapahtui huomattavasti nopeammin kuin muualla. Maaltamuutto tapahtui meillä myöhään, mutta rajusti.

KUVIO 2.
ELINKEINORAKENTEEN MUUTOKSEN AJOITTUMINEN
JA NOPEUS POHJOISMAISSA⁵⁵

Kuvio 3.2. Elinkeinorakenteen muutoksen ajoittuminen ja nopeus: se aika, jona maatalousväestön osuus ammatissa toimivasta väestöstä on pudonnut 50:stä 15 prosenttiin (Lähteet: Manninen 1976; Pöntinen 1982).

TAULUKKO 2.
SOSIAALITURVAN KATTAVUUS SUOMESSA, RUOTSISSA JA NORJASSA

	1920	1930	1940	1950	1960	1970
Suomi	4	5	40	49	63	107
Ruotsi	60	60	65	77	117	122
Norja	27	15	90	95	130	125

Taulukossa on esitetty Peter Floran laatima indeksi, joka vertaa keskitetysti sosiaalivakuutuksen kattavuutta eli eri sosiaalivakuutusmuotojen

vaikutuspiirissä olevien osuutta ammatissa toimivasta väestöstä. Se, että indeksin arvot kohoavat 1960-luvulta alkaen yli 100:n, johtuu indeksin laskemistavasta, jossa eri sosiaalivakuutusmuotoja on painotettu niiden ajatellun tärkeyden mukaan.⁵⁶ Sosiaaliturvan kattavuus on toteutunut yli sataprosenttisesti kaikissa kolmessa pohjoismaassa samoihin aikoihin kun maatalousväestön osuus ammatissa toimivasta väestöstä on pudonnut 50 prosentista 15 prosenttiin.

Irtautuessaan maaseudun sukuyhteisöstä kaupunkiin muuttaneet menettivät vanhan sosiaalisen turvajärjestelmänsä. Siksi heillä oli välttämätön tarve turvata toimeentulonsa uudella tavalla työttömyyden, sairauden ja vanhuuden ajaksi. Ilmeisesti heidän uusi elämäntilanteensa ohjasi heidät sellaiseen toimintaan ja liikehdintään, joka täytti turvatyhjiön ja tuotti romahtaneen luontaistalous-sukujärjestelmän tilalle valtiollisen turvaverkoston.

Maalta kaupunkiin

MAURI PERÄ TOIMI eläkkeelle jäämistään edeltävät vuodet rakennus- ja puutyöläisten kansainvälisen ammattiyhdistysjärjestön pääsihteerinä. Hän kertoi usein pohtineensa, minkä vuoksi Suomessa rakennustyöläiset omaksuivat selkeästi palkkatyöläisroolin eivätkä kehittäneet ammatiaan käsityöläis-pienyrittäjäsuuntaisesti, kuten monissa muissa maissa on tapahtunut. Ilmeisesti suomalaisissa olosuhteissa oli joitain erikoispiirteitä, joiden takia maalta muuttaneet ihmiset omaksuivat työväenliikkeen valtiollisen sosiaalivakuutusvision.

VANHAA HELSINKIÄ

Heikki Wariksen jo klassikoksi muodostuneessa teoksessa *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle* kuvataan vuosisadan alun muuttoliikettä Helsinkiin. Waris osoittaa, miten Helsinki imi itseensä maaseudun liikaväestöä – tilattomien ja torppareiden lapsia – lähinnä Uudeltamaalta, itäisestä Hämeestä ja Pohjanmaalta. Samat syyt, jotka ajoivat köyhien perheiden lapsia kaupunkiin, ohjasivat heidän maalle jääneet sukulaisensa sosialistiseen liikkeeseen.

Helsinkiin muutti eniten väkeä Uudenmaan pitäjistä. Monet tulivat Tuusulasta, Nurmijärveltä, Vihdistä tai Lohjalta. Tuusulassa ja Vihdissä oli jo aivan viime vuosisadan ensimmäisinä vuosina perustettu työväenyhdistykset, ja ensimmäisissä vaaleissa sosiaalidemokraatit saivat vaali-

voittoja etenkin Länsi-Uudellamaalla. Toinen suuri alue, josta Helsinki sai työläisväestöä, oli itäinen Häme. Tämä alue oli erityisen punaista. Wariksen tilastoimista helsinkiläisten yleisimmistä kotipitäjistä sosiaalidemokraatit saivat ensimmäisissä valtiollisissa vaaleissa ääniä seuraavasti: Heinolan maalaiskunnassa 77,4, Luhangalla 65,7, Hartolassa 61,6, ja Sysmässä 61,4 prosenttia. Pitkäsillan pohjoispuolen väestön kolmanneksi suurin kotiseutualue oli Pohjanmaa, ja vain siellä sosiaalidemokraattien kannatus oli vähäisempää.

Wariksen mukaan Helsinki tarjosi ammattitaidottomille maalaispojille ja -tytöille ansiomahdollisuuksia erityisesti kahdella alalla: naisille perhepalvelijoina eli piikoina ja miehille rakennuksilla. Helsinki tarvitsi paljon rakennustyöläisiä kiivaaksi paisuneessa ja työvaltaisessa rakennustoiminnassaan. Rakennustyömailla työskenteli myös runsaasti naisia, lähinnä raskaissa aputoissa.

SADAN VUODEN OMAPÄISYYS

Toisessa klassikkoteoksessa, Hannu Soikkasen kirjassa *Sosialismin tulo Suomeen*, kuvataan helsinkiläisen työväen ammatillisen järjestötoiminnan syntyä osana wrightiläistä porvarillista työväenliikettä. Ensimmäisiksi järjestäytyivät kirjatyöntekijät 1885, lakki-, pelti- ja kuparisevät sekä kirvesmiehet 1887 ja leipurit 1888. Ammattiyhdistysten toiminta alkoi radikalisoitua heti niiden perustamisen jälkeen sillä seurauksella, että vuosisadan vaihteessa työnantajat vetäytyivät toiminnasta. Tämä helsinkiläistyöläisten itsenäisyyden linja syntyi jo 1890-luvulla, jolloin radikalismien johdossa olivat muun muassa muurari A. Aaltonen, maalari Kössi Koskinen, suutari Eetu Salin, sorvari Otto Tiuppa ja kirjaltaja J. A. Ylen.

Teollisuudenharjoittaja von Wrightin mukaan nimetty varhainen työväenliikkeen suuntaus, jonka tavoitteena oli »työväenongelman» ratkaiseminen työnantajien ja työläisten yhteistyönä näiden yhteisissä järjestöissä. Työläisaktivistit siirtyivät kuitenkin pian sosialistiselle kannalle ja korvasivat wrightiläiset työväenyhdistykset itsenäisillä luokkajärjestöillään.

Vuoden 1905 suurlakon yhteydessä pääkaupungin punakaartilaiden ja Viaporin kapinan kokemukset radikalisoivat ammattiyhdistysväkeä entisestään. Edellisen vuosikymmenen johtajat Eetu Salin ja Taavi Tainio huudettiin alas heidän yrittäessään rauhoittaa vallankumouksellisen tunnelman innostamia kansanjoukkoja.

Kun helsinkiläinen ammattiyhdistysväki oli hylännyt wrightiläisyyden ja päässyt isännäksi omassa työväenyhdistyksessään, se alkoi jo vuonna 1899 puuhata valtakunnallista ammatillista järjestöä. Hanke synnytti risti-riitoja työväenyhdistyksissä, jotka vastustivat erillisiä ammattiyhdistyksiä ja halusivat johtaa koko »yhtenäistä» työväenliikettä. Tämä kiista sävytti syntyvää uutta työväenpuoluetta aina vuoteen 1905 asti. Sosiaalidemokraattisen puolueen hajaannuksen alkaessa 1920-luvulla suuri osa helsinkiläisistä ammattiyhdistysihmisistä kannatti Pauli Kettusen mukaan kommunisteja tai vasemmistososialisteja.⁵⁷

SAK:n Helsingin Paikallisjärjestö ry:n 110-vuotisjulkaisussa on kuvattu järjestön edeltäjien toimintaa lyhyesti. Ensimmäinen ammatillinen paikallisjärjestö perustettiin vuonna 1902 eri alojen ammattiosastojen yhdyssi-teenä. Järjestöstä muodostui pian niin voimakas, että sen katsottiin jopa heikentävän muun työväenliikkeen toimintaa. Vanhan ammattijärjestön SAK:n johto päätti lokakuussa 1909 lopettaa paikallisjärjestön. Uusi paikallisjärjestö perustettiin vasta vuonna 1921, ja se lakkautettiin Helsingin raastuvanoikeuden oikeistoterroria ilmentävällä päätöksellä 2. tammi-kuuta 1929. Seuraava ammattiosastojen yhteinen paikallisjärjestö perustettiin 1930, ja historiikin mukaan se pyrki toimimaan rauhallisesti, oli

sovittelevainen ja yritti olla ärsyttämättä silloisia vallanpitäjiä. Järjestö järjesti kuitenkin isoja työnjuhlia ja joukkokokouksia, joiden osanottajamäärät olivat tuohon aikaan suuria, 6 000–15 000 ihmistä. Vuonna 1950 paikallisjärjestö järjesti molempien työväenpuolueiden yhteisen vappujuhlan. Ajan melskeisissä tunnelmissa se erotettiin tämän vuoksi SAK:sta, jonka sosiaalidemokraattinen johto ei hyväksynyt yhteisiä vappujuhlia kommunistien ja kansandemokraattien kanssa. Erotettu paikallisjärjestö lopetti toimintansa vuonna 1957, kun SAK:n paikallisjärjestöksi sen rinnalle oli perustettu uusi järjestö vuonna 1951. Eikä tarina pääty tähän: kun ammattiyhdistysliike hajosi yleislakon jälkeen, perustettiin Helsinkiin taas rinnakkainen paikallisjärjestö, nyt uuden SAJ:n yhteyteen.⁵⁸

Helsingin vanhimmat ammattiosastot elintarvike-, rakennus- ja metallialoilla pysyivät hyvin radikaaleina 1800-luvun lopulta lähtien. »Kuninkaat kukistuu, valtakunnat vapisee, mutta leipuri leipoo vaan», oli Helsingin leipomotyöntekijöiden ammattiosaston satavuotisjuhlan enteellinen tunnus vuonna 1988. Omankin kokemukseni mukaan näiden osastojen aktiivit tarkastelevat ammattiliittoja edelleen hyvin itsetietoisesti pitäen niitä järjestöinä, joita olivat itse perustamassa. Samoin he seuraavat ammattiyhdistysedeltäjiensä perustamia työväenpuolueita ja ammatillisia keskusjärjestöjä ikään kuin isällisen huolestuneina ja kriittisinä. Ohjeita ei odoteta ay-liikkeen keskusjohdolta tai puolueilta, niitä annetaan. Siirryttyäni Helsingin leipomotyöntekijöiden ammattiosaston palveluksesta aluejärjestön työntekijäksi, minua alussa oudoksutti, että joissakin muissa ammattiosastoissa kysyttiin, mikä on liiton linja, ja haluttiin noudattaa sitä. Tällainen ajatus ei muistini mukaan ollut koskaan putkahtanut leipureitten mieleen. Jos liitolla ja leipureilla oli sama linja, hyvä niin. Muussa tapauksessa noudatettiin ammattiosaston perinteistä linjaa, jota määrätietoisin toimenpitein edistettiin liitonkin linjaksi. Uskon, että useimpien ammattiliittojen ja niiden perustaja-ammattiosastojen välillä on samalaista jännitettä, joka siirtyy toimintakulttuurina sukupolvelta toiselle.

Pääkaupunkiseudun vanhojen käsityöläisammattiyhdistysten omaisuus on mielenkiintoinen ilmiö, jonka jatkuvuus näkyy vielä viime

aikojenkin aktivismissa. Ammattiosastoista vuosien 2000 ja 2001 Suomen sosiaalifoorumeita olivat mukana järjestämässä ensimmäisellä kerralla juuri monet elintarvikkeen osastot, Metalli Vitonen sekä kirvesmiesten ja muurarien osastot. Näiden innostamina toisella kerralla mukaan tulivat jo Turun ja Tampereen metallityöväen osastot, radikalismistaan tunnettuja nekin jo pitkään. Helsinkiläiset ammattiosastot tekivät ensimmäisinä pesäeron porvarilliseen työväenliikkeeseen 1890-luvulla, ja ensimmäisen kerran niiden yhteistoimintaryhmä lakkautettiin jo ennen työväenliikkeen hajoamista vuonna 1908. Toisaalta ne olivat mukana ensimmäisinä suomalaisina ammattiosastoina uudenlaisen maailmanlaajuisen vastarintaliikkeen mobilisoinnissa vuonna 2000. Tämä kaari voidaan ehkä tulkita eräänlaiseksi kyseenalaistamisen ja radikalismien sitkeäksi traditioksi, jossa »kuninkaat kuolee ja valtakunnat vapiisee, mutta leipuri leipoo vaan».

Vanhimmat helsinkiläiset ammattiosastot olivat myös kirjoittamassa työväenliikkeen sosiaalipoliittista ohjelmaa Forssan kokouksessa 1903. Silloin syntynyt työväenpuolue asettui vilkkaan kiistelyn ja väittelyn jälkeen kannattamaan ensimmäisen kerran yleistä kansanvakuutusta, jonka tuli käsittää sairaus-, tapaturma-, vanhuus-, ansiokyvyttömyys- ja työttömyysvakuutukset sekä leskiä ja orpolapsia koskeva vakuutus.⁵⁹

MAASEUTUTAUSTA MUISTETTIIN

Oiva Turpeisen selvityksen mukaan vuonna 1950 syntyperäisiä helsinkiläisiä oli kaikista helsinkiläisistä 38,2 prosenttia.⁶⁰ Kävin itse läpi noin 600 elintarviketyöläisen liittymiskaavakkeet vuosilta 1953–1968. Helsingissä syntyneitä oli vain 14,7 prosenttia. Elintarviketyöläisten syntymäpaikka oli keskimääräistä useammin Uudenmaan, Mikkelin, Pohjois-Karjalan, Kuopion, Keski-Suomen, Vaasan, Oulun tai Lapin läänissä. Elintarviketyöläiset olivat syntyperältään turkulaisia harvemmin kuin helsinkiläiset keskimäärin. Samoin hämäläisiä ja kymenlaaksolaisia oli elintarviketyöläisten joukossa suhteellisen vähän.

Elintarvike- ja rakennusalat olivat usein maalta muuttavien ensimmäisiä työpaikkoja. Tähän on montakin syytä. Pohjalaisten timpurien työkunnat olivat kuuluisia jo 1700-luvun Tukholmassa, ja ne kiersivät edelleen ympäri Suomea vaativissa työkohteissa. Toisaalta rakennusalan aputyöt olivat monelle maaltamuuttajalle joustava tapa liittyä kaupunkilaiseen työelämään. Maanviljelijöiden omistamat liha-, meijeri- ja myllyteollisuuden tuotantolaitokset tarjosivat luontevasti ammattioppia tilallisten nuoremmille lapsille, jotka saattoivat hyödyntää sen myös kaupunkien elintarviketeollisuudessa. Alan pitkät prosessit imevät vielä tänäkin päivänä ammattikouluttamattomia muuttajia, mutta nykyiset muuttajat eivät enää puhu hämäläisittäin tai savolaisittain suomea, vaan viroa, venäjää, kroatiaa tai vietnamia. Vuonna 2003 Fazerin makeistehtaalla puhuttiin 18 kieltä.

Ilmeisesti elintarvike ja rakennus ovat niin sanottuja sisäänmuuttoloja kansainvälisestikin. Eric Hobsbawmin mukaan Berliinissä jo vuonna 1885 ruokatuotannossa työskennelleistä miehistä 81 prosenttia, rakennustyöläisistä 83,5 prosenttia ja kuljetuksessa työskennelleistä yli 85 prosenttia oli syntynyt kaupungin ulkopuolella.⁶¹

Toisen maailmansodan jälkeinen muuttoaalto saapui Helsinkiin pääasiassa Itä- ja Pohjois-Suomesta. Pääkaupunkiin tultiin jälleen alueilta, joiden sosiaalinen tilanne oli vaikea ja joissa työväenliikkeen vasemmistosuuntaus oli menestynyt jo 1920–30-luvuilta lähtien, kuten Pohjois-Savosta, Kainuusta ja Lapista. Pauli Kettusen mukaan näiden alueiden maalaisköyhälis-
tön liittymä työväenliikkeeseen oli toisenlainen kuin Etelä-Suomen maaseutuväestön, joka kannatti lähinnä sosiaalidemokraattista suuntausta. Vaikka tukkityömailla palkkatyöhön liittyvä ristiriita leimahti välillä voimakkaastikin, metsä- ja kausityöläisten kytkös markkinoihin ja rahatalouteen oli löyhä. Tukkityömaiden metsä- ja kausityöläisiä yhdisti köyhyyden kollektiivisuus. Työväenliikkeen äänestäminen eduskuntavaaleissa oli ilmeisesti enemmän sosiaalinen protesti kuin edustajan valinta.⁶²

Itä- ja Pohjois-Suomen protestialueilta tulleet nuoret kohtasivat siten Helsingissä aivan toisenlaista radikalismia: Suomen vanhinta, käsityöläisyyteen perustuvaa ammattiyhdistystoimintaa, joka oli rakentanut jo

useiden vuosikymmenien ajan omaleimaista ja luokkatietoista toimintakulttuuriaan. Tilanne toistui samantapaisena kuin vuosisadan alussa. Köyhimpien alueiden tilattoman liikaväestön ja elinkelvottomien pientilojen lapset tulivat Helsinkiin ja päätyivät usein juuri elintarvike- ja rakennusalan töihin. 1950- ja 60-luvuilla helsinkiläisten ammattiosastojen radikalismi sai uutta ilmaisuvoimaa kainuulaisella ja savolaisella aksentilla.

Muuttaessaan kaupunkeihin nuoret maaltamuuttajat menettivät entisen sosiaalisen turvajärjestelmänsä, joten uusi sosiaaliturva oli heille sananmukaisesti elintärkeä tavoite. Osa muuttajista järjestäytyi organisatorisesti ja taloudellisesti vahvoin työväenjärjestöihin, joilla oli tarjota innostava sosiaaliturvavisio ja uudistusohjelma. Ja mikä tärkeintä, nämä järjestöt asennoituivat itsetietoisesti ja kyseenalaistaen sekä valtiovaltaan että puolue-eliitteihin ja tarjosivat jo sotia edeltävältä ajalta – ja kauem-
paakin – periytyvän joukkotoiminnan mallin. Näiden järjestöjen työpaikoilla oli paljon ihmisiä, jotka vielä samastuivat maaseudun väestöön, ja heitä tuli kaiken aikaa lisää. Maaseudun kasvatteina he ymmärsivät ja olivat valmiita kannattamaan ammattiyhdistysliikkeen perinteistä universaalin sosiaaliturvan linjaa esimerkiksi työttömyysturvakamppailussa. Sehän tarjosi turvaa myös heidän omaisilleen maaseudulla. He eivät tyytyneet vain miedosti kannattamaan hyviä tavoitteita, vaan olivat valmiit myös toimintaan ja uhrauksiin asian puolesta. Sehän oli heidän omansa.

HELSINKI TARVITSI ASUNTOJA – RAKENTAJAT SOSIAALITURVAA

Laajeneva Helsinki rakensi liiketiloja, teollisuustiloja ja kokonaisia kaupunginosia. Sodanjälkeisen jälleenrakennuskauden ensimmäinen huippuvuosi oli 1958. Sitä seurannut taantuma aiheutti notkahduksen, mutta pian rakentaminen elpyi uudelleen ja kasvoi aina 1960-luvun puoliväliin saakka.⁶³ Rakentamiseen tarvittiin luonnollisesti rakentajia. Työmaita oli paljon, ja ne olivat siihen aikaan hyvin työllistäviä.

Alan ammattiyhdistysperinteet olivat vahvat. Työmaiden keskinäinen yhteistoiminta ja liikehdintä perustui kirvesmiesten, muurarien, maalarien

ja betoniraidoittajien suuriin työkuntiin, jotka sopivat asioista keskenään. Mauri Perä kertoo rakennustyöläisten itsetunnon olleen kohdallaan. Sitä kuvastaa esimerkiksi suhde yleisestä järjestyksestä vastaavaan virkavaltaan: »Ollessani Helsingin festivaalien aikana 1962 Otaniemen Dipolin työmaan päälähtämismiehenä koko työmaamme porukka marssi poliisilaitokselle kysymään, pystyykö poliisi vastaamaan järjestyksestä festivaalien aikana, vai onko parempi, että rakennustyöläiset vastaavat siitä itse.»

Rakennustyöläiset olivat enimmäkseen kausityöläisiä. Aina kun yksi työmaa valmistui, oli etsittävä uusi, ja ennen uutta työsuhdetta joutui yleensä olemaan lyhyemmän tai pidemmän ajan työttömänä. Talvisin rakentaminen hiljeni lähes kokonaan. Kaikkein ammattitaitoisimmillekin rakennustyöläisille työttömyysturvan tarve oli hyvin läheinen ja toistuva, ei mitenkään poikkeuksellinen ilmiö. Vakituksissa työpaikoissa työskentelevillä oli ainakin hatarana vanhuudenturvana huoltoapulain työnantajille asettama velvoite maksaa eläkettä 20 vuotta työsuhteesta olleille. Rakennus- ja muilla kausityöaloilla 20 vuoden yhtäjaksoista työsuhdetta ei kertynyt, eikä niin muodoin eläketurvaakaan. Ammattiyhdistysliikkeen perinteisesti vahvoilla teollisuustyöpaikoilla oli usein myös sairaskassat, joiden tarjoamat edut olivat ihmisten mielikuvien ja komiteamietinnönkin mukaan yleensä kohtuullisia. Rakennusosalalla ei tällaisia kassoja ollut.

Niinpä rakennustyöläisten tarve työttömyysvakuutuksen, työeläkkeen ja sairausvakuutuksen aikaansaamiseksi oli selkeästi vielä suurempi kuin monilla muilla vahvoilla ammattialoilla. Juuri rakentajille sosiaaliturva oli erityisen tärkeä, koska heiltä se käytännöllisesti katsoen puuttui kokonaan. Ja rakennustyöläiset myös toimivat erityisen aktiivisesti. Heidän ammattijärjestönsä olivat koko ajan aloitteellisia yhteisen joukkoliikkeen järjestämisessä ja kantoivat merkittävää järjestelyvastuuta. Noin puolet kaikista niistä SKDL:n eduskuntaryhmän saamista ammatillisten järjestöjen kirjelmistä, joissa vaadittiin sosiaaliturvauudistuksia, oli rakennusalan ammattiosastojen ja työmaakokousten lähettämiä. Voidaankin sanoa, että paljolti maaseututaustaiset rakennustyöläiset olivat yksi sosiaaliturvaliikkeen ydinryhmistä.

VETOVASTUU VAIHTELI

Tässä kirjassa tarkastellaan pääasiassa pääkaupunkiseudun ammattiyhdistysväen toimintaa sekä heidän järjestöjään. Tarkoitus ei tietenkään ole vähätellä muiden alueiden ihmisten tai ay-järjestöjen merkitystä. Liik ehdintä oli maanlaajuista. Muiden paikkakuntien ay-väki antoi siihen suuren panoksen, ja liikkeen vetovastuu tuntui vaihtelevan. Varsinkin turkulaiset ja tamperelaiset vuorottelivat helsinkiläisten kanssa. Turkulaiset käynnistivät toiminnan yleislakon tuomioita vastaan, ja tamperelaisten joukkotoiminta näkyi erityisesti vuoden 1962 aikana, jolloin helsinkiläisten toiminnallisuus tuntui hiipuneen. Oulun, Jyväskylän ja monien muiden kaupunkien sekä maaseudun ammattiosastoja oli myös aktiivisesti mukana koko liikehdinnän ajan.

Kaupunkilaistytöläisten turvattomuus ei tietenkään ollut pelkästään helsinkiläisten ongelma – eikä omapäisyyden traditio pelkästään helsinkiläisten hyve. Olihan sitä paitsi suuri osa helsinkiläistytöläisistä äskettäin muualta maasta muuttaneita.

Voiton näköala ja ajoitus

JOS HYVÄKSYISI PELKÄSTÄÄN rakenneteoreettisen mallin sosiaaliturvan selittäjäksi, tarinan voisi lopettaa toteamukseen, että maaltamuutto ja sen sosiaaliset seuraukset saivat aikaan kansanliikkeen, joka ajoi läpi uudenlaisen sosiaaliturvajärjestelmän. Kuvio on kuitenkin monisyisempi.

Kansalaisliikehdintä vaatii syyn tai motiivin, organisaation ja vision, mutta ne eivät yksin riitä liikkeen synnyttämiseen. Antonio Gramscin mukaan historiallis-poliittisten analyysien yleinen virhe on, ettei kyetä löytämään elimellisten seikkojen ja tilapäisilmiöiden keskinäisiä suhteita. Vaarana on joko mekaanisten syiden kuten rakenteiden tai tahdonvaraisen ja yksilöllisen elementin ylikorostus.⁶⁴

Sosiaaliturvan käsittelyä venkoiltiin eduskunnassa vuosikautia, ja sen toteuttamisessa näkyy 10–15 vuoden viivästymä. Sodan jälkeen asetetun sosiaaliturvakomitean vaatimattomatkin suositukset jätettiin suurelta osin toteuttamatta, vuosilomalain uudistuksesta oli päätetty eduskunnassa 1951, mutta se toteutettiin vasta 1960, työttömyysvakuutuksen ensimmäinen lakialoite tehtiin 1952. Sairausvakuutus- ja työeläkelait etenivät niin ikään työläästi ja verkkaisesti, jos etenivät lainkaan. Sosiaalipolitiikassa koettiin eräänlainen hitaan kehityksen tai pysähdyksen kausi, joka kesti runsaat kymmenisen vuotta, kolmen suuren puolueen (SDP, SKDL ja ML) yhteistyökauden päättymisestä 1950-luvun loppupuolelle.⁶⁵

Sosiaaliturvan viivästymää on selitetty taloudellisilla ja poliittisilla syillä. Ne tietysti kehystivät sosiaalipoliittista(kin) päätöksentekoa, mutta eivät tarjoa tyhjentävää selitystä. Selitysvoimaa voi lisätä ammattiyhdistysliikkeen kehityksen ja sen sisäisten tekijöiden tarkastelu. Kenties »viipeessä» on kysymys viivyttelystä ja jarrutuksesta, joka kävi mahdolliseksi siksi, että työväestö ei liikehtinyt sosiaaliturvan puolesta. Ja kenties se ei liikehtinyt, koska sillä ei ollut »voiton näköalaa».

AVAINSANA: LUOTTAMUS

Francis Fukuyama esittää, että kansalaisten keskinäinen luottamus on talouselämän ja yhteiskunnallisen toiminnan edistymisen keskeinen edellytys. Jaottelumallissaan hän arvioi eri kulttuureja luottamuksen ja ei-luottamuksen kriteerein pitäen luottamuksen korkeaa astetta edistyvän ja innovatiivisen yhteiskunnan edellytyksenä.⁶⁶

Ammattiyhdistystoiminta perustuu lähes täysin siihen osallistuvien keskinäiseen luottamukseen. Toiminta on vapaaehtoista, se sisältää osallistujalle suuria riskejä ja vaatii kaikkia hyväksymään yhteisen velvoitteen ja pakonkin esimerkiksi lakkotilanteissa. Lakkoon osallistuja riskeeraa mahdollisesti työpaikkansa, siis itsensä ja perheensä elannon. Silti tavoitteet määritellään yhdessä, ratkaisuja tekevät valitut neuvottelijat eikä epämieluisista tuloksista pääse eroon. On voitava luottaa, että kaikki osallistuvat lakkoon, etteivät neuvottelijat petä, ettei yritys kykene korvaamaan tuotantoa tai hankkimaan lakonmurtajia ja ettei työnantaja irtisano lakkolaisia. Yhteisen vastarintatoiminnan metodin on kerta toisensa jälkeen perusteltava itsensä, koska se sisältää yksilölle niin paljon riskejä ja arvaamattomia tekijöitä.

Luottamus työtovereihin ja ammattiyhdistystoiminnan johdossa oleviin on ratkaiseva kriteeri liikkeeseen osallistumiselle. Luottamuksen synty, »voiton näköala», vaatii yleistäen kolmea eri asiaa: liikkeeseen ja sen johtoon on voitava luottaa, riskejä ei saa olla liikaa odotettuun tulokseen nähden ja voiton on oltava realistisesti arvioiden saavutettavissa, eli siihen täytyy voida uskoa.

TOIMINNAN NOUSU – JA TAANTUMINEN

»Oi, se oli niin suloista toivon ja odotuksen aikaa, me soittelimme jatsia Josafatin kallioilla ja unelmoimme.» Näin muisteli jo edesmennyt Elannon leipätehtaan pakkaaja Airi Vahtila sodan päättymisen jälkeisiä nuoruusvuosiaan Helsingissä. Ammattiyhdistysliikkeeseen liittyi valtavasti uutta väkeä, ja toimeliaisuus virisi joka taholla. Helsingin Makeis- ja ravintotyöntekijöiden, sittemmin Paahtimo- ja pakkaamotyöntekijöiden, ammattiosaston vuosikokouksen pöytäkirja 5. huhtikuuta 1945 kertoo hätkähdyttävällä tavalla sellaisesta innosta ja osanotosta, jollaista ei tavattu seuraavien 30 vuoden aikana. Ammattiosaston kokouksessa oli läsnä 200 osanottajaa (!), jotka valitsivat luottamushenkilöt Pauligin kaikkiin yksiköihin. Lisäksi eri työosastoille asetettiin henkilöt elvyttämään myös valistustoimintaa.

Sodanjälkeinen innostus kääntyi kuitenkin pian laskuun, kuten oheinen SAK:n jäsentilasto kertoo.

TAULUKKO 3.⁶⁷

SAK:N JÄSENMÄÄRÄT VUOSINA 1943–1954

vuosi	jäsenmäärä	muutos edelliseen vuoteen, %
1943	86 100	+ 8
1944	106 000	+ 23
1945	299 600	+ 183
1946	311 800	+ 4
1947	341 600	+ 10
1948	306 600	- 10
1949	248 300	- 19
1950	269 100	+ 8
1951	260 500	- 3
1952	242 500	- 7
1953	240 100	- 1
1954	248 900	+ 4

SAK:n jäsenmäärät vähenivät samanaikaisesti kuin kylmä sota käynnistyi ja ulotti synkeät lonkeronsa 1940-luvun lopulla myös Suomeen – ja tšekäläiseen ammattiyhdistysliikkeeseenkin. Jo sitä ennen sodanjälkeisten vuosien dramaattiset tapahtumat olivat vieroittaneet jäseniä ammattijärjestöistä. Ammattiyhdistysliikkeen joukkojärjestöluonnetta loukattiin useassakin vaiheessa alistamalla ay-toiminta työväenpuolueiden puoluepoliittisille pyrkimyksille.

Monet tutkijat ovat osoittaneet, miten SKDL:n johto pyrki lopettamaan lakkoilun SKDL:n, SDP:n ja maalaisliiton yhteishallituksen vuosina 1945–1948 talouden ja tuotannon edistämisen nimissä. SKP:n Helsingin piirin silloisena piirisihteerinä työskennellyt Veikko Porkkala kertoo muistelmakirjassaan, kuinka Hietalahden telakan puolueosaston puheenjohtaja ja sihteeri sekä muutama muu aktiivi tulivat piiriin jyrisemään toimitsijoille: »Helvettiin menee, kun te täällä piirissä sanotte, että meidän pitää kaksin verroin ponnistella saadaksemme Suomen talouden nousemaan sodan jättämästä kurjuudesta. He todistelivat, että jos he tekevät kaksi laivaa yhden asemasta, niin kapitalismihan siitä vain lujittuu, eivätkä työläiset hyödy mitään. Eikö me tällä tavoin tueta vain kapitalisteja lisäämällä heidän voittojaan, kun työläiset saavat yksinomaan sovitun palkkansa?» Porkkala toteaa, että tilanne oli vaikea, ja sitä paitsi sama keskustelu oli edessä monella muullakin työpaikalla. Porkkala jatkaa, että onneksi työpaikkojen puoluekaaderit ymmärsivät asian. Entä muut?

Teuvo Kauhanen kertoi ensimmäisistä työvuosistaan Lapuan nahkatehtaalla pian sodan jälkeen. Työväki olisi halunnut mennä lakkoon, mutta paikallinen SKP:n osasto kielsi sen. Sulo Lehtosta harmittaa vieläkin, että ihmisten luottamus parempaan elämään ja toimintaan kääntyi laskuun, koska vasemmistosuuntauskin hillitsi joukkotoimintaa ja tuntui kantavan huolta vain sotakorvausten nopeasta tekemisestä. Tutkija Tapio Bergholmin mukaan SKP:n ammatillinen jaosto vaati elokuussa 1945 työrauhaa ja palkkamalttia myös satamissa, joissa ilmennyt paine »palkkojen nostamiseksi palkkaohjepäätöstä ylittävästi ja pistolakkojen tekemi-

seksi» oli jaoston mukaan väärää ja vahingollista.⁶⁸ Joidenkin ammattiosastojen jäsenmäärä alkoi laskea jo vuonna 1946.

LAKKOLAISIA AMMUTTIIN JA TUOMITTIIN

Kolmen suuren (SDP, SKDL ja ML) hallitus hajosi 1948, sosiaalidemokraattisen puolueen ja SKDL:n välinen taistelu kiihtyi, ja Arabian lakot lopetettiin raa'asti: ratsupoliisit talloivat ja hakkasivat rauhallisia mielenosoittajia, ja lakkolaisia tuomittiin raastuvanoikeudessa. Palkkataisteluun ryhtyneitä työläisiä tuomittiin kapinasta myös Kemissä, missä poliisi ampui lakkolaisia Kemihaaran sillalla, jolloin kaksi työläistä sai surmansa. Aikalaiset syyttivät näistä tapahtumista silloisia sosiaalidemokraattisia ministereitä K.-A. Fagerholmia ja Aarre Simosta, joka oikeusministerinä vastasi poliisitoimesta Fagerholmin johtamassa hallituksessa. Vielä 30 vuoden jälkeen Simonen tunnettiin lakkolaisiin kohdistetun väkivallan johdosta »Sapeli-Simosena».

Useat kommunistijohtoiset ammattiliitot lakkoilivat vuonna 1949. Ne erotettiin SAK:sta ja hyväksyttiin takaisin tiettyjen ehtojen jälkeen jonkin ajan kuluttua. Bergholmin mukaan Arabian posliinitehtaan lakko 1948, Kemien vuoden 1949 paikallisen yleislakon lopettanut »veritorstai» ja usean ammattiliiton lakkoaalto syyskesällä 1949 antoivat pitkäksi aikaa aineksia kommunistiperinteeseen, jonka mukaan sosiaalidemokraatit olivat työnantajien kätyreitä. Sosiaalidemokraateille puolestaan nuo lakot todistivat, että kommunistit pyrkivät väkivaltaiseen vallankumoukseen, halveksivat parlamentarismia ja käyttivät työläisiä kyynisesti hyväkseen. SDP:n ja SKP:n keskeiset kaaderit saivat omakohtaisen kokemuksen kautta vuosina 1948–1949 tajuntaansa vahvan muistijäljen, joka ohjasi pitkään vasemmistopuolueiden toimintaa ja valintoja. Bergholm kirjoittaa puolueiden keskeisistä kaadereista, mutta muiden kuin puoluekaadereiden muistijälki saattoi olla vieläkin traumaattisempi.

Helsingissä Suomen Tupakan, Sinebrychoffin panimon, Vaasan Myllyn ja Elannon leipätehtaan työläiset osallistuivat vuoden 1949 lakkoaltoon, jonka yhteydessä Elintarviketyöläisten liitto erotettiin SAK:sta ja SAK:n sosi-

aalidemokraattinen johto julisti työmaat avoimiksi rikkureille. Elintarviketyöläisten liiton lehdessä julkaistiin tupakkatyöläisten pääluottamusmiehen Martti Lindströmin haastattelu sekä myllytyöläisten ammattiosaston julkilausuma, joissa molemmissa kerrottiin, että jäsenet olivat jo pitkään painostaneet liittoa toimenpiteisiin parempien palkkojen puolesta. Suomen Tupakan pääluottamusmies Lindström sanoi haastattelussa: »...Propagandaan haluaisin asiasta tietoisena vastata, että ne perusjärjestöt, jotka kuuluvat Elintarviketyöläisten liittoon allekirjoittaneen osasto siihen mukaan luettuina, pommittivat liittoa jo vuoden ajan esittäen vaatimuksia, että liiton on toimittava meidän palkkojemme korjaamiseksi ja tiedän, että liitto teki kaiken voitavansa saadakseen asian meille myönteiseen ratkaisuun, kunnes työnantajamme katkaisivat neuvottelut kesäkuussa kokonaan».

Helsingin Myllytyöläisten ammattiosasto piti lakkokokouksen 26.8. kello 13. Kokous päätti yksimielisenä toimittaa SAK:n työvaliokunnalle seuraavan tiedonannon: »Me Helsingin Myllytyöläiset olemme lähteneet tähän lakkoon todella pienten palkkojemme ja työehtosopimusten takia, eikä minkään puoluepolitiikan. Emme ole kommunisteja, emmekä mitään muutakaan puolueväriä, vaan noin 90 % on varmasti puolueettomia, mutta kun miehen palkka on 63:- tunti niin siihen on saatava korjausta.»⁶⁹

Sinebrychoffin panimon aktiivit Fridjof Raja-Aho ja Onni Koskinen olivat liittyneet liittoon vasta neljä vuotta aiemmin. Koskinen oli ilmeisesti puoluekannaltaan sosiaalidemokraatti. Jäsenmäärä oli kolminkertaistunut tehtaalla parin vuoden aikana. Nämä työläiset menivät lakkoon ajaakseen itselleen parempia palkkoja. Kun heidän lakkonsa leimattiin puoluepoliittiseksi ja SAK:n johto julisti työmaan avoimeksi rikkureille, ei ole vaikea kuvitella, että luottamus ay-liikkeeseen ja yhteiseen toimintaan romahti. Liiton historiikissa kerrotaan, että »...SAK:n menettely alkoi murentaa SEL:n yhtenäisenä alkanutta kamppailua. Panimo- ja virvoitusjuoma-alan lakko jouduttiin Helsingissä keskeyttämään».

Elannon leipätehtaalalla lakkolaiset otettiin takaisin töihin pienissä erissä, ja tehtaan pääluottamusmies sai kävellä työttömänä kuukausia sen jälkeen, kun muut oli jo kutsuttu töihin. Pääluottamusmies oli samalta

paikkakunnalta kuin Teuvo Kauhanen, eikä Kauhanen unohda koskaan sitä hetkeä, kun pääluottamusmies, päästyään vihdoinkin takaisin töihin, tuli SKP:n puolueosaston kokoukseen. Kaikkien nähden hän repi jäsenkirjansa sanoen: »Tätä en enää tarvitse.» Entinen pääluottamusmies jäi pois kaikesta toiminnasta ja ilmestyi takaisin vasta kun SAK:n rinnalle perustetun SAJ:n järjestö aloitti toimintansa leipätehtaalla.

Riidat ja hajanaisuus varmasti hämmensivät tavallisia ihmisiä. Nykisyys piinasi, eikä tulevaisuuteen voinut nähdä. Arviot ja ratkaisut tehdään aina suodattamalla vaihtoehdot aiempien kokemusten sekä omien ja ystävien käsitysten kautta. Työpaikoilla käydyissä keskusteluissa, kapakoissa, sukulaisvierailuilla – kaikkialla yritettiin ymmärtää tapahtumia. Työmailla oli vuonna 1949 myös niitä noin 50-vuotiaita ihmisiä, jotka olivat kokeneet luokkasodan ja sen jälkeiset hirmutyöt sekä työväen poliittisen ja ammatillisen liikkeen aiemmat hajaannukset. Tehtaissa oli ihmisiä, jotka tiesivät, miten SAK:n hajoamisen ja vuoden 1930 kommunistien vangitsemisten jälkeen sekä sosiaalidemokraattisten että kaikkien muidenkin työläisten ammattiyhdistystoiminnan ehdot entisestään ohenivat ja työläiset joutuivat entistä ahtaammalle.

Sukupolvitutkija Matti Virtanen esittää, että vanhemman polven sosiaalidemokraattien maailmankuvaa määritti vuoden 1918 kapina.⁷⁰ Oma isäni ei pitänyt työväenliikkeen ääriivasemmistosta, mutta koki, että kommunistivainot tasasivat tietä muidenkin työläisten huonolle kohtelulle. Juuri näin olivat sosiaalidemokraattisen puolueen keskustasiiven miehet asettaneet kysymyksen hajoamisen yhteydessä 1929–1930 ja sitä ennenkin. Rikkurijärjestö Vientirauhan värväämiä rikkureita oli ollut lähes 14 000 murtamassa lakkoja vuosina 1925–1929.⁷¹ Työläisiä, jotka olivat kokeneet tuon ajan, työskenteli tehtaissa vielä 1950-luvun alussa.

HALLITUSPELIÄ LAKKOJEN VOIMALLA?

Metalliteollisuuden 60 000 työläisen lakot alkoivat 28. elokuuta 1951. Syyskuun lopulla lakossa oli jo muitakin aloja, yhteensä 118 000 työläistä.

Keskusjärjestö SAK tuki näitä työtaisteluita ja uhkasi yleislakolla. Maalaisliiton johto väitti, että sosiaalidemokraatit käyttivät vuoden 1951 lakkoja omien hallituspyyteittensä välineenä, jolla käytiin myös presidentinvaalitaiistelua Kekkosen ja Fagerholmin välillä. Metalliliitto vaati 50 prosentin palkankorotuksia. Poikkeuksellisen kovan vaatimuksen taustalla oli SDP:n pyrkimys pakottaa maan hallitus laajentamaan pohjaansa. SDP:n johtajat vihjailivat tulevaisuuden hallitukseen hillitsemään palkankorotusvaatimuksia, mutta oppositiossa he eivät sitä tekisi.⁷² Tällaiset vihjaukset kuuluivat varmasti myös lakkolaisten korviin. Kärjistyneessä ilmapiirissä puoluepolitiikka sävytti yhteiskuntaelämää ja eri puolueiden aktiivit tarttuivat kärkeästä tilaisuuteen moittia kilpailijoita, mikä entisestään lisäsi epäluuloja ja turhautumista puoluepolitiikkaan.

Koko riitelevä työväenliike ja sen kummatkin suunnat, sosiaalidemokraatit ja kommunistit, näyttivät puolueisiin sitoutumattomista työläisistä varmaankin omituisilta ja konstikkailta. Ehkä juuri tänä aikana syntyi sanonta, että »kyllähän se aate, mutta ne toverit...», sillä 50-luvun alkuvuosina suuri toiveikkuus vaihtui kyynisyydeksi. Pauli Ketunen arvioi, että puoluetoiminnan ja ammattiyhdistystoiminnan keskinäisen suhteen ongelma osaltaan pohjusti viisikymmenluvun lopulla tapahtunutta sosialidemokraattisen puolueen ja SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen hajaannusta. Länsieurooppalaisten sosialidemokraattisten puolueiden 1950-luvulla yleisesti omaksuma *hyvinvointivaltioideologia* tarjosi niille yhdistävän ja kannustavan vision. Suomessa tällaista visiota ei omaksuttu. Tähän kenties vaikuttivat senkaltaiset tekijät kuin maalaisliiton keskeinen poliittinen asema ja kommunistisen liikkeen vahvuus, samoin se, että Suomen pääomapiireille taloudellisen demokratian reformistisetkin ajatukset yhä edustivat koko yhteiskuntajärjestelmän mullistukseen viettävää kaltevaa pintaa. Näissä kaikissa tekijöissä oli aineksena vuoden 1918 perintö.⁷³

Työväenliikkeen kummankin poliittisen suunnan ideologiaan sisältyi ajatus, jonka mukaan ammattiyhdistysliike on eräänlainen apujärjestö »oikean» poliittisen tietoisuuden kasvattamisessa. Puolueisiin sitoutumat-

tomia ammattiyhdistysliikkeen jäseniä kohdeltiin eräällä tavalla epäitseenäisenä ja epätietoisena karjana, jonka mielipiteitä poliittisesti tietoisien tovereiden ei tarvinnut ottaa huomioon, ei ainakaan kovin vakavasti. Puolue- ja ay-toiminnan ristiriidasta kertovat monet sen ajan asiakirjat, joista ilmenevät ay-liikkeen ja poliittisen työväenliikkeen aktiivien erilaiset näkökulmat. Esimerkiksi kommunistien itsekritiikissä vuonna 1950 varoitettiin puoluejohtoa enää toistamasta sitä väärää arviota, että eräät määrättyt suuret työpaikat olisivat valmiit aina liikkumaan puolueen kehotuksesta.⁷⁴

Työväen poliittiset puolueet näyttävät käyttäneen hyväksi sekä ay-liikettä että työläisten lakkoliikkeitä sellaisiin tarkoituksiin, joihin lakkoliijat itse eivät olleet antaneet valtakirjaa: puolueiden valta- ja hallituspyrkimysten ajamiseen. Työväenpuolueiden johto näytti kannattavan tai vastustavan lakkoja omien ideologisten linjojensa tai valtapyrkimystensä mukaan. Samalla se osoitti välinpitämättömyyttä niiden ihmisten näkemyksille, jotka kävivät lakot ja joita niiden uhraukset ja riskit koskivat. Puolueiden aktiivit saattoivat vielä hyväksyäkin johtajiensa toiminnan puolueen kokonaisedun nimissä, mutta eivät varmaankaan toisen puolueen kannattajat eivätkä puolueisiin kuulumattomat työläiset.

Luottamuksen väheneminen näkyi ammattiyhdistystoiminnan heikkenemisenä. Uudelleenarvionsa jälkeen SKP hyväksyi vuonna 1954 »Työväki yhteistoimintaan» -julistuksen. Se oli työväen yhtenäisyyteen tähtäävä tavoiteohjelma ja samalla eräänlainen toimintakulttuurin uudistus. Työväkeä erottavien tekijöiden sijasta haluttiin korostaa yhdistäviä tavoitteita, kilpailun sijasta yhteistoimintaa. Sosiaalidemokraattisen puolueen sisällä ongelmat muhivat ja puhkesivat avoimena puolueriitana ja hajaannuksena vasta yleislakon yhteydessä 1956. Yhtenä vedenjakajana oli suhtautuminen kommunisteihin oikeistososiaalidemokraattien liittyydessä antikommunistiseen kylmän sodan rintamaan.

Myös ay-toimintaan liittyvät riskit tuntuivat kasvaneen kohtuuttomiksi. Ihmiset odottavat johtajiltaan paitsi ratkaisuja myös vastuuta niiden seurauksista. Sota ei ole ainoa tilanne, jossa pelätään omia sotamie-

hiään uhraavaa päällystystä. Kemin ja Arabian tapahtumat ratsupoliiseineen, vankilatuomiot ja luottamusmiesten irtisanomiset lakkojen jälkeen puhuivat karua kieltä. Kenties Suomi ei vielä ollutkaan muuttunut niin paljon kuin heti sodan jälkeen ammattiliittoihin liittyneet olivat kuvitelleet. Irtisanotut katsoivat, että heidät jätettiin yksin, ja tekivät siitä johtopäätöksiään. Teuvo Kauhanen pahoittelee yhä, ettei Elannon erotettua pääluottamusmiestä autettu riittävästi silloin, kun tämä joutui yksin kävelemään työttömänä muiden jo päästyä töihin.

Jatkuvat perääntymiset veivät uskottavuutta. Elintarviketyöläisten liiton eläkkeellä oleva puheenjohtaja Jarl Sund selvensi usein, mitä liitto tarkoitti realistisilla tavoitteilla. Sund ei sitonut palkkatavoitteiden realismia kansantalouden mittareihin puhumattakaan kapitalistien kilpailukyvyistä, vaan aivan muuhun. Hänen mukaansa realistinen tavoite oli sellainen, jonka jäsenistö katsoi voivansa saavuttaa ilman liian suuria uhrauksia. Kylmän sodan ja työväenliikkeen sisäisen taistelun vuosina poliittinen tilanne oli niin vaikea, ettei työväenluokan ihmisistä varmaankaan tuntunut realistiselta saada merkittäviä voittoja juuri millään tasolla.

Työväenliikkeen toiminta takelteli onnettomasti. Järjestöt eivät tarjonneet vielä 1950-luvun alkaessakaan työväestölle mielekkään toiminnan kanavaa. Yksikään voiton näköalan kriteereistä ei näyttänyt toteutuvan. Johtoon ei voinut luottaa. Uudistusohjelmat oli haudattu ja visiot hukattu. Toimintaan liittyvät riskit kasvoivat riitojen myötä. Luottamus mureni.

AY-TOIMINNAN ERIAIKAISUUS

Ammattiyhdistysliikkeen »omaksi ottaminen», kehkeytyminen, on hidas prosessi. 1940-luvun loppuvuosien kielteiset tapahtumat vaikuttivat eri tavoin erilaisten työpaikkojen ja ammattiosastojen toimintaan. Toiset kestivät taantumavaiheen paremmin, toiset huonommin. Ammattiyhdistysten kehkeytyminen erilaistui ja eriaikaistui.

Makeis- ja ravintotyöntekijöiden, sittemmin Paahtimo- ja pakkaamotyöntekijöiden, ammattiosaston vuosikokoukseen oli osallistunut 200

innokasta osanottajaa vuonna 1945. Seuraavat vuodet eivät sitten olleetkaan yhtä innostavia.

Aino Pakkala oli töissä kyseisen ammattiosaston toimialaan kuuluvassa Herttoniemen syväjäädyttämössä jonkin aikaa vuonna 1958. Hän muistelee omituisena pitämänsä ilmapiiriä: »Kysyin naisilta, että kuka täällä on luottamusmies, ja he rupesivat suhisemaan aivan hirveästi, että älä puhu noin lujaa, ole nyt ihmeessä hiljaa! Hämmästyin ja kysyin, että oletteko te edes liitossa jäseninä, että minä kyllä olen. Naiset sihisi ja suhisi entistä kauhistuneempina, että ole nyt jo ihmeessä hiljaa tai saadaan potkut. No, sitten tuli ruokatunti ja kysyin, että missäs syödään. Naiset näyttivät, että täällähän me, kukin kaiveli esiin eväänsä ja alkoi syömään pahlavilaatikoitten ääressä. Minä aivan kauhistuin ja menin työosaston ainoan pöydän ääreen syömään. Kävi ilmi, että se oli pomon pöytä, ja hänkin tuli siihen. Söimme yhdessä, ja kun hän nosti jalat lopuksi pöydälle ja pani tupakaksi, minä tein samoin, ja ne naiset mulkoili ihmeissään meitä laatikoittensa kätköistä. Illalla kun menin kotiin, oli tullut kutsukirje takaisin Tupakkaan, ja menin sinne hyvin mielelläni.»

Pahoin oli taantunut myös sen yrityksen ammattiyhdistystoiminta, jonne vuonna 1945 oli valittu luottamushenkilöiden lisäksi myös valistusvastaavat kaikille työosastoille. Simo Korhonen meni töihin Pauligin kahvipaahdimoon 1968: »Kun työmaalla ei ammatillista toimintaa näkynyt, rupesin sitä järjestämään. Aluesihteri Pentti Lundström oli vanhoja tuttavias entisiltä ajoilta, ja hänen kanssaan elvytimme Pauligille ay-toimintaa. Toisten liittojen jäseniä oli neljä, minä keräsin kymmenen, ja niin meitä oli neljätoista, kun 10. joulukuuta 1967 perustimme oman talokohtaisen ammattiosaston ja minut valittiin talon pääluottamusmieheksi. Hyvinhän se lähti. Tosin osa vanhemmista työntekijöistä ei kyllä koskaan oppinut ymmärtämään, mistä oli kyse. Joitain vanhempia ruotsia puhuvia rouvia tuli kerran luokseni ja sanoi: »Me kiitta herra Korhosta palkankorotus.» Sanoin, ettei siinä ole mitään kiittämistä, se on liiton työehtosopimuskorotus, joka pitää maksaa kaikille, ja jos rouvat liittyisi ammattiosastoon, oltaisiin vahvempia ja saataisiin parempia korotuksia. No, sain neuvoteltua siihen sitten talo-

kohtaisesti puolet lisää, ja arvokas rouvalähetystö tuli taas: »Etta me kiitta kovasti taas herra Korhosta.» Meinasin ruveta selittämään asiaa uudelleen, mutta sitten vain huitaisin kättä ja sanoin, että mitäs tuosta, olkaa hyvät vaan. Silloin, kun minä tulin Pauligille, ei meillä työehtosopimuksista tiedetty mitään. Ei niitä ollut työnantajalla, eikä ollut työntekijöilläkään. Mutta kun saatiin ay-toiminta käyntiin, niin voitiin tes-kirjasta lukea, että työläisille kuului monia sellaisia etuja, joista ei aiemmin tiedetty mitään.»

Ammattiosastojen jäsenmäärät olivat alkaneet laskea jo 1940-luvun lopulla, ja taantuman seuraukset kestivät esimerkiksi Pauligilla miltei kaksikymmentä vuotta.

Olen itse 16 vuoden ajan työkseni järjestänyt ammattiyhdistystoimintaa leipomotyöläisten ammattiosastossa ja tullut tutuksi tämän ilmiön kanssa. Kun ihmiset jostakin epäkohdasta suuttuneina tulevat liittoon ja järjestäytyvät, tunnelma on hyvin latautunut. Ihmiset ovat ylpeitä ja innoissaan omasta rohkeudestaan, he eivät ole enää mitä tahansa porukkaa, heitä ei saa kohdella huonosti. Mutta samalla he ovat hiukan peloisia. Eräät nuoret Suomessa työskentelevät ranskalaisleipurit tulivat kerran leipomoammattiosaston toimistoon vaatimaan samoja palkkoja kuin suomalaisetkin saavat. He kertoivat olevansa niin liikuttuneita ja onnellisia, että halusivat laulaa Marseljeesin. Syynä ei ollut meidän toimintamme, vaan se, että he olivat itse nousseet toimijoiksi.

Kun ihmisten luottamus yhteiseen toimintaan hiipuu, arkuus ja pelokkuus hiipivät mieliin. Jos luottamus yhteisvoimaan ei riitä, on hyväksyttävä epäkohdat ja huono kohtelu ja oltava mieliksi kenties epämiellyttävällekin esimiehelle. Muuten voi koitua hankaluuksia, kun yhteisö ei ole tukena. On tehtävä häpeällisiä kompromisseja, joissa on kaupan yksilön arvokkuus ja omanarvontunto, työntekijä joutuu alentamaan itsensä.

SITKEIMMÄT KESTIVÄT

sak:laisten liittojen jäsenmäärät vähenivät vuoteen 1954 asti. Muutos ei ollut elintarvikkeen ammattiosastoissa kovinkaan tasainen, mitä kuvaa viiden

helsinkiläisen ammattiosaston jäsenkehitys vuodesta 1945 vuoteen 1950 (Taulukko 3). Kyseiset ammattiosastot muodostivat niin sanotun elintarviketeollisuuden ryppään, jossa työskenteli paljon naisia, prosessit olivat koneellistettuja eikä varsinainen ammattikuntahenkisyys ollut yleistä.

TAULUKKO 4.⁷⁵

VIIDEN ELINTARVIKEALAN AMMATTIOSASTON JÄSENMÄÄRÄT

VUOSINA 1946–1950

Vuosi	1946	1947	1948	1949	1950
Juomatyöläiset	139	348	354	248	164
Tupakkatyöläiset	165	186	260	196	193
Paahtimo- ja pakkaamotyöläiset	516	510	333	243	171
Margariinityöläiset	223	174	32	104	117
Myllytyöläiset	175	180	162	141	63
Yhteensä	1 218	1 398	1 141	924	728

Elintarviketyöläisten helsinkiläisissä ammattiosastoissa jäsenmäärien lasku jatkui vuodesta 1948 vuoteen 1954 saakka. Kaikkien viiden ammattiosaston yhteinen jäsenmäärä oli tuolloin enää 486 jäsentä. Helsingissä toimi lähekkäin kaksi isoa panimoa, tupakkatehtaat ja paahtimot, joissa kaikissa työskenteli paljon naisia. Niiden jäsenkehitys ei kuitenkaan kulkenut samassa tahdissa. Monessa ammattiosastossa ay-toiminta surkastui lähes täysin, tupakkatehtaan osastossa vain vähän.

Saksan elintarvike- ja nautintoaineiden liiton historia alkaa kertomuksella 1300–1400-lukujen leipurikisällien yhdistyksistä, lakoista ja vapaan maanantain (Blauen Montag) taistelusta, jonka leipurit hävisivät vasta 1600-luvulla.⁷⁶ Elintarviketyöläisten kansainvälisen liiton (IUL) historiassa kerrotaan, kuinka vuoden 1830 tienoilla Ranskaan vaeltaneet, kotimaastaan karkotetut saksalaiset käsityöläiskisällit perustivat salaisia yhdistyksiä demokratian ja Ranskan vallankumouksen hengessä. Tällainen salai-

nen käsityöläisyhdistys julkaisi Marxin ja Engelsin *Kommunistisen puolueen manifestin* vuonna 1848.

Miltei kaikkien käsityöläisammattien ammattiyhdistystoiminnan synty ja yhteiset tavoitteet voidaan liittää käsityöläisten ja etenkin kisällien oppiaikaan kuuluneisiin vaellusretkiin. IUL:n historiassa kerrotaan myös norjalaisten käsityöläisten vaelluksista ja siitä, miten käsityöläisten keskinäinen kanssakäyminen synnytti tietoverkoston, jonka avulla huonoja leipuri-isäntiä tai kokonaisia kaupunkeja saatettiin panna boikottiin. Pariisin kommuuni kielsi yötyön vuonna 1870, ja yötyön kieltäminen oli ensimmäinen ja tärkein vaatimus myös leipurien järjestäytyessä Suomessa 1888. Helsingin Leipomotyöntekijäin ensimmäisen historiikin tekijä Heikki Joki oli itsekin kiertänyt »kiinalaisena» (kiertävän leipurin kutsumanimi), ja hän kertoi, että sekä reseptit että ammattiyhdistysaate kulkivat kiertävien käsityöläisten myötä eri puolille Suomea.

Saksassa tupakkatyöläiset perustivat varsinaisia ammattiyhdistyksiä vuoden 1848 vallankumouksen aikoihin ja leipurit vähän myöhemmin. Saksalaiset tupakkatyöläiset saivat aikaan myös valtakunnallisen liiton tämän ensimmäisen nousun aikana – samoin kuin kirjapainotyöläisetkin. Kun lontoolaiset sikarityöläiset ryhtyivät taisteluun palkanalennuksia vastaan, hampurilaiset sikarityöläiset päättivät tukea heitä ja kielsivät jäseniään menemästä Lontooseen töihin. Lokakuussa 1871 Lontoon tupakkatyöläisten paikallinen yhdistys lähetti kutsun kansainväliseen konferenssiin, johon osallistui Alankomaiden, Belgian ja Saksan sikarityöläisiä. Konferenssin tarkoitus oli perustaa kansainvälinen yhdistys edistämään tupakkatyöläisten olosuhteita.⁷⁷ Jo silloin tunnettiin pääoman kansainvälistymisen aiheuttamat haitat työväenluokalle.

Ruotsissa tupakkatyöläisten järjestäytyminen ajoitetaan vuoteen 1890 ja leipurien vuoteen 1898. Helsinkiläiset leipurit aloittivat ammattiyhdistystoimintansa vuonna 1888 ja tupakkatyöläiset vuonna 1901. Ruotsin sokerityöläiset järjestäytyivät 1898 ja Suomen heti 1900-luvun alussa. Teurastamoiden ja lihatehtaiden työläiset perustivat ensimmäiset ammattijärjestönsä Ruotsissa 1904, suomalaiset Helsingissä 1905. Ruotsalaisten

kahvinpaahtimoiden työläiset järjestäytyivät ammatillisesti vasta vuonna 1983.⁷⁸ Kari Teräs kuvaa Chrichton-Vulcanin (sittemmin Wärtsilä, nykyisin Kvaerner Masa-Yards) Turun telakan ammattiyhdistystoimintaa 1800-luvulta alkaen. Helsingin kirvesmiehillä ja muurareilla oli omia luottamusmiehiään 1900-luvun alussa, ja peltiseppien ammattiosasto, jonka puheenjohtajana Sulo Lehtonen toimi 1950–60-lukujen vaihteessa, oli perustettu vuonna 1887.

Miksi jotkut ammattikunnat järjestäytyivät ennen muita, on kiinnostava ja paljon tutkittu aihe, johon tuskin löytyy yksiselitteistä vastausta. Hobsbawm on selvittänyt yksityiskohtaisia syitä suutareiden järjestäytymiselle, ja Korpi on eritellyt ongelmaa valtaresurssien jakautumisen näkökulmasta. Gunnela Westlander on löytänyt yhteyden työntekijän yhteiskunnallisen aktiivisuuden ja hänen työtehtävänsä määrittämisvallan välille. Westlanderin mukaan tämä yhteys syntyy oppimisprosessissa, jossa vastuullisuus työstä johtaa suurempaan vastuuseen elämän kokonaistilanteesta.⁷⁹

Päinvastoin kuin esimerkiksi Pauligilla Suomen Tupakan työläisten järjestäytyminen ei romahtanut eikä ay-toiminta edes merkittävästi heikentynyt 1940-luvun lopun jälkeen. Elintarviketyöläisten liiton Elintalehdessä kerrottiin vuonna 1957, että »Suomen Tupakka Oy tunnetaan laajemmaltikin maassamme, valmistamastaan hyvästä 'nortista', ja sen valmistaja tunnetaan taas verrattain hyvin alan työntekijäin keskuudessa monesta muusta syystä. Esim. ovathan ko. tupakkatehtaan työläiset 100 prosenttisesti järjestäytyneitä ja muutenkin he ovat monessa suhteessa olleet esimerkillisiä järjestöihmisiä.» Vuonna 1954 järjestäytyneiden tupakatyöläisten määrä oli vielä 88 prosenttia sodanjälkeisestä huippumäärästä, vaikka Fennian tehtaalla järjestäytyminen tuotti ongelmia. Myllytyöläisten jäsenmäärä oli pudonnut vain 40 prosenttiin ja juomatyöläisten 53 prosenttiin parhaista vuosista. Juomatyöläisten ammattiosaston jäsenmäärä oli suurimmillaan 1947, jolloin jäseniä oli 354, vuonna 1954 jäseniä oli enää 71 eli noin 20 prosenttia vuoden 1947 määrästä.⁸⁰

Telakoilla järjestäytyminen säilyi hyvänä, ja Mauri Perän mukaan isojen rakennustyökuntien tapana oli huolehtia pääkaupunkiseudun raken-

nustyömaiden järjestäytymisestä. Elannon leipätehtaalla jäseniä oli puolet työläisistä, jos niitä leipomoissa keskimäärin oli vain kolmannes, Karl Eriksson arveli.

Menneisyyden tapahtumat ja kokemukset elävät työpaikoilla vanhempien työntekijöiden kertomuksissa. Esittelin kerran Primulan työntekijöille erästä ajatusta, mutta he tyrmäsivät sen oitis, koska muuan »Bertta oli yrittänyt juuri sillä tavalla ja saanut potkut ja muut sillä osastolla myös». Bertan yrityksestä oli kulunut yli kymmenen vuotta, mutta kun tapahtumaa kerrottiin, se oli kertojien muistissa kuin eilispäivää. Turun telakan pitkäaikainen pääluottamusmies Ilmari Nieminen huomautti, että »kyllä ne muistavat myös voitot». Ja niinhän Chrichton-Vulcanin miehet uhosivat, kun työnantaja julisti hitsarien lakon takia työsulun koko telakalle vuonna 1963 ja työläiset joutuivat olemaan ilman palkkaa kolme kuukautta: »Ei tämä mitään, vuonna 1927 me olimme kahdeksan kuukautta sulussa ja voitimme silloinkin!»

Vanhempi työväki on se traditionkantaja, joka kasvattaessaan uuden työntekijän samalla välittää hänelle työyhteisön toimintakulttuurin. Ammattiyhdistysten vastarinnan toimintakulttuuri ei saa juuri minkäänlaista vahvistusta sitä ympäröivästä julkisuudesta. Siksi se on erityisen riippuvainen työntekijöiden omasta suullisesta ja muunlaisesta tradition siirrosta. Siksi se on myös luonteeltaan vaihtelevaa ja työpaikkakohtaista. Jokainen työyhteisö kerryttää kulttuurista kokemustaan ja ammattiyhdistystietoisuuttaan vain sille tyypillisissä olosuhteissa. Kertymisen seurauksena rakentuu se yhteiskunnallinen tietovaranto, joka välittyy sukupolvelta toiselle ja josta yksilö voi ammentaa tietoa jokapäiväisessä elämässään.⁸¹

Pääluottamusmies toimii työntekijöiden edustajana työnantajaan päin ja teoriassa vain välittää ja neuvottelee työntekijäin yhdessä sopimat asiat. Tosiasiassa kyse on hyvin monimutkaisesta prosessista, jossa epäonnistumisen mahdollisuus on olemassa eikä voitto ole koskaan aivan varma. Luottamusmiehen ja ammattiyhdistysjohdon tulee rakentaa neuvotte-
lustrategia sellaiseksi, että työnantaja suostuu sellaisiin vaatimuksiin, joita ei aluksi ole valmis hyväksymään. Kysymys on eräänlaisen psykolo-

gisen sodankäynnin menetelmästä, jossa suostuttelu- ja painostusvoima tulee maksimoida samalla kun omia uhrauksia on pakko yrittää välttää. Jos neuvottelujen takkuilu johtaa esimerkiksi liialliseen lakkoiluun ja palkanmenetykset käyvät raskaiksi, neuvottelijat voivat menettää edustamiensa työläisten luottamuksen. Yrityksissä, joissa on vahva ammattiyhdistystraditio, luottamusmies vaihdetaan helposti, jos tuloksia ei tule. Toisaalta monessa tapauksessa työntekijät odottavat tuloksia olematta valmiita minkäänlaisiin omiin toimenpiteisiin kuvitellessaan, että työnantaja palkitsee hyvät ja ahkerat työntekijänsä ystävällisyyttään ja oikeudenmukaisuuttaan – kun vain riittävän kohteliaasti anotaan.

Ammattiyhdistysliike perustuu kuitenkin etujen ristiriitaan. Sen ydin-olemuksena voidaan pitää rakentumista kartelliksi, joka pyrkii säätelemään työvoiman hinnalle alimman taksan omalla alallaan ja usein myös erillisten työpaikkojen tasolla. Taksan määrittäminen on vaikea tehtävä, koska sen edellytykset riippuvat todellisesta voimasuhteesta ja monenlaisista tilannetekijöistä, joista esimerkiksi luottamusmiehen neuvottelutaito on yksi. Ratkaisuun päästään ilman suuria konflikteja, jos työrauhan hinta on selvästi arvioitavissa. Suotuisissa olosuhteissa neuvotteluvoimaan ei tarvitse edes viitata, kumpikin neuvotteluosapuoli tietää sen sanomatta. Työntekijöiden valmius voimankäyttöön – tai sen puute – on siten aina realiteetti ristiriitatilanteissa. Käsitys kollektiivin voimasta on vähintäänkin taustalla, kun työnantajien ja työntekijöiden neuvottelijat yrittävät vakuuttaa toisiaan. Usein he sumuttavat tai luovat hämäävän savunverhon pyrkiessään esiintymään mahdollisimman vakuuttavina. Niinpä luottamusmiehen on koetettava luoda uhkaa työnantajaan päin erilaisilla viesteillä, kirjelmillä, työhuonekunnan kokouksilla, mielialoja nostamalla. Kaiken aikaa hänen on pyrittävä rakentamaan sellaista kompromissia, jonka sekä työnantaja että työväki voivat hyväksyä. Tehtävä on vaikea ja vaatii luovuutta, henkilökohtaista karismaa ja sopivaa luonnetta. Tarvitaan neuvottelutaitoja, ja monesti henkilökohtainen kanttikin voi ratkaista lopputuloksen. Ilmari Nieminen sanoo, että luottamusmiehen työ on »älykästä hommaa, ei tuhrujen touhua».

Jos yhteisön kollektiivisessa muistissa on kokemuksia siitä, että ay-toiminnalla saadaan tuloksia, toimintaan myös helpommin hakeudutaan. Tällöin ihmiset voivat valita keskuudestaan mielestään parhaimmat edustajansa. Tämä on nähtävästi yksi keskeisimmistä selityksistä, miksi vanhan tradition työpaikkojen toiminta kestää vaikeina aikoina paremmin kuin »uusien». Epäsuotuisina aikoina tehtäviin on vaikea saada ihmisiä ja valintakriteerinä saattaa olla vain se, että joku suostuu »kyseiseen koiranvirkaan». Silloin ammattiyhdistystoiminnan noidankehä kiertyy entistä tiukemmalle: tuloksia ei tule, kun ei ole jäseniä; jäseniä ei tule, kun ei tule tuloksia; luottamustehtäviin ei löydy päteviä henkilöitä; toiminta taantuu. Uskoakseni esimerkiksi Pauligin paahtimolla juuri Simo Korhosen luovuuden ja lahjakkuuden ansiosta ay-toiminta alkoi vihdoinkin tuottaa tulosta lamakauden jälkeen 1960-luvun lopulla. Se taas poiki työntekijöille uusia kokemuksia, ay-toiminnalle vetovoimaa – ja sitä kautta vähitellen vahvan ammattiyhdistyskulttuurin.

Vahvan ay-tradition aloilla ja työpaikoilla jatkuvuutta pyrittiin turvaamaan valitsemalla nuoria luottamustehtäviin myös heidän ammattitaitonsa perusteella ja huolehtimalla huolellisesti sen kehittämisestä. Timpurit ottivat lupaavimmat nuoret parhaisiin työkonttiinsa kouliintumaan – sekä ammattiin että edunvalvontaan. Rakennusalan ammattikunnat pyrkivät näin suojaamaan ammattiyhdistystoimintaa opettamalla omat aktiivinsa parhaiksi työntekijöiksi, joiden syrjintä olisi ammattitaidon vuoksi työnantajille epäviisasta. Näin toimittiin Ilmarin mukaan myös telakalla. Olisiko sitten huono tai hitaanpuoleinen työmies voinut nousta tärkeisiin luottamusmiestehtäviin? Ilmari Nieminen, Sulo Lehtonen ja Mauri Perä pitivät sitä mahdottomana, koska se olisi vienyt uskottavuutta ay-toiminnalta. Lisäksi se olisi ollut väärin kyseistä työntekijää kohtaan, koska yhteisö ei läheskään aina kyennyt turvaamaan aktiivien työpaikkaa, mutta hyvä ammattityömies löysi uuden työpaikan helpommin kuin vähemmän ammattitaitoinen. Lindblad ilmaisi asian niin, että kun myytiin nahkaa, haluttiin myydä priimatavaraa.

Tämäntyyppinen ammattiyhdistysaktiivien valinta- ja suojelukäytäntö edellyttää organisaatiolta pitkää traditiota. Uusien alojen ay-toiminnan ensimmäiset hennot yritykset päättyivät usein juuri siihen, että toiminnan aloittaja saa potkut ja muut oppivat läksynsä.

HÄÄTÖ KADULLE.

Kahvi Oy:n johto pysyi päätöksessään ja hääti 28.2.1961 asunnostaan varastonhoitaja Leevi Hyvärinen perheineen. Leevi Hyvärinen oli ollut työssään tunnollinen, mutta hänen työnsä ammatillisen järjestäytyneisyyden puolesta ei ollut miellyttänyt työnantajaa, joka mielivaltaisesti ja ilman syytä erotti Hyvärisen. (Kuvateksti Elintarviketyöläisten liiton Elintae N:05-1961 lehdestä.)

HYMANIN AY-TRIANGELI

Ammattiyhdistystoiminta ei surkastunut ay-taantuman kaudella kaikissa ammattiosastoissa, vaan vanhat ammattiosastot selvisivät 1940-

luvun lopun ja 1950-luvun alun luottamuskriiseistä pienemmillä vaurioilla. Niiden jäsenmäärät säilyivät likimain entisellään, ja pääpiirteissään ne kykenivät pitämään yllä luottamusmiesorganisaationsa. Poliittiset riidat olivat kuitenkin tehneet ammattiosastot varovaisiksi. SKDL:n eduskuntaryhmää lähestyivät sosiaaliturvaa koskevin kirjelmin vuonna 1950 vain Helsingin satamamiehet, Töölön sokeritehtaan työläiset ja Elannon näkkileipätehtaan työläiset. 1952 sosiaaliturvaa käsitteleviä ammattiosastojen kirjeitä on kirjattu 11 ja vuonna 1952 alle kymmenen. Vasta vuonna 1953 ammattiosastot ottivat hanakammin kantaa, kun hallitus yritti siirtää lapsilisien maksamista – sitä siis yritettiin jo tuolloin. Ammattiosastoilta saapui lyhyessä ajassa toistasataa vastalauseita. Lapsilisien huononusritys ei kaatunut silloinkaan pelkästään sosiaalidemokraattien poliittisen tason vastustukseen, kuten Haataja esittää. Jo silloin liikkeellä olivat myös ammattiosastot. Samoin ne olivat mukana vaatimassa kansaneläkelakeja vuosina 1955 ja 1956.

Ammattiosastojen toimeliaisuus lisääntyi 1950-luvun loppua kohti, vuoden 1957 jälkeen saapuneiden kirjeiden määrä oli jopa satakertainen 1950-luvun ensimmäisten vuosien kirjemääriin verrattuna.

Ammattiyhdistysliikkeen tai sen yhdistysten suuntautuminen valtioliseen vaikuttamiseen ei ole mikään itsestäänselvyys. On myös ay-järjestöjä, jotka eivät halua olla missään tekemisissä valtiovallan kanssa. Teoreetikot ovat tutkineet paljonkin ammattiyhdistysjärjestöjen suuntautumisen ja vaikuttamiskeinojen eroavuuksia erilaisissa yhteiskunnallisissa tilanteissa. Jo Beatrice ja Sidney Webbin klassikkoteoksessa selitetään ay-liikkeen suuntautumista sen sisäisillä rakenteellisilla tekijöillä.⁸² Eric Hobsbawm tarkastelee ilmiötä osin samantapaisesti.

Ammattiyhdistystoiminta syntyi alkuaan parisensataa vuotta sitten pääasiassa suppean käsityöläistradition piirissä. Käsityöläisten vahva työmarkkina-asema perustui korkeaan ammattitaitoon, joka oli vain heillä itsellään. Keskinäisen sopimisen avulla käsityöläiset kykenivät muodostamaan eräänlaisen palkkojen ja työehtojen kartellin. Se määritteli minimiehdot, joita huonommilla ehdoilla kenenkään ei pitänyt suostua

työskentelemään. Järjestelmä toimi niin kauan kuin työntekijät pystyivät säätelemään vaaditun korkean ammattitaidon leviämistä. Kun ammattiyhdistystoiminta laajeni sellaisten ammattiryhmien keskuuteen, joiden työpanos oli helposti korvattavissa, tai taloudellinen taantumakausi vei keskinäiseen sopimukseen perustuvalta palkkakartellilta pohjan, syntyi tarve saada lainsäädännöllisiä rajoituksia työnantajien määräysvallalle. Nämä pyrkimykset voimistuivat 1800-luvun lopulla, jolloin työntekijät muodostivat uusia ammattijärjestöjä, jotka eivät rakentuneet pelkästään yhden käsityöläisammattin yhteenliittymiksi. Työläisten heikkous johti yhdistykset luottamaan käsityöläisiä enemmän poliittiseen painostukseen ja lainsäädäntöön.⁸³

Brittiläinen työelämäututkija Richard Hyman kuvaa ay-liikkeen toimintamalleja »ikuisen triangelin» avulla. Sen yhtenä kärkenä on luokka, toisena yhteiskunta ja kolmantena markkinat. Kukin triangelin kulma yhdistää erilaisia ay-toiminnan malleja: ainoastaan palkkaliikkeeseen suuntautunut toimii työmarkkinoilla, integraatioon suuntautuneet ay-liikkeet yhteiskunnassa ja hallinnossa, radikaalioppositiohenkiset liikkeet keskittyvät luokkaan. Kuitenkin vain yhdellä kulmalla seisova triangelin on epävakaa. Puhtaasti palkkoihin keskittyneitä ammattiliittoja tuskin onkaan, sillä vaikka niiden toiminnan pääpaino olisikin vain työmarkkinoilla, liitot eivät voi kokonaan laiminlyödä markkinasuhteiden laajempia sosiaalisia ja poliittisia yhteyksiä. Erityisen ilmeiseksi se käy tilanteissa, joissa työmarkkinoiden tunnelma muuttuu vihamieliseksi liitoille eivätkä työnantajat suostu yhteistyöhön palkkaneuvotteluissa, samoin tilanteissa, joissa siihen asti turvattujen ammatillisten ryhmien asema tulee uhatuksi.

Toiset liitot toimivat pikemminkin sosiaalisen integraation välineinä. Ne pyrkivät yhdistämään työntekijöiden edut työnantajien etuihin sekä jollakin lailla ilmaistuihin kokonaistaloudellisiin tarpeisiin. Tämän tyyppin ammattiliitot voivat säilyttää toimintansa mielekkyyden – ristiriitaisten intressien yhteensovittamisen – niin kauan kuin työntekijöillä on erilaiset taloudelliset edut kuin työnantajilla ja yhteiskunnan muilla ryhmillä. Toimintamalli säilyy kuitenkin epävakana juuri samasta syystä. Koska työn-

tekijöiden taloudellinen asema on alisteinen työnantajien asemaan nähden, etujen ristiriitaisuuteen sisältyy aina myös konfliktin mahdollisuus.

Pelkästään luokkavastakohtaisuuksia korostavien liittojen on taas saatuttava jonkinlainen, edes taktinen, mukautuminen olemassa olevaan sosiaaliseen järjestykseen. Vallankumouksellisimpienkin ammattiyhdistysten toiminnan on heijastettava sitä tosiasiaa, että jäsenet edellyttävät joka tapauksessa omien lyhyen aikavälin taloudellisten etujensa hoitamista. Järjestelmän muutokseen pyrkivienkin on siis toimittava myös järjestelmän puitteissa ja ainakin osittain sen ehdoilla.

Hymanin mukaan useimmissa tapauksissa liitoilla on taipumus kallistua kahteen triangelin kolmesta kulmasta: »Toisin sanoen ne ovat suuntautuneet luokan ja markkinoiden, markkinoiden ja yhteiskunnan tai yhteiskunnan ja luokan kombinaatioon. Nämä suuntautumiset heijastavat sekä taloudellisia olosuhteita, että aatteellisia traditioita. Kuitenkin muutosten ja uusien uhkien aikana liitot saattavat suunnata toimintansa kolmannelle aiemmin laiminlyödylle alueelle. Tämä on todellakin pääsyy ammattiyhdistysliikkeen dynaamiseen olemukseen.»⁸⁴

Hugo Clegg on vertaillut ajanjaksolla 1954–1974 kuuden eri maan ammattiyhdistysliikkeitä sellaisten rakenteellisten tekijöiden perusteella kuin jäsenyys ja järjestäytymistiheys, organisaatorakenne, hallinto, työpaikkaorganisaatiot, lakot ja muut työtaistelut, yhteistoimintamenettelyt sekä liittojen poliittiset aktiot suhteessa työnantajiin ja valtioon. Hän arvioi, että kaikissa näissä kysymyksissä ratkaisevaa on, miten kunkin maan työmarkkinajärjestelmä toimii. Kuudesta maasta viidessä eli Englannissa, USA:ssa, Australiassa, Ruotsissa ja Saksan liittotasavallassa neuvottelut työehdoista ja toiminta sosiaalisten lakien puolesta kulkivat rinnakkain, mutta Ranskassa poliittiset aktiot olivat toiminnan päämuoto.⁸⁵

PIENIÄ JA TULOKSEKKAITA

Mitä vanhat ammattiosastot sitten tekivät 1950-luvun alkuvuosina, jos ne eivät paneutuneet sosiaaliturvaliikehdintään? Puoluepoliittinen riitelä

oli monella alalla lamaannuttanut toimintaa tai jopa johtanut erillisiin järjestöihin, kuten kuljetus- ja tekstiilialoilla. Jäsenmäärien ja jäsenmaksutulojen laskiessa ammattiosastojen johtavat aktiivit epäilemättä halusivat saavuttaa jäsenistön arvostamia tuloksia eivätkä halunneet käydä riitaa talouspolitiikasta: viimeistään pahimman katkeruuden laannuttua huomio keskittyi ansiokehityksestä huolehtimiseen.

Sodanjälkeisiin palkkasäännöstelysopimuksiin liittyi aina jonkinlainen indeksiehto, jolla elinkustannusten nousua korvattiin palkkatyöntekijöille. Viimeiseksi jääneeseen vuoden 1951 nelivuotiseen sopimukseen ei sisältynyt lainkaan palkankorotuksia vaan vakauttamisohjelma, jolla hintojen nousu oli määrä pysäyttää. Sopimuksessa oli ylikompensoiva indeksiehto, mutta vuoden 1955 loppuun mennessä indeksi ei lauennut kertaakaan. Kuitenkin työntekijöiden nimellisansiot nousivat sinäkin aikana, jolloin vakautussopimukseen ei sisältynyt lainkaan palkankorotuksia. Ansiotasoindeksi nousi vuonna 1951 peräti 33 prosenttia, 1952 viisi prosenttia, vuonna 1953 nousua oli vain yksi prosentti, 1954 kolme ja vuonna 1955 ansiotasoindeksi nousi seitsemän prosenttia. Virallisten tilastojen mukaan palkkatyöntekijäin reaaliensiot nousivat aina vuoteen 1956 asti.⁸⁶

Eduskunnan väliskysymyskeskustelussa 15. huhtikuuta 1958 edustaja Antti Rantamaa (ml) kertoi saaneensa tietoonsa tamperelaisten metallityöläisten ansioita. Verrattuaan niitä metalliteollisuuden ohjepalkkoihin hän oli hämmästynyt siitä, miten käytännön palkat saattoivat olla niin paljon parempia kuin työehtosopimuksiin kirjatut ohjepalkat.

Elintarviketyöläisten liiton lehti Elintae kertoi vuonna 1954 – jolloin palkkasäännöstely oli voimassa – Suomen Tupakka Oy:n työläisten toimista: »Suomen Tupakkatehtaan standardi-osaston työntekijät ryhtyivät istumalakkoon toukokuun puolessa välissä. Saadaksemme tietää lähemmin lakon syistä ja sen tuloksista käännyimme työntekijöiden puoleen ja keskustelimme heidän kanssaan ruokatunnin aikana.» Työläiset perustelivat toimittajalle lakkoon ryhtymistään: »Olemme sitä mieltä, että emme muulla tavalla voi saada parannuksia palkkojemme ja työolojemme suhteen kuin siten, että yhteisin voimin nousemme niitä vaatimaan. Vaadit-

tava on vaikka lakonkin avulla. Meidän tehtaallamme on vuosien mittaan ollut useitakin lakkoja, jotka tosin eivät ole kestäneet kuin lyhyen ajan kerrallaan, mutta joista aina silloin tällöin on ollut näkyväkin seurausta. Oikeutettuja vaatimuksia esittäessämme ja lakkoonkin ryhtyessämme niiden läpiviemiseksi olemme sitä mieltä, että ei meillä ole mitään menetettävää vaan päinvastoin yhteisvoimin voimme saada hyviäkin tuloksia.»

Ohjepalkkojen ja käytännön palkkojen vertailu ei tietenkään anna täyttä kuvaa palkkaliukumien määrästä tai palkkaliikkeiden tuloksista, mutta jotain sekin kertoo. Elintarviketyöläisten liiton työehtosopimusten ohjepalkkojen sekä panimon ja paahtimon naistyöntekijöiden käytännön ansioiden vertailu osoittaa palkkakehityksen eriytyneen. Myös se voidaan havaita, että tupakkatyöläisten pienet mutta tuottoisat istumiset näkyivät valtakunnallisessakin ansiotilastossa.

TAULUKKO 5.

TUPAKKATEHTAIDEN JA PANIMOIDEN NAISTEN OHJEPALKAT
JA KÄYTÄNNÖN PALKAT VUONNA 1956⁸⁷

	Alin ohjepalkka	Ylin ohjepalkka	Keskiansiot
Panimon naiset	91 (ilman lisiä)	124,50 (lisineen)	129
Tupakan naiset	84	104,50	144

Tupakkatyöläisten keskiansio oli siis selvästi parempi kuin työehtosopimuksen palkkataulukon ylin ohjepalkka. Lakkotilastotkin kertovat pienistä ja kenties tulokseksista työtaisteluista myös niinä aikoina, jolloin valtakunnalliset työehtosopimukset olivat voimassa. Elintarvikealalla oli tosin joitakin valtakunnallisiakin lakkoja tarkastelujaksolla, mutta valtaosa lakoista oli niin sanottuja villejä työtaisteluja. Ne pantiin toimeen valtakunnallisten työehtosopimusten voimassa ollessa, ja niillä tavoiteltiin palkka- ja työehtojen parannuksia työpaikkatasolla.

Vuosi	Lakonalaisia työntekijöitä	Lakkopäiviä (1 000)	Lakkofrekvenssi (1 000 henkilöä)
1951	11	324	67
1952	9	54	43
1953	16	64	104
1954	19	116	36
1955	42	344	72

* Lakkofrekvenssiin on suhteutettu sekä lakkolaisten määrä että lakkopäivät.

Ensimmäiset valtakunnalliset työehtosopimukset saatiin aikaan elintarvikealoille jäsenmäärien ollessa suhteellisen vähäisiä. Kun työehtosopimukset määrittivät palkkaryhmittäin palkkojen alimman tason, sillä oli taipumus jäädä matalaksi. Miten liiton johto olisi saanut työnantajat nostamaan esimerkiksi panimotyöläisten palkat tupakan tasolle, jos panimoissa ei ollut jäseniä eikä aktiivisuutta? Tai paljonko painoi se, että liiton johto uhkaili esimerkiksi Pauligin syväjäädyttämön johtoa – sen yrityksen, jossa Aino Pakkala koki ikäviä hetkiä pahvilaatikoiden takana lymyilevien ja ammattiliittoa pelkäävien naisten parissa? Sanotaan, että liitot myyvät työrauhaa – ja monet yrittäjät tiesivät, että sen saattoi saada aika halvalla, toisinaan ilmaiseksikin.

Karl Eriksson arvioi, ettei tupakkatehtaissa tunnettu suurtakaan kiinnostusta työehtosopimusten ohjepalkkatasoon, koska talokohtaiset sopimukset ja käytännöt olivat selvästi sopimuspalkkoja paremmat. Esimerkiksi vuosikymmenien aikana kehittyneet monimutkaiset urakkajärjestelyt turvasivat työntekijöille käytännössä yleiskorotusten annin jopa moninkertaisena. Tämä vahvojen »itsellisyys» oli taas omi-

aan hidastamaan koko alaa koskevan yleisen sopimusturvan kehittymistä, koska vahvimmat osastot ja työhuonekunnat kykenivät huolehtimaan ansioistaan ohi ja yli valtakunnallisten työehtosopimusten. Niissä yrityksissä, joissa oli vahvaa ammattiyhdistystoimintaa, johto tiesi, että sopimuskorotus oli vasta alkua, mutta heikkojen ammattiyhdistysten yrityksissä kukaan ei painostanut johtoa sen parempiin palkankorotuksiin.

Työehtosopimusten ohjepalkkoilla ei ollut kovinkaan suurta merkitystä telakoilla eikä Helsingin rakennustyömailla, koska käytännön ansiot olivat selvästi parempia ja perustuivat talo- ja työmaakohtaisiin urakka- ja työsuhdelisiin. Ilmari Niemisen mukaan metallissa oli tosiasiaa monia epävirallisia palkkatasoja: telakat vertasivat palkkoja keskenään, samoin konepajat ja valimot, perusteellisuuden työpaikat keskenään ja niin edelleen. Rakennuksien työkunnat tekivät aina rakennustyömaan alkaessa urakkasopimukset, ja työ kuntien pitäessä tiukasti yhtä ammattimiehet hilasivat tehokkaasti palkkatasoa ylöspäin. Rainer Levander muisteli Vaasan Myllyä työpaikkana, jossa sai tehdä mielin määrin ylityöitä. Sekin nosti ansioita, ja monet saivat tältä ajalta säästöjä.

Voidaan olettaa, että suurten riitojen jälkeisenä aikana 1950-luvun alkupuolella ammattiyhdistysliikkeessä paranneltiin haavoja ja podettiin eräänlaista krapulaa suhteessa poliittiseen toimintaan. Siellä missä työpaikkojen ja ammattiosastojen organisaatiot kestivät ammattiyhdistystaantumaa, ne keskittyivät työpaikkatason toimintaan. Yhteiskunnallisen vaikuttamisen mahdollisuudet tuntuivat tukkeutuneen. Sen sijaan jälleenrakennuskauden vauhdittama taloudellinen nousu tarjosi pääkaupunkiseudulla ahkerille ihmisille vaurastumisen näköalan. Töitä riitti tekijöille, ja hyvä työllisyys tarjosi mahdollisuuksia myös palkkavaateille ja työpaikkakohtaisille palkkaliikkeille.

Ay-liikkeen kehityksellä lienee yhteyttä siihen, että suomalaisen sosiaaliturvan kehittäminen hidastui ja pysähtyi 1940-luvun lopulla noin kymmeneksi vuodeksi. Samaan aikaan ajoittuu työväenliikkeen kriisi, joka ilmeni ay-liikkeen ja vasemmistopuolueiden riitoina, jäsenkatona sekä ammatti-

yhdistystoiminnan taantumisenä monilla aloilla. Näiden ilmiöiden vuoro-vaikutussuhde näyttää hyvin ilmeiseltä. Työväenliikkeen heikentymisen seurauksena oikeisto kykeni ottamaan aloitteen ja ehkäisemään esimerkiksi sosiaaliturvan kehittämistä. Vahvat ja perinteelliset ammattiyhdistystoiminnan linnakkeet palasivat sotaa edeltävän ajan toimintamuotoihin, joiden avulla ne olivat ennenkin selvinneet vaikeiden aikojen yli. Keskeiseksi muodostui työpaikkakohtainen kamppailu palkkaliukumien puolesta. Valtakunnallisista työehtosopimuksista ei ollut toivoa, asioita ajettiin työläiskollektiivin omaan voimaan turvautuen talokohtaisesti. Ammattiyhdistystoiminnan murtuminen toisilla työpaikoilla tavallaan pakottikin toimintakykynsä säilyttäneet organisaatiot keskittymään työpaikkakohtaiseen toimintaan, koska yhteisen taistelun edellytykset murenivat.

Mahdollisuudet tyydyttäviin valtakunnallisiin sopimuksiin olivat heikot muun muassa epätasaisen ja monin paikoin taantuneen järjestäytymisen vuoksi. Liittojen työehtosopimustoiminta oli 1950-luvulla hankalaa myös siksi, että niiden oli saatava keskusjärjestön johdon lupa lakon aloittamiseen, ja yleensä sitä ei saatu. Tämänkin takia työpaikkakohtainen toiminta jäi usein ainoaksi mahdollisuudeksi puolustaa palkka- ja työehtoja. Poliittinen vaikuttaminen eduskunnan suuntaan ei tuntunut tuottavan tuloksia, mutta talous pyöri 1950-luvun alkuvuosina Korean suhdanteen vauhdittamana. Firmat tekivät hyviä voittoja. Jotain niistä kyettiin lohkaisemaan myös ahkerille työntekijöille runsaiden työmahdollisuuksien, ylitöiden ja työpaikkakohtaisten palkkaliikkeiden tuloksena.

Hymanin triangelin oli ikään kuin kääntynyt: sodanjälkeinen kiihkeän poliittisen vaikuttamisen kausi oli vaihtunut palkkaliikkeiden ja työaika-taistelun vaiheeksi. Mutta uusi käänös oli jo tulossa.

Sääntelyn purusta yleislakkoon

MONINAISET ONGELMAT olivat kärjistymässä maassamme 1950-luvun puolivälin tienoilla. Oikeisto äänesti valtalain yli vaalien, minkä seurauksena hintasäännöstely purkautui vuonna 1955. Säännöstelypäättöksissä ilmenyt hallituksen ja etujärjestöjen konsensus vaihtui kiihtyväksi etutaisteluksi. Samanaikaisesti kansainvälinen suhdannetaantuma, lamailmiöitä voimistava talouspolitiikka ja metsätyömaiden rationalisointi johtivat sekä hintojen nousuun että työttömyyden kasvuun. Niistä seurasi myös yleislakko.

YLEISLAKKO JA PETTYMYS

Sodanjälkeisen ajan työväestön suurin yhteinen esiintyminen oli ilman muuta yleislakko maaliskuussa 1956. Se alkoi samaan aikaan kuin presidentti Kekkonen aloitti tehtävässään. Kun Elintarviketyöläisten liiton silloinen puheenjohtaja Arvo Hautala avasi radion 1. maaliskuuta 1956, hän kuuli yleislakon alkaneen. Hautalan mukaan liittotasolta seuraten »yleislakkokin 1956 tuli kuin salaa. Jatkovien hinnankorotusten takia SAK:lla ei vuoden 1956 alussa ollut muuta vaihtoehtoa kuin esittää yleislakkovaroitus. Sosialidemokraatit olivat päättäneet keskuudessaan lakkouhan käyttämisestä ja että SAK ajaisi vaatimuksensa läpi. He olettivat ettei lakkoon kuitenkaan tarvitsisi ryhtyä.»

Yleislakolla vaadittiin 12 markan tuntipalkan korotusta ja 3 prosentin liittokohtaista sopimuserää. Hautala arvostelee lakon jälkihoitoa, koska

hallitus toteutti lakon jälkeen toimenpiteitä, joiden seurauksena yleislakolla saadut korotukset menetettiin kolmessa kuukaudessa. Tästä huolimatta »yleislakko oli Suomen ammattiyhdistysliikkeen historiassa ainutlaatuinen voimannäyte. Se oli hyvin yksimielinen ja vaikuttava... Toisaalta yleislakko kasvatti erimielisyyksiä sosialidemokraattisen puolueen sisällä ja ne alkoivat pahasti kalvaa ammattiyhdistysliikkeen kenttää.»⁸⁹

Lakkolaisilla on työtaisteluunsa yleensä voimakas ja tunnepitoinen suhde. Karl Erikssonin mukaan kärjistyneessä lakkotilanteessa monet kiihtyneet ihmiset soittivat iltaisin kotiin ja vaativat lakon lopettamista, kun rahat olivat loppuneet. Toisaalta kokouksissa aktiivit eivät hevin suostuneet enää minkäänlaiseen kompromissiin. Tilanne on ollut niin äärimmäisen tunnelautunut, että sen muistaa koko ikänsä. Mauri Perä muisteli ensimmäistä »omaa» suurta lakkoaan pääluottamusmiehenä ja arveli oppineensa juuri noin lakkoviikkoina enemmän kuin koko siihenastisen elämänsä aikana. Perä kertoi, miten ihmiset muistelevat kymmenien vuosien jälkeen pieniä yksityiskohtia ja dramaattisia hetkiä sanatarkasti. Niitä kerrotaan tarinoina nuoremmille tiedoksi ja opiksi. Ja jos otetaan vähän viinaa, tarinat palautetaan mieliin yhä uudestaan ja ne alkavat saada yhä myyttisempiä sävyjä.

Näinhän se on nykyisinkin. Vuoden 1976 lakon ajoilta helsinkiläiset elintarviketyöläiset muistelevat tietysti kiinni hitsattuja tehtaanoportteja ja rekan lavalta Sörnäisiin karanneita teurassikoja. Me leipomoammattiosaston aktiivit muistelemme myös vuoden 1986 pääkaupunkilisäkamppailua. Meillä on sanatarkasti etenevät legendat, joissa jokainen vuorosana on paikallaan ja osataan ulkoa. Tarinan mukaan esimerkiksi Luoman Pekka sattui kuulemaan käytävälle, kun Primulan pääluottamusnainen kondiittori Sinikka Niemi soitti lakon alettua firman johtajalle. Sinikka oli äärimmäisen hillitty ja maltillinen neiti-ihminen, joka ei koskaan ääntään korottanut. Mutta silloin meinasi Pekalle tulla pissa housuun, kun Sinikka karjaisi toimitusjohtajalle, että »Primulan kondiittorit ovat luokkatietoisia työläisiä!» ja löi luurin Valkaman korvaan.

Rajujen lakkojen lopettaminen on äärimmäisen vaikeaa. Sulo Lehto-

nen muisteli, että he jatkoivat vielä kaksi viikkoa metallin suuren lakon lopettamisen jälkeen 1950-luvun alussa. Leipurit julkaisivat kirjan siitä, miten liiton johto petti vuonna 1976, vaikka myöhemmin julkaistujen tilastojenkin mukaan kolme viikkoa kestänyt lakko tuotti suhteellisen hyvän tuloksen juuri leipureille. Lakkoon ryhtyminen ja taistelutoimiin osallistuminen on usein monella tavalla järjestyttävä kokemus tavallisille ihmisille. Lopetettuaan työnteon yhteisellä päätöksellä he näkevät uudella tavalla työnsä merkityksen ja vaikutusvaltansa työhön ja tuotantoon. Syntyy aivan uudenlainen voiman ja arvokkuuden tunne. »Päätämme itse, mitä teemme ja miten tehdas toimii tai ei toimi», työläiset ajattelevat. Vastaavasti he laskevat uhrauksensa: palkanmenetykset, valvotut yöt lakko-vahteina, jos jonkinlaiset haitat ja vaivat. Tämä kaikki pitäisi mitata takaisin lakon lopettamissopimuksessa. Odotukset ovat siis suuret.

Ammattiyhdistysliikkeen jäsenmäärät laskivat melko pian yleislakon jälkeen. Koko SAK:ssa jäsenet vähenivät kahden seuraavan vuoden aikana 18,5 prosenttia. Suhteellisesti jäsenmäärä laski suunnilleen yhtä paljon viidessä helsinkiläisessä elintarviketeollisuuden ammattiosastossa.

TAULUKKO 7.

JÄSENMÄÄRÄT ELINTARVIKETYÖLÄISTEN VIIDESSÄ HELSINKILÄISESSÄ AMMATTIOSASTOSSA 1956–1958⁹⁰

	1956	1957	1958
Juomatyöläiset	111	80	66
Myllytyöläiset	132	97	128
Tupakkatyöläiset	192	162	139
Paahtimo ja pakkaamotyöläiset	80	60	60
Margariini- ja ravintorasvat.	87	61	71
Yhteensä	572	455	464

Suurta ja yhdistävää yleislakkoa seurasi siis jäsenmäärän lasku. Syyksi on usein esitetty ammattiyhdistysliikkeen hajoaminen, mutta lakon jälkeisen

hintavyöryyn myötä alkaneet eroamiset tapahtuivat aluksi spontaanisti ilman puoluepoliittisia vaikuttimia. Telakalla oli pahvilaatikko, jonne suuttuneet ihmiset heittivät jäsenkirjojaan, kuten silloinen telakkatyöläinen Kalle Helander kertoi. Seuraavina vuosina vahvan ay-tradition työpaikoilla eksyneet lampaat ehkä saatiin takaisin, mutta jäseniä alkoi erota uudestaan – nyt puoluehajaannuksen seurauksena. Heti yleislakon jälkeen kyseessä ei kuitenkaan ollut niinkään puoluepoliittinen ilmiö kuin tyytymättömyys lakon tulosten mitätöitymiseen.

Ammattiyhdistyksestä eronneet työläiset olivat tietysti pettyneitä, koska yhteinen taistelu näytti jääneen kesken. Nähtävästi sama tyytymättömyys nosti erimielisyyksiä ja ruokki sitä prosessia, joka sittemmin johti ay-liikkeen ja sosiaalidemokraattisen puolueen hajaannukseen. Pian yleislakon jälkeen kesällä 1956 SKDL ja SDP hävisivät kunnallisvaalit. Sekin kertoo tyytymättömyyden ja pettymyksen tunnelmista työväestön keskuudessa – ei lakon jälkeisestä yhteisestä ylpeydestä ja uhosta. Tosin maaseudulla vasemmiston vaalitappiota vauhditti myös porvaripuolueiden kärkevä lakonvastainen propagandakampanja.

Rudolf Lindblad muistaa, että myös kumikorjaajien ammattiosaston jäsenmäärä romahti pian yleislakon jälkeen. Puheenjohtajana hän kierteli prätäkällään pieniä pajoja yrittäen paimentaa laumaa kasaan. Kumikorjaajat sanoivat, että »johtajat vaan ryypäsi työväentalolla, kun kansa taisteli kaduilla». Nuoret miehet olivat innostuneet yleislakon aikana nujakoihin poliisien kanssa ja saaneet siinä rytäkässä monta »muksua». Sulo Lehtonen muistaa, että monet metallimiehetkin pettyivät ja jäivät pois toiminnasta. Toiset pelästyivät lakkovahtien saamia tuomioita, toiset suuttuivat, kun hinnat nousivat yleislakon jälkeen niin nopeasti.

VALKOISEN SUOMEN ARVET AUKESIVAT

Vuoden 1957 tammikuussa SAK:n johto kävi sosiaalidemokraattisen pääministeri Fagerholmin puheilla yleislakkosyytteiden ja -tuomioiden takia.

Tällöin oli 300 työntekijää joutunut syytteeseen ja heistä 165 oli tuomittu, suurin osa sakkoihin, mutta osa myös vankeuteen. Huhtikuussa 20 rautatieläistä ja SAK:n järjestösihteeri Järvelä saivat sakot Kokkolassa. Haminassa sakotettiin työmiehiä, SAK:n puheenjohtajaa Vihtori Rantasta ja paikallisen sähkölaitoksen insinööriä. Lakkoihu näytti siis edelleenkin melko riskialttiilta. Varmaankin lakkovahtien tuomiot palauttivat mieliin myös Kemin ja Arabian tapahtumat kahdeksan vuoden takaa. Vanhemmat miehet ja naiset muistivat työväenliikkeen historiaa vielä kauempaa. Tammikuussa 1958 Helsingin teknillisten laitosten ja katurakentajien ammattiosastot järjestivät pullakahvit kansalaissotaan osallistuneille jäsenilleen. Vuosina 1957 ja 1958 vietettiin muutenkin runsaasti työväen vallankumouksen ja kansalaissodan muistotapahtumia. Niistä oli vasta 40 vuotta. Oman äitini lapsuuden parhaat ystävättäret olivat olleet Oulun työväen teatterin näyttelijöiden lapsia. Heidän vanhempansa vangittiin vasemmistolaisina joskus 1920–30-lukujen vaihteessa. Ja tapahtuipa maailmassa mitä tahansa, äitini palasi näihin muistoihin ja jaksoi muistuttaa: »Elä nää sotkeuvu mihinkään, huonosti siinä käy...»

Ilmeisesti monella työmaalla käytiin jälleen läpi »valkoisen Suomen traumaa» – muistoja vainon vuosista sekä Kemin ja Arabian tapahtumista – kun työläisille luettiin taas tuomioita ikään kuin liukuhihnalta. Varmaankin moni varovaisempi ihminen arveli, että parempi on pysytellä erossa koko ay-touhusta, varsinkin kun ne siellä vain riitelivät keskenään.

Paljon kokeneet turkulaiset olivat ahkerasti liikkeellä hälventääkseen niitä pelkoja, joita vangitsemiset olivat aiheuttaneet ammattiyhdistysväen mielissä. Aktiiveille oli hyvin tärkeää saada luokkatuomiot kumotuksi ja arvet umpeen. Tuomittujen tueksi organisoitiin vaikuttava oikeustaistelu. Kun Olavi Lindblom pelkäsi uuslapualaisuuden nousua, hän ei varmaankaan ollut yksin. Ilmapiiri oli kiristynyt ja yleislakko yhdistänyt oikeistoa. Kansan Uutisten pakinoitsija Juorkunan Jussi vähätteli lakkotuomioita vielä 31. joulukuuta 1959: »Jotakin on

senttään tapahtunut. Kun 40-luku vaihtui 50-lukuun, istui Oulun lääninvankilassa viisi ihmistä – neljä miestä ja yksi nainen, joita syytettiin kapinasta, sen vuoksi, että olivat ottaneet osaa lakossa olevien työläisten kulkueeseen. Nämä työväenliikkeen diskriminointirytykset on torjuttu. Yleislakon jälkeen tosin pidätettiin ja tuomittiin useita lakkovah-teja, mutta nämä olivat pikemminkin yksityisen koston ja pahansisun purkauksia, kun taas Kemin tapauksessa oli kyseessä hyökkäys koko leveydeltä.» Lakkotuomioiden vähättely heijastanee, miten vaarallisena pelon ilmapiiriä ay-liikkeen järjestäytymiselle pidettiin.

MYYTITI YLEISLAKOSTA INFLAATION SYYNÄ

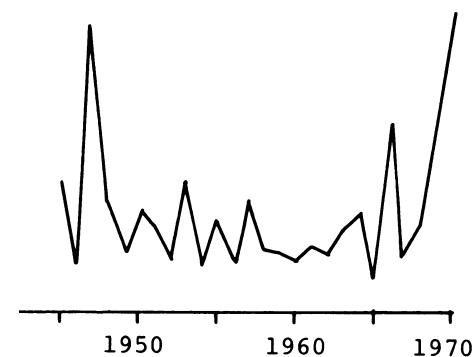
Yleislakon jälkeen hinnat nousivat maassamme erittäin nopeasti. Sään-nöstelytalouden purkaminen, 40 prosentin devalvaatio ja hallituksen muut talouspoliittiset toimet kiihdyttivät inflaatiota ja alensivat työ-läisten reaaliansioita jyrkästi 1950-luvun lopulla. Vasta loppuvuodesta 1960 työpalkkojen reaaliarvo saavutti vuonna 1955 vallinneen tason.⁹¹ Valtaosa suomalaisista työläisistä oli ollut ensimmäistä kertaa mukana lakossa, ja heille opetus näytti selvältä: lakolla ei voiteta mitään, koska hintojen korotukset vievät kaiken. Näin oli tapahtunut, selittivät pä-ammattiyhdistysaktiivit asiaa miten tahansa. Lakolla oli saatu palkan-korotus, mutta se johti hintojen nousuun – ja hintojen nousu mitätöi palkankorotuksen. Tämä myyttinen selitys iskostui vanhemman pol-ven mieleen ja on siellä pysynyt vuosikymmenet. Sitä toistelevat talo-usviisaat tänä päivänäkin.

Yleislakko kyettiin nimeämään yllättävän yksiselitteisesti inflaation aiheuttajaksi, vaikka säännöstelyn purku, devalvaatio ja kireän rahan politiikka olisivat mahdollistaneet muunkinlaisia tulkintoja. Osaselityk-sen antanee STK:n laaja tiedotuskampanja. Suomen Työnantajain Kes-kusliiton historiankirjoittajan Markku Mansnerin mukaan »yleislakko havahdutti työnantajat pohtimaan yleiseen mielipiteeseen vaikuttamista samaan tapaan kuin he olivat tehneet itsenäisyyden ajan alussa, kun he

suunnittelivat valkoista propagandaa punaisen vastapainoksi ja sotien jälkeen, kun sosialisointi uhkasi.» STK tilasi mainostoimistolta kampan-jan, joka ajoitettiin vuoden 1957 alkuun. Työnantajat halusivat iskostaa suomalaisten mieleen, ettei elintaso nouse palkankorotuksilla vaan tuo-tantoa on lisättävä ja työrauha sen vuoksi säilytettävä. Lehdille ja Yleis-radiolle jaettiin valmiita artikkeleita, pakinoita, piirroksia sekä aineistoa niiden omia artikkeleita ja ohjelmia varten. Kampanjaan kuului myös kes-kustelu yleisön kanssa, ja siksi STK julkaisi 14 maksettua ilmoitusta Hel-singin, Turun ja Tampereen lehdissä. Ne muotoiltiin toimitusjohtaja V. A. M. Karikosken allekirjoittamiksi avoimiksi kirjeiksi. Aineistoon kuu-lui lisäksi elokuva, jota esitettiin koko maassa elokuvateattereiden alku-filminä. Aineisto meni hyvin läpi lehdissä, valtakunnallisista lehdistä aina paikallislehtiin saakka, ja radio käytti sitä ohjelmissaan. Kampanja herätti myös polemiikkia televisiossa.⁹²

Mansnerin mukaan työmarkkinoilla alkoi yleislakosta rauhallinen kausi, jota riitti 1960-luvun puoliväliin.

KUVIO 3.
SUOMEN LAKKOFREKVENSSI 1945–1970⁹³

Yleislakosta oli tietenkin muitakin seurauksia. Työväen yhteinen työtaistelu oli joka tapauksessa mahtava kokemus. Se ei voinut pyyhkiytyä pois siihen osallistuneiden ihmisten mielestä pelkästään siksi, että se leimattiin »turhaksi». Varsinkin nuoremmat kokivat yleislakon voimakkaaksi ja sytyttäväksi voimannäytöksi. Tässä mielessä voitaneen puhua yleislakkosukupolvesta. Vastaavasti elintarvikkeessa tunnemme vuoden 1976 lakon kasvatit, samoin aktiivien joukon, jota yhdistää vuoden 1994 lakon kokemus. Yleislakkoon osallistui lakkolaisina lähes puoli miljoonaa ihmistä. Lakkovartiointiin, lakkotoimikuntiin sekä muihin järjestelytehtäviin tuli mukaan kymmeniätuhansia ihmisiä. Joukossa oli paljon nuoria. Heistä oli pian tuleva uusi ammattiyhdistyssukupolvi.

Yleislakosta puhutaan työväestön keskuudessa toisinaan hyvin innostuneeseen sävyyn, ja silloin puhetta pitävät luultavasti ne, jotka kävivät yleislakon koulun nuorina miehinä ja naisina. Rudolf Lindblad oli yleislakon aikana 23-vuotias ja jo tuolloin ammattiosastonsa vetäjiä. Hän oli luottamustehtävissä poikkeuksellisen nuorena, mutta monet muut ikätoverit seurasivat pian perässä ja ottivat ammattiyhdistysliikkeen avaintehtävät hoitoonsa seuraavien vuosikymmenten ajaksi. He olivat kokeneet yleislakon, mutta myös toisen maailmansodan päättymistä seuranneen mullistuksen.

Risto Alapuron mukaan sisällissodan jälkeisessä valkoisessa Suomessa työväenliike pysyi ammatillisesti nujerrettuna. Toisin kuin monissa muissa Länsi-Euroopan maissa työnantajien ei tarvinnut myöntyä työehtosopimusjärjestelmään, ja he pystyivät jarruttamaan tehokkaasti järjestäytymistä. Kuvaavaa on, että talouspulan aikana, joka Suomessa oli myös lapuanliikkeen aikaa, työläisten palkat laskivat tuntuvasti enemmän kuin Skandinavian maissa ja sen jälkeen ne nousivat hitaammin.⁹⁴

Sulo Lehtonen muisteli sotaa edeltäviä aikoja ja sota-aikoja hyvin ahdistavina. Tehtaissa elettiin nöyryyttävän ja raskaan mielivallan alai-

sina, eikä työsuhdeturvasta tai työntekijäin oikeuksista ollut puhettakaan: »Sota-aikana sattui niinkin, että tehtaalla eräät miehet olivat pelanneet korttia, kun oli vähän löysää sillä hetkellä. Nuori esimies näki ja irtisanoi heidät, tilasi armeijan auton ja käski viemään miehet eturintamaan. Siitä viikon kuluttua jouduin keräämään hattukeräystä yhden irtisanotun leskelle.»

Vanhempien teollisuustyöntekijöiden tunnot olivat sodan päättyessä todennäköisesti huomattavan ristiriitaisia. He saattoivat olla samanaikaisesti sekä huolissaan että helpottuneita. Kenties surua tunnettiin siitä, että Suomi joutui luovuttamaan Karjalan. Toisaalta rauhanteko koettiin suurena vapautuksena: Neuvostoliiton voitto murskasi fasismmin ja näytti ainakin tilapäisesti kaatavan myös sen suomalaisen eliitin, joka oli järjestänyt sisällissodan jälkeiset veriset työläisvainot 1918, nostanut lapuanliikkeen, ihannoinut natsi-Saksaa ja vienyt Suomen sotiin sen rinnalla, kieltänyt ay-liikkeen, organisoinut tuhansia lakonrikkureita, sulkenut kommunistit vankilaan ja harrastanut jyrkkää isäntävaltaa yrityksissä. Monen työläisen silmissä sodan lopputulos kaatoi taantumuksen ja avasi tien kansanvallalle, joka muun muassa palautti työväenliikkeen oikeudet.

Sodan lopputulos oli ehdottomasti mullistava kokemus sille maa-seudun ja kaupunkien työväestöstä lähtöisin olevalle nuorisolle, joka oli syntynyt noin vuosien 1925 ja 1935 välisenä aikana. He olivat eläneet sota-ajan, mutta olivat liian nuoria joutuakseen sotaan mukaan. Sodan tulos murskasi kerralla sen maailmankuvan ja ajattelutavan, jota Suomen valtakoneisto tiedotus-, kasvatus- ja koulujärjestelmineen oli iskostanut koko heidän lapsuutensa ja varhaisnuoruutensa ajan. Valtapäivien maailmanjärjestys mureni kerralla, kun Saksa hävisi ja Neuvostoliitto voitti toisen maailmansodan. Eliitin kaatamisen ja todellisen muutoksen mahdollisuus – voittamisen näköala – innosti nuorta työläissukupolvea ensimmäisen kerran vuoden 1918 tapahtumien jälkeen. Sodan loppuminen oli ilmeisesti sellainen avainkokemus, joka leimasi uuden työläispolven ajattelua ja asennoitumista siinä mielessä kuin Matti Virtanen puhuu sukupolvikokemuksesta.⁹⁵

Nämä nuoret alkoivat tulla heti sodan jälkeen tehtaisiin sekä kaupunkien työläisperheistä että sankoin joukoin maaseudulta.

Esimerkiksi vuonna 1954 Helsinkiin muuttaneista 52 prosenttia oli 15–29-vuotiaita.⁹⁶ Monet nuoret tulivat ay- toimintaan juuri yleislakon lakkotehtävien kautta. Useat olivat isättömiä, ja he olivat joutuneet sota-aikana raskaasti raataen vastaamaan perheistään sekä nuoremista sisaruksistaan. Kaikki tulivat köyhistä oloista. Ilmari Nieminen sanoi, että jos halutaan kuvata sen ajan nuorisoa yhdellä sanalla, niin »kova köyhyys yhdisti». Hän muisteli, että heitä oli Vulcanin Turun telakalla noin sata suunnilleen samanikäistä nuorta ja vasemmistolaista kaveria, jotka »uhkuivat nuoruuden intoa ja hurmaa». Mutta perinteellä oli heillekin valtava merkitys, koska se oli aina työpaikalla tukevasti läsnä.

Ilmari sanoi joskus jälkeenpäin ihmetelleensä sitä, kuinka nuorina ja kokemattomina he joutuivatkin ammattiyhdistystehtäviin. Hän oli ollut poikasena töissä Kemiössä tiilitehtaalla, sitten pyöräliikkeessä ja telakalla ensin teräsvarastolla, josta hän pääsi hitsauskouluun. Hän ei ollut vielä kolmeakymmentä, kun hänet oli jo valittu telakalla ensin varapääluottamusmieheksi ja sitten vakituisen sairastuttua pääluottamusmieheksi. Ilmari Niemisen käsityksen mukaan telakan pääluottamusmies oli ehdottomasti kunnioitettu ja korkeassa kurssissa turkulaisessa työläismaailmassa. Muutos olikin ollut nuorelle miehelle vaa-tiva. Teuvo Kauhanen arveli, että sen ajan työläisnuoret olivat »kovia kokeneita ja sitkeitä kavereita».

Sulo Lehtosen mukaan nämä nuoret olivat kovin erilaisia kuin vanhemman polven miehet. He eivät olleet kyynisiä eivätkä pelänneet mitään, ja heillä oli parempi koulupohja. Vanhempi polvi otti heitä mielellään kasvatukseen ja kannusti myös erilaisiin ammattiyhdistystehtäviin jo hyvin nuoresta. Toisaalta nuorison innokkuus kohtasi vanhemman väen pelot ja kyynisyyden. Tämä lienee osaselitys sille, että uuden polven aktiivisuus ja järjestelykyky alkoi suuntautua työpaikatoiminnan sijasta parlamentaariseen painostustoimintaan. Työpai-

koilla ei monessakaan yrityksessä ollut toimintahaluja yleislakon jälkeen, kuten lakkotilastot kertovat.

HYMANIN TRIANGELI KIEPSAHTI JÄLLEEN

Varhaiskevällä 1957 oikeiston tilanne ei näyttänyt kovin huonolta: yleislakko oli yhdistänyt ja oikeistolaistanut porvaririntamaa, vasemmisto oli hävinnyt kesällä kunnallisvaalit, ihmisiä erosi ammattiyhdistysliikkeestä, elokuvateattereissa pyöri *STK:n* elokuva yleislakon vaikutuksista hintoihin ja kampanja-aineistoa levitettiin ahkerasti radiossa ja sanomalehdissä. Oli myös alettu puhua sosiaaliturvan supistamisesta. Tähän tilanteeseen dramatisoitiin vielä valtion kassakriisi, Pekkarisen-Vartiaisen kuvaama »absurdi ilmiö».

Sodanjälkeisen hinta- ja palkkasäännöstelyn purkaminen merkitsi Suomessa uutta askelta kohti talouden »vapautta». E. P. Thompson on osoittanut teoksessaan *Rahvaan valta ja herrojen kulttuuri*, kuinka 1700-luvulla vapaan kilpailun ideologia tunkeutui keskiajalta peräisin olleeseen säänneltyyn englantilaisyhteisöön ja synnytti perinteistä palkka- ja hintasäännöstelyä sekä hinnanalennuksia vaativan joukkoliikkeen etenkin nälänhätien aikana. Thompson kutsuu liikkeen ajattelua kansanmoraalitaloudeksi. Sidney ja Beatrice Webb kuvaavat perinteisen sääntelyn purkamisen synnyttämää vastarintaa englantilaisissa teollisuuskeskuksissa 1800-luvulla.⁹⁷ Maailman kauppajärjestön wto:n kokousten yhteyksissä pidetyt aktivistien suuret mielenosoitukset eivät siis ole ensimmäisiä sääntelyn purkua ja kaupan vapautta vastustavia kansanliikkeitä. Suomessakin käynnistyi voimakas liikehdintä lapsilisien siirtoa ja hinnankorotuksia vastaan juuri sellaisessa vaiheessa, jossa talouselämä oli ottamassa uusia askelia kohti »vapautta» 1950-luvun lopulla. Hintojen korotukset kuuluivat jo saavutetun »vapauden» seurauksiin.

Pentti Viita teki Kulutusosuuskuntien Keskusliitolle aikanaan kiistoja herättäneen vertailevan tutkimuksen palkansaajaväestön ja viljelijöiden elintasosta.

TAULUKKO 8.

VILJELIJÖIDEN JA PALKANSAAJIEN VERTAILTAVAT VUOSITULOT VUONNA 1963
(IV NELJÄNNES)⁹⁸

Viljelijät	Keskimäärin mk	Indeksinä
0–2 ha	5 130	63
2–5 ha	6 240	76
5–10 ha	7 550	92
10–20 ha	9 640	118
30–40 ha	13 820	168
40–	23 545	287
Kaikki viljelmät	7 400	90
Palkansaaajat		
Maataloustyöntekijät	5 060	62
Metsätaloustyöntekijät	7 564	92
Teollisuustyöntekijät	8 520	104
Talonrakennustyöntekijät	10 560	129
Maa- ja vesirakennustyön työntekijät.	7 113	87
Kaupan, pankkien, vakuu- tuslaitosten palv.olevat	8 373	102
Kaikki työntekijät	7 960	97
Kaikki toimihenkilöt	11 140	136
Kaikki palkansaaajat	8 960	109

Marja Myllyniemen isä oli urakkakirvesmies, jonka tulot olivat paremmat kuin rakennustyöläisillä keskimäärin. Rakennustyöläisten ansiot puolestaan olivat teollisuustyöläisten ansioita miltei 20 prosenttia korkeammat, kuten Pentti Viidan tutkimus osoittaa. Silti Marja eli lapsuutensa sotien jälkeisinä vuosina Kalliossa hyvin niukoissa oloissa. Hän kävi koulunsa äitinsä liian isoissa lonksuvissa monoissa. Kun hän haki naapurileipo-

mosta kahvileipää, äiti kehotti ostamaan aina eilistä. Marjan äiti joutui hyvin huolellisesti laskemaan ja tinkimään kaikki menot, jotta sai kuu-kausittain säästetyksi vuokrat rahat heidän 20 neliön asuntoaan varten. Äiti leipoi pääasiassa itse leivän, jatkoi voita munalla ja vedellä ja joutui lakkaamatta venyttämään markkaa kaikin tavoin. Tietenkin ammattityöläisten paremman elintason symboleihin kuului, etteivät vaimot olleet töissä vaan hoitivat lapset kotona. Näin Marjan isäkin edellytti. Voikin hyvin ymmärtää, että hintojen nousut ja työttömyys aiheuttivat suuria vaikeuksia työläisperheille, kun jo normaalitilanne vaati suurta kekseliäisyyttä suhteellisen hyväpalkkaisen timpurinkin vaimolta.

Häätöjä suoritettiin paljon, pelkästään elokuussa 1957 Helsingissä oli 20–30 häätötapausta. Marraskuussa 1958 kerrottiin, että kaupungissa oli 500 hädettyä perhettä eikä yhtään vapaata asuntoa. Vuonna 1959 Kolmannen linjan purettavasta talosta hädettiin 20 perhettä. Marja Myllyniemi muistaa hädät oikein hyvin. Hän meni talon muiden lasten kanssa usein Tokoinrantaan leikkimään, ja matkalla he kiertelivät Kalliossa. Usein he joutuivat katselemaan, kuinka joidenkin ihmisparojen omaisuus oli nostettu kadulle. Eräälle hänen luokkatoverilleenkin oli käynyt niin, eikä tyttö tullut vähään aikaan kouluun. Työttömyys ja hinnat olivat nousussa. Ahdinko lisääntyi työläisperheissä.

Marja muistaa, että joskus hänen vanhempansa kävivät tiukkaan keskusteluun rahan käytöstä. Silloin äiti aina sanoi, että »nyt lapset ulos». Rahan saaminen riittämään oli perheenäitien ongelma. Työnjako monissa perheissä oli sellainen, että mies toi tilin kotiin ja vaimo käytti sen. Naisille se oli myös eräänlainen taidon ja säästäväisyyden kunniakysymys. Hyvät vaimot hoitivat perheensä ruuan, vaatteet ja talouden ylipäänsä. Siksi tilanne oli vaimoille kovin hankala, kun kaikki hinnat alkoivat nousta. Tietenkin kyse oli rahan puutteesta, mutta myös kunniaista perheen sisäisissä mitteloissa, jos työssäkäyvät aviomiehet pääsivät ihmettelemään, tuhlasiko vaimo turhuuteen vai miksi rahat loppuivat aina kesken.

Lapsilisien maksatuksen siirtouhka vuonna 1957 synnytti suuttumusta, joka kanavoitui etenkin äitien liikkeeksi. Naiset ryhtyivät pro-

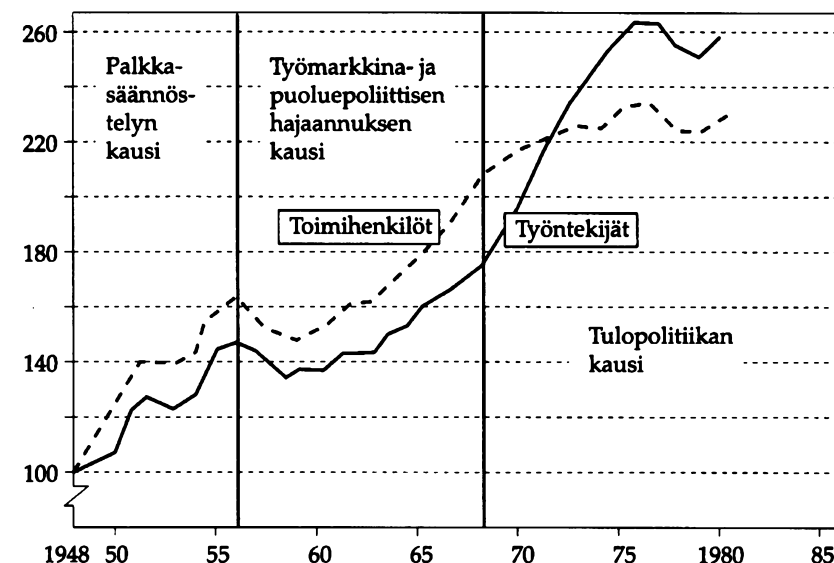
testoimaan. Liikkeelle lähtivät ensiksi rakennusalan perheenäidit, esimerkiksi Marjan äiti, kirvesmiesten sihteerin Myllyniemen vaimo, joka sävyisänä ja iloisena ihmisenä oli hyvin pidetty Kalliossa. Hän myi kaikki järjestöarvat ja piti yhteyttä naapureihin ja muihin tuttuihin. Todennäköisesti vasemmistolaisten ammattityömiesten vaimot olivat useimmiten vakaumukseltaan vasemmistolaisia Marjan äidin tavoin. Silti naiset olivat tyytyneet elämään siihen asti perheenäiteinä ja mahdollisesti toimimaan enintään naisosastoissa. Mutta nyt heillä oli »oma juttu», jonka he tiesivät kuohuttavan muitakin naisia laajalti. Lapsilisävetoomukset eivät kuitenkaan alkaneet Helsingistä, vaan niitä alkoi tulla SKDL:n eduskuntaryhmälle ensin muualta Suomesta. Mitä enemmän niitä julkaistiin, sitä ahkerammin niitä alettiin kerätä, »kipinästä tuli syttyi».

Keväästä 1957 alkanut äitien liikehdintä johti lapsilisien siirron jarrutuskeskusteluun eduskunnassa, ammattiyhdistysväen aktivoitumiseen devalvaation jälkeen, suurmielenosoituksiin kevään 1958 välikysymysten yhteydessä ja vasemmistoenemmistöiseen eduskuntaan kesällä 1958. Tilanne oli sikäli erikoinen, että ennen Suomessa vasemmiston kannatuksen kasvuun oli liittynyt ammatillisen järjestäytymisen ja lakoliikehdinnän lisääntyminen, kuten vuosina 1905, 1917 ja 1945. Nyt tapahtui toisin päin: vaalivoittoa ennakoi tosin ulkoparlamentaarin toiminnan kasvu, mutta ay-järjestöjen jäsenmäärät laskivat. Yleislakon aiheuttaman turhautumisen ja SDP:n puoluehajaannuksen takia ihmisiä erosi liitoista. Työttömyyden lisääntyessä myös mahdollisuus työpaikkaliikehdintään väheni. Ay-liike heikkeni, mutta ulkoparlamentaarin liikehdintä kasvoi. Satojen sosiaaliturvaa vaativien kirjeiden ja isojen mielenosoitusten taustalla saattoi siis sittenkin olla Webbien ja Hobsbawmin kuvaama klassinen tilanne, jossa »työläisten heikkous johti yhdistykset luottamaan käsityöläisiä enemmän poliittiseen painostukseen ja lainsäädäntöön»⁹⁹.

Alla olevassa kuviossa esitetään palkansaajien reaaliensiokehitys. Pysyviivojen välissä näkyy reaaliensioitten muutos vuosina 1956–68.

KUVIO 4.

PALKANSAAJIEN REAALINEN TULOKEHITYS 1948–80¹⁰⁰

Kuvio 3.6. Ansiotasoindeksin osoittama toimihenkilöiden ja työntekijöiden reaaliensiokehitys toisen maailmansodan jälkeisillä palkkapolitiittisilla kausilla (1948=100) (Lähde: Uusitalo 1982, 63)

Kesän 1958 jälkeen ulkoparlamentaarin toiminta veti puoleensa, koska vasemmistoenemmistö avasi näköaloja pitkään vaadittujen sosiaalipoliittisten uudistusten läpiajamiselle. Työttömyyden kasvu ja palkkaliikkeen vaikeutuminen yleislakon jälkeen heikensivät samaan aikaan työpaikkatoiminnan mahdollisuuksia, mutta poliittisella tasolla mahdollisuudet näyttivät paremmilta. Näin syntyi hämmästyttävän laaja ja intensiivinen ulkoparlamentaarin painostuksen kausi. Kuten Hyman totesi: »...muutosten ja uusien uhkien aikana liitot saattavat suunnata toimintansa kolmannelle aiemmin laiminlyödylle alueelle. Tämä on todellakin pääsyy ammattiyhdistysliikkeen dynaamiseen olemukseen.»

Äitien ja SKDL:n kansanedustajien lapsilisätaistelu tempaus liikkeelle melkoisen prosessin. Jos aiemmin luottamuksen puute vasemmistopuo-

lueisiin oli heikentänyt työväenliikettä, nyt uudenlainen innostus ja luottamus synnytti liikehdinnän, jolla oli selkeät tavoitteet. Uudistustavoitteet saivat tukea myös laajemmasta viitekehyksestä. Pekka Kuusen mukaan niihin aikoihin arvioitiin, että sekä Ruotsi että Neuvostoliitto imisivät työvoimaa Suomesta, »jos täällä ei kehitystä tapahdu».¹⁰¹ Teuvo Kauhanen ja Ilmari Nieminen puhuivat kumpikin Ruotsin esimerkistä. Ruotsin tilannetta seurattiin työläispiireissä, koska niin monella oli siellä jo sukulaisia töissä. He kuuleman mukaan tienasivat hyvin, ja naapurimaahan oli syntymässä kattava sosiaaliturvakin. Todennäköisesti uudistustavoitteiden realistisuutta todensi työväestölle Ruotsin esimerkki ja se käsitys Neuvostoliiton nopeasta kehityksestä, johon noina vuosina yleisesti uskottiin.

Tuloksena oli voimakas joukkoliike, joka yhdisti uudella tavalla ulko-parlamentaarisen painostuksen vasemmiston kamppailuun eduskunnassa ja muissa päätöksentekoeleimissä.

Työväestön joukkovoima

tukemaan vuosilomalain ja työttömyys-
vakuutuslain kiireellistä ratkaisua!

1000 tamperelaista

saapuu lähetystönä Helsinkiin torstaina 21. 4. -60.

**Helsinkiiläiset! Työläisjoukkomme liikkeelle!
Porvarien jarrutus asiassa lopetettava!**

VUOSILOMALAIN UUDISTETTAVA NOPEASTI

Hallitus ja työnantajien tukemat oikeistolai-
set ovat tarkoituksella jarruttaneet vuosiloma-
lain uudistamista. Työväen eduskuntaryhmillä
on kuitenkin enemmistö ja ne ovat luvanneet
toimia työväestön tahdon mukaisesti.

**NYT ON TEKOJEN AIKA,
VUOSILOMALAKI VOIMAAN ENNEN
VAPPUA!**

HAMARA PELI TYÖTTÖMIEN HADALLA ON LOPETETTA- VA — TYÖTTÖMYYSVAKUU- TUSLAKI HYVÄKSYTTÄVÄ.

Työväen eduskuntaryhmien
on yhteistyössä laadittava laki,
joka turvaa työttömien aseman
ja säilyttää lain kustannukset
suuryrityksien ja valtion
maksattaviksi.

Kutsumme Eduskuntatalolle

Helsingin ja lähiseudun väestöä

torstaina 21. 4. 60 klo 17.00 (suomen työstä). Eduskuntaryhmiltä vas-
taus työväestölle. Tampereen lähetystö on päättänyt marssia Hakaniemi-
nen torilta. Kehottamme Helsingin työläisiä yhtymään marssiin. Järjee-
täytymisen alkaa klo 16.00 ja kulkueen kärkeä lähtee klo 16.20. Sen lisäksi
kukin työpaikka voi harkita oman marssin suorittamista.

TYÖVÄESTÖ! NYT ON TEKOJEN AIKA!

68 ammattiosaston yhteistoimikunta,
Tampereen palkkatyöväki.

UUDEN SOSIAALITURVAN LYHYT HISTORIA

PAINEET SOSIAALISIIN UUDISTUKSIIN olivat kasaantuneet 1950-luvun lopulle tultaessa. Suureksi tavoitteeksi tuli nykyaikaisten työttömyys-, työeläke- ja sairausvakuutusten aikaansaaminen. Samoin vuosilomalain uudistaminen ja 40-tuntinen työviikko nousivat työväestön vaatimusten ja kamppailun kohteeksi. SKDL julisti niiden toteuttamisen kiireelliseksi tehtäväksi voittaessaan eduskuntavaalit alkukesästä 1958.

VOITTOISAN VASEMMISTON SOSIAALITURVA-ALOITTEET

Elokuussa 1958 kansanedustajat jättivät uudet eduskunta-aloitteensa vas-
tavalitulle vasemmistoenemmistöiselle eduskunnalle. Mukana oli run-
saasti vasemmistloedustajien aloitteita sosiaaliturvan parantamiseksi ja
kehittämiseksi.

Kansandemokraattien Pessi ja SDP:n Lindblom tekivät kumpikin aloit-
teen yleisestä ja pakollisesta työttömyysvakuutuksesta.

Sosiaalidemokraattien Lindeman, kansandemokraattien Kelovesi ja
sosiaalidemokraattien opposition Uoti esittivät kukin aloitteessaan vuo-
silomalain uudistusta.

Työsuhde-eläkkeeseen liittyvää huoltoapulain viidennen pykälän
muuttamista käsitteli myös kolme aloitetta, jotka tekivät sosiaalidemo-
kraattien Matilainen, sosiaalidemokraattien opposition Turunen ja kan-
sandemokraattien Virtanen.

Kansandemokraattien Ryömä, sosiaalidemokraattien opposition Lukkarinen ja sosiaalidemokraattisen puolueen Henriksson vaativat aloitteisaan yleistä sairausvakuutusta.

Työajan lyhentämistä 40-tuntiseksi vaativat niin ikään kaikki kolme vasemmistoryhmää kukin omassa aloitteessaan.

Kansandemokraattien Irma Torven nimissä jätettyyn naisten ja miesten samapalkkaisuutta koskevaan aloitteeseen oli yhtynyt sosiaalidemokraatti Anni Flinck, eikä tätä asiaa koskevia aloitteita ollut muilla vasemmistoryhmillä.

Näillä aloitteilla oli jo pitkä historia, ja ne olivat olleet näkyvästi esillä vasemmiston vaalikamppailussa alkukesän vaalien alla. Aloitteet muodostivat tulevan sosiaaliturvakamppailun tavoitteet ja työlistan. Tässä luvussa seuraan aloitteiden käsittelyä eduskunnassa ja sen ulkopuolella ja pohdin, miten sosiaalipolitiikan valtavirtateoriat mahdollisesti selittävät – tai eivät selitä – tapahtumia.

Sosiaalista lainsäädäntöä valmisteltiin komiteoissa ja päätettiin eduskunnassa, mutta päätöksentekoon vaikutti olennaisesti myös eduskunnan ulkopuolella tapahtunut liikehdintä. Ensimmäinen suuri kamppailu käytiin työttömyysturvasta.

Taistelu työttömyysturvasta

NYKYAJAN AMMATTIYHDISTYSLIIKKEESSÄ pidetään tärkeänä etuna, että liittojen yhteydessä toimivat työttömyyskassat voivat tarjota jäsenilleen paremman työttömyysturvan kuin Kansaneläkelaitos peruspäivärahana työttömyyskassoihin kuulumattomille. Voisi siis kuvitella, että ammattiyhdistysliike on aikoinaan joutunut kovastikin taistelemaan tämän etuoikeutensa puolesta. Todellisuus oli vallan toisenlainen. Nykyjärjestelmä koettiin sen syntyhetkellä radikaalin ay-väen piirissä petoksena, ja ratkaisun hyväksynyt ammattiyhdistysjohtokin puolusti sitä vain pakon sanelemana kompromissina – ei voittona. Ammattiliittojen yhteydessä toimiva vapaaehtoisuuteen perustuva työttömyyskassajärjestelmä oli alussa vain ja nimenomaan työnantajien STK:n ja oikeiston hanke, johon myös maalaisliitto sittemmin yhtyi ja sosiaalidemokraattien johtokin taipui.

Työttömyysvakuutusjärjestelmän syntyhistoria sisältää dramaattisia käänteitä, ja se vaikutti kaikkien seuraavien ratkaisujen muotoutumiseen.

TYÖTTÖMYYSTÖISSÄ JÄITÄ KUOKKIMASSA

Maamme työttömyyspolitiikka oli perustunut 1920-luvulta lähtien työttömyystöihin, joiden järjestäminen oli kuntien vastuulla. Ne kirjasioivat työttömät kortistoihin ja avasivat pahimpina työttömyysaikoina erityisiä työttömyystöimaita, joihin työttömät komennettiin kortistosta.

Kuntien tapaa hoitaa työttömyyttä arvosteltiin ankarasti. Ammatillis-
ten järjestöjen ja työttömien yhteistoimintaelinten mielestä kunnat avasi-
vat työttömyyskortistot aina liian myöhään, kortistoihin pääsy oli hanka-
laa ja kunnat tarjosivat pilipalihommia liian pienellä palkalla. Lehdissä jul-
kaistiin kertomuksia, miten työttömyyskortistoihin hakeutuvien naisten
kotona tehtiin kotitarkastuksia, ammattityöläiset pantiin kuokkimaan jäistä
maata talvella, naisia laitettiin metsä- tai viemäritöihin, työttömiä passi-
tettiin varatyömaille toiselle puolelle Suomea... Välillä yksi porukka lapioi
soraläjän yhteen paikkaa ja seuraavalla viikolla toinen tuli lapioimaan sen
takaisin. Kauhutarinat levisivät omien ja sukulaisten kertomusten ja lehti-
artikkelien myötä. Työttömyystyömaat eli varatyömaat olivat yleisen kes-
kustelun ja närkästyksen aihe.

Mutta työttömyystöihin komennetut pitivät kiinni ihmisarvostaan.
Varatyömaiden työläisten esiintymiset, yhteiskoukukset, marssit ja julki-
lausumat parempien olojen puolesta saivat runsaasti julkisuutta vasemmis-
ton lehdistössä. Työmaat olivat monelle maalta tulevalle nuorelle myös
vasemmistolaisen ajattelun ja toiminnan kouluja. Työttömyystyömaiden
työläiset olivat tärkeänä voimana siinä joukkoliikkeessä, joka oli nouse-
massa vaatimaan kaikkia koskevaa, yleistä ja pakollista työttömyystur-
vaa. Olemassa oleva järjestelmä oli epävarma ja niukka, ja se mahdollisti
työttömien alentavan ja nöyryyttävän kohtelun.

Järjestelmä oli perua 1920-luvulta. Silloin oltiin hallinnonkin piirissä
yksimielisiä siitä, että kurjuuden ja jopa nälän uhkaamille työttömille tuli
järjestää töitä. Suoranaista raha-avustusten jakamista ilman vastasuoritusta
pidettiin vahingollisena, koska se saattoi vaikuttaa moraalisesti rappeut-
tavasti työntekijän vastuuntuntoon. Köyhäinhoitoilaissa ilmaistun peri-
aatteen mukaan kunnat olivat ensi sijassa velvollisia huolehtimaan työt-
tömistään. Jos kuntien alueella esiintyi työttömyyttä, kunnan oli pantava
käyntiin riittävässä määrin töitä, joihin työttömät voitiin sijoittaa.

Käytäntö oli kuitenkin hyvin hataralla pohjalla. Kuntien työttömyys-
kortistoihin voitiin ottaa vain sellaiset henkilöt, jotka eivät heikon talou-
dellisen tilanteensa takia voineet tulla toimeen ilman yhteiskunnan apua.

Kortistoihin otettiin vain 17 vuotta täyttäneet, vaikka niihin pyrki nuo-
rempiakin. Teollisuus oli lomauttanut tai siirtänyt osa-aikaiseksi työnt-
ekijöitään esimerkiksi talvella 1957–1958, mutta heitä ei laskettu työttö-
miksi. Kaikki ammattitaitoiset työntekijät eivät ilmoittautuneet kortis-
toon, koska heille ei yleensä voitu osoittaa heidän ammattiaan vastaavaa
työtä. Useimmat työllisyystyöt eivät olleet naisille sopivia, minkä vuoksi
naiset harvoin ilmoittautuivat kortistoon.¹⁰²

RAKENNE- JA KAUSITYÖTTÖMYYYTTÄ

Suomen talous- ja tuotantojärjestelmän yhtenä perustavoitteena oli tukea
metsäteollisuutta muun muassa turvaamalla sen tarpeisiin riittävästi hal-
paa työvoimaa kausiluonteiseen puunkorjuuseen ja kuljetukseen. »Suo-
men työttömyyskysymys on... olennaisesti toinen kuin pitkälle teollistu-
neissa maissa», tutkija Pekka Siipi korosti syyskuussa 1959 pitämässään
esitelmässä. Maassa oli 200 000 henkeä, jotka vuorottelivat palkkatyöläi-
sen ja oman pellon viljelijän asemassa. Jarmo Peltolan mukaan Suomessa
ei välittömästi sodan jälkeen ollut tarvetta metsätyön rationalisointiin.
Työvoimaa oli tarjolla, ja se oli teollisuuden näkökulmasta riittävän hal-
paa. Valtiovallan asutustoimet suunnattiin palvelemaan metsäteollisuuden
etuja siten, että syrjäseuduille perustettiin kylä, jotka elivät pienimuotoi-
sen viljelyn ja metsätyön yhdistelmän varassa. Koska maamme kansanta-
lous eli vientiin suuntautuneella metsäteollisuudella, kansainvälisten suh-
danteiden muutokset vaikuttivat välittömästi maamme työllisyyteen.

»Huonon työllisyysvuoden 1959 hangissa kahlasivat 130 000 miestä
ja lumen sulamisen jälkeen metsätalous työllisti jälleen noin 30 000 työnt-
ekijää.» Pitkällä aikavälillä työttömyyttä lisäsi suhdanteita enemmän työ-
välineiden kehittyminen ja työn rationalisointi. Kuljetus siirtyi vesireiteiltä
maanteille, moottorisaha yleistyi, puun kuorinta siirtyi tehtaisiin ja traktori
syrjäytti hevosen. Rationalisoinnin seurauksena huomattavasti pienempi
työntekijämäärä pystyi korjaamaan tarvittavat puut. Peltolan mukaan
sodanjälkeisinä talvina tarvittiin enimmillään yli 200 000 metsämiestä ja

1960-luvun ensimmäisinä vuosina, moottorisahan alkuaikoina, hyvinä hakkuuvuosina enää alle 90 000 metsätyöntekijää. Vastaavasti rakennustyömailla, joilla kausityöttömyys myös oli yleistä, betonielementti alkoi korvata tiiltä ja aiheuttaa työttömyyttä etenkin muurarien keskuudessa.¹⁰³

Työttömyyden luonne oli muuttunut, kun kausityöttömyyden ohella työttömyyden pelättiin muodostuneen rakenteelliseksi ja pysyväksi myös rintamailla. 1950-luvulla oli ollut vain kaksi täystyöllistä talvea. Erityisen vaikea työttömyyskausi koettiin 1956–1958, ja viranomaiset ennakoivat, että seuraavakin talvi tulisi olemaan raskas.

Metsäteollisuuden korjuutöiden sekä rakennustöiden kausiluontoisuuden johdosta työttömyys oli perinteisesti huipussaan tammi–maaliskuussa. Tosin kesätyöttömyyttä oli saattanut olla enemmänkin, mutta sitä ei kyetty mittaamaan, koska käytössä olivat vain työttömyyskortistojen tiedot. Useimmat kunnat eivät pitäneet kortistojaan lainkaan auki kesäisin, jolloin myös työttömäksi ilmoittautuminen oli mahdotonta. Pohjois- ja Itä-Suomessa työttömyys oli rakenteellista. Näillä alueilla esiintyi työttömyyttä hyvinäkin aikoina.

Tammikuun lopulla 1958 tehty tutkimus osoitti, että työttömyyskortistoihin oli ilmoittautunut lähes 40 000 henkilöä. Heistä 17 000 miestä eli 44 prosenttia oli viljelmän haltijoita tai näiden perheenjäseniä. Heistä kuusi prosenttia oli sellaisia, joiden viljelmän pinta-ala ylitti viisi hehtaaria ja joita ei sen takia otettu kortistoon. Maalis–huhtikuussa 1956 eniten oli metsä- ja uittotöistä työttömäksi jääneitä, heitä oli 37,6 prosenttia kaikista kortistoon hyväksytyistä työttömistä. Talonrakennustoiminnasta työttömäksi jääneiden osuus oli noin 20 prosenttia, teollisuustyöntekijöiden vain 6–8 prosenttia. Työttömyyttä esiintyi myös kaupungeissa, mutta tilanne oli vaikein Pohjois- ja Itä-Suomessa.¹⁰⁴

KASSA VAI VAKUUTUS?

Yhteiskunta voi järjestää työttömäksi joutuvan ihmisen toimeentulon kahdella periaatteellisesti erilaisella tavalla: joko myöntämällä hänelle riittävän

avustuksen, jonka saaminen on hänen subjektiivinen oikeutensa (universaalinen sosiaaliturva), tai köyhäinhoidon pohjalta järjestämällä työttömyystöitä, joihin osallistumisen vastikkeena maksetaan vaatimatonta palkkaa. Käytännössä työttömyysturva muodostuu usein näiden mallien yhdistelmästä. Suomessa työttömyyttä hoidettiin 1970-luvun alkuun asti pääasiallisesti juuri työttömyystöiden avulla. Niiden ohella työttömyyskassat saattoivat tarjota pienehköä avustusta jäsenilleen.

Nykyaikainen vakuutusluontoinen työttömyysturva voidaan sekin järjestää kahdella eri periaatteella: joko vapaaehtoisena henkilökohtaisena vakuutuksena tai kaikkia koskevan pakollisen työttömyysvakuutuksen kautta. Kolmas tapa on jälleen näiden yhdistelmä. Kaikki työttömyysturvan järjestämisen tavat ovat olleet meillä esillä 1900-luvun alusta alkaen.

Vuonna 1908 työttömyysturvaa pohtimaan asetettiin ensimmäinen komitea. Se totesi, että kaikkia koskeva pakollinen vakuutus voisi olla parempi kuin kassapohjainen, mutta päätyi silti suosittelemaan ammatillisten järjestöjen vapaaehtoisen kassatoiminnan tukemista. Pienehköt työttömyyskassat toimivatkin useimmilla aloilla, vaikka virallinen työttömyyspolitiikka perustui 1920-luvulta lähtien kuntien järjestämiin työttömyystöihin.

VANHA KASSAJÄRJESTELMÄ

Ammattiyhdistysten ensimmäisiä tehtäviä on ollut työttömäksi joutuvien jäsentensä avustaminen. Tätä varten ammattijärjestöjen yhteyteen perustettiin rahastoja, joista muodostui vähitellen nykyisenkaltaisia työttömyyskassoja. Kassat saivat Suomessa tunnustetun aseman, kun ammatillisten järjestöjen avustuskassojen tukemisesta annettiin asetus vuonna 1917. Sitä uusittiin vuonna 1934 ja vielä senkin jälkeen lähinnä rahanarvon muutosten takia. Työttömyyskassa sai valtion varoista apurahaa, joka oli suuruudeltaan kaksi kolmasosaa jäsenille suoritetuista avustuksista.

Palkkatyöntekijöitä oli vuonna 1957 yhteensä noin 1 140 000. Valtion virkamiesten vähentämisen jälkeen työntekijämääräksi jäi 1 070 000. Työttömyyskassoihin kuului 219 000 jäsentä, joten vain 20 prosenttia työnte-

kijöistä oli kassojen jäseniä. Työntekijät eivät olleet kovinkaan innostuneita työttömyyskassatoiminnasta. Kassojen maksamat avustukset olivat pieniä, eivätkä ne rohkaisseet liittymään. Sen vuoksi useat ammattiliitot olivat ottaneet sääntöihinsä määräyksen, jonka mukaan kassajäsenyys oli pakollinen liiton jäsenille. Tätä ennen esimerkiksi Metallityöväen liiton jäsenistä vain 10 prosenttia oli liittynyt kassan jäseniksi.

Työttömien määrä ja samalla kassojen talous riippui suhdanteista, eivätkä kassat saaneet kootuksi riittävästi vararahastoja. Monet olivat lähes jatkuvasti alijäämäisiä, etenkin rakennustyöläisten ja maaseututyöläisten kassat. Jo vuonna 1931 perustettu rakennustyöläisten kassa kykeni vielä 1957 maksamaan korkeimman sallitun päiväavustuksen. Työttömyyden kasvaessa se joutui korkeista jäsenmaksuista huolimatta laskemaan seuraavina vuosina perheellisten päiväavustuksen 600 markasta vain 137 markkaan.¹⁰⁵

Työttömyyskassojen merkitys säilyi suhteellisen vähäisenä 1950-luvun lopulle, jolloin niihin kuului noin viidennes palkkatyöläisistä.

PALUU LAPIOLINJALLE

Jorma Kalela käsittelee teoksessaan *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa* 1950-lukua paluuna lapiolinjalle. Hän arvioi, että sodanjälkeinen »kolmen suuren koalitie» oli pyrkinyt toisenlaiseen työllisyyspolitiikkaan. Tämä vasemmiston poliittisen hegemonian kausi muistutti hänen mukaansa maaliskuun 1917 vallankumousta seurannutta vaihetta, jolloin aloite oli siirtynyt työväenliikkeelle. Porvarien reaktio oli samankaltainen kuin 1917: he aloittivat massiivisen hyökkäyksen voidakseen kaikin tavoin varmistaa markkinoiden ja omien omistustensa vapauden.

Kalelan mukaan 1940-luvun loppu (kolmen suuren koalitie) oli vastavaikutusta maailmansotien välisen ajan oikeistohenkiseen politiikkaan, mutta 1950-luvun politiikka merkitsi vielä suurempaa vastavaikutusta sodanjälkeiseen kauteen nähden. Muissa läntisen Euroopan maissa yhteiskuntia ryhdyttiin kehittämään sellaisten – muun muassa sosiaalista turvallisuutta korostavien – suuntaviivojen mukaan, joita Suomessakin

heti sodan jälkeen suunniteltiin. Suomessa palattiin kuitenkin vanhaan. Se merkitsi lapiolinjaa työttömyyden hoidossa 1950-luvulla.¹⁰⁶

Mutta uudet tuulet alkoivat puhaltaa vuosikymmenen lopulla.

VALMISTA TULI, KUN VÄKI LIIKEHTI

Muun muassa työttömien evästämänä kommunistit ja kansandemokraatit olivat tehneet vuonna 1952 lakialoitteen, jossa esitettiin pakollisen työttömyysvakuutuksen toteuttamista. Sosiaalidemokraattien eduskuntaryhmän lähetystö kävi 1954 valtioneuvostossa esittämässä huolensa työttömyystilanteesta mainiten yhtenä vaihtoehtona työttömyysvakuutuksen: »Tehokas yleinen työttömyysvakuutus olisi lähetystön mielestä omiaan välillisestikin ehkäisemään työttömyyden syntymistä, jos rahoittamiseen velvoitettaisiin tehokkaasti osallistumaan kaikki työnantajapiirit.» Samana vuonna sekä sosiaalidemokraatit että kansandemokraatit tekivät uudet lakialoitteet yleisen työttömyysvakuutuksen toteuttamiseksi.

Valtioneuvosto asetti 24.5.1955 työttömyysvakuutuskomitean, jonka 14 jäsentä edustivat valtiovaltaa, kunnallista itsehallintoa ja työmarkkinajärjestöjä. Komiteatyöskentely venyi ja vanui, mutta valmista ei tullut ennen kuin ammattiyhdistysväen mielenosoitukset keväällä 1958 panivat vauhtia valmisteluun. Hallitus kehotti komiteaa laatimaan kiireellisesti ehdotuksen pakolliseksi työttömyysvakuutukseksi siten, että sen piiriin tulisivat työsuhteessa olevat henkilöt mahdollisimman laajasti. Tilapäisratkaisuna hallitus paikkaili vanhaa lainsäädäntöä muun muassa niin, että kunnat saivat oikeuden maksaa avustusta niille työttömille, joita ei kyetty sijoittamaan työttömyystöihin.

Komitean mietintö valmistui työläisliikehännän jatkuessa syyskuussa 1958. Mietinnössä perusteltiin työttömyysvakuutuksen etuja muun muassa sellaisin uusin, keynesiläisiltä vivahtavin ajatuksin, että työttömien saamat mahdolliset avustukset pitäisivät yllä ostovoimaa ja parantaisivat talouselämän aktiviteettia. Esitettiin myös näkemys, jonka mukaan työttömyyden torjuminen ja työtilaisuuksien lisääminen olisi kat-

sottava yhteiskunnan asiaksi ja työnantajien ja yhteiskunnan olisi kannettava yhdessä työttömyysvakuutuksen kustannukset. Komitea arvioi, että työllisyystöitä teetettiin epätaloudellisesti ja vanhanaikaisesti. Työllisyystöiden kustannukset saattoivat olla samaa suuruusluokkaa kuin koko mahdollisesti perustettavaan vakuutukseen tarvittaisiin. Toisaalta oli otettava huomioon, että korvauksen hakijoiden lukumäärä saattaisi lisäntyä, jos työvelvollisuutta ei olisi.

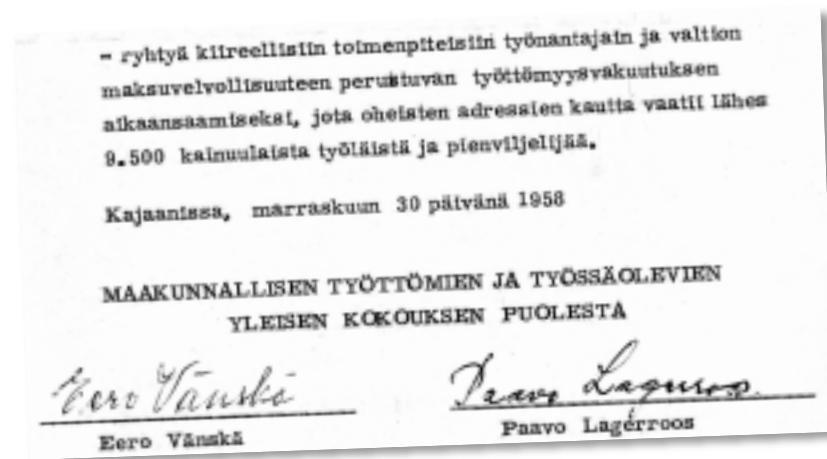
Komitea vertaili pakollisen työttömyysvakuutuksen ja kassajärjestelmän etuja ja haittoja. Sen mielestä »työttömyysvakuutusta olisi lähettävä kehittämään pakollisen vakuutuksen pohjalta». Mielenkiintoista kyllä, komitea perusteli kantaansa sillä, ettei vapaaehtoiselle työttömyysvakuutukselle voitu odottaa työttömyysuhan alaisista työntekijäryhmistä riittävää kannatusta – perusteluna oli siis työläisten yleinen mielipide.

Työttömyysvakuutus oli notkahtanut askeleen eteenpäin. Seuraavaksi sitä alettaisiin jauhaa eduskunnassa, jota ravistelivat kovat poliittiset myrskyt muutenkin.

YÖPAKKASET SYKSYLLÄ 1958

Uusi vasemmistoenemmistöinen eduskunta aloitti työnsä jännittyneessä ilmapiirissä elokuussa 1958. Presidentti Kekkonen oli joutunut nimittämään uuden hallituksen vastoin omaa tahtoaan. Toisensa olivat löytäneet Väinö Leskisen sosiaalidemokraattisen puolueen johto ja maalaisliiton oikeistosiipi. Tämän K.-A. Fagerholmin hallituksen lyhyt taival kesti vajaat neljä kuukautta. Se kuuluu kuitenkin suomalaisen poliittisen historian tutkituimpiin vaiheisiin, sillä hallituksen nimittämiseen ja kaatamiseen liittyi suuria ulkopoliittisia intohimoja. Neuvostoliitto esitti monin tavoin paheksuvansa hallitusratkaisua ja ehdotti myös YYA-sopimukseen perustuvia sotilaallisia konsultaatioita.

Hallituskysymys kiinnosti tosin muitakin kuin ulkovaltoja ja poliittisia puolueita. Kantaa ottivat ja kirjelmiä lähettivät muun muassa

Hangon työläisten yleinen kokous, Karihaaran naisyhdistys, Joensuun muurarit, Parolan työläisten yleinen kokous, Strömbergin ja Tampereen metallityöläisten ammattiosastot, Pyhäjärven työttömien kokous, Ylöjärven kaivostyöläisten ammattiosasto, Oulun elintarviketyöläiset, Laihian työläisäitien ryhmä, Lyytilänmäen työläiset ja pienviljelijät ja monet muut.

SKDL:n eduskuntaryhmä vastaanotti syksyn 1958 aikana yli viisikymmentä kirjelmää tai lähetystä, jotka vaativat uutta hallitusta – sel-laista, jossa myös »työläisten edustajat olisivat mukana». Valtaosa näistä kirjelmistä tuli erilaisilta kansalaiskokouksilta, mutta osa myös työttömien kokouksilta, siirtotyömailta ja rakennustyömailta. Runsaasti saapui myös adresseja, joissa vaadittiin vaalitulosta vastaavan hallitusratkaisun ohella sosiaalisen lainsäädännön kehittämistä.

Ulkopoliittiset tekijät ovat kenties vieneet huomiota siltä, että vaalien 1958 jälkeen vasemmistoenemmistöiseltä eduskunnalta odotettiin nimenomaan sosiaalisten olojen parantamista. Kirjelmien lähettäjät epäilivät, että sosiaalidemokraattien ja maalaisliiton oikeistosuuntausten vetämän hallituksen tarkoituksena oli jatkaa vanhaa talouspoliittista linjaa uusissa oloissa. Tätä he eivät hyväksyneet.

Ammattiyhdistysväen toimeliaisuus oli virinnyt lapsilisäkamppailun jälkeen ja muodostunut joukkoliikkeeksi keväällä 1958. Syksyllä jatkui työttömien liikehdintä, ja kierrokset kohosivat myös pääkaupunkiseudun ammattiosastoissa. Metallityöväen ammattiosasto 5 kutsui helsinkiläisten työpaikkojen edustajat neuvottelukokoukseen 24. syyskuuta. Kokoukseen osallistuivat yli 300 työpaikan ja ammattiosaston lähettämät edustajat. Tässä ay-väen yhteiskokouksessa »esitys joukkomielenosoituksesta eduskuntatalolla sai voimakkaat suosionosoitukset». Kokouksen julkilausumaan kirjattiin työväestön ajankohtaiset vaatimukset. Nyt vaadittiin työtä, palkkaa, työttömyysvakuutusta, jonka suurtyönantajat maksavat, lakisääteistä kesälomauudistusta, Neuvostoliiton kaupan lisäämistä ja SKDL:n edustajia mukaan hallitukseen.

Lokakuun puolivälissä pidetty mielenosoitus keräsi Hakaniementorille 10 000 ihmistä ja oli järjestäjien mukaan »tehokas vastaisku taantumukselle». Kaksi viikkoa myöhemmin helsinkiläisten elintarvike-, rakennus- ja metalliammattiosastojen keskustoimikunnat kutsuivat jälleen edustajia koolle päättämään uusista toimenpiteistä. Marraskuussa pidetyssä kokouksessa 50 ammattiosaston edustajat päättivät valmistella ja esittää eduskunnalle »Kansan välikysymyksen». Marraskuun lopulla kokouksen valtuuttamat edustajat veivät eduskuntaryhmille tämän »välikysymyksen», joka käsitteli ulkomaankauppaa, työttömyysvakuutusta, hintojen, maksujen ja verojen korotuksia sekä suuryhtiöiden saamia avustuksia. Ammattiosastojen edustajat kertoivat tulevansa kuulemaan ryhmien vastaukset joulukuun 9. päivänä.

Kekkosen luottomieheksi noussut Ahti Karjalainen kirjoitti 21. marraskuuta 1958 ilmestyneeseen Maakansa-lehteen artikkelin otsikolla »Johdopäätösten aika». Hän totesi, että »vahvasti oikeistosaavutuksen hallituksen» muodostaminen oli ollut epäjohtonmukaista ja lyhytjänteistä, koska vasemmisto oli saanut eduskuntaenemmistön ja ääriivasemmisto etenkin oli vahvistunut. Ulkopoliittisesti ratkaisu oli osoittautunut mahdottomaksi; olisi pitänyt kuunnella epäilijöitä, mutta näitä vaadittiin vaikenemaan.

Seuraavien viikkojen aikana ulko- ja sisäpoliittiset paineet kävivät niin voimakkaiksi, että maalaisliitto päätti vetää ministerinsä pois hallituksesta. Hallitus hajosi. Hokkanen kuvailee, miten maalaisliiton ja sosialidemokraattien ministerit pakotettiin eroamaan ja maalaisliiton linjaristiriidat kärjistyivät, samoin sosialidemokraattien ja Kekkosen suhteet.¹⁰⁷

Vaikka hallitus oli jo hajonnut, pääkaupunkiseudun työläisten suurmielenosoituksen valmistelut jatkuivat. Lapista oli kerätty 40 000 nimen adressi työttömyysvakuutuksen puolesta, ja se jätettiin eduskunnalle. Helsingin Sanomat kirjoitti 3. joulukuuta 1958, että jälleen järjestetään tutunomaista »katuparlamenttia» välikysymyksen merkeissä. Lehden mukaan oli todennäköistä, että uusi hallitus muodostetaan niin nopeasti, ettei sen tarvitse vastata välikysymykseen. Helsingin Sanomien yleisönosastossa 8. joulukuuta nimimerkki »Sinitähti» vaati kommunistien mielenosoituksia kieltäviksi, koska »torikokoukset häpäisevät eduskuntataloa». Sinitähti näki mielenosoitusten perimmäisenä tarkoituksena Suomen nuoren itsenäisyyden tuhoamisen. Suomen Sosialidemokraatti varoitti mielenosoituksesta useaan kertaan ja kehotti ihmisiä olemaan osallistumatta siihen.

Puolueiden vastauksia ammattiosastojen esittämään Kansan välikysymykseen marssi kuuntelemaan 18 000 henkeä varoituksista ja todella kurjasta säästä huolimatta.

Uuden hallituksen muodostaminen oli hankalaa. Kokoomus ei suostunut mukaan ilman virallista SDP:tä, sosiaalidemokraattien oppositio vaati itselleen enemmistöä ministerinpaikoista, maalaisliiton hallinto ei hyväksynyt kommunisteja Kekkosen toiveista huolimatta. »Kommunistien osallistuminen hallitukseen kiinnosti suurvaltojakin: amerikkalaisen varoittivat, venäläiset vaativat», kirjoittaa Hokkanen.¹⁰⁸

Fagerholmin hallituksen hajoamisesta joulukuussa 1958 alkoi maalaisliiton vähemmistöhallitusten kausi, vaikka eduskunnassa oli vasemmistoenemmistö aina kevääseen 1962.

Kansan välikysymyksen valmistelujen ympärille oli rakentunut helsinkiläisten ammattiosastojen yhteiseläin, jolle oli valittu johtoryhmä. Joulukuun 1958 aikana tämä uusi 50 helsinkiläisen ammattiosaston yhteistyö-

ryhmä ehti käydä presidentin puheilla, pitää jouluaaton aattona suuren kansalaiskokouksen sekä puhutella maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien opposition johtajia, joilta vaadittiin oikeiston syrjäyttämistä ja kolmen suuren hallitusyhteistyötä. Yhteistyöryhmä kokoontui vielä vuoden viimeisinä päivinä kutsuakseen alueen ammattiosastot neuvottelukokoukseen 8. tammikuuta Helsingin Kulttuuritalolle. Joulukuun loppupuolella ryhmän nimeksi muotoutui 54 ammattiosaston yhteisryhmä, kun muutama uusi ammattiosasto oli tehnyt liittymispäätöksen ilmeisesti joulukuisessa vuosikokouksessaan.

Vuosi 1958 oli ollut myrskyisä. Poliitiikan näyttämöllä tapahtui huomattavia muutoksia, vasemmisto eteni ja yhteiskunnalliset asiat tuntuivat sytyttävän tavallista kansaa. Kotimaan kärkevän tilanteen taustalla on nähtävä kylmän sodan maailmanlaajuinen voimistuminen.

SKDL:n eduskuntaryhmä sai runsaasti kirjelmiä ja kannanottoja eri puolilta maata. Muiden kuin SKDL:n omien järjestöjen kirjelmistä yli 120 käsitteli vaatimusta työttömyysvakuutuksesta ja miltei toiset sata työttömyysongelmaa yleensä. Joko sosiaaliturvaa tai talouspolitiikkaa käsiteli yli 400 (muiden kuin puoluejärjestöjen) kirjettä, sähköttä ja adressia. Niistä oli lähetetty siirtotyömailta 36 kappaletta, työttömien kokouksista 40, äideiltä 41, erilaisilta yleisiltä kansalaiskokouksilta 102, ammattiosastoista 105, rakennusalan ammattiosastoista 41 ja lisäksi pelkästään rakennustyömailta 72. Edellä mainittujen lisäksi eduskuntaryhmä oli vastaanottanut runsaasti kansaneläkeläisten eläkkeen korottamista vaativia kirjeitä, SKDL:n jäsenjärjestöjen kannanottoja, yksityisiä avunpyyntöjä ja muita mielenilmaisuja.

UUOSI 1959: VÄHEMMISTÖHALLITUKSIA JA MIELENOSOITUSLIIKEHDINTÄÄ

13. tammikuuta 1959 Kekkonen joutui vihdoon nimittämään maalaisliiton ja ruotsalaisen kansanpuolueen vähemmistöhallituksen ja hyväksymään siihen kokoonpanon, josta ei pitänyt. Tilanne osoitti, että vanhan poli-

tiikan kannalla oli vielä hyvin suuri osa perinteisen puoluekentän päättäjistä. He ryhtyivät yhteen ja painostivat eräänlaisen »hyvä veli» -järjestelmän avulla Kekkosta, kuten Hokkanen on esittänyt. Parlamentissa oli vasemmistoenemmistö, mutta hallituksena maalaisliiton vetämä vähemmistöhallitus. Kalelan mukaan »...yhteiskuntapoliittiset näkemykset olisivat edellyttäneet toisenlaista hallitusta kuin mihin ulkopoliittiselta linjalta päädyttiin». Kalela arvioi, että asetelma hidasti maan teollistumista, koska maalaisliitto näki ideologisesti ja puoluekannatuksensa kannalta paremmaksi pitää väestöä maaseudulla.¹⁰⁹ Tämäntapainen ajattelu on yleistä suomalaisessa poliittisen historian tutkimuksessa. Monissa tutkimuksissa katsotaan, että tulokset vasemmistoenemmistön kaudelta 1958–1962 jäivät vähäisiksi vasemmiston sisäisten riitojen takia.

Kansalaisaktiivisuudessa ei kuitenkaan näkynyt väsymisen merkkejä vuoden 1959 aikana. Ammattiyhdistysväki prässäsi eduskuntaa ja päättäjiä aktiivisesti. Helmikuun lopulla helsinkiläisten ammattiosastojen yhteistyöryhmä kutsui ammattiosastoja ja työläisiä yhteiskokoukseen. Ryhmään kuului nyt 67 ammattiosastoa, kun 13 uutta osastoa oli päättänyt liittyä mukaan yhteistoimintaan. Jo tammikuussa useiden työmaiden lähetystöt olivat kiertäneet eduskuntaa, ammattiosastojen yhteistyöryhmän edustajat olivat käyneet neuvottelemassa SAK:n johdon kanssa yhteistyöstä ja joukkotoiminnasta sekä pääministerin puheilla ja eduskuntaryhmiä evästävässä. »Rautakourien» pääluottamusmiehet olivat käyneet patistamassa eduskuntaryhmiä 40-tuntisesta työviikosta, josta SAK oli tehnyt esityksen ja vasemmistopuolueiden kansanedustajat useitakin lakialoitteita.

Maaliskuun alkupäivinä 67 ammattiosaston yhteisryhmä kutsui koolle suurmielenosoituksen Senaatintorille työttömyysvakuutuksen, vuosilomalain uudistuksen ja 40-tuntisen työviikon puolesta. Kansan Uutisten mukaan kysymyksessä oli »päämäärästään tietoisten työläisten kokous». Mielenosoituskokouksen järjestelyt etenivät jo totutulla rutiinilla, kulku-eiden lähtöpaikkoja oli kolme: Hakaniemi, Hietalahti ja Messukenttä.

Mielenosoitusvalmistelujen aikana kävi ilmi, että hallitus aikoi jatkaa uudistusten jarruttelua. Esimerkiksi 16. maaliskuuta 1959 Ministeri Eeli Erk-

kilä (ml) vastasi eduskunnassa sosiaalidemokraatti Anni Flinckin kysymyseen vuosilomalain uudistuksen etenemisestä. Ministeri kertoi, että vuonna 1951 asetettu komitea sai mietintönsä valmiiksi 1953, mutta siitä pyydetty lausunnot olivat erimielisiä, joten ratkaisuun ei ollut päästy. Valtioneuvosto oli asettanut uuden komitean elokuussa 1958 saadakseen nopean ratkaisun, ja komiteamietintö oli allekirjoitettu tammikuun lopussa 1959. Tässäkään komiteassa ei ollut päästy yksimielisyyteen, ja siksi oli pyydetty lisää asiantuntijalausuntoja virkamiehiltä ja järjestöiltä. Tästä syystä uutta vuosilomalakia ei ollut mahdollista saada valmiiksi vuoden 1959 huhtikuun aikana, joten se ei vielä ehtisi vaikuttaa vuosilomiin.

24. maaliskuuta 1959 Senaatintorille marssi kolmelta suunnalta Helsinkiä yhteensä noin 20 000 työläistä. Ammattiosastojen yhteistyöryhmän kutsu oli kuultu ja käsitelty pääkaupungin sadoilla työpaikoilla. Mielenosoitusta kuvattiin päättäväiseksi ja taisteluhenkiseksi.

Alkukeväällä 1959 useat ammattiosastot kävivät evästämissä eduskuntaryhmiä Töölön sokeritehtaan osaston aloitteesta. Suuret metallialan osastot ohjeistivat eduskuntaryhmiä yhteislähetystönä. Turussa järjestettiin tuhannen hengen joukkokokous, joka lähetti myös lähetystön Helsinkiin. Pian sen jälkeen 67:n yhteistyöryhmä kutsui taas Helsingin seudun työläisiä neuvottelukokoukseen, jonka pääasiana oli »työttömyysvakuutuksen toteuttaminen joukkovoimalla».

STK AJAA KASSALINJAA

Toukokuun alussa työttömyysturvan asetelmat alkoivat selkiintyä, kun työnantajain keskusjärjestö STK julkisti oman linjanvetonsa. Se esitti yleisen työttömyysvakuutuksen hylkäämistä ja ehdotti vapaaehtoisuuteen perustuvaa kassajärjestelmää.

Pian ilmeni, että STK:n linjaus houkutti myös osaa työväenliikkeen johtajista. Kansan Uutiset kertoi kesäkuussa, että »ammattiliitoissa on horjuntaa». Lehden mukaan kassaperusteinen vapaaehtoinen työttömyys-turva jättäisi ulkopuolelleen valtaosan työssäkävivistä, koska yli miljoon-

nasta työntekijästä kassojen jäseniä oli vain noin 220 000. Nämä kuuluivat 22 ammattiliiton yhteydessä toimiviin kassoihin. Heinäkuussa SAK antoi julkilausuman, jossa se tuki yleistä ja pakollista työttömyysvakuutusta.

Heti kesän jälkeen ammattiosastojen toimeliaisuus jatkui ja lähetystöjä virtasi eduskuntaan, jossa työttömyysvakuutuslain käsittely alkoi syyskuun alussa 1959. Ammattiosastojen edustajat ja muut kansalaisryhmät kiersivät edelleen puhuttelemassa eduskuntaryhmiä ja yksittäisiä kansanedustajia. Liikkeellä olivat muun muassa 60 hengen lähetystö Etelä-Hämeestä, Turun telakoiden delegaatio sekä pienviljelijänaisten ja Helsingin työläisnuorten suuret lähetystöt. Levottomuutta herätti Kaup-palehden uutinen, jonka mukaan työttömyysvakuutuslain käsittely siirtyisi seuraavaan vuoteen. Laki tulkittiin eduskunnan perustuslakivaliokunnassa verolaiksi, joten se vaatisi läpi mennäkseen kahden kolmasosan enemmistön.

Helsinkiläisten ammattiosastojen yhteistyöryhmä jatkoi mielenosoituksen valmisteluja. Tarkoituksena oli estää oikeiston jarrutus ja vauhdittaa työttömyysvakuutuksen ja muiden ajankohtaisten vaatimusten toteuttamista.

LAKI HYVÄKSYTÄÄN – OIKEISTO SABOTOI VOIMAANTULON

Työttömyysvakuutuslaki tuli työasianvaliokunnasta eduskunnan ensimmäiseen käsittelyyn 20. marraskuuta 1959. Ministeri Eeli Erkkilä (ml) esitteli lakiesityksen, joka oli pääpiirteissään edellissyksynä valmistuneen komiteamietinnön mukainen: yleinen työttömyysvakuutus, jonka kustannuksiin osallistuisivat sekä työnantajat ja työntekijät että valtio. Erkkilä kuitenkin valitti, että työasianvaliokunta oli tehnyt huononnuksia hallituksen lakiesitykseen.

Hallitus esitti, että avustukseen olivat oikeutettuja henkilöt, jotka olivat olleet työssä vähintään 100 päivää edellisenä vuonna. Valiokunta oli nostanut määrään 125:een ja siten rajannut avustuksen piiristä paljon maaseudun kausityöntekijöitä. Lisäksi valiokunta oli laajentanut työntekijöiden oikeutta kieltäytyä ammattiaan vastaamattomasta työstä, mikä

ministeri Erkkilän mielestä lisäisi suuresti työttömyysvakuutuksen kustannuksia. Ministeri moitti valiokunnan omapäisyyttä ja vetosi erilaisiin lisälausuntotarpeisiin käsittelyn mutkistamiseksi.

24. marraskuuta 1959 Senaatintorilla pidetty ay-väen mielenosoituskous vaati tiukkasävyisesti yleistä työttömyysvakuutusta, 40 tunnin työaikalakia, vuosilomalain uudistusta, kansaneläkkeiden ja lapsilisien korotusta sekä samapalkkaisuutta miehille ja naisille. Mielenosoitukseen marssi noin 8 000 työläistä jälleen kolmena eri kulkueena. Niiden kärjessä kannettiin ammattiosastojen lippuja sekä vaatimuksia tukevia banderolleja.

Työttömyysvakuutuslain toinen käsittely oli eduskunnassa joulukuun ensimmäisenä päivänä. Edustaja Eino Roine (skdl) ehdotti edustaja Kalle Matilaisen (sd) kannattamana, että palkansaaajat pitäisi vapauttaa kokonaan vakuutuksen maksuvelvollisuudesta. Roineen esitys voitti äänestyksen äänin 94–88. Laki hyväksyttiin kolmannessa käsittelyssä, mutta lakitekstissä ei ollut voimaantulopäivää. Kansan Uutisissa ennakoitiin 10. joulukuuta, että maalaisliiton ryhmässä oli vetoa äänestää laki muiden porvariryhmien kanssa yli vaalien.

Pääministeri Sukselainen valitti eduskunnassa, miten Vaasan lihajalostustyöntekijät ja Rettigin työläiset sähköttivät ja vaativat, että laki oli heti pantava voimaan, vaikkei sitä ollut vielä säädettykään.

Maalaisliiton ja sd:n keskinäiset ja sisäiset ristiriidat sekä laajapohjaisen hallitusvaihtoehdon etsintä olivat mutkistaneet jälleen maalaisliiton tunnelmia. Hokkasen mukaan Kekkosen suhtautuminen sd:hen ja arkipolitiikan käytännön asiat kiristivät Sukselaisen ja maalaisliiton eduskuntaryhmän enemmistön suhteita loppuvuonna 1959: »Ryhmän tyytymättömyys hallitukseen, joka vain istui, vaikka pohjaa olisi pitänyt laajentaa, yltyi hiljalleen. Joulukuussa ryhmä hajosi työttömyysvakuutuslakia käsiteltäessä ja Eskolan ja Sukselaisen välit kiristivät. Eskolan edustama linja voitti äänin 17–16 K-linjalaisen Eeli Erkkilän hallitusta tukevan esityksen.»¹¹⁰

Eduskunnan äänestäessä 15. joulukuuta työttömyysvakuutuslain voimaantulosta riittävä määrä maalaisliiton kansanedustajia äänesti kokouksen mukana lain lepäämään yli vaalien. Lain vesitys herätti suuttu-

musta työväestön piirissä. »Petoksen johdosta» Turussa järjestettiin vastalausekokouksia, joihin osallistui noin 10 000 henkeä, vastalauselakkoihin liittyi noin 3 000 työntekijää.

Skdl:n eduskuntaryhmään saapui vuonna 1959 muilta kuin skdl:n jäsenjärjestöiltä yli 500 kirjettä, joissa käsiteltiin yleistä talouspolitiikkaa, hallituspolitiikkaa ja sosiaaliturvaa. Yli 300 kirjeessä vaadittiin yleistä työttömyysvakuutusta. Äidit olivat jo vuonna 1959 rauhoittumaan päin, mutta rakennustyöläiset ja rakennusalan ammattiosastot sekä muut ammattiosastot olivat siirtymässä aktiivisen toiminnan kärkeen. skdl:n eduskuntaryhmän diaarista ei kuitenkaan löydy Sukselaisen mainitsemia Vaasan lihajalostustyöntekijöiden tai Rettigin tupakkatyöläisten sähköitä. Tämä kertonee, että eduskuntaan toimitettiin runsaasti myös sellaisia kirjeitä ja kannanottoja, joita ei lähetetty skdl:n ryhmälle. Ammattiosastot eivät tuhlanneet rahaa turhan useisiin sähköisiin.

KASSALINJAN KANNATUS KASVAA

Kansan Uutiset raportoi huolestuttavia tietoja heti vuoden 1960 tammi-kuussa: »SAK:lla ja STK:lla yhteinen esitys työttömyyskassalinjasta.» Lehden haastattelemat Rakennustyöläisten liiton edustajat moittivat kassalinjaa ja puolustivat vakuutusperiaatetta. Sen sijaan Muurarien liitosta arveltiin, että voisihan kassalinjasta »jotain etuakin olla».

Työttömyysvakuutuskomitea oli torjunut ammattiliittojen yhteydessä toimivan vapaaehtoisen työttömyyskassajärjestelmän, mutta sen puolesta oli kaiken aikaa toiminut hyvin aktiivinen oikeistoryhmä. Kun työväenpuolueet olivat esittäneet vuonna 1954 yleistä työttömyysvakuutusta, oikeisto oli jo silloin jättänyt oman toivomusaloitteensa kassalinjasta. Siinä oli kyse vanhan, oikeiston jo vuosisadan alussa omaksuman linjan jatkamisesta. Esping-Andersenin mukaan korporatiivinen, ansiosidonnainen malli oli kansainvälisestikin lähinnä konservatiivinen visio. Järjestö vetoista kassajärjestelmää oli tosin alettu puolustaa myös modernimmin perusteluin, kun kansainvälisestä keskustelusta lainattiin esimerkkejä uudenaikaisesta teolli-

suuspoliittisesta ajattelusta. Sen mukaisesti yritysten kannattavuus ja hyvän työvoiman saatavuus edellyttivät palkkojen lisäksi työntekijöiden perusturvan järjestämistä.¹⁵⁶

Helmikuun 9. päivänä hallitus jätti eduskunnalle uuden lakiesityksen pakolliseksi työttömyysvakuutukseksi. Sen esitellyt ministeri Erkkilä (ml) totesi, että hallitus oli tutkinut vapaaehtoisia malleja. Se oli kuitenkin todennut, että ne rajoittuisivat vain ammatillisesti järjestäytyneisiin, joten suuri osa jäisi niiden ulkopuolelle. Hallitus oli päätenyt esittämään edelleen yleistä vakuutusta, jonka kokonaiskustannukset olisivat noin 4,5 miljardia markkaa. Kustannuksista vastaisivat vakuutetut (0,2 prosenttia palkasta) ja työnantajat (0,3 prosenttia maksamastaan vuotuisesta palkkasummasta). Kunnat maksaisivat osuutensa suhteutettuna siihen, miten ne kykenevät työllistämään oman kuntansa työttömiä. Valtio maksaisi 1,5 miljardia markkaa sekä sen, mitä vielä jäisi maksettavaksi. Päivärahaa voitaisiin tällä järjestelmällä maksaa noin 40 000 työttömälle.

Pian tämän jälkeen useat kansanedustajat tekivät kilpailevia lakialoitteita. Niistä päätellen molemmat sosiaalidemokraattiset ryhmät näyttivät siirtyneen oikeiston ajaman kassalinjan kannalle, mutta esittivät lisäksi rinnakkaisen työttömyysturvajärjestelmän perustamista maaseutuväestölle ja kassoihin kuulumattomille työntekijöille.

Valdemar Liljeströmin (sd, opp.) esityksen allekirjoittajina oli sekä virallisen SDP:n että sosiaalidemokraattisen opposition edustajia. Mukana olivat Tanner, Simonen, Salmela-Järvinen ja Paasio, mutta aloitteen ensimmäinen nimi oli SAK:n miehenä tunnetun Liljeströmin. Aloite osoitti, että sosiaalidemokraatit olivat kääntäneet kelkkansa: yleisen työttömyysvakuutuksen sijasta he esittivät nyt vuoden 1935 työttömyyskassalakia parannettavaksi niin, että ammattiliittojen kassojen taloudellista asemaa vahvistettaisiin muun muassa velvoittamalla työnantajat osallistumaan kassojen kuluihin. Linjanmuutosta perusteltiin sillä, että edellisvuonna hyväksytty laki pakollisesta työttömyysvakuutuksesta oli rauennut. Piti yrittää toisenlaista ratkaisua.

Edustaja Mikko Hultin (sd, opp.) aloitteessa pahoiteltiin niin ikään sitä, että oikeisto oli äänestänyt edellisen työttömyysvakuutuslain yli vaalien, ja

epäiltiin, että hallituksen uudelle esitykselle kävisi samoin. Hult esitti, että niille palkkatyöntekijöille, jotka eivät olleet työttömyyskassojen jäseniä, perustettaisiin korvaava järjestelmä. Tässä järjestelmässä, jossa vakuutetut eli työntekijät eivät itse osallistuisi kuluihin, etuudet olisivat pienempiä.

Seuraava aloite oli Väinö Tikkaon (sd) nimissä, ja siinä oli allekirjoittajina tunnettuja sosiaalidemokraatteja kuten Olavi Lindblom ja Arvo Tuominen. Tässä toivomusaloitteessa numero 302 ehdotettiin tutkittavaksi, voitaisiinko viljelijäväestölle kehittää oma erillinen työttömyysvakuutusjärjestelmä. Toivomusaloite 303 oli Veikko Vennamolta (ml) ja siinä esitettiin, että työllisyystöihin pääsyä helpotettaisiin poistamalla rajoittavia esteitä kuten hehtaariraja.

Kansanedustaja ja työnantajaohtaja Päiviö Hetemäki (kok) ehdotti lakialoitteessaan kokoomuksen perinteistä yksityiskassalinjaa. Hän mainitsi ongelmiksi työttömyyskassojen huonon talouden ja jäsenmäärän suppeuden. Hetemäen mukaan nämä puutteet voitaisiin korjata velvoittamalla työnantajat tukemaan taloudellisesti kassojen toimintaa, jolloin niiden jäsenmaksut voitiin pitää kohtuullisina. Näin saataisiin oloihimme soveltuva työttömyysvakuutusjärjestelmä, joka täyttäisi sosiaalisessa lainsäädännössä olevan aukon tarkoituksenmukaisemmin ja huomattavasti halvemmin kustannuksin kuin niin sanottu pakollinen työttömyysvakuutus. Hykerryttävä otsikko Kansan Uutisissa kertoi: »Kokoomus Hetemäen johdolla ajaa kassalinjaa».

Muista puolueista poiketen SKDL tuki edelleen kaikkia koskevaa työttömyysvakuutusta. Ville Pessin aloitteessa muistutettiin, ettei pitäisi antaa periksi niistä saavutuksista, joihin työläisten ja pienviljelijäin uhrautuvalla tuella eduskunnassa oli jo päästy. SKDL kuitenkin arvosteli hallituksen esitystä ja vaati siihen parannuksia, muun muassa parempia korvauksia ja vapaampaa pääsyä työttömyysturvan piiriin.

Kaikki aloitteet siirrettiin valiokuntaan käsiteltäviksi hallituksen lakiesityksen yhteydessä. Työttömyysturvauudistus näytti olevan toteutumassa, mutta kamppailu sen sisällöstä tiivistyi ja synnytti uudenlaisia liittoutumia. Asetelmaksi pelkistyi: vakuutus- vai kassalinja.

Kehitys huolestutti ammattiyhdistysliikkeen kenttäväkeä. Kevään aikana ammattiosastojen edustajat kävivät lukuisina lähetystöinä puoltamassa vakuutusperiaatetta ja vastustamassa kassalinjaa työttömyysturvan muotona. Jo 22. helmikuuta helsinkiläisen rakennustyömaa Rauhan työntekijät vaativat, että 67 ammattiosaston yhteistyöryhmä järjestäisi mielenosoituksen, ja seuraavana päivänä varatyömaiden työläisten yhteiskokous ilmoitti vastalauseensa kassalinjalle. Helmikuun lopulla Turusta saapui 12 täyttä linja-autollista ammattijärjestöjen ja työpaikkojen edustajia vaatimaan kaikkia koskevaa yleistä työttömyysvakuutusta. Poliisivartio esti samana päivänä Hietalahden telakkatyöväen ammattiosaston edustajilta pääsyn eduskuntaryhmien puheille. Turkulaiset rakennusalan työnantajat julistivat työttömyysturvälähetystöön osallistuneille rakennustyömaille loppuviikoksi työsulun, joka ulottui 11 eri työmaalle ja koski noin 800 työläistä Turun seudulla.

Työttömyysvakuutuksen kohtalonhetket lähestyivät, ja ammattiyhdistysaktiivit pyrkivät vaikuttamaan ratkaisun muotoutumiseen. Heidän kiireitään lisäsi samoihin aikoihin päätöskäsittelyyn odotettu vuosilomalaki. Sen vuoksi vuosilomien pidentämistä koskevat tunnuksot olivat näkyvästi esillä työttömyysturvavaatimusten rinnalla kevään aktioissa, ehkä päällimmäisinäkin, kuten esimerkiksi 21. huhtikuuta 1960 pidetyssä mielenosoituksessa.

TYÖTTÖMYYSTURVAJÄRJESTELMÄ HYVÄKSYTÄÄN

Kauan puitu ja kovia kokenut työttömyysvakuutuslaki tuli uudestaan eduskunnan ensimmäiseen käsittelyyn valiokunnasta vapunaattona 1960. Valiokunnan enemmistö oli muuttanut olennaisesti hallituksen esitystä ja tarjosi mietinnössään työttömyyskassoihin perustuvaa ratkaisua. Valiokunnassa istunut SKDL:n kansanedustaja Irma Torvi vaikutti melko turhautuneelta: »Kun työnantajaliiton toiminnanjohtaja tuomari Nykopp valiokunnassa ilmoitti, että hänen liittonsa kannattaa (sosiaalidemokraatti) Liljeströmin aloitetta, jotta tähän maahan saadaan voimakas sak, nau-roimme me kaikki valiokunnan jäsenet suureen ääneen vasemmalta oikealle, ja asianomainen itsekin nauroi, sillä olihan vitsi hyvä...»

Torvi piti työnantajaliittojen halua osallistua työttömyyskassojen kustannuksiin hyvin myöhäsyntyisenä: »Onhan laki kassoista jo 26 vuotta vanha eikä asia ole työnantajia huolettanut. Vasta kun tuli Sukselaisen hallituksen ensimmäinen esitys, jonka mukaan työnantajat olisivat joutuneet maksamaan noin kolme miljardia markkaa, ja kun lakiesitys saatiin raukeamaan vain hallituspuolueiden suosiollisella avustuksella, tuli hätä käteen. Hallituksen toinen esitys maksaisi noin 1 700 miljoonaa markkaa ja siihen verrattuna Liljeströmin kassalaki on kevyt kuin höyhen, asian-tuntijain mukaan se olisi vain noin 100–200 miljoonaa markkaa kustannusta työnantajille.» Torven mukaan »työlinja on huono ja kallis veronmaksajille, kunnat ovat miltei vararikossa. Hyödyttömät, sopimattomaan aikaan teetetetyt työt vaikuttavat hölmöläismäisiltä.»

Edustaja Atte Pakkanen (ml) selitti, miksi maalaisliiton edustajat olivat valiokunnassa hylänneet hallituksen esityksen ja siirtyneet kannattamaan sosiaalidemokraattien ja kokoomuksen nyt yhdessä ajamaa kassalinjaa. Hallituksen esityksen mukaan avustuksen saannin edellytyksenä oli edelleen sadan päivän työssäolovaatimus, ja se oli Pakkasen mukaan ylivoimainen valtaosalle pienviljelijöitä ja metsätyöläisiä. Tämä oli maalaisliiton mielestä niin perustavaa laatua oleva virhe, että sitä oli hankala korjata hallituksen lakiesityksen yhteydessä.

Hylättyään hallituksen vakuutusperusteisen esityksen valiokunnan enemmistö otti työnsä pohjaksi kahden sosiaalidemokraattisen opposition edustajan, Liljeströmin ja Hultin, kassalinjaa tukevat aloitteet. Työttömyyskassojen jäsenille tulisi muita paremmat avustukset, koska he itsekin osallistuvat kassojen kustannuksiin. Toisaalta säädettäisiin erillinen laki, jonka mukaan työttömyyskorvauksia maksettaisiin kaikille muillekin, joille ei kuuden päivän kuluessa kyettä löytämään työllisyystöitä. Tämä korvaus olisi kassa-avustusta pienempi ja rajoitetumpi.

Edustaja Liljeström (sd, opp., nyt tpsl) perusteli ryhmänsä linjanmuutosta toistamalla epäilyt, että hallituksen lakiesitys saatettaisiin taas äänestää yli vaalien. Liljeströmin mukaan hänen aloitteeseensa perustuva valiokunnan enemmistön uusi ehdotus oli edullisempi palkansaajille, koska heidän

maksuosuutensa työttömyyskassojen kustannuksista vähenisi. Jos kassan jäsenet olivat siihen asti maksaneet kustannuksista yhden kolmasosan, lain voimaantulon jälkeen heille jäisi korvattavaksi vain 6,67 prosenttia työttömyyskassojen kuluista työnantajien ja valtion maksaessa loput.

Asiasta äänestettäessä valiokunnan ehdotus, joka pohjautui Liljeströmin lakialoitteeseen, voitti äänin 126–56.

Kolmas käsittely sujui samalla tavalla 24. toukokuuta, ja äänestysten jälkeen edustajat vielä ivailivat toisilleen. Edustaja Matilainen (sd): »Kun yli vaalien äänestetty laki oli käsittelyssä valiokunnassa, haalittiin kommunistien toimesta lähetystöjä läheltä ja kaukaa eduskuntataloon... Taisipa olla muutama paraatikin asian puolesta.» Edustaja Kelovesi (skdl) vastasi: »Mitä tulee siihen, että työläiset ovat käyneet täällä eduskunnassa valitsemiaan edustajia jatkuvasti muistuttamassa... niin olisi ollut tarpeellista paljon enemmänkin muistuttaa.»

Toukokuun lopulla 1960 hyväksytty uusi laki mahdollisti perheellisille kassojen jäsenille 1 000 markan ja perheettömille 750 markan päivävakuutuksen kuuden päivän omavastuun jälkeen. Lisäksi hyväksyttiin työttömyyskorvauslaki kortistoon hyväksytyille kassojen ulkopuolisille. Heidän avustuksensa olisi 540–600 markkaa päivässä. Työttömyysturva muodostui siis kaksijakoiseksi, etusijalla olivat edelleen työttömyystyöt ja niitä täydentävä valtion maksama uusi työttömyyskorvaus. Tämän ohella työttömyyskassat maksoivat jäsenilleen korvauksia parempaa päivärahaa työttömyysavustuksena. Kyse oli siis vapaaehtoisen kassa- ja yleisen vakuutusperiaatteen yhdistelmästä.

Työttömyysvakuutuksen aikaansaamista tuettiin aktiivisen työläisliikeddinnän voimin. Kansanedustajia patisteltiin myös kirjelmin ja kannanotoin. Vuoden 1960 ensimmäisen puolen vuoden aikana SKDL:n eduskuntaryhmä sai muilta kuin omilta jäsenjärjestöiltään noin 250 työttömyysvakuutusta käsittelevää kirjelmää. Rakennustyömailta ja rakennusalan ammattiosastoilta niitä saapui noin 150, työttömyystyömailta parikymmentä, ja loput noin 80 kirjettä tulivat muiden kuin rakennusalojen ammattiosastoilta. Äidit lähettivät enää vain alle kymmenen kirjelmää.

Samaan aikaan vuosilomalakeja kiirehti kannanotoillaan runsaat 50 järjestöä tai kansalaisryhmää. Näistäkin kannanotoista valtaosa tuli rakennustyöläisiltä. Ilmeisesti rakentajat olivat siirtyneet sosiaaliturvaa ja työelämäuudistuksia ajavan kansalaisliikeddinnän kärkeen.

TYÖTTÖMYYSTURVAKOMITEOIDEN RUNSAUTTA

- 1908 senaatti asetti komitea tutkimaan voitaisiinko »meillä valtion ja kuntien avustuksella saada työttömyysvakuutusta». 1911 komitea antoi mietintönsä ja päätyi siihen, että toistaiseksi olisi otettava käyttöön valtion ja kuntien avustama työväen keskinäinen työttömyysvakuutus, joskin yleistä pakollista vakuutusta olisi pidettävä päämääränä, johon tulisi pyrkiä.
- 1917 annettiin asetus työttömyyskassoista, joilla on oikeus saada apurahaa yleisistä varoista.
- 1947 sosiaalivakuutuskomitea lausui periaatemietinnössään nro 1, ettei pakollinen työttömyysvakuutus ollut sillä hetkellä kiireellinen, vaan vapaaehtoista vakuutusjärjestelmää oli tehostettava. 1950 komitean jaostossa valmistui luonnos lakiehdotukseksi työttömyyskassoista.
- 1955 valtioneuvosto asetti työttömyysvakuutuskomitean tutkimaan työttömyysvakuutusjärjestelmää. Alustava esitys oli tekeillä alkutalvesta 1958. Helmikuussa 1958 oli suuria mielenosoituksia ja lähetystöjä matkasi eduskuntaan, hallitukselle tehtiin välikysymyksiä. 25. helmikuuta 1958 hallitus kehotti komiteaa kiireellisesti laatimaan ehdotuksen pakolliseksi työttömyysvakuutukseksi. Ehdotus oli laadittava niin, että se voitaisiin toteuttaa viimeistään vuoden 1959 alusta lukien. Komitea ilmoitti, että tehtävä oli niin laajakantoinen ja vaikea ettei se ajan riikkuuden takia pysty laatimaan ehdotusta määräajassa. Valtioneuvosto lopetti komitean 27. maaliskuuta 1958.
- Samana päivänä valtioneuvosto asetti uuden komitean tutkimaan asiaa. Tämän komitean työ keskeytyi 31. toukokuuta 1958 sen johdosta, ettei sille myönnetty mietinnön viimeistelyä varten pyydettyä lisääaikaa.

- Kesällä 1958 olivat eduskuntavaalit, joissa SKDL sai vaalivoiton ja eduskuntaan tuli vasemmistoenemmistö.
- 11. syyskuuta 1958 valtioneuvosto asetti komitean uudelleen suorittamaan loppuun sille annetun tehtävän sillä muutoksella, että komitean puheenjohtajaksi määrättiin tohtori Teivo Pentikäinen ja edellinen puheenjohtaja tohtori Tauno Suontausta jäi pois komitean työstä. 29. syyskuuta 1958 komitea jätti mietintönsä työttömyysvakuutuslainsäädännöksi valtioneuvostolle.
- 1959 eduskunta käsitteli lakiesitystä. Ammattiyhdistysväki prässäsi eduskuntaa ja hallitusta ja järjesti keväällä ja kesällä suuria mielenosoituksia.
- Marraskuussa 1959 eduskunta hyväksyi työttömyysvakuutuslain. 15. joulukuuta oikeisto esti lain voimaantulon äänestämällä sen lepäämään.
- Keväällä 1960 oli ay-väen mielenosoituksia ja muuta liikehdintää. 24. toukokuuta 1960 eduskunta hyväksyi työttömyyskassalain.

HYLKÄSIKÖ VASEMMISTO MAASEUDUN IHMISET?

Pekkarinen ja Vartiainen kuvaavat korporatiivista talouseliittiä, joka piti parlamentin talouspoliittisen päätöksenteon ulkopuolella. Nyt se piti eduskunnan sivuraiteella myös sosiaalipolitiikasta päätettäessä. Eduskunnan yksimielisetkin päätökset toteutettiin – jos toteutettiin – vasta vuosien kuluttua pitkien jarrutusten ja määrävähemmistösäädöksillä pelailun avulla. Maalaisliiton edustaja Hilja Väänänen paheksui esimerkiksi vuosisomalain säätämistä aloitteen pohjalta ihmetellen, miksi oli kiirehdytty. Eduskunta oli päättänyt asiasta yksimielisesti vuonna 1951, ja päätöstä oltiin toteuttamassa yhdeksän vuotta myöhemmin. Vauhti tuntui Väänästä hurjalta.

Työttömyysturvaproessin aikana valtakoalitio oli kuitenkin rakoillut pahoin, kun tannerilainen oikeistososiaalidemokratia sysättiin syr-

jään hallituksesta ja se siirtyi katkeraan oppositioon. Tilanne oli vaikea, mutta eliitin sitkeä veljeskunta piti pintansa. Se oli selvinnyt sodanjälkeisistä »vaaran vuosista» ja aikoi selvitä tästäkin.

Koko vasemmistolla oli alkujaan yhteinen visio yleisestä kaikkia koskevasta työttömyysvakuutuksesta. Yhteinen linjaus oli hyväksytty jo Forsassa 1903, ja yhteisiä aloitteita oli tehty vuosina 1954 ja 1958. Vuonna 1959 eduskunnan vasemmistoryhmät toimivat tämän näkemyksen pohjalta. Niiden näkemyserot liittyivät kustannusten jakamiseen eri maksajatahojen kesken sekä avustusten määriin ja maksatuksen keston. Vielä vuoden 1958 komiteamietinnöstäkin kävi ilmi, ettei kassapohjaiselle vakuutukselle ollut palkkatyöläisten tukea, eikä käsitys viitannut pelkäämistään vähäiseen järjestäytymiseen.

Siirtyminen kassapohjaisen työttömyysvakuutuksen linjalle oli siis sosiaalidemokraateille selvä poliittinen riski. Rohkaisivatko työnantajat siihen, että ratkaisevan aloitteen allekirjoittavat sekä virallisen SDP:n että opposition edustajat yhdessä, vai pystyivätkö riitaiset sosiaalidemokraatit sopimaan asian keskenään? Sosiaalidemokraattien oppositio teki joka tapauksessa lisäaloitteen kassajärjestelmää täydentävästä »universaalista työttömyysturvalaista», ja sosiaalidemokraattisen puolueen kansanedustajat jättivät toivomusaloitteen maanviljelijöiden työttömyysturvan tutkimisesta. Näillä toimilla pyrittiin pehmentämään kassojen ulkopuolisten työntekijöiden sekä pienviljelijöiden pettymystä kassapohjaista ratkaisua kohtaan. Poliittinen riski oli suurin sosiaalidemokraattien oppositiolla sen maaseututaustaisen kannatuksen vuoksi, mutta kummankin ryhmän kannatusvuodot pyrittiin tukkimaan sekä SKDL:n että maalaisliiton suuntaan kuin yhteisellä sopimuksella.

Sosiaalidemokraatit perustelivat aloitteitaan sillä, ettei edellisen vuoden lakia yleisestä työttömyysvakuutuksesta saatu voimaan. Missään vaiheessa sosiaalidemokraatit eivät esittäneet linjanmuutoksensa syyksi periaatteellista siirtymistä universaalista linjasta korporatiivisen turvan kannalle. He esittivät pääperustelunaan tarpeen saavuttaa sellainen käytännöllinen kompromissi, joka siinä tilanteessa oli heistä paras mahdol-

linen. Taipumista kassalinjan kannalle perusteltiin siis käytännöllisin – ei periaatteellisin – argumentein.

Arvioitaessa sosiaalidemokraattien motiiveja on syytä muistaa eduskunnan ilmapiiri ja vasemmistolaisten kansanedustajien turhautuminen porvaripuolueiden politikointiin, jolla asiat haudattiin tai vesitettiin vuosikausiksi. Kommunistit ja kansandemokraatit arvioivat tilanteen toisin. He pysyivät vasemmiston perinteisen universaalin linjan takana ja pitivät sosiaalidemokraattien ratkaisua vääränä. He puolsivat koko ajan kaikkia palkkatyöntekijöitä koskevaa pakollista työttömyysvakuutusta. On silti keinotekoista väittää sosiaaliturvatutkimuksen vallitsevan tulkinnan tapaan, että sosiaalidemokraatit olivat korporatiivisen linjan kannalla ja maalaisliitto kannatti yhdessä SKDL:n kanssa universaalin turvan mallia. Maalaisliiton kansanedustajat päinvastoin varmistivat eduskunnassa, että yleinen vakuutus jätettiin lepäämään, ja valiokunnassa he alkoivat puoltaa kahden järjestelmän rakennelmaa päätyen kannattamaan ratkaisuvaiheissa kassalinjaa kokoomuksen ja sosiaalidemokraattien mukana.

Kokoomuksen taustaryhmille kyse oli isoista rahoista. Ensimmäisessä – yleisen vakuutuksen – mallissa työnantajat olisivat joutuneet rahoittamaan miltei koko kansan turvaa, toisessa vain ammatillisesti järjestäytyntä palkkatyöväestöä koskevaa kassajärjestelmää. Eduskuntakeskusteluissa spekulointiin miljardien markkojen erosta. Työnantajajohtaja Hetemäki (kok) puolusti kassapohjaista järjestelmää sanomalla, että niin saataisiin oloihimme soveltuva työttömyysvakuutusjärjestelmä huomattavasti halvemmin kustannuksin kuin niin sanottu pakollinen työttömyysvakuutus. Irma Torven (skdl) kertomus siitä, kuinka STK:n toiminnanjohtajan ilmaisema halu voimistaa ammattiyhdistysliikettä herätti iloista naurua valiokunnassa, todistanee kansanedustajien ymmärtäneen pelin hengen. Vain maalaisliiton edustaja Pakkanen huusi, ettei hän kyllä nauranut yhtään.

Todennäköisesti työnantajat iloitsivat uudistuksen myötä myös mahdollisesti syntyvästä ay-poliittisesta sivutuotteesta, sillä kassajärjestelmän oletettiin tukevan SDP:n pyrkimyksiä saada ja varmistaa itselleen enem-

mistö SAK:n johdossa. SAK:lle rinnakkaisen keskusjärjestön SAJ:n synnyn myötä työnantajilla oli huolena kommunistien aseman vahvistuminen SAK:ssa, kun sosiaalidemokraateista osa siirtyi rinnakkaisjärjestöön. Jättyään vähemmistöön SAK:n johdossa SDP:n johto oli perustanut rinnakkaisjärjestö SAJ:n ja kehottanut sosiaalidemokraatteja liittymään siihen. Hanke ei kuitenkaan vakuuttanut työnantajia, koska SAK säilytti vahvan työmarkkina-asemansa SAJ:sta huolimatta.

Maaseudun ulkopuolella työttömyysturvan tarve oli suurinta rakennusliikkeen laajuus, jolloin kassapohjainen uudistus suosi ehkä eniten kommunistijohtoista Rakennusliittoa (joka sitä eniten vastusti!). Ainakaan tältä osin STK:n puoluepoliittinen laskelmointi sosiaalidemokraattien eduksi ei vaikuta vakuuttavalta. Työnantajien rahamotiivi on sen sijaan kiistaton: kassapohjainen työttömyysturva oli työnantajille halvin mahdollinen tapa selvittää työttömyysturvauudistuksen kustannuksista, kun sen toteutumista ei enää voinut estää.

Työttömyysturvaliik ehdinnän ehkä hämmästyttävien piirre oli joukkoliikkeen laajuus, vaikka jälkikäteen arvioiden liikkeen pohja ja tavoitteet vaikuttivat ristiriitaisilta. Kaupunkien ammattiosastot mobilisoivat voimakkaan joukkoliikkeen sellaisen ongelman ratkaisemiseksi, joka kosketti suurelta osin maaseudun väestöä. Liike esiintyi nimenomaan yleisen työttömyysvakuutuksen puolesta, vaikka se näytti suosivan maaseudun kausityöläisiä. Kassalinja sen sijaan vaikutti edullisemmalta kaupunkien järjestäytyneelle työväestölle itselleen. Miksi ihmeessä ammattiyhdistysväki vastusti niin ankarasti sitä, että järjestäytyneillä työntekijöillä olisi muita parempi työttömyysturva? Tarjosivathan työttömyyskassaedut paremman päivärahan ohella myös ilmeistä vetoapua ay-liikkeen jäsenhankinnalle. Jäsenhankinta oli vähäisen järjestäytymisen oloissa ay-aktiivien keskeinen tehtävä, mutta jäsenkirjan jatkuva tyrkyttäminen koettiin yleensä ikävänpuoleiseksi velvoitteeksi.

Ammattiyhdistysaktiivien toimintaan liittyy oudolta vaikuttavia paradokseja. Ne sisältävät johtolangan, joka panee pohtimaan maaltamuuton vaikutusta aktiivien toimintamotiiveihin.

Vappuna juhlittiin uutta vuosilomalakia

TYÖNTEKIJÖIDEN VUOSILOMAOIKEUDEN parantaminen oli kuulunut ammattiyhdistysliikkeen keskeisiin vaatimuksiin jo 1940-luvun lopulta, ja eduskunta oli hyväksynyt vuosiloman lisäviikkoa edellyttävän ponninan vuonna 1951. Pitempää lomaa oli sittemmin vaadittu lukemattomien kannottojen, lähetystöjen ja joukkotoimien voimin. Eduskunnassa asiaa oli jahkailtu kymmenisen vuotta.

Työttömyysturvakamppailun lomassa työasiainvaliokunta teki lopulta sosiaalidemokraattien Lars Lindemanin lakialoitteen pohjalta esityksen vuosilomalain parantamiseksi. Tämä oli epätavallinen menettelytapa, koska yleensä eduskunta otti päätöskäsittelyynsä vain hallituksen lakiesityksiä. Valiokunnan esitys tuotiin eduskunnan ensimmäiseen käsittelyyn 21. huhtikuuta 1960. Tavoitteena oli saada kaikille 10 vuotta samaa työnantajaa palvelleille työntekijöille neljän viikon vuosiloma ja muille kolmen viikon lomaoikeus yhden vuoden työsuhteen jälkeen. Lisäksi pyrittiin parantamaan vuosilomapalkan laskentakaavaa.

Kokoomuksen edustaja Juha Rihtniemi paheksui asiaa ja kummasi sitä, että työasianvaliokunta oli ottanut käsittelyyn yksityisen kansanedustajan lakialoitteen vastoin valtiopäiväjärjestyksen ja eduskunnan työjärjestyksen säännöksiä. Vuosilomalain uudistus olisi Rihtniemen mukaan merkinnyt noin viiden miljardin markan lisäkustannusta työnantajille. Hän valitti, ettei vasemmistolla ollut lainkaan halua soviteluun tai kompromissiin.

Edustaja Juho Tenhiälä (kp) piti uudistusta hyvänä ja kertoi, että laajat toimihenkilöpiirit odottivat sitä.

Odotuksia tuettiin ay-väen mielenosoituksella, joka pidettiin eduskuntatalon edustalla 21. huhtikuuta. Mielenosoitukseen marssi jälleen noin 7 000 henkeä. Mukana oli Tampereen työpaikkojen edustajia sekä useita satoja pienviljelijöitä. Mielenosoituksen jyrkkänä kantana ilmoitettiin, että vuosilomalaki on toteutettava viivyttelemättä ja venkoilu lopetettava myös työttömyysturva-asiassa.

Seuraavana päivänä eduskunnassa oli vuosilomalain toinen käsittely. Edustaja Rihtniemi (kok) esitti, että koska lakia on vaikea tulkita, se lähetettäisiin takaisin työasiainvaliokuntaan. Edustaja Veikko Vennamo (ml) ihmetteli, miksi työntekijöiden lomaoikeuden parantamista vastustetaan, kun tiedetään, että vastustajien hallitsemisissa laitoksissa ja valtion virkakunnassakin nautitaan paljon pitempiä lomaoikeuksia kuin nyt esitetään tavallisille työntekijöille. Vennamo lisäsi, että lomapalkan uusi laskutapa antaisi etua myös kausitoita tekeville pienviljelijöille.

Edustaja Mauri Seppä (kok) kannatti Rihtniemen tekemää palautusesitystä, mutta äänestyksessä esitys hävisi. Osa maalaisliittoa – Kleemola, Sukselainen ja Kaasalainen – äänesti Rihtniemen mukana, Karjalainen puolestaan vasemmiston mukana. Rihtniemen kaksi muutakin muutoseesitystä hävisivät. Hän esitti, että 10 vuoden työskentelyn jälkeen neljän viikon lomaoikeus tulisi vain kauppaliikkeisiin ja konttoreihin ja että kolmen viikon lomaoikeus vaatisi kahden vuoden työsuhtetta.

Vuosilomalain ratkaiseva ja kiihkeä kolmas käsittely oli 26. huhtikuuta. SKDL:n Hertta Kuusinen oli tyytyväinen, kun eduskunnan ja SAK:n vasemmistoryhmät toimivat yhdessä. Hän esitti toivomuksen, että suomalainen ja ruotsalainen kansanpuolue äänestäisivät vasemmiston mukana ja vetosi myös niihin maalaisliittolaisiin, jotka ovat köyhän asialla, »jos sellaisia on».

Oikeiston edustajat vastustivat voimakkaasti työntekijöiden vuosilomaoikeuden parantamista. Maalaisliiton edustaja Pakkanen ilmoitti, ettei maalaisliitto hyväksy lakia ja uhkasi, että se äänestetään yli vaalien, jos

se hyväksyttiin. Edustaja Rihetniemi (kok) esitti lakia hylättäväksi. Edustaja Henriksson (sd) teki puolestaan vuosilomalain hyväksymisestä luottamuskysymyksen, jota edustaja Matilainen (sd) kannatti. Edustaja Kuusinen (skdl) esitti toisen välikysymysponnen siltä varalta, että maalaisliitto äänestäisi vuosilomalain yli vaalien. Luottamusäänestys uhkasi näin maalaisliittolaisen hallituksen asemaa.

Riski, että vasemmistopuolueet kaataisivat hallituksen, vaikutti. Laki esitys hyväksyttiin äänin 111–80, eikä pöydällepano toteutunut. Maalaisliiton K-linjalaiset äänestivät enimmäkseen tyhjää.

Seuraavana päivänä 68 ammattiosaston yhteistyöryhmä ilmoitti, että »valppaus on tarpeen». Ryhmän edustajat kävivät eduskunnassa vaatimassa, että laki vahvistettaisiin ennen lomakauden alkua, jotta lisälomaviikko saataisiin jo samana kesänä. Näin myös tapahtui. Työväen vapupujhlissa juhlittiin yhteisen taistelun tulosta, kun uusi vuosilomalaki tuli voimaan heti vapunpäivänä. Melkein kaikkien lomat pitenivät viikolla jo samana kesänä.

Eduskunta siis käsitteli vuosilomalain lopulta suhteellisen ripeästi keväällä 1960. Sen jälkeen jatkui loppusuoralle ehtineen työttömyysturvan käsittely, ja pian otettiin käsittelyyn seuraava suuri asia, työeläkeuudistus.

Työeläke kansaneläkkeen rinnalle

VANHUSTEN ARKI OLI maassamme useimmiten hyvin niukkaa, koska yhteiskunnan tarjoama eläketurva oli puutteellinen ja heikkotasoinen. Maaseudulla vanhukset saattoivat yleensä turvautua omaisten ja sukulaisten huolenpitoon sekä luontaistalouden tarjoamaan lisäeläntoon. Näitä »etuja» ei juurikaan ollut tarjolla kaupunkiin muuttaneille. Sotia edeltäneeltä ajalta peräisin ollut kansaneläkejärjestelmä oli suppea, ja monet vanhukset elivät puutteessa ja köyhyydessä.

Eläkejärjestelmien uudistaminen oli välttämätöntä, ja se kuului vasemmiston suuriin sosiaalisiin tavoitteisiin jo 1900-luvun alusta alkaen.

VANHAT JÄRJESTELMÄT JA KANSANELÄKE

Maalaisen Suomen eläkejärjestelmä perustui syytinkeihin: lapsista se, joka jäi pitämään taloa, vastasi vanhusten eläuksesta. Syytinkijärjestelmän rinnalla olivat vanhan huoltoapulain velvoitteet, joiden mukaan sekä työnantajien että talollisten oli huolehdittava pitkäaikaisten palkollistensa eläntästä, kun nämä eivät pystyneet enää itseään elättämään. Köyhäinhoitolain (sittemmin huoltoapulaki) säännökset olivat karuja, ensisijainen elatusvelvollisuus oli ihmisellä itsellään. Vasta siinä vaiheessa, kun hänellä tai hänen lähisukulaisillaan ei ollut siihen taloudellisia mahdollisuuksia, huoltoapulain viides pykälä tuli sovellettavaksi. Lisäksi elatusvelvollisuus edellytti työntekijältä 20 vuoden työrupeamaa saman työnantajan palveluksessa.¹¹²

Ensimmäinen kansaneläkejärjestelmä oli säädetty 1930-luvulla mielenkiintoisen poliittisen kädenväännön seurauksena. Jari Heinosen mukaan »kansaneläkejärjestelmän syntyprosessi on sikäli omalaatuinen vaihe suomalaisessa sosiaalipolitiikan historiassa, että siinä totutut rintamalinjat kääntyivät ikään kuin pääläelleen. Maalaisliitto kannatti säästöperiaatetta, kun taas sosiaalidemokraatit olivat huoltoperiaatteen kannalla».¹¹³ Tuloksena oli Heinosen mukaan eräänlainen ryhmätujen ja tilanteen pakottama kompromissi. Sen lisäksi, että kustannuksiin ottivat osaa valtio, työnantajat ja kunta, jokaisen henkilön tuli itse säästää kansaneläkettä omalla nimellään olevalle tilille. Järjestelmästä vastasi Kansaneläkelaitos, jonka rahastoilla tuettiin muun muassa sähkövoiman rakentamista Pohjois-Suomeen, valtiojohtoisen teollisuuden kehittämistä ja maaseudun sähköistämistä. 1930-luvulla säädetty eläke-etuudet olivat kovin jälkijättöisiä, täysimääräisiä eläkkeitä oli tarkoitus maksaa vasta vuonna 2020!

Kyösti Urposen mukaan vuoden 1937 kansaneläkeuudistus oli aikaa myöten osoittautunut epäonnistuneeksi. Se jätti eläkejärjestelmän ulkopuolelle ne, jotka olivat lain voimaantullessa täyttäneet 55 vuotta. Vakuutetun tilille säästöperiaatteella kertyvä eläke jäi myös hyvin pieneksi eikä kyennyt turvaamaan riittävää toimeentuloa. Järjestelmä jätti eläkeläiset jälkeen yleisestä elintason kohoamisesta.¹¹⁴

Monissa maissa, joissa oli sodan jälkeen siirretty tasaeläkelinjalle, ratkaisua alettiin arvostella 1950-luvulla. Kaikille samansuuruiset tasaeläkkeet eivät vastanneet palkansaajien eläketurvan vaatimuksia, koska eläkkeet jäivät liian pieniksi. Useissa maissa luotiin erillisiä lisäeläkejärjestelmiä tasaeläkkeitä täydentämään. Suomessa työnantajilla oli ollut köyhäinhoitolain mukaan ehdollisesti määrätty elatusvelvollisuus, johon sisältyi työntekijän rajoitettu oikeus eläkkeen luonteiseen etuuteen. Köyhäinhoitolain uudistuksen yhteydessä komiteassa todettiin, että säännös työntekijän eläkkeestä olisi periaatteessa kuulunut työsopimuslakiin. Köyhäinhoitolain viidennen pykälän kumoaminen olisi kuitenkin aiheuttanut yhteiskunnallisia haittoja, eikä työntekijöille taattuja oikeuksia voitu poistaa järjestämättä asiaa toisin.¹¹⁵

Kansaneläkejärjestelmä uudistettiin vuonna 1956. Sosiaalipolitiikan tutkija Heikki Niemelä arvioi, että se oli 1950-luvun merkittävin sosiaalipoliittinen uudistus. Vuonna 1957 kokonaiseläkemenot kasvoivat 2,5-kertaisiksi edellisvuoteen verrattuna. Niemelän mukaan kansaneläkeuudistus syntyi seurauksena monimutkaisista kompromisseista, joissa »SKDL:n ja maalaisliiton yhteistyö kunnallisvaalien alla johti tasaeläkelinjaan kokoomuksenkin kalastellessa maalaisten ääniä».¹¹⁶

Urponen pitää periaatteellisena uudistuksena sitä, että uudessa kansaneläkejärjestelmässä siirryttiin henkilökohtaisesta säästöperiaatteesta jakojärjestelmään, jonka mukaan eläkevarat koottiin pääosin vuotuisilla vakuutusmaksuilla yleiseen rahastoon. Urposen mukaan yksilöllisten eläketilien tasaaminen koettiin ay-liikkeessä voimakkaana tulonsiirtona maatalousväestölle.¹¹⁷ Sekä Urposen, Heinosen että Niemelän arvion mukaan kansaneläkeuudistus toteutettiin tavalla, jota sosiaalidemokraatit eivät halunneet hyväksyä. Heinonen kuitenkin toteaa, että ristiriidoista huolimatta myös sosiaalidemokraattiset edustajat päätyivät äänestämään kansaneläkelakien puolesta.

TYÖNANTAJAT KAHMAISIVAT OSAN ELÄKKEISTÄ

Eläkepolitiikan tutkimuksessa on kiinnitetty suhteellisen vähän huomiota turvajärjestelmien jatkuvuuteen, eikä esimerkiksi huoltoapulain viidennen pykälän ongelmallisuutta ole juurikaan käsitelty. Työeläkelakien säätämisen yhteydessä se oli kuitenkin esillä hyvinkin keskeisesti.

Kansaneläkelakeja laadittaessa edellytettiin, että kansaneläkkeen maksaminen ei vähentäisi työntekijän työnantajalta saamaa huoltoapulain mukaista elatusta. Kansaneläkelaitos tulkitsi kuitenkin asian toisin. Keväällä 1958 edustaja Unto Suominen (sd) valitti, kuinka sellaisetkin työnantajat, joilla oli oma eläkekassa, olivat vähentäneet maksamistaan eläkkeistä kansaneläkettä vastaavan summan. Suominen esitti toivomusponnen, että huoltoapulakia muutettaisiin niin, ettei työnantaja saisi vähentää kansaneläkkeen osuutta maksamastaan työsuhde-eläkkeestä.

Edustaja Matilainen (sd) kannatti Suomen pontta ja totesi, että voimassa ollut huoltoapulain viides pykälä antoi työnantajille tilaisuuden maksaa vain osan siitä eläkkeestä, mikä työntekijälle oikeutetusti kuului. Kansaneläkelakien voimaantulon jälkeen työnantajat maksoivat työsuhde-eläkeinä vain 48 prosenttia työntekijälle kuuluneesta määrästä.

Suomen toivomusponsi hyväksyttiin äänestyksen jälkeen. Vasemiston lisäksi sen puolesta äänestivät muun muassa kansanpuolueiden Hosia, Teir ja Tenhiälä sekä maalaisliiton Karjalainen ja Vennamo. Pontta vastustivat useat kokoomuslaiset kuten Hetemäki ja Honkavaara sekä osa maalaisliittolaisista kuten Sukselainen, Kleemola ja Virolainen.

Vuoden 1958 valtiopäiville kummatkin sosiaalidemokraattiset ryhmät ja SKDL olivat jättäneet omat lakialoitteensa huoltoapulain viiden pykälän muuttamisesta. SKDL:n mukaan useimmissa tapauksissa ei enää ollut kyse työntäjän huoltoapulain mukaisesta elatusvelvollisuudesta, vaan työntekijän palkkaetuihin kuuluvasta eläke-edusta. Kieltäessään sen työnantajat loukkasivat työntekijöiden saavutettuja oikeuksia. V. A. Virtanen (sd) ilmoitti, etteivät SAK:n edustajat vastusta eläkekeinottelun estämistä. Hän esitti esimerkkejä Nokialta, missä yhtiö oli maksanut sadalle eläkeläiselle noin 9 000 markan eläkkeet, mutta vähentänyt nyt jokaiselta 4 500 markkaa ja hyötynyt näin 450 000 markkaa kuukaudessa. Hän ihmetteli, miksi maalaisliittokin oli äänestämässä eläkekorjausta yli vaalien. Kysehän oli siitä, annetaanko työnantajalle se etu, että he saavat laskea valtion maksaman kansaneläkkeen hyväksyen vai ei. Judit Nedeström-Lundén (skdl) kertoi, että suuressa valio-kunnassa sekä porvarit että maalaisliitto olivat vastustaneet esitettyä huoltoapulain korjausta.

Huoltoapulain muutoksesta äänestettäessä voitti äänin 113–75 kanta, jonka mukaan työnantajat eivät saa vähentää kansaneläkkeitä maksamistaan työsuhde-eläkkeistä. Sitten äänestettiin lain voimaantulosta – ja niinhän siinä kävi, että se jätettiin lepäämään yli vaalien 81 äänen määrävähemmistöllä. Näin työnantajille jäi oikeus vähentää kansaneläkkeen osuus maksamistaan huoltoapulain mukaisista eläkkeistä.

UUODEN 1961 TYÖELÄKEALOITTEET

SAK:n johto oli kiristänyt yleislakon viimeisillä minuuteilla 1956 pääministeri Fagerholmilta lisämyönnytyksenä lupauksen työsuhde-eläkekomitean perustamisesta. Komitea asetettiin saman vuoden joulukuussa.¹¹⁸

Asia oli polttava, koska valtaosa teollisuus- ja rakennustyöläisistä sekä maaseudun kausityöntekijöistä oli vailla tyydyttävää eläketurvaa. He olivat joko mitättömän kansaneläkkeen tai vanhan ja puutteellisen elatusjärjestelmän varassa. Huoltoapulain nojalla työntekijä saattoi saada eläituksen kuolinpäiväänsä saakka työnantajalta, jos oli palvellut 20 vuotta samaa työnantajaa »eikä hän omista varoistaan tai aviopuolisonsa tahi lastensa huolinpidosta kyennyt saamaan elatustaan».

Joillakin pienemmillä ryhmillä oli jo ansioeläke. Esimerkiksi valtion viran- ja toimenhaltijoiden eläke oli jopa 66 prosenttia ansioista. Suuryrityksissä oli vapaaehtoisjärjestelyjä, jotka kattoivat noin 10 prosenttia palkkatyöntekijöistä. Reilusti yli miljoonasta työntekijästä näiden eläkejärjestelyjen piirissä oli vain 144 941 henkeä. Eläkesäätiöitä oli yhteensä 445.

Oikeisto äänesti vuoden 1958 valtiopäivillä huoltoapulain muutoksen yli vaalien. Eduskunta kuitenkin esitti toivomuksen, että »hallitus kiirehtisi yksityisoikeudellisessa työsuhteessa olevien työntekijöiden eläkeoikeutta». SAK:n vaatimuksesta asetettu komitea luovutti mietintönsä 30. elokuuta 1960. Hallitus ei kuitenkaan ryhtynyt edistämään asiaa, mikä herätti tyytymättömyyttä sekä eduskunnassa että sen ulkopuolella.

Vuoden 1961 valtiopäiville tehtiin useita laki- ja toivomusaloitteita sellaisen nykyaikaisen työsuhde-eläkejärjestelmän aikaan saamiseksi, joka korvaisi maatalousvaltaisen yhteiskunnan tarpeisiin perustuneen elatusjärjestelmän. Aloitteiden tekijät tähtäsivät siihen, että hallituksen toimetomisuuden takia eduskunta alkaisi käsitellä asiaa oma-aloitteisesti työeläkekomitean mietinnön ja tehtyjen aloitteiden pohjalta. Komitean mietintöä arvosteltiin erityisesti siksi, että se rajasi edelleen huomattavan osan palkkatyöntekijöistä eläkeoikeuden ulkopuolelle. Toinen arvostelun kohde oli esitettyjen eläkkeiden matala taso.

Veikko Kokkolan nimissä jätetyssä sosiaalidemokraattien aloitteessa ehdotettiin eläkkeen tavoitetasoa nostamista komitean esittämän 30 prosentin sijasta 40 prosenttiin ansioista, yhdessä kansaneläkkeen kanssa 60 prosenttiin. Lisäksi esitettiin, että eduskunnan olisi järjestettävä myös lyhyissä työsuhteissa olevien eläkeasiat, jos niitä ei saataisi ratkaistuksi työehtosopimuksin kahden vuoden kuluessa työeläkelain voimaantulosta.

Kurt Nordforsin (rkp) aloitteessa tyydyttiin 30 prosentin tavoitetasoon ja esitettiin, että maamme pääomapulan takia yritykset saisivat käyttää eläkekassoihin kapitalisoituja varoja.

SKDL:n aloitteen allekirjoittaja oli Ville Pessi. Aloitteen mukaan komiteamietinnön pahin puute oli sen rajausta: se ei koskenut alle vuoden mittaisia työsuhteita ja jätti siis kausityöläiset ulkopuolelle. Työsuhteensa jo päättäneet jäisivät samoin ilman eläketurvaa. Niidenkin työsuhteet, jotka olivat töissä, otettiin vain osittain huomioon. Aloitteessa esitettiin näiden puutteiden korjaamista. Järjestelmän hoitajaksi ehdotettiin Kansaneläkelaitosta.

Juho Tenhiälän (kp) aloitteessa todettiin, että maaseudun elinkustannukset olivat niin paljon alhaisemmat, että kansaneläkkeen ja työsuhde-eläkkeen taso-ero oli perusteltu. Aloitteessa myönnettiin, että komitean esittämä tavoitetaso (30 prosenttia) oli alhainen: »...eläkkeet eivät vielä tällöin riittä turvaamaan minimitoimeentuloa, vaan että tarve saada huoltoapua epäilemättä vielä senkin jälkeen olisi verrattain yleistä.» Tässä aloitteessa esitettiin lisäksi, että työntekijän tulisi osallistua työeläkkeen kustannuksiin.

Myös Vilho Turusen nimissä jätetyssä sosiaalidemokraattisen opposition (TPSL) aloitteessa esitettiin muutoksia komitean esityksiin, tärkeimpänä kausityöläisten eläketurvaa.

MIELENOSOITUSMARSSIEJA JA PARLAMENTTIPUHETTA

Lakialoitteiden käsittelyn aikana keväällä 1961 eduskunnassa vieraili jälleen kymmeniä lähetystöjä, jotka vaativat työeläkelakien ohella 40-tuntista työviikkoa ja sairausvakuutusta. Helsingin metallityöpaikoilta koot-

tiin useiden satojen miesten yhteislähetystö. Pääkaupunkiseudun kymmenien rakennustyömaiden kokoukset lähettivät edustajansa evästäämään päättäjiä. Elintarvike-, rakennus, ja metallityöläisten keskustoimikunnat kutsuivat ihmisiä mielenosoitukseen, joka oli määrä pitää eduskuntatalolla juuri eläkelakien käsittelyn yhteydessä. Pääkaupunkiseudun työläiset tavoittelivat mielenosoituksella myös lauantaita vapaapäiväksi jo samana kesänä. Työmailla tehtiin päätöksiä omista marssireiteistä.

Mielenosoitukseen kokoontui 18. toukokuuta noin 8 000 työläistä. »Välittömästi klo 16.00 jälkeen eduskuntatalon eteen kerääntyi väkeä lähistöllä sijaitsevilta työmailta. Mielenosoituskulkueista saapui ensimmäisenä Kauppatorilta lähtenyt, sitä seurasivat Messukentälle kokoontuneet marssijat. Hietalahden ja Hakaniemen toreilta lähteneet kulkueet kohtasivat toisensa Kaivokadun ja Mannerheimintien risteyksessä ja molemmat nelimiehiset rivistöt yhtyivät saapuen kokouspaikalle leveänä kahdeksanhenkisten rivistöjen kulkueena». Tässä kulkueessa marssi myös kirvesmies Mauri Perä työtovereineen. Mielenosoittajia oli lisäksi saapunut Tampereelta, Lahdesta, Porista, Lappeenrannasta ja Hämeenlinnasta.

Turkulaiset ammattiosastot järjestivät sen sijaan paikallista liikehdintää ja joukkokokouksen Turun torille.

Seuraavana päivänä Kansan Uutiset kertoi valiokunnan esityksestä uudeksi työsuhde-eläkeläiksi. Työeläkevarat oli tarkoitus koota vakuutusyhtiöiden ja yritysten hallinnoimiin rahastoihin. Niiden myötä työnantajille oli syntymässä 300–400 miljardin markan rahastot, mutta eläkkeet maksettaisiin täysimääräisenä vasta vuonna 2000. Lehti varoitti, että erityisesti lyhyissä työsuhteissa työskentelevät rakennus- ja metsätyöläiset olivat vaarassa jäädä kokonaan uuden eläkejärjestelmän ulkopuolelle.

Työsuhde-eläkelakien ensimmäinen käsittely alkoi 24. toukokuuta 1961 työväenasiain valiokunnan mietinnön numero 11 pohjalta. Ja kansanedustajat napisivat melko lailla. Edustaja Janne Mustonen (skdl) paheksui sitä, että työssä olevien eläkkeen kertymävuodet puolitettaisiin. Hän laski, että vanhempien työntekijöiden eläke vastaisi sitä köyhäinhoidollista elatusapua, jota työnantajat nytkin maksoivat. Edustaja Veikko Kokkola (sd) valitti, ettei

hallitus antanut tätäkään lakiesitystä, vaan valiokunta joutui työskentelemään komiteamietinnön ja yksityisten lakialoitteiden pohjalta. Myös sairasvakuutuksen toteuttamista oli odoteltu turhaan koko kevät.

Monet iäkkäämmät mielenosoittajat katsoivat, että koko uudistus oli menossa heiltä sivu suun, koska työeläkettä kerryttäisi vain puolet tehdyistä työvuosista. Helsingin peltiseppien silloinen puheenjohtaja Sulo Lehtonen menetti tämän takia suuren osan eläkkeestään ja muistelee asiaa vieläkin närkästyneenä.

Ay-väki käynnisti välittömästi vastalausetoiminnan esityksen puuttamisen torjumiseksi. Rakennustyömailla järjestettiin 25. toukokuuta laaja mielenosoituslakko, johon osallistui noin 40 000 työläistä. Helsingin kokoukseen saapui 2 500 rakentajaa, jotka marssivat puhuttelevaan eduskuntaryhmiä. He vaativat tiukkaan sävyyn venkoilun lopettamista ja esitettyjen huononnusten torjumista.

KOMPROMISSI VAI VÄLISTÄVETO?

Työeläkelakiesitykset aiheuttivat ristiriitoja vasemmistopuolueiden välille ja sosiaalidemokraattisten ryhmien sisälläkin. SKDL:n edustajat arvostelivat etenkin sitä, että kausityöläiset jäisivät ensi vaiheessa koko eläkejärjestelmän ulkopuolelle ja että vanhemmat työntekijät eivät hyötyisi lakien eduista täysimääräisesti.

Lakien toisessa käsittelyssä edustaja Pessi (skdl) valitti, ettei sosiaalidemokraattien kanssa päästy parempaan yhteistoimintaan. »Kaikessa tapauksessa haluaisimme, että sosialidemokraattinen ryhmä eilisen päivän jälkeen tarkasteltuaan asiaa ja oltuansa myöskin rakennustyöläisten kanssa kosketuksissa, tarkistaisi kantansa», Pessi sanoi. Edustaja Impi Lukkarinen (tpsl) piti lakiesitystä ongelmallisena naisille, joille ei kotona ollessa kertyisi lainkaan eläkettä. Hän piti myös kohtuuttomana, että vain puolet siihenastisista työvuosista hyvitettäisiin: »Virkasuhde-eläkkeissäkin määrä on suurempi ja ne sentään maksetaan verovaroilla.» Vilho Turunen (tpsl) totesi, että lakien ulkopuolelle oli jäämässä 200 000 kausityöläistä, ja epäili annet-

tua lupausta kausityöläisten omasta eläkelaista. Lisäksi sellaiset työntekijät, jotka olivat yli 55-vuotiaita, mutta eivät olleet palvelleet samaa työnantajaa 15:tä vuotta, olivat jäämässä TEL-eläkejärjestelmän ulkopuolelle.

Veikko Vennamon (ml) puheenvuoro enteili jo seuraavan vuosikymmenen retoriikkaa. Hän paheksui, että lait jättivät eläke-etujen ulkopuolelle kausityöläiset ja ikääntyneet sodissa kärsineet suomalaiset. Edustaja Veikko Kokkola (sd) pyysi kansanedustajia muistamaan, miten kävi huoltoapulain viidettä pykälää koskeneessa äänestyksessä. Lainmuutos äänestettiin yli vaalien. Hän arveli, että jos tästä laista yritettäisiin tehdä toisenlainen kuin työväenasiainvaliokunta oli ehdottanut, sekin äänestettäisiin yli vaalien. Hänen käsityksensä mukaan laki palvelisi sellaisenaankin paremmin kuin pelkkä huoltoapulaki. Työväenasiainvaliokunta sentään paranteli komitean esitystä.

Työeläkelakien ratkaiseva kolmas käsittely tapahtui 2. kesäkuuta 1961. Edustaja Sulo Hostila (sd) piti lakien vahvana puolena sitä, että työnantajat vastaisivat kokonaan kustannuksista, mikä oli arvokas saavutus. Lain moittijoille hän huomautti, ettei edes vauraassa Ruotsissa voitu ottaa mukaan jo eläkeikään ehtineitä. Aarre Simonen (tpsl) pahoitteli ratkaisua, etenkin vanhempien työntekijöitten jäämistä runsaslukuisesti ilman eläketurvaa: »Irvokkaaksi todellisuudeksi ovat osoittautuneet erään katke-roituneen vanhuksen viime vappuna julistamat sanat: vasemmistoenemistöstä ei ole työväestölle mitään iloa.»

Kun eduskunta hyväksyi työeläkelait kesäkuun 2. päivänä, hallitus lupasi antaa erillisen lakiesityksen lyhyiden työsuhteiden eläkejärjestelmästä (LEL). Se annettiinkin seuraavana talvena, helmikuussa 1962. Näin lyhyissäkin työsuhteissa työskentelevät – kuten rakennus- ja kausityöläiset – saivat työeläkkeen saamaan aikaan kuin muutkin työntekijät.

YLI 160 JÄRJESTÖÄ OTTI KANTAA

SKDL:n eduskuntaryhmä sai vuoden 1961 ensimmäisellä puoliskolla muilta kuin omilta jäsenjärjestöiltään noin 160 sellaista kirjettä, joissa vaadit-

tiin työeläkelakien säätämistä. Etenkin rakennustyöläisten kirjeistä suuri osa vaati eläkejärjestelmää myös lyhyiden työsuhteiden kausityöläisille. Vuoden 1962 ensimmäisellä vuosipuoliskolla kirjeitä saapui runsaat kaksi sataa. Niistä vajaa 150 oli rakennusosalta, vain viisi työttömiltä ja siirto-työmailta ja neljä äideiltä. Muista kuin rakennusalan ammattiosastoista ja työmaakokouksista oli lähetetty noin 70 kirjettä. Työeläkkeiden ohella kirjeissä vaadittiin työajan lyhentämistä ja sairausvakuutusjärjestelmää.

Kirjelmien ohella työläiset ja heidän ammattijärjestönsä vauhdittivat työeläkejärjestelmän aikaansaamista lukuisten lähetystöjen, työnseisausten ja mielenosoitusten voimin.

PAKKO ON PARAS MUUSA

Sosiaaliturvajärjestelmän syntyä tutkinut Heikki Niemelä olettaa, että työeläkelakiratkaisuun oli päädytty alustavasti STK:n ja SAK:n kesken jo eläkekomiteassa. Työnantajat eivät saaneet SAK:n edustajia suostumaan siihen, että työntekijät olisivat osallistuneet rahoitukseen. Työnantajat saivat kuitenkin eläkejärjestelmään kertyvät varat yritysten käyttöön takaisinlainauksen kautta, mikä lisäsi heidän valmiuttaan kompromissiin. Niemelä arvelee, että nopeaan eduskuntakäsittelyyn vaikutti maalaisliiton ja SDP:n sopimus maatalouden hintatasolain kytkemisestä työeläkkeiden hyväksymiseen.¹¹⁹

Mutta voidaanko käsittelyä pitää nopeana? Eläkekomitea oli asetettu vuonna 1956, ja sen mietintö valmistui syksyllä 1960. Vuonna 1961 eduskunnan työasianvaliokunta alkoi käsitellä työeläkeasiaa komiteamietinnön ja yksittäisten kansanedustajien aloitteiden pohjalta, koska hallitus ei ollut antanut lakiesitystä. Kun eduskunta yritti joulukuussa 1958 korjata huoltoapulakia, oikeisto ja muutamat maalaisliittolaiset äänestivät sen yli vaalien perustellen lykkäämistä tulossa olevalla komiteamietinnöllä. Miltei jokaisessa asiassa koskevassa lakialoitteessa ja eduskuntapuheenvuorossa hallitusta syytettiin joko avoimesti tai vihjaillen toimettomuudesta ja jarrutuksesta.

Niemelän ja Urposen arvion mukaan sosiaalidemokraattien suuttamus kansaneläkelakien syntytapaan vaikutti huomattavasti työeläkejärjes-

telmän valmisteluun. Sosiaalidemokraattien motiiveiksi on selitetty sekä periaatteellinen näkemys ansiosidonnaisen turvan paremmuudesta että puhtaasti närkästyminen SDP:n ajautumisesta eräänlaiseen paitsioon kansaneläkejärjestelmän syntyvaiheissa. Heinonen korostaa sosiaalidemokraattisen liikkeen pragmaattisuutta, hallintomallia tärkeämpänä pidettiin eläkkeen tasoa. Samalla hänkin esittää sosiaalidemokraattien lisämotiiviksi vuoden 1956 kansaneläkeuudistuksen, joka jatkuvasti kuumensi tunteita siinä määrin, etteivät sosiaalidemokraatit voineet hyväksyä työeläkejärjestelmän antamista Kansaneläkelaitoksen hoitoon.¹²⁰

Kuuden puolueen lakialoitteet ajoivat kuitenkin työeläkeuudistusta suhteellisen yhdensuuntaisesti. Aloitteita olivat tehneet suomalainen sekä ruotsalainen kansanpuolue, SKDL ja kummatkin sosiaalidemokraattiset ryhmät. Myös kokoomus esitti muutoksia komiteamietintöön. Useimmissa lakialoitteissa työsuhte-eläkejärjestelmän tarvetta perusteltiin voimassa olleen huoltoapulain puutteilla. Kansaneläkelakeja ei sivuttu työeläkelakiprosessin aikana juuri muussa yhteydessä kuin puheenvuoroissa joulukuussa 1958.

Kansandemokraattien ja sosiaalidemokraattien erimielisyydet liittyivät työeläkerahastojen hallintaan, vanhemman väestön eläkkeeseen oikeuttavien vuosien puolittamiseen sekä kausityöläisten eläkejärjestelmään. Kansandemokraatit olisivat halunneet työeläkkeet Kansaneläkelaitoksen hoitoon. Sosiaalidemokraatit olivat onnistuneet rakentamaan kompromissin STK:n kanssa ilmeisesti juuri suostumalla jättämään työeläkerahastot lähinnä suuryritysten hallintaan. Kansanedustaja Veikko Kokkola (sd) vastasi kritiikkiin kysymällä, olisiko laki jälleen äänestetty yli vaalien, jos siitä olisi tehty parempi.

Kyse oli pikemminkin jälleen kompromissin mahdollisuuksien punnitsemisesta. Käsittelytilannetta leimasi puolueiden yleisesti hyväksymä tarve uudistaa vanhaa, huoltoapulain mukaista työnantajien elatusvelvollisuutta ja korvata se nykyaikaisella järjestelmällä.

Mansnerin mukaan STK:n ja SAK:n kompromissia helpottivat kokeemukset, joita työnantajat olivat saaneet toisaalta vuosilomalain ja toisaalta työttömyyskassalain säätämisestä. Järjestöt eivät olleet kyenneet sopimaan

vuosilomalaista, ja eduskunta sääti lain SAK:n tahtoa noudatellen. Työttömyyskassalakia taas edelsi STK:n ja SAK:n yhteinen ehdotus, ja hallitus ja eduskunta toimivat sen mukaan.¹²¹ Pakko on paras muusa, sanotaan sananlaskussa. Joulukuussa 1959 näytti vielä siltä, että kaikkia koskeva pakollinen työttömyysvakuutus olisi tullut työnantajien ja valtion maksettavaksi. Vain muutaman maalaisliittolaisen avulla työttömyysvakuutuslaki saatiin äänestetyksi lepäämään. Vaalien jälkeen työnantajat olivat jo selvästi valmiimpia kompromissiin. Vaarana kun oli, että vasemmisto ja maalaisliitto olisivat ajaneet läpi vaalien yli äänestetyin lain. Se olisi tullut työnantajille selvästi kassajärjestelmää kalliimmaksi.

TYÖELÄKE ELATUSVELVOITTEEN JATKONA

Sosiaalitutkimuksen auktoriteetteihin lukeutuvan Heikki Niemelän mukaan »työeläkkeet merkitsivät toisen pakollisen eläkevakuutuksen syntymistä kansaneläkevakuutuksen rinnalle», mikä merkitsi perustavaa käännettä sosiaalipoliittisessa ajattelussa: työeläkejärjestelmän myötä hylättiin sodanjälkeinen universalismi, jota pidettiin sekä lapsilisä- että kansaneläkejärjestelmän rakentamisperiaatteena. Sen sijaan siirryttiin toteuttamaan ansiosidonnaista turvajärjestelmää.¹²²

Tämän sosiaalipoliittisen rintamajaon näkökulmasta poliittiset voimat jaotellaan vastaavasti kahtia universalismia ajaneeseen maalaisliiton-SKDL:n ryhmään sekä ansiosidonnaista turvaa puoltaneeseen kokoomuksen-SDP:n koalitioon. Edellinen ryhmittymä samastetaan maaseutuväestön ja jälkimäinen kaupunkilaisten etujen ajajiksi. Kanta »uuteen sosiaaliperiaatteeseen» esitetään oletettujen poliittisten jakojen perusteeksi. Eläkekomitean mietintö, puolueiden eduskunta-aloitteet, eduskunnassa käydyt keskustelut ja äänestykset viittaavat kuitenkin mutkikkaampaan asetelmaan.

Vastoin Niemelän oletusta työeläkejärjestelmää ei voida pitää minään uutena ilmiönä, joka syntyi ikään kuin joidenkin ajattelijoiden tai politiikkojen pääkopassa. Tosiasiassa työsuhde-eläke oli jo ennestään olemassa ja se perustui huoltoapulain määräyksiin. Esimerkiksi eläkekomitean mie-

tinnössä vuodelta 1960 eritellään niitä ongelmia, joita huoltoapulain viidennestä pykälästä koitui sekä työnantajille että työntekijöille. Johtopäätöksenään komitea totesi, ettei huoltoapulain puitteissa enää kannattanut edetä, vaikka lakia eduskunnassa yritettiin korjata joulukuussa 1958 (jolloin korjausesitys äänestettiin yli vaalien). Komitean varsinainen ehdotus alkaa lauseella: »Komitea ehdottaa, että huoltoapulain viidennen pykälän mukainen työnantajan elatusvelvollisuus korvattaisiin kiinteiden eläkkeiden järjestelmällä.»

Sekä kansaneläkeuudistus että huoltoapulain uudistus merkitsivät kahden vanhan eläkejärjestelmän kehittämistä. Nämä rinnakkaiset eläkejärjestelmät olivat kehittyneet toisaalta luontaistalouden ja toisaalta palkkatyöläisyyden toisistaan eroaviin tarpeisiin. Hellstenin mukaan työeläkeuudistuksen yhtenä tavoitteena oli työsuhteessa olevien vanhusten toimeentulon nostaminen samalle tasolle, jonka viljelijäväestöön kuuluvat olivat jo saavuttaneet.¹²³

Samoin »sosiaalipoliittikan käänteestä» johdetut poliittiset jaot kyseenalaistuvat, koska sosiaaliturvapäätösten tapaushistoriallinen tarkastelu ei tue näkemystä puoluekentän jakautumisesta kahtia universaalien ja ansiosidonnaisen sosiaaliturvan kannattajiin. Kun sen sijaan otetaan huomioon eläke- ja muiden turvajärjestelmien historiallisuus, voidaan esimerkiksi vasemmistopuolueiden toimintaa tulkita kahtiajakoteoriaa johdonmukaisemmin.

Työeläkeuudistuksen taustalla oli tyytymättömyys huoltoapulakiin perustuvan vanhan elatusjärjestelmän puutteisiin ja sen korjausyritysten epäonnistumiseen. Kuten esimerkiksi eduskuntakeskustelut keväällä ja syksyllä 1958 osoittivat, vanha työsuhde-eläke ymmärrettiin työntekijöiden vakiintuneeksi työsuhde-eduksi. Tätä saavutettua etua työnantajat mitätöivät leikatessaan kansaneläkkeen osuuden maksamastaan työsuhde-eläkkeestä Kansaneläkelaitoksen kiistanalaisen tulkinnan perusteella. Vasemmiston kaikki eduskuntaryhmät pyrkivät useankin otteeseen perumaan työsuhde-eläkkeen leikkauksen, jota ne pitivät työntekijäin etuja loukkavana tulonsiirtona työntekijöiltä työnantajille. Näin toimiessaan vasemmistoryhmät eivät muuttaneet sosiaalipoliittisia linjauksiaan, vaan puolustivat

työntekijöiden saavutettuja etuja. Samalla ne pyrkivät laajentamaan järjestelmää myös 20:tä vuotta lyhyempiin työsuhteisiin kannattajakuntansa etujen mukaisesti. Etenkin SKDL pyrki saamaan vanhan työsuhde-eläkejärjestelmän piiriin myös maaseudun ja rakennustyömaiden kausityöläiset.

Vanhan lain korjaustarpeista kertonee sekin, mitä tapahtui, kun helsinkiläisten lihamiesten lakon päättämissopimukseen vuonna 1955 ei saatu mainintaa, että työntekijät otettaisiin lakon jälkeen takaisin töihin vanhoina työntekijöinä: vanhemmat työntekijät menettivät eläkkeensä lakon jälkeen, koska eivät enää ehtineet työskennellä huoltoapulain edellyttämää 20 työvuotta saman työnantajan palveluksessa.¹²⁴ Kuvatessaan työnantajapuolen eläkekomiteassa esittämiä kantoja SK:n historiikin kirjoittanut Markku Mansner siteeraa Wärtsilä-yhtymän pääjohtajaa, vuorineuvos Wahlforssia. Hän oli epäillyt uuden työeläkkeen lisäävän työntekijöiden vaihtuvuutta, »jota eläkejärjestelyillä on voitu tähän saakka hillitä».¹²⁵ Katri Hellsten toteaa, että työeläkelain tuomiin suuriin edistysaskeliin kuului huoltoapulain ja vapaaehtoisten eläkkeiden järjestelmiin verrattuna nimenomaan se, etteivät työntekijät työpaikkaa vaihtaessaan menettäneet kaikkia oikeuksia eläkkeisiin. Se oli ollut työntekijän kannalta kohtuutonta ja epäoikeudenmukaista.

Abstrakteista jakomalleista tai ideologioista johdetut tulkinnot sosiaaliturvan synnystä vievät harhaan, koska ihmisten pyrkimykset, eturistiriidat sekä puolueiden linjanmäärityksiin vaikuttavat muut realiteetit ovat paljon jako- ja muita teorioita mutkikkaampia. Esimerkiksi SKDL:n linjaa määrittivät yhtä lailla telakkatyöläinen ja pienviljelijä. Maalaisliitto pyrki tyydyttämään tukkityöläisen, suurtilallisen ja maaseudun työnantajan vaateet. Maaseudun työnantajien kulut kasvoivat, kun työeläke ulotettiin maaseudun kausityöläisiin. Muun muassa nämä toisistaan poikkeavat intressit vaikuttivat puolueiden toimintaan ja ilmeisesti painoivat käytännön päätöstilanteissa enemmän kuin puolueiden ylevät periaatteet.

Työeläkeratkaisua muoivasivat puolueiden periaatteellisten linjausten lisäksi eläkejärjestelmien historialliset taustat, kompromissit eri ryhmien kesken, puolueiden jäsenistön ja kannattajien ristiriitaiset odotukset – ja kaiken tämän yhteisvaikutus päättäjiin ja päätöksentekoon.

»ELÄKE EI RIITÄ ELÄMISEEN»

Eduskunnan laajoissa eläkekeskusteluissa todettiin hämmäntävän rauhallisesti, ettei eläkkeiden taso riittänyt elämiseen. Suomalaisen kansanpuolueen aloitteesta todetaan, että kansaneläkkeiden taso on riittämätön. Ruotsalaisen kansanpuolueen lakialoitteesta mainitaan, että jos tulevaisuuden eläkkeiden tavoitetasoksi asetetaan kansaneläke ja sen lisäksi 30 prosentin työeläke, se ei vielä riitä turvaamaan kaupunkien eläkeläisille minimitoimeentuloa. Punainen Risti julkisti lokakuussa 1958 tutkimuksen. Sen mukaan yksinäiset vanhukset, joiden vuositulo jäi alle 100 000 markan, eivät pystyneet kaupungeissa hankkimaan riittävästi kohtuulliseen elämään tarvittavia hyödykkeitä.

Kansaneläkkeen perus- ja tukiosa olivat tuolloin yhteensä 78 000–96 000 markkaa. Mikään ei kuitenkaan viittaa siihen, että suomalaisia eläkeläisiä olisi laajasti kuollut aliravitsemukseen. Miten eläkeläiset siis selvisivät?

Kyösti Urposen esittämä tilasto kertoo yhdestä mahdollisuudesta.

TAULUKKO 9.
KÖYHÄINHOIDON JA HUOLTOAVUN MYÖNTÄMISEN SYYT
JA AVUSTETTUIJEN OSUUS VÄESTÖSTÄ (%)¹²⁶

syy*	1942	1948	1954	1958	1964
Vanhuus, sairaus,					
vammaisuus	66	70	68	63	68
Epäsosiaalisuus	22	21	17	17	19
Perheongelmat	10	8	6	6	6
Työttömyys	1	0	12	12	5
Muut syyt	2	1	2	2	2
Avustettujen					
osuus väestöstä	2.8	2.4	3.3	3.2	3.4

*osuus kaikista myönnettyistä avustuksista, %

Köyhäinhoidon tarkoituksena oli pitää hengissä kaikkein pienituloisimmat ihmiset. Avustettavia oli 1960-luvun puoliväliin tultaessa vajaat 3,5 prosenttia kaikista kansalaisista.

Maaseudun ja kaupunkien eläkeläisten asema oli tietenkin erilainen, mutta myös kaupunkilaiseläkeläisten keskuudessa oli toimeentuloltaan hyvin erilaisia ryhmiä. Verraten yleistä oli, että työnantajat maksoivat vanhoille tai työkyvyttömäksi tulleille työntekijöilleen ja palvelijoilleen eläkkeitä joko huoltoapulain nojalla tai vapaaehtoisina lisäeläkkeinä. Eläkkeitä maksettiin sekä eläkesäätiöiden kautta että yrityksistä suoraan. Eläkekomitean mukaan todellista tietoa oli vain säätiöiden maksamien eläkkeiden määristä.

Komitean teettämän melko suppean kyselytutkimuksen perusteella arvioitiin, että vain 10–20 prosentilla eläkeläisistä oli jonkinlainen yksityisen työnantajan maksama työsuhde-eläke, jonka suuruus vastasi Työnantajain Keskusliiton suositusta. Eläke oli useimmissa tapauksissa varsin pieni. Vanhusten tärkein toimeentulon lähde olivatkin ansiotulot. Otaksuttavasti ne kuitenkin vähenivät ikääntymisen myötä. Korkotulojen osuus vanhusten toimeentulon turvaajana näytti hyvin vähäiseltä. Asuntoetu osoittautui melko yleiseksi – siitä nautti noin puolet tutkimukseen osallistuneista eläkeläisistä. Sosiaalilautakunnan myöntämää avustusta sai 5–10 prosenttia palkansaajaryhmään kuuluvista 65–70-vuotiaista kansaneläkkeen saajista.

Yhteenvetona mietinnössä todetaan, että »pääosa ansiotyöhön pysytymättömistä yksityisten työnantajien palveluksessa olleista vanhuksista ja työkyvyttömistä elää nykyisin puutteellisissa ja epätydyttävissä oloissa».

Komitean mukaan niin sanotut syytinkieläkkeet olivat vielä maaseudulla tavallisia: Vaikka pientilaan liittyvä syytinki ei ollut suuri, se sisälsi yleensä asunto- ja muita luontaisetuja, jotka antoivat kansaneläkkeen saajalle huomattavaakin lisäturvaa. Komitean mielestä vanhusten asema maaseudulla saattoi olla verraten tyydyttävä. Asunnot olivat usein omia tai muuten edullisia, lisäksi elintarvikkeita oli yleensä mahdollista tuottaa

joko yksin tai perheenjäsenten työkykyisten jäsenten avustuksella. Komitea arvioi tohtori Pekka Kuusen selvityksiin nojautuen, että »kansaneläke ja muu turva näyttää ainakin eräissä tutkituissa maalaiskunnissa jo takaa- van vanhuksille kulutustason, joka on kohtuullisessa suhteessa asianomaisena alueen väestön aktiivin osan kulutustasoon.»¹²⁷

SUVUN SOLIDAARISUUS

Pelkän eläkkeen antama toimeentulo oli siis riittämätön maaseudullakin. Miten sitten kaupunkien työväestön tai maaseudun tilattoman väestön vanhuksat kykenivät selviytymään ilman syytinkisuhteille tyypillistä lisäturvaa? Ehkä on syytä kiinnittää huomiota siellä täällä vilahtavaan mainintaan perheestä ja suvusta.

Antti Kariston, Pentti Takalan ja Ilkka Haapolan mukaan sukupolvien elatusvelvollisuus ei Suomessa ollut merkittävä tekijä: »Syytinkijärjestelmien huonot kokemukset olivat saattaneet vaikuttaa siihen, etteivät vanhemmat täällä ole tottuneet turvautumaan lapsiinsa samalla tavalla kuin monissa muissa Euroopan maissa.»¹²⁸ Toisenlainen tulkinta oli aikalaisella, kun Heikki Waris korosti ydinperheen merkitystä vuonna 1961 julkaisussa katsauksessaan: »Länsi-Suomessa tehdyt syytinkisopimukset samoin kuin Itä-Suomessa eläneet usean polven perheet, ns. suurperheet, kuuluvat yhteiskunnan nykyvaiheessa jo historiaan. Mutta ydinperhe on... ensimmäinen puolustuslinja puutetta ja turvattomuutta vastaan. Köyhäinhoidon-huoltoavun piirissä vanhempien ja lasten keskinäinen velvoitus on kiteytetty lain säättämäksi ensisijaiseksi ja ehdottomaksi elatusvelvollisuudeksi. Isovanhempien ja lastenlasten ehdollista elatusvelvollisuutta on vähitellen supistettu.»

1940-luvun lopulla istunut komitea yritti uudistaa huoltoapulain säädöksiä. Sen mietinnössä mainitaan, että Tanskasta saatujen kokemusten mukaan liian laaja sukulaisten elatusvelvollisuus oli aiheuttanut köyhyyttä, koska elättäjät eivät olleet pystyneet keräämään itselleen säästöjä. Komitea esittikin muiden kuin lähisukulaisten elatusvelvollisuuden pois-

Tänään Varkauden kaikilla rakennustyömailla kello II.30
pitämissämme kokouksissa päättimme kääntyä puoleenne seu-
raavilla esityksillä.
Että ryhämme tekisivät kaiken voitavansa ja toinsivat
yhteisymmärryksessä niin, että työsuhte- eläke- ja sairaus-
vakuutuslaki samoin kuin laki 40 tuntisesta ja 5 päivisestä
työviikosta saataisiin lopulliseen ja myönteiseen ratkaisuun
heti. Pidämme välttämättömänä että eduskunta hyväksyy edel-
lähmainitut lait ennen joululomansa aloittamista, ja tiedä-
me että eduskuntaryhmiimme voivat kaikki yhdessä vaikuttaa
että asia näin saadaan ratkaisuun.

RAKENNUTUSALUEIDEN TYÖSEISUS EILIN RAJAANISSA TÄYDELLINEN VAADIMME
LIITTOUMME ESITYSTEN HUOMIOIMISTA TYÖLÄISELÄKELAKIIN = RAKENNUTUSALUEIDEN
KAINUUN ALUEJAJESTO *****

S K D L :n Eduskuntaryhmä.

Allekirjoittanut ammattiosasto käsittelee kokoukses-
saan 8 p:nä maaliskuuta, Eduskunta käsittelee olevien
lakiuudistusten toteuttamista.

Osastomme esittää yksimielisenä, että Eduskunta-
ryhmät toinsivat 40 tuntisen 5 päivisen työviikon,
sairausvakuutuksen, työsuhte-eläkkeiden ja samapalkkai-
suusperiaatteen toteuttamiseksi lainakäytäntöä mah-
dollisimman kiireellisesti.

Helsingissä 8 p maaliskuuta 1961.

HELSINGIN AUTOKORJAAMOTYÖRYHMÄN
AMMATTIOSASTO E.Y.

V. Granlund
V. Granlund puheenj.

O. Ahomaa
O. Ahomaa sihteeri

tamista. Vanhempien suhdetta täysi-ikäisiin lapsiin sekä lasten suhdetta vanhempiin komitea piti niin läheisenä, että julkinen elatusvelvollisuus heidän välillään tuli säilyttää moraalisenä velvollisuutena. Sen sijaan hei-
dän välisensä köyhäinhoidollinen korvausvelvollisuus yleisenä sääntönä oli poistettava. Korvausvelvollisuuden ei enää uskottu vastaavan kansan oikeustajua, vaikka elatusvelvollisuuden olemassaolo moraalisenä velvol-
lisuutena tunnustettiin.

Hellstenin mukaan perinteiset käsitykset vastuunjaosta istuivat kui-
tenkin vielä tiukassa. Muun muassa eduskunnan laki- ja talousvaliokunta arvosteli huollettavan henkilön omaisten elatus- ja korvausvelvollisuuden supistamista. Sitä pidettiin sopivana isovanhempien ja lastenlasten osalta, mutta valiokunnan mukaan: »yleinen oikeustaju tuskin pitää oikeana ja hyväksyttävänä sitä, että myös lasten velvollisuus huolehtia vanhemmis-
taan ja vanhempien velvollisuus pitää huolta täysi-ikäisistä lapsistaan... poistettaisiin». ¹²⁹

Köyhäinhoitoon turvautumista pidettiin selvästi häpeällisenä vielä 1950-luvulla. Senaikaiset ammattiyhdistysaktiivit Karl Eriksson ja Rudolf Lindblad pitivät täysin mahdollisena ajatusta, että he olisivat turvau-
tuneet sosiaalihuoltoon. Onkin todennäköistä, että valtaosa maaseudun pieneläjästä ja kaupunkien työväestöstä koki velvollisuudekseen elättää ja hoitaa vanhuksensa ilman virallisia velvoitteita tai huoltoviranomais-
ten nimenomaisia vaatimuksia.

Samapalkkaisuusperiaate hyväksytään

SOSIAALISEN TURVATTOMUUDEN ohella työelämään oli kasautunut työ- ja palkkaehtoihin liittyviä puutteita. Yksi pitkään hiertäneistä epäkohdista oli naisten avoin syrjintä palkkauksessa. Useilla aloilla oli käytössä samasta työstä erilliset palkkataulukot miehille ja naisille – ja naisten taulukkopalkat olivat selvästi miesten palkkoja alhaisemmat. Kansainvälinen työjärjestö ILO katsoi erilliset palkkataulukot naisten syrjinnäksi ja hyväksyi erilaiset palkat kieltävän sopimuksen vuodenvaihteessa 1950–51. Sopimuksen voimaantulo edellytti ratifiointia kussakin ILO:n jäsenmaassa.

Suomessa viivyteltiin sopimuksen voimaansaattamista vuosikaudella, vaikka esimerkiksi monet SAK:n edustajakokoukset vaativat sen ratifiointia. Erityisen aktiivisesti asiaa ajoivat ammattiyhdistysliikkeen naiset, jotka pitivät sitä tärkeänä tasa-arvokysymyksenä. Asia oli esillä eduskunnassa vuonna 1953, mutta eduskunnan enemmistö hylkäsi sopimuksen ratifioinnin. Eduskunta esitti kuitenkin toivomuksen asian tutkimisesta. Komitea asetettiin seuraavana vuonna komitea, mutta se ei saanut valmista aikaan.

Samapalkkaisuussopimuksen vahvistaminen nousi yhdeksi ay-liikkeen uudistusohjelman tärkeistä tavoitteista 1950-luvun lopun ja 1960-luvun alun mobilisaatiovaiheessa.

KEVÄÄN 1958 ALOITE

Eduskunnassa ILO:n samapalkkaisuussopimuksen ratifiointi tuli uudelleen esiin elokuussa 1958, kun asiasta tehtiin lakialoite. Aloitteen ensimmäisenä allekirjoittajana oli SKDL:n kansanedustaja Irma Torvi, mutta allekirjoittajien joukossa oli myös muun muassa sosiaalidemokraatti Anni Flinck. Aloitteen mukaan naisten ja miesten palkkaerot pienenivät sodanjälkeisinä vuosina ja hallituksen palkkapäätöksessä vuodelta 1947 oli tunnustettu, että työmarkkinajärjestöt saattoivat sopia saman urakkapalkan samasta työsuorituksesta naisille ja miehille. Tilanne ei kuitenkaan ollut lainkaan tyydyttävällä tolalla.

Aloitteessa mainittiin esimerkkejä: Meijereissä maidon vakioitsijoilla miehen palkka oli 29 100 markkaa kuukaudessa ja naisen 25 000 markkaa, vaikka putkissa kulki sama maitomäärä. Leipomoissa neljän palkkaryhmän mieskondiittori ansaitsi 190 markkaa tunnissa, nainen vain 161,25 markkaa, mutta molempien kakuilla oli kaupassa sama hinta. Valtion viranhaltijoilla oli vain yksi taulukko. Aloitteen tekijät moititivat vuonna 1953 asetettua komiteaa, joka oli tuhrannut jo viisi vuotta saamatta aikaan mietintöä tai mitään muutakaan valmista.

PAINOSTUSTA JA VASTARINTAA

Keväällä 1960 helsinkiläisten ammattiosastojen naisten neuvottelukokous esitti SAK:lle valtakunnallista ammattiyhdistysnaisten kokousta »herättämään samapalkkaisuuskomitea, joka torkkui jo seitsemättä vuotta». Kansainvälisen naistenpäivän kulkueessa herätti hilpeyttä kuorma-auto, jonka lavalle oli lavastettu samapalkkaisuuskomitea. Komitea veteli sikeitä uniin paperipinkkojen ja hämähäkinseittien ympäröimänä. Eri ammattialojen naisjaostot käsittelivät samapalkkaisuusasiaa ja tekivät siitä ehdotuksia omille ammattiosastoilleen ja liitoilleen.

Joulukuussa 1960 naiset saivat lukea lehdistä, että samapalkkaisuuskomitea ehdotti ILO:n sopimuksen ratifioimista, mutta komitean työn-

antajajäsen oli jättänyt eriävän mielipiteen. Helmikuussa 1962 Kaupunkiliitto ehdotti samapalkkaisuuden hautaamista: »Suomen ei tulisi ratifioida sopimusta.»

»SUOMEN NAISTEN SUURI PÄIVÄ»

Lokakuussa 1962 hallitus antoi samapalkkaisuussopimuksen ratifioinnista lakiesityksen nro 47. Sen perusteluissa kerrottiin, että Suomen Työnantajain Keskusliitto ja Liiketyönantajain Keskusliitto olivat ratifiointia vastaan ja Kaupunkiliitto ja Maakuntien Liitto epäilevällä kannalla. Eduskunnan sosiaalivaliokunta totesi lausunnossaan elokuussa 1962, että Suomessa oli naisia työelämässä enemmän kuin muualla, minkä vuoksi samapalkkaisuuden toteuttaminen on ongelmallista. Silti sosiaalivaliokunta suositti ratifiointia, koska sopimus oli joustava ja sen toinen artikla antoi mahdollisuuden edistää ja toteuttaa asiaa eri työaloilla asteittaisesti.

Vihdoin 23. lokakuuta 1962 eduskunta ratifioi Kansainvälisen työjärjestön vuonna 1950 hyväksymän samapalkkaisuussopimuksen. Monet naiskansanedustajat käyttivät puheenvuoroja asiasta. Sosiaalidemokraattiset edustajat Sylvi Siltanen ja Tyyne Paasivuori kertoivat kumpikin asian pitkää käsittelyä ja valittivat naisten ja tyttöjen syrjintää. Lakialoitteen tekijä Irma Torvi ei hänkään salannut kyllästymistään prosessin hitauteen: »Forssan puoluekokouksessa jo vuonna 1903 otettiin tavoitteeksi sama palkka samasta työstä. Vuonna 1953 eduskunta hylkäsi sopimuksen äänestyksessä, vuonna 1958 valittu eduskunta esitti kolme eri kertaa toivomuksen hallitukselle uudesta käsittelystä. Itse tein esityksen sen hyväksymisestä, mutta puhemies ei ottanut asiaa käsittelyyn, koskei hallituksen esitystä ollut asiasta.» Edustaja Judit Nederström-Lundén (skdl) iloitsi kauan odotetusta päätöksestä ja sanoi, että »Suomen naisilla on tänään suuri päivä».

Seuraavien vuosien aikana ammattiliitot yksi toisensa jälkeen saivat poistetuksi naisten ja miesten erilliset palkkataulukot, mikä merkitsi sukupuolten välisen palkkauksellisen tasa-arvon periaatteellista tunnustamista. Käytännössä palkkaerot eivät kuitenkaan hävinneet.

Sairausvakuutus – 60 vuoden projekti

PAKOLLINEN SAIRAUSVAKUUTUSLAKI asetettiin työväenliikkeen tavoitteeksi vuonna 1903 Forssassa työväenyhdistysten edustajakokouksessa. Asiasta tehtiin lakialoite sosiaalidemokraattien vähemmistöhallituksen aikana 1926–1927, mutta se hylättiin vuoden 1928 valtiopäivillä. Vaatimus koko kansan sairausvakuutuksesta esiintyi sodan jälkeisellä kaudella yhtenä tärkeimmistä tavoitteista miltei kaikissa työväenjärjestöjen päätöksissä ja julkilausumissa, ja siitä tehtiin useita lakialoitteita.

TAUSTAA: HATTUKERÄYKSET TYÖLÄISTEN TURVANA

Vuosisadan alussa teollisuustyöläisten sosiaalinen turvajärjestelmä muodostui pääasiassa työtovereiden hattukeräyksistä sekä työväen perinteisten avustuskassojen avustuksista. Avustukset olivat pieniä, ja niiden piirissä oli vain pieni osa työläisistä. Siksi hattukeräys oli edelleen 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa monen palkkatyöläisen ainoa turva sairauden sattuessa.

Sulo Lehtonen kertoi, että luottamusmiehenä ollessaan hän kierrätti tavan takaa hattua kerätäkseen tukea sairastuneille työtovereilleen, kerran 1950-luvulla erään sepän perheelle. Seppä oli sairastanut kuukausikautta, ja Lehtonen oli pyytänyt työväkeä tuomaan mitä tahansa lasten vaatteita ja kenkiä. Kaikki koot kelpasivat, koska sepällä oli kaksitoista lasta. Lahjoitusten avulla sepän lapset saatiin vaetetettua talven yli. Kansan Uutisissa

kerrottiin eräästä pienviljelijäperheestä, joka oli joutunut panemaan mökit, lehmät ja hevoset sairausmenojen lunnaiksi.

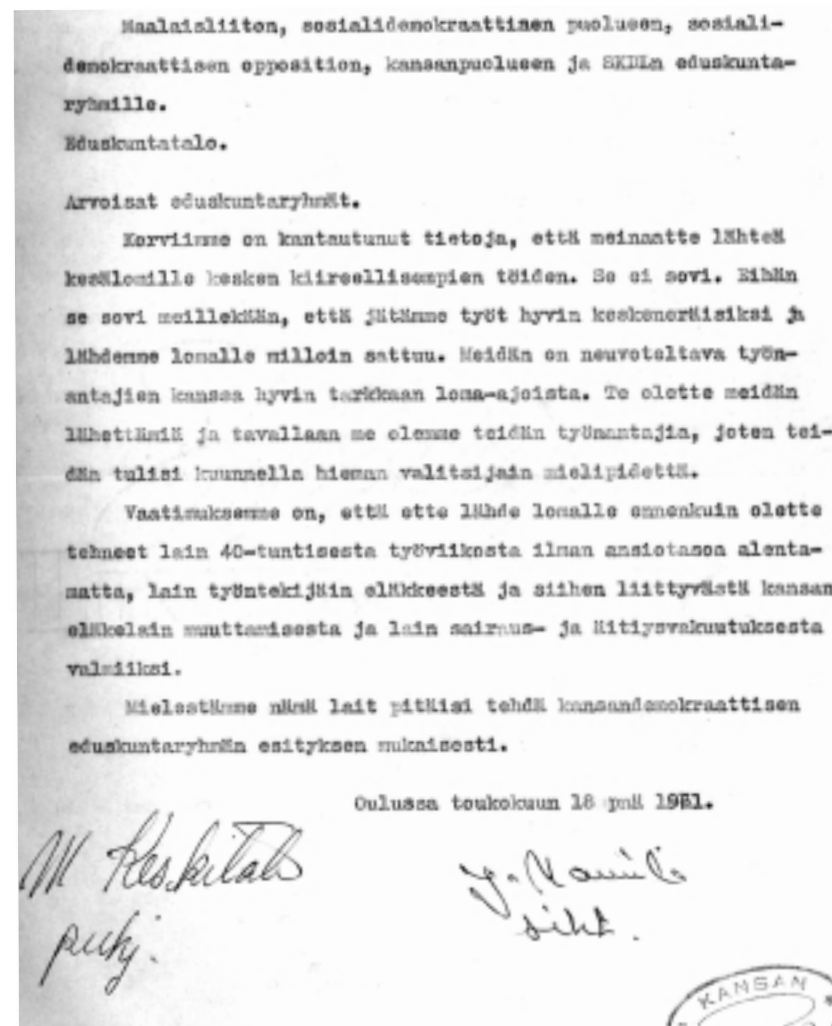
Sairastaminen aiheutti jo sinänsä lääke- ja lääkärikustannuksia, ja jos perheen elättäjä sairastui eikä tuonut tiliä, perhe joutui vaikeaan ahdinkoon. Leipuri Teuvo Kauhanen kiinnitti huomiota tulevaan vaimoonsa, kun tämä ei koskaan kyennyt ostamaan mitään henkilökunnan ruokalasta: nuori leipurioppilas säästi joka pennin elättääkseen sairasta äitiään ja pikkusisariaan. Kun Marja Myllyniemen äiti sairastui, hänen suhteellisen hyväpalkkainen kirvesmiesisänsä ei kyennyt maksamaan sairaalamaksuja yhdessä erässä, vaan hänen oli anottava maksuaikaa.

Jouko Jaakkola on tutkinut työväen avustuskassojen toimintaa Suomessa. Hän on osoittanut, miten tärkeitä ne olivat, koska maamme sosiaalinen lainsäädäntö oli niin takapajuisia, ettei se turvannut valtaosalle palkkatyöläisistä minkäänlaista turvaa. 1950-luvun lopulla sairauskassoja toimi 200–250 yrityksessä ja niihin kuului 150 000–200 000 jäsentä.¹³⁰ Monet varakkaiden tai perinteikkäiden yritysten, kuten metsäyhtiöiden tai Elannon, Suomen Tupakan ja Vaasan Myllyn, sairauskassat turvasivat jäsenilleen tuntuvasti parempia etuja kuin kansalaisilla oli keskimäärin. Niidenkään edut eivät yleensä koskeneet perheenjäseniä. Sama näkemys kassojen suhteellisen hyvistä eduista esitettiin myös sairausvakuutuskomitean mietinnössä.

Sen sijaan rakennustyöläisillä ja pienten työpaikkojen työntekijöillä ei ollut minkäänlaista sairauskassajärjestelmää – sellaisen piirissä oli vain vajaa viidennes kaikista työntekijöistä. Useiden ammattiliittojen työehtosopimuksissa oli kuitenkin määräyksiä sairausajan palkanmaksusta, mikä auttoi ihmisiä lyhyiden sairauksien yli.

HALLITUS KIIREHTII – VUOSIKYMMENESTÄ TOISEEN

Eduskunnassa käsiteltiin 9. toukokuuta 1961 Martta Salmela-Järvisen (sd) kysymystä sairausvakuutusjärjestelmän viipymisestä. Salmela-Järvisen ihmetteli, miksi asia ei etene, vaikka ensimmäinen mietintö oli vuodelta 1911 ja viimeinenkin asiaa käsitellyt komitea oli jättänyt mietintönsä

jo syyskuussa 1959. Kaksi vuotta oli odoteltu, mutta esitystä ei kuulunut. Ministeri Eeli Erkkilä (ml) vastasi, että asia on tärkeä ja kiireellinen. Tosin mietinnöstä hankituissa lausunnoissa on esitetty painavia epäilyjä, että edellytykset olisivat sosiaalimenojen viimeaikaisen kasvun takia olennaisesti kaventuneet. Ministeri lupasi kuitenkin uutta esitystä, jota olisi tarkoitus käsitellä mahdollisimman joutuisasti.

Lokakuussa 1961 hallitus vastasi SKDL:n ryhmäkysymykseen, jossa ihmeteltiin, missä hallituksen esitys viipyi, vaikka hallitus oli jo keväällä sen luvannut ryhmän lähetystölle. Ministeri Mauno Jussila (ml) totesi vastauksessaan, että sosiaalipoliittiset toimenpiteet oli suunniteltava sellaisiksi, ettei yhteiskunnallinen kehitys häiriintyisi. Hän kertoi, että tutkimukset olivat käynnissä ja hallitus valmisteli kiireellisesti esitystä sairausvakuutukseksi.

Eduskuntaryhmät ohittivat hallituksen lokakuun 20. päivänä ja sopivat, että lainsäädäntö pantaisiin vireille eduskunnan omin toimin. Puhemiesneuvosto ehdotti, että eduskunta päättäisi asettaa erityisen sairausvakuutusvaliokunnan. Kokoomuksen edustaja Oskari Lehtonen esitti, että puhemiesneuvoston ehdotus hylättäisiin. Sisäministeri Emil Luukka (ml) kannatti Lehosta: »... kun hätiköityä työtä on kartettava ja kun tätä laajakantoista kysymysryhmää hallituksen piirissä valmistellaan huolellisesti ja ilman viivytyksiä». Äänestyksessä puhemiesneuvoston kanta voitti 101–82, ja sairausvakuutusta valmisteleva erityisvaliokunta perustettiin. Se otti työnsä pohjaksi lukuisat laki- ja toivomusaloitteet, joita oli tehty vuodesta 1952 alkaen.

Sairausvakuutuslain käsittely jäi jälleen kesken. Presidentinvaalit lähestyivät ja alkoivat kuumentaa mieliä. Kokoomuslaiset ja oikeistososiaalidemokraatit alkoivat etsiä yhteistä vastaehdokasta presidentti Kekkoselle ja muodostivat niin kutsutun Honka-liiton. Neuvostoliitto esitti sotilaallisia konsultaatioita YVA-sopimuksen pohjalta. Kekkonen päätti hajottaa eduskunnan. Pääministeri Martti Miettunen (ml) perusteli päätöstä tv- ja radiopuheessaan 14. marraskuuta 1961: »Suomessa ei ole koskaan hajoitettu eduskuntaa vakavammissa oloissa kuin nyt.» Uudet vaalit oli määrä järjestää 4.–5. helmikuuta 1962.

Ammattijärjestöille tuli kiire, koska tärkeät uudistushankkeet olivat kesken eikä uuden eduskunnan kokoonpanosta voitu olla varmoja. Marraskuussa liikehtivät erityisesti tamperelaiset tuoden terveisiä Tampereen metallitehtaista ja kunnan työläisiltä. Rakennustyöläisten Uudenmaan aluejärjestö kehotti ammatillisia järjestöjä ja työpaikkojen edustajia joulukuun alkupäivinä eduskuntatalolle hakemaan 40-tuntista työviikkoa ja sairausva-

kuutuslakia. Strömbergin tehtaan 600 työläistä vaati työmaakokouksessaan viisipäiväistä työviikkoa. Kone-Sillan työmaakokouksessa 300 työläistä esitti marssia työajan ja sairausvakuutuksen puolesta. Myös Pasi-lan konepajalla suunniteltiin kulkuetta, ja Metallityöväen ammattiosasto 5 yhtyi mielenosoitushankkeisiin.

Joulukuun alkupäivinä elintarvike-, metalli-, ja rakennusalojen Hel-singin keskusjärjestöt veivät vaatimuksensa eduskuntaryhmille ja tarjosivat kaikille puolueille viiden minuutin puheenvuoroa mielenosoituksessa. Kulkuet lähtivät kolmesta eri paikasta, ja mielenosoitukseen marssi jälleen lähes 8 000 työläistä.

Eduskunnan hajottamispäätöksen jälkeen valtion tulo- ja menoarviokeskustelussa arvioitiin jo menneitä. Edustaja Jussi Saukkonen (kok) totesi, että vaikka eduskunnan vasemmisto oli ollut hyvin hajanainen, se oli ajanut läpi monia vasemmistopuolueiden puoluepoliittisia ratkaisuja. Kokoomuksen eduskuntaryhmä oli ehdottanut useampaan kertaan eduskuntavaalien järjestämistä ennen lakimääräistä aikaa: »Eikä ole jälkiviisautta sanoa että... toimeenpanemalla ennenaikaiset vaalit, olisi välttytty monilta haittatekijöiltä.» Edustaja Gunnar Henriksen (sd) vastasi, että oli ollut suorastaan hämmästyttävää todeta, millä itsepäisyydellä hallitus oli jarruttanut muun muassa sairausvakuutuksen toteuttamista.

14. helmikuuta 1962 Kansan Uutisissa kerrottiin, että »sairausvakuutuslaki ei valmistunut ja eilen raukesivat myös toiveet työviikon lyhentämisaloitteiden käsittelystä tämän eduskuntakauden aikana».

HITAITA HERROJEN KIIREET

Sairausvakuutukseen tähtäävien aloitteiden pitkä historia sai näin jatkoa. Tarina ei ole hauska, mutta siihen kenties sisältyy jotain kolkkoa huumoriakin.

Forssan kokous teki aloitteen 1903. Vuonna 1911 senaatin asettama komitea esitti pakollista sairausvakuutusta. Kymmenen vuotta myöhemmin komitea esitti jälleen pakollista sairaus- ja eläkevakuutusta. Useiden vuosien jälkeen hallitus antoi esityksen, joka raukesi, koska sitä ei ehditty käsitellä samojen valtiopäivien aikana. Seuraavana vuonna hallitus antoi asiasta uuden esityksen, mutta se äänestettiin yli vaalien ja seuraava eduskunta hylkäsi sen.

Vuonna 1944 asetettu sosiaalikomitea katsoi vuonna 1949, että sairausvakuutus tulisi toteuttaa asteittain ja teki ehdotuksen ensimmäisen vaiheen toteuttamisesta. Vuoden 1954 hallitus antoi eduskunnalle esityksen, mutta se raukesi, koska eduskunta ei ehtinyt käsitellä sitä samojen valtiopäivien aikana. 1955 valtioneuvosto asetti jälleen komitean, jonka mietintö valmistui vuonna 1959. Siitä ei seurannut toimenpiteitä.

Puolitoista vuotta myöhemmin, lokakuussa 1961, eduskunta asetti pienen komitean, joka sai esityksensä valmiiksi kuukaudessa. Koska hallitus ei antanut lakiesitystä, eduskunta asetti erityisen sairausvakuutusvaliokunnan, joka alkoi käsitellä asiaa pienen komitean esityksen ja kansanedustajien aloitteiden pohjalta. Valiokunta työskenteli ripeästi, mutta eduskunnan hajottamisen takia se ei saanut työtään valmiiksi. Sairausvakuutuslain aikaansaaminen siirtyi jälleen.

EDUSKUNTAAN JÄLLEEN PORVARIENEMMISTÖ

Vuoden 1962 eduskuntavaaleissa tapahtui muutos ja eduskuntaan palasi vankka porvarillinen enemmistö. SDP sai 38 edustajaa kärsittyään kymmenen paikan tappion – tosin yhdeksän sosiaalidemokraattista edustajaa oli siirtynyt jo heti edellisten vaalien jälkeen sosiaalidemokraattisen opposition ryhmään. Sosiaalidemokraattisen opposition perustama uusi puolue TPSL (Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattinen Liitto) sai vain kaksi paikkaa. SKDL menetti kolme paikkaa, vaikka sen äänimäärä nousi 56 000:lla.

Saman vuoden presidentinvaaleissa Urho Kekkosen vastustajat hiljensivät ja hänen vaalivoittonsa oli ehdoton edellisiin vaaleihin verrattuna. Myös oman puolueen piirissä Kekkosen asema oli muuttunut ratkaisevasti, mikä ilmeni maalaisliiton uuden eduskuntaryhmän kokoonpanossakin: »Maalaisliiton ryhmä on paljon parempi kuin ennen», Kekkosen kirjoitti päiväkirjaansa 5. helmikuuta 1962. Hokkasen mukaan maalaisliiton ryhmän enemmistö oli suhtautunut 1940-luvulta aina vuoden 1962 vaaleihin Kekkoseen nyreästi. 1950-luvun alussa ryhmä oli pakottanut hänet luopumaan kolmen suuren linjasta (Maalaisliiton, SDP:n ja SKDL:n yhteistyö) ja lähtemään »punamultayhteistyöhön» (kokoomus-SDP). Vuoden 1958 vaalien jälkeen melkein koko maalaisliiton ryhmä oli kannattanut Fagerholmin yöpakkashallitusta eikä suostunut muodostamaan enemmistöhallitusta SKDL:n ja sosiaalidemokraattisen opposition kanssa.¹³¹

Nyt maalaisliitto pyrki enemmistöhallitukseen, jossa TPSL olisi mukana. Honka-seikkailussa ryvettynyt SDP oli edelleen ulkopoliittisista syistä paitsiossa, mutta TPSL:n miehet istuivat johtopaikoilla SAK:ssa. Pääministerin tehtävän sai Ahti Karjalainen, maalaisliiton uusi tähti. Ohjelmaneuvotteluissa porvarit saivat hallitusohjelman valmiiksi heti, mutta Vihtori Rantasella (tpsl) oli vaikeuksia viedä ohjelma läpi SAK:n elimissä ay-kentän vastahangan vuoksi. SAK:ta vaadittiin sanoutumaan irti hallitushankkeista muun muassa Strömbergin ja Kone-Sillan tehtailla sekä Kapteeninkatu 7:n rakennustyömaalla pidetyissä työmaakokouksissa. Kuutatuhatta turkulaista työläistä edustanut lähetystö vieraili SAK:ssa samalla asialla. Seuraavana päivänä Kansan Uutiset kertoi, että SAK:n työvaliokunnan enemmistö siunasi äänestyspäätöksellä ay-edustajien hallitukseen menon, minkä jälkeen SAK:ssa kävi metallin ja rakennustyömaiden kiukkuisia lähetystöjä.

Tilanne junnasi. SAK:n johto esitti hallitukseen menonsa kynnyskysymykseksi 40-tuntisen työviikon, jota koko porvaririntama vastusti. Monien juonien ja ristiriitojen jälkeen hallitus saatiin kuitenkin kasaan. Kekkosen nimitti Karjalaisen ensimmäisen hallituksen 13. huhtikuuta

1962. SAK:n johdon jäseniä, muun muassa Metalliliiton puheenjohtaja Onni Närvänen, meni hallitukseen. Ensimmäisen kerran yli kolmeen vuoteen maahan oli runnottu enemmistöhallitus.

SAIRAUSVAKUUTUS UUDELLEEN TYÖN ALLE

Vaalien jälkeen eduskuntaryhmät uusivat sairausvakuutusta koskevia aloitteitaan, joiden sisällöt vaihtelivat jonkin verran. Vasemmiston aloitteissa kiirehdyttiin sen lainvalmistelun jatkamista, joka oli saatu myönteisesti käyntiin hajotetun eduskunnan loppusuoralla. SKDL olisi lisäksi jättänyt kaikkein rikkaimmat sairausvakuutuksen etujen ulkopuolelle.

Edustaja Juha Rihtniemen (kok) nimissä olleen aloitteen oli allekirjoittanut yhteensä 29 oikeiston edustajaa. Siinäkin myönnettiin, että sairausvakuutuslain säätäminen oli ollut ongelmallista ja hidasta. Toisaalta aloitteessa todettiin, ettei sellaiseen järjestelmään vielääkään ollut taloudellisia mahdollisuuksia. Aloitteessa esitettiin kuuden vuoden jaksotusta: ensimmäisessä vaiheessa korvattaisiin avohoidosta sairaalle koituneita kustannuksia, toisessa sairaalakuluja ja lääkärinpalkkioita ja kolmannessa vaiheessa sairaiden toimeentuloa.

Hallitus antoi lakiesityksen sairausvakuutuksen toteuttamisesta 13. marraskuuta 1962, ja eduskunta lähetti sen valiokuntakäsittelyyn. Esityksen mukaan yleinen sairausvakuutus koskisi kaikkia kansalaisia. Työkyvyttömyydestä maksettava päiväraha olisi verotonta tukea, ja sitä maksettaisiin lain ensimmäisessä soveltamisvaiheessa 14 päivän ja toisessa vaiheessa seitsemän päivän omavastuuajan jälkeen 300 päivältä (yhtä sairastumista kohti). Rahoitus oli määrä toteuttaa siten, että vakuutetut ja työnantajat maksaisivat 7,9 miljardia ja valtio 4,9 miljardia markkaa vuosittain. Hallinto oli tarkoitus järjestää Kelan ja perustettavien paikallisten sairausvakuutustoimistojen yhteyteen. Työpaikkakassoille jätettiin mahdollisuus toimia kassalain puitteissa, mutta niiden etuudet oli määrä säätää samansuuruisiksi kuin sairausvakuutuksen etuudet.

STK ETSII KUMPPANEITA

Loka-marraskuussa 1962 alkoi sairausvakuutuksen käsittelyssä uusi vaihe, kun STK oli heittänyt jälleen verkot veteen houkutellakseen ammattiliit-tojen miehiä. Hallituksen lakiesitys ei antanut työpaikkakassoille mahdollisuutta maksaa lakia parempia etuuksia. Isojen yritysten vasemmistolaiset pääluottamusmiehet kannattivat kaikkia koskevaa sairausvakuutuslakia, mutta tiesivät kyllä, ettei työmailla olla tyytyväisiä, ellei uusi laki anna mahdollisuuksia entisen tasoihin korvauksiin. Havaittuaan ammat-tiyhdistysväen hermostumisen oikeisto alkoi rakentaa omana »kompromissinaan» pelkästään yritysten yhteydessä toimivien sairauskassojen varaan rakentuvaa järjestelmää.

Sairausvakuutuksen käsittely alkoi muistuttaa työttömyysturvan syn-typrosessia. Se huolestutti vasemmistoa, kuten kansanedustaja Väinö Vir-tanen (skdl) kertoi: »Työnantajien melu sairauskassoista on uusin yritys jarruttaa sairausvakuutusta... Maamme työnantajat ovat vuosikymmenen ajan vastustaneet yleisen sairausvakuutuksen säätämistä. Työläiset ovat omatoimisuudellaan ja taistelullaan pakottaneet työnantajat sairauskas-satoimintaan. On selvää, etteivät sairauskassalakien piiriin kuuluvat työn-tekijät mene työnantajan virittämään ansaan, vaan asettuvat taistelemaan koko kansaamme koskevan ja kansaneläkelaitoksen valvonnan alaiseksi suunnitellun sairausvakuutusjärjestelmän puolesta.»

Kansan Uutiset ryhtyi polemiikkiin lokakuussa 1962 Kansan Lehteä vastaan: »Kansanlehden pääkirjoituksessa väitetään, että ministerivalio-kunnan sairausvakuutuslaki romuttaa sairauskassat. – Mistä kenkä puris-taa? Jos laki tulee voimaan sellaisena, että työnantajat joutuvat maksa-maan 1 % maksettujen palkkojen määrästä, se merkitsee 7 000 miljoonan lisämenoa työnantajalle per vuosi. Työnantajat ovat maksaneet kassoille noin 493–494 miljoonaa markkaa vuodessa, erona on siis 6,5 miljardia. Lisäksi työnantajat eivät halua Kelan julkista valvontaa. Työnantajat vas-tustavat suunniteltua lakiesitystä myös siksi, että heidän mielestään val-tiolle ei pitäisi antaa näin laajan sosiaalisen toiminnan järjestämistä.»

Karkkilalainen metallin pääluottamusmies Aleksi Aalto antoi huolestuneen lausunnon, jonka mukaan kassalinjan puolustajat eivät kertooneet, etteivät kassat koskeneet läheskään kaikkia työläisiä eivätkä lainkaan omaisia. Aallon puheenvuorosta voitaneen päätellä, että STK oli kuin olikin saanut joitakin ammattiyhdistysjohtajia myötämielisiksi pyrkimyksilleen sabotoida yleinen sairausvakuutus korostamalla sairauskassojen roolia.

TIUKKOJA TERVEISIÄ TAMPEREELTA

Helsinkiläinen ay-väki valmistautui vuoden 1962 lopulla kamppailuun uusien työehtosopimusten ja työajan lyhentämisen puolesta pääasiassa ammattiosastojensa kokouksissa, mutta tamperelaiset olivat saaneet uuden vaihteen päälle. Jo edellisenä keväänä he olivat lähettäneet suuren työläislähetystön Helsinkiin, ja samanaikaisesti oli järjestetty mielenosoituslakkoja metallitehtaissa ja rakennustyömailla. Lokakuun lopulla 1962 tamperelaiset järjestivät suuren työläisten marssin ja sen perään kokouksen, johon osallistui 2 500 eri alojen työläistä. Ihmiset eivät mahduneet kokoustiloihin seuraamaan SAK:n puheenjohtajan Vihtori Rantasen puhetta, vaan suurin osa joutui kuuntelemaan häntä ulkona. Myös tämä kokous vaati sairausvakuutuslakia.

Kokoomuksen kassalinja hävisi valiokunnan äänestyksessä maalaisliiton esitykselle. Hallituksen sairausvakuutuslakiesitys ei ollut ay-väelle kuitenkaan ongelmaton. Muun muassa Tampereelta saapui taas maraskuun lopulla Helsinkiin 28 ammattiosaston suuri lähetystö. Se vaati, että vakuutettujen maksuosuutta vähennetään, kahden viikon omavastuu poistetaan, lääkärinkulut korvataan ja työpaikkakassoille turvataan oikeus maksaa jäsenilleen paremmin kuin laissa säädetään.

Myös helsinkiläisten metallimiesten kokouksessa nähtiin huolestuneita ilmeitä. Luottamusmiesten mukaan »työpaikoilla on taisteltava siitä, että työnantajat edelleenkin maksavat osuutensa työpaikkojen sairauskassoihin siten, että vähintään entiset edut turvataan sairauskassojen jäse-

nille». Helsinkiläisten ammattiosastojen yhteistyöryhmään kuului nyt 68 osastoa. Se heräsi muutaman vuoden hiljaiselosta ja kutsui työpaikkojen ja ammattiosastojen edustajia kaikkialta maasta kokoukseen Helsinkiin. Perusjärjestöjen suora yhteistyö kiinnosti uutena toimintamallina siinä määrin, että tähän palkkakokoukseen osallistui 2 568 työpaikan valitsemat edustajat. Sosiaalipoliittikkaa käsitteli vielä erikseen 300 edustajaa omassa työryhmässään.

Perustuslakivaliokunta teki maaliskuussa sairausvakuutuslakiesitykseen muutoksia: Työpaikkakassojen asema parani, ja niille taattiin mahdollisuus suorittaa jäsenilleen parempia etuja kuin laki yleensä kansalaisille takaisi. Monet pääluottamusmiehet, joiden työpaikoilla oli sairauskassa, huokasivat todennäköisesti helpotuksesta.

SAIRAUSVAKUUTUS – LOPULTAKIN!

Sairausvakuutuslaki tuli valiokunnasta eduskunnan käsittelyyn toukokuussa 1963. Edustaja Juho Tenhiälä (kp) kertoi, että valiokunnassa eräät asiantuntijat olivat kovasti korostaneet vapaaehtoisien sairauskassatoiminnan mallia. Hänen mukaansa kukaan ei kieltänyt työpaikkakassojen merkitystä, mutta niihin kuului vain noin 200 000 työntekijää. Tenhiälän puheenvuorosta kävi myös ilmi, että uusi sosiaalipoliittinen linja oli lyömässä läpi. Hän näet perusteli valiokunnan linjaa toteamalla, että »Pekka Kuusi tuomitsee tämän mallin (kassamallin) kirjassaan 60-luvun sosiaalipoliittikka».

Sairausvakuutuslain ensimmäinen käsittely alkoi 10. toukokuuta edustaja Paavo Rautkallion (kok) vahvistaessa Kansan Uutisten tiedot valiokuntatyöskentelystä: kokoomus oli todellakin esittänyt kassapohjaista sairausvakuutuslinjaa. Tämä olisi Rautkallion mukaan varmistanut paremman kontrollin ja kuluvalvonnan. Kokoomus jäi kuitenkin yksin sosiaalivaliokunnassa, Rautkallio valitti. Edustaja Anna-Liisa Linkola (kok) oletti, että kaikki edustajakollegat olivat tutustuneet Pekka Kuusen teokseen, jota hän siteerasi kertoen, että 25–29-vuotiaiden miesten kuolinluvut olivat Suomessa kaksinkertaiset muihin Pohjoismaihin verrattuna.

Elintarviketyöläisten Helsingin keskusjärjestön kutsusta eduskuntatalolla pidettiin ay-väen kevätsuurenosoitus 14. toukokuuta 1963. Noin kahdeksantuhantinen joukko marssi eduskuntatalon eteen jälleen kolmesta suunnasta ryhdyttyä rivistöissään. Mielenosoittajat ilmoittivat tukevasa sairausvakuutuslain hyväksymistä. Samalla he tuomitsivat hallituksen suunnitelmat laajentaa liikevaihtovero koskemaan myös elintarvikkeita ja muita välttämättömyystarvikkeita. Myös tätä hanketta vastaan pääkaupunkiseudun työläiset olivat protestoineet kevään mittaan useilla työnteisauksilla ja lähetystöjen kannanotoilla.

Sairausvakuutuslain lopullisessa kolmannessa käsittelyssä maalaisliiton edustaja Atte Pakkanen kertoi valiokuntatyöskentelyn ongelmista. Esimerkiksi sosiaalivaliokunnassa kuultavana ollut saj:n edustaja oli aluksi vain palkansaaajille järjestettävän vakuutuksen kannalla. Edustaja Sulo Hostila (sd) sai keskustelun aikana kiitoksia, koska juuri hänen tekemänsä aloitteen pohjalta työ oli alkanut edetä. Hän vastasi kiitoksiin: »Edustaja Kopposelle sanoisin, että kiitos minulle on tarpeeton. Tämä asia on pitkän pohdinnan tuloksena vuoden 1903 Forssan puoluekokouksessa hyväksytty, melkein täsmälleen samanmuotoisena minkä pohjalta meidän lakialoitteemme nyt syntyi.»

SKDL:n eduskuntaryhmälle oli saapunut vuoden 1961 aikana ay- ja muilta järjestöiltä sekä kansalaiskokouksilta miltei 200 sellaista kirjettä, joissa vaadittiin sairausvakuutusta. Eduskuntavaalien jälkeen ryhmä vastaanotti vain noin 50 kannanottoa vuoden 1962 ja kevätkauden 1963 aikana.

Lopullisesti sairausvakuutuslaki hyväksyttiin 21. toukokuuta 1963. Yli 60 vuotta kestänyt toiminta yleisen sairausvakuutuksen puolesta oli vihdoin tuottanut tuloksen.

HAJANAISENA VAHVA?

Yleistä sairausvakuutusta vastustanut oikeisto yritti turvautua eduskuntakäsittelyn loppuvaiheissa vanhaan strategiaansa, mutta siihen suhtautumi-

nen kertoo, että aika ja asetelmat olivat muuttuneet. Kokoomus etsi nytkin kumppaneita ay-johdon suunnalta samaan tapaan kuin työttömyysvakuutuslain yhteydessä, jolloin se teki kaupat kassajärjestelmästä ja sai siten kevennettyä tuntuvasti työnantajien maksuosuutta. Kompromissivalmiutta löytyi nyt sak:n rinnalle perustetun saj:n johtajilta, jotka kamppailivat siitä, että uusi järjestö saisi työehtosopimusten solmimisoikeuden ja voisi todella taistella jäsenistä sak:n kanssa. Tähän saj tarvitsi työnantajaliittojen tukea, joten kaupantekohalukkuutta löytyi. saj:n ja työnantajaliiton yhteinen linja oli taas omiaan painostamaan maalaisliittoa yhteistyöhön sak:n ja skdl:n kanssa, koska yritysten sairauskassoihin perustuva sairausvakuutus ei olisi herättänyt riemua maaseudulla.

Sosiaalidemokraattinen puolue ei sittenkään lähtenyt kokoomuksen matkaan romuttamaan kaikkia koskevaa pakollista sairausvakuutusta. Vastaavasti maalaisliitossa oli K-linjan vaikutus kasvanut siinä määrin, että puolue lopetti sairausvakuutuslain jarruttamisen. Ehkä ratkaisua ohjasi puolueiden keskinäinen kauhun tasapaino, mutta nähtävästi myös uudenlainen yhteiskuntapoliittinen ajattelu oli lyömässä läpi.

Niemelän mukaan sairausvakuutuslaki oli otettu Karjalaisen hallituksen ohjelmaan lähinnä sak:n vaatimuksesta, eikä organisaatiomuoto ollut sak:lle niinkään tärkeä kuin yleisen sairausvakuutuksen toteuttaminen sinänsä. Myös sosiaalidemokraatit hyväksyivät kaikkia koskevan Kansaneläkelaitoksen hoitaman sairausvakuutusjärjestelmän, kun työpaikkakasojen asema saatiin sovituksi.¹³²

Jälkikäteen voisi kuvitella, että kyseessä oli jonkinlainen ammattiyhdistysväen kaksoisstrategia, jolla saatiin läpi sekä yleinen sairausvakuutus että sitä täydentävät sairauskassaetuudet. Sekä sosiaalidemokraattisen puolueen kannalla olleet ammattiyhdistysaktiivit että radikaalivasemmiston ammattiosastot painostivat ankarasti sak:n ministereitä, joiden oli siis annettava näyttöä epäilyksiä herättäneestä hallitustyöstään. sak:laiset ministerit saivat hallitusohjelmaan sairausvakuutuslain, mutta vasta stk:n ja saj:n aloittama kassajärjestelmän puuhailu – mikä uhkasi yleisen sairausvakuutuksen toteuttamista – sai maalais-

liiton suostumaan siihen, että työpaikkakassoilla säilyi oikeus maksaa lakia parempia etuuksia.

HYVINVOINTIAJATTELU LÄPÄISEE PUOLUEKENTÄN

Pääasiassa vasemmiston ajama yleinen sairausvakuutus toteutui lopulta vuonna 1963 yli 60 vuoden ponnistelujen jälkeen. Ajankohta on sikäli mielenkiintoinen, että uudistus toteutui, vaikka vasemmistoenemmistö oli jo menetetty eduskunnassa. Mutta ulkoparlamentaarinen vaikuttaminen jatkui. Se oli käynnistynyt spontaanina vastarintaliikehdintänä lapsilisien lykkäyssuunnitelmien torjumiseksi ja jarrutuskeskustelun tukemiseksi kesällä 1957. Ilmeisesti näiden kamppailujen liikkeelle sysäämät prosessit olivat muuttaneet yhteiskunnallista voimasuhdetta ja poliittista ilmapiiriä. Monet suuret mielenosoitukset, sadat lähetystöt ja tuhannet kirjelmät, kolmen vasemmistoryhmän kansanedustajien aloitteellisuus – kaiken tämän seurauksena syntyi sarja uudistuksia, ja niiden voima alkoi massiivisuudellaan kääntää koko yhteiskuntaa.

Jos Kekkosen ulkopoliittinen linja oli lyönyt läpi vuosien 1956–1962 välillä, niin samanlaisen läpilyönnin oli tehnyt uudenlainen sosiaalivaltioajattelukin. Kumpikaan muutos ei tapahtunut helposti eikä ilman vastarintaa, sillä STK:n ja kokoomuksen johtamat oikeistovoimat panivat hanttiin molemmilla suunnilla.

Uusi yhteiskunnallinen ja sosiaalipoliittinen ajattelu syrjäytti vanhaa ja alkoi saavuttaa yleistä hyväksyntää. Välttämättömyydestä alkoi muodostua hyve. Kansanedustajat ja julkinen sana lainasivat ahkerasti Pekka Kuusen keyneshenkisiä näkemyksiä uuden sosiaalipolitiikan tarpeesta – samaisen Pekka Kuusen, joka neljä vuotta aiemmin oli kutsunut sosiaaliturvan puolesta kiivailevia työhtöpäisiksi eskoiksi.

Erkki Tuomiojan mukaan Kuusi perusteli talouskasvun vaatimusta hyvinvointivaltion tarpeilla, mutta myös sillä, että naapurivaltiot Ruotsi ja Neuvostoliitto imisivät muuten työvoiman Suomesta. Kuusi totesi: »Jos mielimme Ruotsin ja Neuvostoliiton, kahden kasvutietoisien ja -kykyi-

sen kansan, välissä jatkaa omaa elämäämme, me olemme tuomitut kasvamaan.» Kuusi arvioi myös, että muuttoliike Ruotsiin jatkuisi todennäköisesti 1950-luvun tasolla ja uudeksi kilpailijaksi voisi nousta Neuvostoliitto, missä kulutustason oli laskettu kohoavan seitsemässä vuodessa noin 60 prosenttia.¹³³

Ammattiyhdistysten ja työväenpuolueiden sosiaaliset tavoitteet eivät enää näyttäneet utopioilta, vaan hyvin perustelluilta käytännön tarpeilta. Uudistukset alkoivat pian näkyä ja tuntua monin tavoin myös ihmisten arjessa. Kansalaiset alkoivat saada työeläkekortteja, valtio perusti työnvälitystoimistoja, ihmisille maksettiin parempia työttömyysavustuksia, he nauttivat pitemmistä lomista, ja pian perustettaisiin sairausvakuutustoimistoja. Neljän vuoden kuluessa oli hyväksytty uusi työttömyysturvajärjestelmä, vuosilomalain uudistus, työeläkejärjestelmä, samapalkkaisuuslaki ja yleinen sairausvakuutus.

Vaalivoittonsa jälkeen 1958 vasemmisto oli esittänyt sosiaalipoliittisten uudistusten ohjelman, joka nojasi olennaisesti Forssan kokouksen linjauksiin vuodelta 1903. Keväällä 1963 vasemmisto oli menettänyt enemmistönsä eduskunnassa, mutta vasemmiston aloitteista oli enää toteututtamatta 40-tuntinen eli viisipäiväinen työviikko.

Kohti viisipäiväistä työviikkoa

LAUANTAINA 7. TOUKOKUUTA 1955 Helsingin makkaratehtaiden työläiset poistuivat työpaikoiltaan antaakseen pontta liiton työehtosopimusneuvotteluille ja tukeakseen vaatimustaan työajan lyhentämiseksi. Viisituntiseksi lyhennetty lauantaityoaika oli jo käytössä kesäisin metalli- ja rakennusaloilla. Työviikko oli tuolloin yleensä 48-tuntinen, kun lauantaisinkin tehtiin täysi kahdeksan tunnin päivä.

Kun makkaratyöläiset palasivat maanantaina työpaikoilleen, portit olivat kiinni. Kaikkien työsuhteet oli purettu, ja työläisille ilmoitettiin, että heidät otettaisiin takaisin vain uusina työntekijöinä. Lisäksi vaadittiin kirjallinen sopimus, että he työskentelisivät entisen työehtosopimuksen mukaisesti kello 14:ään saakka lauantaisin. Tähän työntekijät eivät suostuneet. Paikallisissa neuvotteluissa päästiin sopimukseen heinäkuussa ja 8–10 viikkoa kestänyt lakko loppui. Liittotason sopimus solmittiin 22. heinäkuuta. Työaika lyheni siten, että kesä-, heinä- ja elokuussa työviikko tuli 45-tuntiseksi, jolloin lauantaisin säännöllinen työaika lyheni viisituntiseksi. Lakon loputtua työnantajat eivät kuitenkaan huolineet kaikkia työntekijöitä takaisin ja useimmat pitivät kiinni ilmoituksestaan, että työntekijät otettaisiin takaisin uusina työntekijöinä. Tämän takia monet lähellä eläkeikää olleet työntekijät menettivät kokonaan yrityskohtaisen eläkeoikeutensa.

Työnantajat putsasivat pois »kovaääniset ja kommunistit», muun muassa miltei kaikkien tehtaiden luottamusmiehet jätettiin porttien ulkopuolelle. Heidän johdollaan oli kuitenkin otettu taas yksi askel kohti 45-

tuntista työviikkoa. Se oli välivaihe matkalla viisipäiväiseen ja 40-tuntiseen työviikkoon, jolloin lauantapäivät olisivat kokonaan vapaita.

45-TUNTINEN TYÖVIKKO VAKIINTUU

Eri alojen työläiset ja heidän järjestönsä ajoivat miltei koko 1950-luvun ajan työajan lyhentämistä 45 viikkotuntiin. Kamppailu tiivistyi vuosikymmenen loppua kohti.

Metalliteollisuudessa työaika lyhennettiin vuoden 1957 työehtosopimuksella jatkamalla kesäajan 45-tuntista työviikkoa vuoden loppuun saakka. Muun muassa leipurien lakko elo–syyskuussa 1957 tavoitteli samaa. Huhtikuussa 1958 kumikorjaajien työehtosopimukseen kirjattiin 45-tuntinen työviikko ympärivuotiseksi, tosin lauantapäiviltä poistettiin työntekijäin oikeus ruoka- ja kahvitaukoihin. Rakennustyöläiset saavuttivat vuoden 1959 lakolla työehtosopimuksen, jolla työaika lyheni 45 viikkotuntiin eikä kahvitaukoja poistettu. Samana syksynä Liikelitto joutui perääntymään ja tyytymään vielä entiseen 48-tuntiseen työviikkoon. Liha-alan ja elintarviketeollisuuden sopimukseen 45-tuntinen kirjattiin vuonna 1960 (ja pesu- ja kahvitauot säilyivät), mutta leipomoihin ja meijereihin jäi edelleen kesälauantaisin kuusituntinen työpäivä.

Valtioneuvosto päätti helmikuussa 1960, että 33 000 virkamiehen viikkotyöaika lyhenisi kahdella tunnilla 47:stä 45 tuntiin. Ehkäpä eräänlaisena yhteenvetona työajan lyhennyskamppailun tästä vaiheesta voidaan pitää valtioneuvoston päätöksen perustelua: »Siten, työaikalain alaisuudessa työskentelevät virkamiehet saavuttavat saman työajan, kuin mihin yksityisoikeudellisessa työsuhteessa työskentelevät pääsivät 1959 solmittujen työehtosopimusten yhteydessä.»

KANSAINVÄLINEN TUNNUS

Työajan lyhennystunnus yhdisti työväenliikettä kansainvälisestikin. Kesällä 1961 Kansainvälisen työjärjestön ILO:n konferenssissa äänestyk-

sen voitti raportti, jossa suositeltiin 40-tuntista työviikkoa, tosin määrävähemmistö esti suosituksen hyväksymispäätöksen.

Syyskuussa 1961 Englannin ammattijärjestöjen kongressi TUC vaati 40 tunnin työviikkoa. Saksan liittotasavallassa elintarviketyöläiset saivat lyhennetyksi työaika hitaasti, mutta määrätietoisesti: 1962 keskimääräinen viikkotyöaika oli elintarvikealan sopimuksissa 43,2 tuntia, 1969 puoli tuntia lyhyempi eli 41,7 tuntia, 1973 tuntimäärä oli 40,6 ja vielä vuonna 1973 tehtiin 40,1 tuntia.¹³⁴ Ruotsin elintarviketyöläisten viikkotyöaika lyheni asteittain vuoden 1967 45 tunnista 40 tuntiin vuoteen 1969 mennessä.¹³⁵

TYÖAIKAA LYHENNETÄÄN JA EDUSKUNTA PAINOSTETAAN

Vapaiden lauantaiden puolesta esiintyi paljon työpaikkakohtaista liikehdintää, josta raportoitiin sen ajan työväenlehdissä. Mutta paljon oli selästäkin joukkotoimintaa, mistä lehdet eivät kertoneet lainkaan. Ay-aktivit muistelevat, että työhuonekuntien kokouksissa vain päätettiin, ettei seuraavana lauantaina työskennellä.

Kirvesmies Mauri Perä kertoo, että vapaat lauantait yleistyivät melko nopeasti rakennustyömailla 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa: »Ammattimiesten työkunnat vain päättivät pitää vapaata lauantaisin. Se vaati melkoista rohkeutta ja voimaa, koska päätös uhmasi työnantajien mielestä heidän kalliina pitämää työajo-oikeuttaan. Sitä paitsi se leimattiin yleensä laittomaksi. Mutta näin toimittiin usein.»

»Telakoilla asiaa pidettiin tärkeänä ja työaika lyhennettiin myös omatoimisesti. Työtaistelusihterin työnantaja sen tahtoi leimata», Ilmari Nieminen kertoo. Sulo Lehtonen muistaa helsinkiläisten peltiseppien ryhtyneen samanlaiseen toimintaan. Jopa pienten kumikorjaamojen nuoret työläiset olivat Rudolf Lindbladin mukaan työajan lyhentämisliikkeessä aika ajoin mukana. Juuri työajan lyhennysvaatimus oli se tunnus, jolla hän sai työpaikkansa nuoren prätikäporukan liikkeelle, kun taas muu sosiaaliturvataistelu tai lapsilisät tuntuivat kaukaisilta.

Elannon leipuri Teuvo Kauhanen kertoo, että aluksi vanhat vallankumoukselliset ammattileipurit arastelivat työaika-asiaa: »Sitten eräs arvovaltainen ja kunnioitettu sosiaalidemokraatti pysäytti taikinanteon, ja niin Elannon leipuritkin osallistuivat jonkun kerran lauantait vapaaksi -liikkeeseen.» Kunnan työntekijöistä työajan lyhennyskamppailu tuntui kuitenkin aika utopistiselta, eivätkä he siihen paljon omatoimisesti osallistuneet, Helsingin sähkölaitoksella työskennellyt Reijo Kaunola muistelee.

Viisipäiväinen työviikko kirjattiin melko harvoin ammattijärjestöjen kokousten päätöksiin vuosina 1959–1961, mutta sen jälkeen asia koettiin ajankohtaisemmaksi. Vuoteen 1963 mennessä Kansan Uutisissa julkaistiin yli sadan järjestön, lähetystön ja lakkokokouksen vaatimus viisipäiväisen tai 40-tuntisen työviikon puolesta. Työajan lyhentämistä koskevia kirjeitä lähetettiin SKDL:n eduskuntaryhmälle 32 kappaletta vuonna 1959 ja seuraavana vuonna vain 12. Todellinen vyöry tuli 1961, jolloin kannanottoja saapui lähes 150. Seuraavana vuonna saapui noin 20 kirjelmää ja alkuvuodesta 1963 enää muutama.

Erityisesti vasemmistoenemmistöisen eduskunnan viimeisinä hetkinä syksyllä 1961 työajan lyhennysvaatimus oli näyttävästi esillä. Kymmenien työläislähetystöjen lisäksi sitä kävivät kiirehtimässä useiden ammattiliittojen sekä SAK:n edustajat. Marraskuun lopussa 1961 eduskunnan työväenasiainvaliokunta päätti aloittaa työväenpuolueiden äänillä työajan lyhennysesityksen käsittelyn, mutta toiveet raukesivat pian: eduskunta ei ehtinyt käsitellä asiaa ennen toimikautensa päättymistä.

Vuoden 1962 vaalien jälkeisissä hallituskeskusteluissa SAK asetti kynnyskysymykseksi 40-tuntisen työviikon. Eduskunnassa se kohtasi kovaa vastustusta. Lestadiolainen edustaja Reijo Kangas (ml) jopa epäili rikollisuuden lisääntyvän työajan lyhennyksen seurauksena. Maalaisliiton ryhmäkokouksessa kuusi oikean siiven edustajaa puhui jyrkästi ohjelmakohtaa vastaan. Maalaisliittoa pehmitti lopulta se, että kokoomus oli asiassa taipuisampi.

Hallitusvastuutakin kantanut SAK:n puheenjohtaja Vihtori Rantanen kertoi lokakuussa 1962 Tampereella pidetyssä mielenosoituskokouksessa,

että SAK kiirehtisi lakiesitystä 40 tunnin työviikosta. Hallitusohjelmassa oli kuusi kuukautta aiemmin luvattu asettaa sosiaaliministerin johtama asiantuntijatoimikunta kiireellisesti tutkimaan työajan lyhennystä. Mitään ei kuitenkaan ollut tapahtunut.

40-TUNTISEEN SOPIMUSTEITSE

Eduskuntakäsittelyn takkuilla kentän ammattiyhdistysväki oli tosiasiallisesti jo keväällä 1962 antanut työaikaliikkeelle uutta suuntaa. Tampereen Metallityöväen ammattiosasto 7 esitti Metalliliiton kevätvaltuustolle, että lyhennetty työviikko pitäisi saada seuraavaan työehtosopimukseen. Samaa esitti helsinkiläinen Strömbergin metallityöväen ammattiosasto. Syksyllä sitä esitti omalle liitolleen Helsingin Tupakkatyöväen ammattiosasto. Joulukuussa Helsingin Messuhallissa pidetty ammattiosastojen edustajien suurkokous vaati, että työajan lyhennyksestä sovittaisiin seuraavissa työehtosopimuksissa.

Vuoden 1960 runkosopimusta koskeneissa neuvotteluissa SAK halusi sopimukseen 40-tuntisen työviikon, mutta työnantajat eivät tähän suostuneet. Sopimuksenteon yhteydessä oli kuitenkin perustettu työryhmä tutkimaan työajan lyhennystä. Markku Mansnerin mukaan »järjestöt viestittivät eduskunnalle, että poliittiset päättäjät jättäkööt työajan järjestöjen neuvoteltavaksi». Tyytymättömyys vuoden 1960 runkosopimukseen oli johtanut SAK:n kommunistit arvostelemaan sopimuksen sisältöä kuten SAJ:n sosiaalidemokraatitkin tekivät. SAK:n työvaliokunnassa maaseututyöväkeä edustanut Keijo Vähätalo oli sanonut moitteisiin tuskastuneena, että »maassa pannaan runkosopimuksen syyksi kaikki, eräs asutustilallisten lähetystö oli jopa vihjannut, että huono satokin oli johtunut siitä».

Mansner kuvaa vuoden 1963 runkosopimuksen syntyneuvotteluja lähinnä SAK:n ja SAJ:n välisen kannatus- ja arvovaltakilpailun valossa. Hänen mukaansa työajan lyhentäminen oli otettava taas neuvotteluihin, koska SAJ oli ryhtynyt ajamaan lyhentämistä poliittista tietä. SAK taas laski, että

se voi ottaa kunnian lyhentämisestä itselleen painostamalla työnantajia hallituksessa olevien edustajiensa kautta.¹³⁶

Vuosi 1963 alkoi mielenkiintoisella liikehinnällä. Työehtosopimukset olivat umpeutumassa, ja ammattiyhdistysliike ja sen kenttä valmistautuivat uuteen sopimuskirokseen suurin odotuksin. Ensin Elintarviketyöläisten liitto pyysi työntekijöiltä valtuuksia uhkavaatimukselle ja mahdollisen lakon aloittamiselle jo neuvottelujen alkuvaiheessa. Nykynäkökulmasta on hyvin erikoista, että myös järjestäytymättömille työntekijöille annettiin mahdollisuus äänestää liiton jäsenäänestyksessä. Tällä menettelyllä haettiin ilmeisesti vahvoja neuvotteluasemia liiton johdolle. Näin se saattoi nojautua jo etukäteen saamiinsa laajoihin työtaisteluvaltuuksiin ja jopa järjestäytymättömien tukeen. Elintarviketyöläisten liiton tulos olikin vakuuttava: äänestysprosentti nousi 80:een, yhteensä äänesti 11 687 jäsentä ja lisäksi 3 864 järjestäytymätöntä. Äänestäneistä 92 prosenttia kannatti uhkavaatimusta. Jäsenistä uhkavaatimusta vastusti 626 ja järjestäytymättömistä 396 äänestäjää. Elintarviketeollisuudessa työskenteli tuolloin noin 34 300 henkilöä.

Sen jälkeen myös monella metallialan työpaikalla järjestettiin samantyyppisiä äänestyksiä, tosin ilman liiton ohjeita. Ainakin Hietalahden telakan, Strömbergin Vaasan ja Helsingin tehtaiden sekä Kaapelitehtaan ammattiosastot järjestivät tällaisen äänestyksen. Lehtitietojen mukaan osanotto oli hyvä ainakin Strömbergillä ja Kaapelissa, ja lakkovaltuuksia puolsi vaikuttava enemmistö.

Metallin isoilla työpaikoilla oli kova henki päällä, mutta alkuvuoden 1963 lakkoaalto ei ulottunut Metalliliiton johtoon asti. Liitossa päädyttiin sovintoesitykseen, joka alistettiin jäsenäänestykseen. Sopimusta vastusti 60 prosenttia äänestäneistä jäsenistä, mutta liiton johto saattoi hyväksyä sopimuksen sääntöjen määräenemmistöpykälän ansiosta. Metallin sopimukseen ei sisältynyt työajan lyhennystä – asia kirvoitti katkeria kommentteja metallin isoilta työpaikoilta ja muista liitoista.

Myöhemmin keväällä, kun sairausvakuutuslaki oli menossa läpi eduskunnassa, helsinkiläiset muurarit ilmoittivat: »Nyt 40-tuntinen seuraavaksi

tavoitteeksi!» Myös Hietalahden telakkatyöläisten lähetystö kävi jälleen Metalliliitossa vaatimassa ohjelmaa ja aikataulua 40-tuntisen työviikon toteuttamiseksi. Mansnerin mukaan sa ja kommunistit eivät säästellet sanoja moittiessaan sopimuksia. »Ammattiliitoilta ei jäänyt huomaamatta, että pankkitoimihenkilöt olivat saaneet historiansa ensimmäisellä lakolla 20 prosentin palkankorotukset ja Helsingin kaupungin työntekijät olivat ajaneet lakolla sopimukseensa etuja, joita ei ollut muilla.»¹³⁷

Syksyllä 1963 ammattiosastot valmistautuivat seuraavan vuoden työehtosopimusneuvotteluihin ja esittivät jälleen työajan lyhennysvaatimuksen liitoilleen ja sak:lle. Hietalahden ammattiosasto jaloiti esitystään siten, että 40-tuntinen työviikko tulisi toteuttaa asteittain: ensin se koskisi neljää kesäkuukautta, ja vuodesta 1967 alkaen viisipäiväisestä työviikosta tulisi ympärivuotinen. Joulukuun alkupäivinä pääkaupungin metalli-, rakennus- ja kunnanalan edustajien 200-henkinen lähetystö kävi esittämässä työväenpuoleille yhteistoimintaa 40-tuntiseen työviikkoon siirtymiseksi asteittain. Vuoden lopulla Elintarviketyöläisten liitto pyysi jälleen valtuuksia jäseniltä, tällä kertaa »mielenosoitusluontoisten työtaistelujen toimeenpanemiseksi». Valtuudet antoi 94 prosenttia äänestäneistä. Tälläkin kertaa järjestäytymättömät saivat osallistua äänestykseen.

Syksy 1963 oli kuumenemassa: ammattijärjestöt valmistautuivat tiukentamaan otteitaan työaikakamppailussa, eduskunnassa sairausvakuutuslain käsittely tuli ratkaisuvaiheisiinsa ja hallitus uhkasi liikevaihtoveron korotuksella.

Jo keväällä hallitus oli ilmoittanut aikeistaan paikata valtion kassatilannetta kireän rahan politiikalla ja hintojen ja liikevaihtoveron korotuksilla. Ilmoitus käynnisti välittömästi ammattijärjestöjen vastarinnan. Kannanottojen ja lähetystöjen virta eduskuntaan kiihtyi jälleen. SKDL:n eduskuntaryhmää patistivat kirjeitse muun muassa Hietalahden telakkatyöväen ammattiosasto, Savonlinnan puutyöväen ammattiosasto, 17 perheenäitiä Maunulasta, Helsingin hissityöntekijät, kultaus- ja kehystyönantajat, Suomen Jalkineliikkeen harjoittajien liitto, Käpylän perheenäitien kokous, Turun makeis- ja säilyketyöntekijät, useiden rakennustyömaiden työmaa-

kokoukset ja monet muut. Kirjeitä ja vetoimuksia SKDL:n eduskuntaryhmälle saapui maaliskouussa yhteensä 270 kappaletta.

Liikevaihtoveron korotus olisi nostanut välittömästi kuluttajahintoja. Se suututti muitakin kuin Maunulan perheenäitejä ja jalkineliikkeenharjoittajia. Paperiliitto uhkasi erota sak:sta, jos hallitus toteuttaisi aikeensa. sak puolestaan ilmoitti pääministeri Ahti Karjalaiselle vetävänsä ministerinsä pois hallituksesta, jos liikevaihtovero nousisi. Karjalaisen hallitus luopui tällöin korotushjelman toteuttamisesta.¹³⁸

Syksyllä se kuitenkin uudisti hankkeensa, minkä seurauksena sak kutsui ministerinsä pois hallituksesta lokakuun lopussa. Sen jälkeen perustettu Ahti Karjalaisen vähemmistöhallitus toteutti liikevaihtoveron korotuksen 30. marraskuuta, mutta tämäkin hallitus kaatui ja maahan nimettiin virkamieshallitus.

TAVOITE TOTEUTUU TAISTELLEN

Tammikuussa 1964 Elintarviketyöläisten liitto oli juuri aloittanut kaksipäiväisen lakon, kun valtakunnansovittelija Justus Ripatti teki sak:lle esityksen runkosopimukseksi. Ripatin esitys herätti valtaisa suuttumusta. Kymmenkunta helsinkiläistä työläislähetystöä paineli saman tien sak:hon ilmoittamaan, etteivät työpaikat hyväksy kelvotonta runkosopimusta. sak valmistautui jäsenäänestykseen. STK oli todennut, että halukkuudeltaan huolimatta sa ei kelvannut sopimuksen ensisijaiseksi allekirjoittajaksi, koska se ei kyennyt turvaamaan työrauhaa työpaikoilla. sak:n jäsenäänestys järjestettiin 15. tammikuuta kaikissa jäsenliitoissa. Runkosopimusta vastusti 71 prosenttia äänestäneistä eli 89 940 jäsentä. Sopimuksen puolesta annettiin 35 315 ääntä. Vaikka sak hylkäsi jäsenäänestyksen jälkeen runkosopimuksen, useimmat jäsenliitot hyväksyivät muutamaa päivää myöhemmin sisällöllisesti samantapaiset työehtosopimukset. Sopimukseen sisältyi siirtyminen 40-tuntiseen työviikkoon siten, että työaika lyhenisi asteittain vuodesta 1965 alkaen ja lyhennys saatettaisiin päätökseen vuodeksi 1970 tehtävillä sopimuksilla.

»Emmehän me tietenkään niin hölmöjä olleet, että olisimme 40-tuntista työviikkoa vastustaneet», kertoo Karl Eriksson, joka toimi jo tuolloin Elintarviketyöläisten liiton yleisjärjestäjänä. Hän arvosteli runkosopimusta, koska se mahdollisti mitä suurimmassa määrin työaika-joustot eikä edes mitenkään selvästi määritellyt työajan lyhennystä vapaaksi lauantaiksi. Erikssonin mukaan vasta samana keväänä käyty Paperiliiton kamppailu johti työajan lyhennyksen sellaisiin uomiin, että elintarviketyöläisetkin saattoivat solmia sopimuksen – samoilla linjoilla kuin Paperi. Runkosopimukseen sisältyi myös määräys miesten ja naisten erillisten palkkataulukkojen poistamisesta vuoteen 1965 mennessä.

Mansner arvioi, että runkosopimuksen vastustamisen mahdollisti sosiaalidemokraattisen puolueen ja ammattiyhdistysliikkeen hajaannus. Hänen mukaansa kommunistit ja SAJ:n oikeisto vastustivat sopimusta, mutta SAK:n johtoa hallitseva sosiaalidemokraattinen oppositio, »simos-laiset», kannatti.¹³⁹ Tilanne saattoi kuitenkin olla tätä monimutkaisempi – käviväthän paperityöläiset työtaisteluja saadakseen paremman työaika-sopimuksen, ja esimerkiksi SAK:lainen sosiaalidemokraatti Karl Eriksson vastusti runkosopimusta asiapohjalta, ei poliittisin perustein. Tuskinpa ay-jäsenistö hylkäsi työajan lyhennysesityksen sisältävän runkosopimuksen 71 prosentin enemmistöllä pelkästään poliittisten toimijoiden halusta. Jäsenistö otti kantaa omien etujensa kannalta, ja liittojen miehet joutuivat ottamaan huomioon kenttäväen mielipiteen. Ylätasen politikointi ei riittänyt selittämään näin vahvaa mielenilmaisua.

Työnantajat moittivat Ripatin sopimusesitystä moneen otteeseen. Mansner kirjoittaa: »Kun sopimus nosti muutenkin tunteita, Hetemäki selvitti julkisuudessa syitä, jotka saivat työnantajat suostumaan niin kalliiseen sopimukseen. Tunnelmat olivat olleet neuvotteluissa samanlaiset kuin ennen yleislakkoa. – Oli olemassa ilmeinen vaara, että jos näissä oloissa olisi päästetty syntymään suurtyötaistelu sen johto olisi luisunut äärimmäisyysainesten käsiin.» Tyytymättömyys sopimuksen sisältöön oli niin suurta, että Metalliteollisuuden hallituksessa pohdittiin jopa STK:sta

eroamista. Toisaalta sopimus turvasi työrauhan, vuonna 1965 lakkoja olikin vähemmän kuin kertaakaan vuoden 1956 jälkeen.¹⁴⁰

Kansan Uutiset julkaisi vuoden 1964 alussa artikkelin »Kummitukset kurkistelevat». Siinä kerrottiin, että joukko entisiä kansanedustajia oli jättänyt hallitukselle vetoomuksen, jossa kehoitettiin palaamaan 30- ja 40-lukujen talouspolitiikkaan tunnuksella »Julkista menotaloutta supistettava». Allekirjoittajat olivat pääasiassa niitä, jotka ennen sotaa ja sodan jälkeenkin tulivat tunnetuksi »nk. kovan käden talouspolitiikan ajajina ja jotka olivat valmiit valtiontalouden tasapainon nimissä painamaan vähävaraisten kansalaisten aseman miten alas hyvänsä». Allekirjoittajina oli kauppaneuvoksia, lehtoreita, maanviljelijöitä, rovasti, professori, entisiä demari- ja porvarikansanedustajia, muun muassa Väinö Tanner. Vetoamus kertonee, että yhteiskunnallisessa ajattelussa oli tapahtunut muutoksia, joita vanhan eliitin edustajat eivät hyväksyneet eivätkä ehkä ymmärtäneetkään.

Ripatin sopimuksesta suoritettu äänestys ilmensi nykyiseen verrattuna hämmästyttävää toimintavalmiutta: osallistuminen oli aktiivista, työtaisteluvaltuuksia kannatti jäsenistön vankka enemmistö, ja keskusjärjestön johdon suosittelema sopimuskin hylättiin suurella enemmistöllä. Yksi selittävä tekijä lienee, että alhaisen järjestäytymisen takia jäsenäänestyksiin osallistui vain järjestäytynyt ja ilmeisesti aktiivisin osa työväestöä. Vaikka sopimusten vastustusta ja lakkovalmiuksia voidaankin selittää järjestäytymisen alhaisuudella ja rinnakkaisjärjestö SAJ:n olemassaololla, kertovat jäsenäänestysten tulokset melkoisesta innosta, aktiivisuudesta ja toimintavalmiudesta.

Työajan lyhennyskamppailussa vuosina 1963–1964 näkyy selvä mielialojen muutos verrattuna yleislakon jälkeisten vuosien ilmapiiriin. Ammattiyhdistystoimintaa leimasi nyt uudenlainen itsetietoisuus ja luottamus kollektiivisen toiminnan mahdollisuuksiin. Kun Elintarviketyöläisten liitto uskalsi antaa strategiaäänestyksessään äänestysoikeuden myös järjestäytymättömille, liitolla täytyi olla etukäteen vankka luottamus siihen, että tulos tulee olemaan työtaisteluvaltuuksia tukeva. Äänestys toi-

mitettiin ennen neuvottelujen alkua, ja sillä pyrittiin vaikuttamaan työnantajan mielialoihin – toisenlainen tulos olisi ratkaisevasti heikentänyt liiton neuvotteluasemia.

Työaikakamppailu kertoo, että yhteisen toiminnan metodi oli yleislakon jälkeisen varovaisuuden jälkeen saanut uutta luottamusta työpaikoilla.

40-TUNTINEN TYÖVIKKO ÄÄNIN 162–33

Elokuussa 1958 kaikkien kolmen vasemmistoryhmän (SKDL, SDP, sosiaalidemokraattinen oppositio/TPSL) kansanedustajat olivat tehneet ensimmäiset aloitteet 40-tuntisesta työviikosta. Vuoden 1962 valtiopäivien alussa aloitteet oli uusittu. Tällöin uutena, neljäntenä aloitteentekijänä oli kansanpuolueen kansanedustaja Irma Karvikko. Hän esitti asteittaista siirtymistä 40-tuntiseen työviikkoon, joka koskisi myös viran- ja toimenhaltijoita.

Laki 40-tuntisesta työviikosta tuli eduskunnan päätettäväksi vuoden 1965 valtiopäivillä, kun työajan lyhennyksestä oli ensin sovittu työehtosopimuksilla. Kolmannen käsittelyn keskustelussa maalaisliittolainen kansanedustaja Atte Pakkanen totesi, että vasemmistoryhmät olivat pitkään vaatineet työajan lyhennystä, ja nyt siitä olivat työmarkkinajärjestöt tehneet sellaisen sopimuksen, että vuoteen 1970 mennessä suoritetaan työajan lyhennys. Kun osa kunnistakin oli siirtymässä 40-tuntiseen työviikkoon, asia oli saanut Pakkasen mukaan niin isot mittasuhteet, että tilanteen edessä hallitus taipui.

Suomen Kansanpuolueen edustaja Juho Tenhiälä totesi, että käsittelyn alaisena oli nyt kansainvälisestäikin mitaten huomattava uudistusehdotus, johon eivät muut Pohjoismaat olleet vielä ehtineet. Tenhiälä ihmetteli, eikö ratkaisu vaikuttaisi haitallisesti kilpailukykyyn, mutta otaksui työmarkkinajärjestöjen asiaa pohtineen. Maalaisliiton Yrjö Hautala valitti, että hyvä hallitus oli näin haksahdanut ja samoin oli haksahdanut edustaja Päiviö Hetemäki (kok). Kokoomuksen Juha Rihtniemi kertoi, että

kokoomus on aina pitänyt työmarkkinaosapuolten järjestäytymistä tärkeänä: »Kun ne nyt ovat päässeet keskenään sopimukseen pitkien neuvottelujen jälkeen 40 tunnin työviikkoon siirtymisestä, kokoomus pitää sitä merkittävänä savutuksena. Eräänä olennaisena tavoitteena on meillä ollut rauhallisen yhteiskuntakehityksen eteenpäin vieminen.»

Laki 40-tuntisesta työviikosta äänestettiin voimaan vuonna 1965 äänin 162–33.

Muutama vuosi myöhemmin julkaistussa kirjassa STK:n johdon jäsen Esko-Voitto Valkama kirjoittaa: »Työajan lyhentämisestä sinänsä olisi tietysti voitu sopia pelkästään järjestöjen kesken, mutta lähinnä työtekijäjärjestöt pitivät välttämättömänä, että asiasta olisi säädettävä myös lailla, jota kaikkien julkisten ja yksityisten työnantajien tulisi noudattaa. Näin tapahtuikin ja siten on Suomessa – toistaiseksi – Manner-Euroopan lyhyin työaika. Se on tietenkin lisännyt elinkeinoelämän kustannuksia ja vähentänyt kansainvälistä kilpailukykyä, mutta sitä on pidettävä myös merkkinä realistisesta ennakkonäkemyksestä.»¹⁴¹

LIIKKEEN SAAVUTUS: MODERNI SOSIAALIVAKUUTUS

1960-LUVUN ALUSSA luotu sosiaalivakuutus rahoitetaan pääasiassa työnantajamaksujen tai progressiivisen verotuksen tuottona. Etuudet jaetaan periaatteessa kaikille kansalaisille. Pieni- ja keskituloisetkin kansalaiset saavat osansa etuuksista, joiden rahoittamisen päävastuun kantavat työnantajat ja parempituloiset kansalaiset. Tämä on merkinnyt tuloerojen kaventumista, mikä onkin ollut eräs pohjoismaisen hyvinvointimallin tavoitteista ja tuloksista. Maksajista ja maksuosuuksista käytiin tosin kovaa kamppailua jo sosiaaliturvaa luotaessa ja se jatkuu edelleenkin.

MILJOONANOPTIOT

Suomalainen sosiaaliturva kerryttää työntekijälle taloudellista turvaa työttömyyden, sairauden ja vanhuuden ajalle. Kysymys ei ole mistään pikusummista. Ansiosidonnaista työttömyysturvaa maksetaan kerrallaan enintään 500 päivältä. Keskimääräinen päiväraha on 41,30 euroa (vuonna 2002), viideltäsadalta päivältä siis yhteensä 20 650 euroa. Keskimääräinen sairauspäiväraha on 41,1 euroa päivässä (vuonna 2002), ja sairauspäivärahaa maksetaan enintään 300 päivältä sairausjaksoa kohti, eli kertotulokseksi saadaan 12 330 euroa.¹⁴² Työeläkkeen saajan keskimääräinen oma eläke ilman perhe-eläkkeitä oli 1 007 euroa kuukaudessa (2002). Jos kansalainen nauttii eläkettä 20 vuotta, hän saa sitä yhteensä 241 689 euroa.

Sosiaaliturvaoption suuruus olisi näin laskettuna 272 664 euroa eli runsaat puolitoista miljoonaa vanhaa markkaa työntekijää kohti. Työttömyyspäivärahaa voi saada montakin kertaa enimmäismäärän, jos on välillä töissä kahdeksan kuukautta, samoin sairauspäivärahaa uuden sairauden yllättäessä.

Etuudet ja kansalaisten maksuosuudet ovat muuttuneet moneen kertaan, mutta perusjärjestelmät syntyivät vuosina 1960–1963. Kaikki eivät ole sairaita tai työttömiä, joku ei elä kahtakymmentä vuotta eläkeläisenä, toinen puolestaan ehtii nauttia eläkettä 40 vuotta. Ihmisten elämäntilanteet ja sosiaaliturvan tarve eroavat tietenkin suuresti, joten laskelmassa on kyse spekulatiivisista keskiarvoista. Tätä omaisuutta ei voi vaatia itselleen heti eikä sijoittaa rahamarkkinoille. Silti voimme sanoa, ettei monikaan tavallinen palkkatyöläinen ole kyennyt hankkimaan tällaisia säästöjä ainakaan oman asuntonsa lisäksi. Suomen kansalaisten ehkä suurin varallisuus on hankittu varmasti ahkeralla työllä, mutta myös mielenosoituksilla, lakoilla, lähetystöillä ja julkilausumilla. Uudistukset saatiin aikaan valtapolitiikan kyseenalaistaneen joukkoliikkeen voimin – ei kuuliaisuudella.

KENEN EDUKSI KANSANTULOJA JAETTIIN?

Tutkija Heikki Niemelän mukaan sosiaaliturvan kehittämisessä on kiistely siitä, rakennetaanko sosiaaliturvajärjestelmät keskustapuolueen, SKDL:n ja SMP:n sekä MTK:n ajaman universaalisen vähimmäisturvavoitteen vai sosiaalidemokraattien, kokoomuksen ja työmarkkinajärjestöjen ajaman ansioturvavoitteen pohjalta. »Näin sosiaaliturvan kehittämisessä eivät ole olleet vastakkain oikeisto ja vasemmisto, vaan lähinnä viljelijäväestö ja palkansaajäväestö, eli maaseutu vastaan kaupunki.»¹⁴³ Monet muutkin sosiaaliturvan tutkijat nojautuvat niin sanotusta jakomallista johdettuun maaseudun ja kaupungin vastakkainasetteluun kuvatessaan sosiaaliturvan muotoutumista.

Tulkinnan mukaan maaseutuväestö kaipaa universaalialia ja kaupunkilaiset ansiosidonnaista turvaa. Näiden turvamallien ajajiksi nimetään toi-

saalta SKDL:n ja maalaisliiton ryhmä, joka samastetaan maaseutuväestöön, ja sen vastapooliksi kokoomuksen ja sosiaalidemokraattien kaupunkiystävällinen koalitio. Selitysmalli näyttää kuitenkin keinotekoiselta, koska yhdenkään uudistuksen yhteydessä tämä nimenomainen ristiriita ei ole ollut keskeisin eikä selittävä.

Kaikki vasemmistopuolueet ja maalaisliittolainen hallitus kannattivat aluksi yleistä työttömyysvakuutusta, jonka oikeisto äänesti yli vaalien joidenkin maalaisliiton kansanedustajien tuella. SKDL puolestaan ei ollut maalaisliiton kanssa työeläkejärjestelmää vastaan, vaan ajoi yhdessä SAK:n ja Rakennusliiton kanssa vanhan huoltoapulain viidennen pykälän muuttamista työsuhde-eläkkeeksi ja työeläkelakien ulottamista myös kausityöläisiin. SAK ja sosiaalidemokraattinen oppositio eivät tukeneet STK:n ajamaa kassapohjaista sairausvakuutusta. SKDL sen sijaan poikkesi muun muassa sen yhteydessä universalismin periaatteesta vastustamalla sairausvakuutuksen ulottamista kaikkein rikkaimpiin.

Päätöstilanteiden konkreettisen tarkastelun perusteella sosiaaliturvan syntyprosesseja voidaan selittää toisella ja johdonmukaisemmalla tavalla kuin maalaisten ja kaupunkilaisten keinotekoisien vastakkainasettelun tai puolueiden abstraktien pyrkimysten avulla. Silloin on otettava huomioon puolueiden äänestäjien ja taustaryhmien edut ja pyrkimykset mahdollisimman käytännöllisellä tasolla. Ainakin sosiaaliturvapäätösten yhteydessä on syytä tarkastella erityisesti oikeiston ja työnantajien roolia, mikä politikointiselityksissä on jätetty varsin vähälle. Vallitsevissa tulkinnoissa työnantajat on asetettu ikään kuin puolustamaan työläisiä yhdessä sosiaalidemokraattien kanssa »ahneita isäntiä» vastaan. Mutta jos sosiaaliturvan syntyä tarkastellaan myös maksajien kannalta, ei vain saajien, työnantajien ja kokoomuksen toiminta muuttuu kiinnostavaksi. Kysymys on edelleen kansantulon uusjaosta, mutta toisenlaisesta kuin jakoteorioissa yleensä esitetään.

Sosiaaliturvan kehittäminen viivästyi aina 1950-luvun loppupuolelle, jolloin alettiin keskustella entistä oikeistolaisemmin äänenpainoin jopa silloisen sosiaaliturvan supistamisesta. Oikeisto voimisti hyökkäystään pre-

sidentinvaalien ja yleislakon jälkeen vuodesta 1956. Offensiivi johti kuitenkin vastarintaan ja vasemmistolaiseen reaktioon. Tämä ilmeni kansalaistoiminnan aktivoitumisena, vasemmiston vaalivoittona, joka toi eduskuntaan vasemmistoenemmistön vuonna 1958, sekä kuohuntana sosiaalidemokraattien ja maalaisliiton sisällä.

Vanha hallitsemistapa vaikeutui, kun Fagerholmin hallitus kaatui ja koko vasemmisto jäi oppositioon vuoden 1959 alusta. Oikeiston kannalta vaikea »vähältä piti» -tilanne syntyi, kun vasemmisto alkoi ajaa yleistä työttömyysvakuutusta, jonka kustannukset olisivat tulleet työnantajien maksettavaksi. Kokoomus sai kuitenkin vesitetyksi asian äänestämällä jo hyväksytyn työttömyysvakuutuslain maalaisliiton oikeistosiiven tuella yli vaalien. Tämän jälkeen kokoomus onnistui rakentamaan työnantajille huomattavasti edullisemman ratkaisun taitavalla kompromissilla, jolla se sai sosiaalidemokraatit ja maalaisliiton mukaansa tukemaan kassaperusteista työttömyysturvaa. Hajaannuksen heikentämä ammattiyhdistysliike sai rahaa työttömyyskassoilleen. Erikseen säädettiin kassoihin kuulumattomia koskeva työttömyyskorvauslaki, joka tuli perinteisen lapiolinjan rinnalle. Tällöin toteutettiin edelleenkin voimassa oleva kaikkia koskevan yleisen vakuutuksen ja vapaaehtoisen kassajärjestelmän sekamuoto. Samalla tapahtui taloudellisesti erittäin merkittävä muutos alkuperäiseen, eduskunnassa hyväksyttyyn mutta lepäämään jätettyyn lakiin verrattuna: työnantajille koituvat kustannukset supistuivat huomattavasti – SKDL:n edustajien arvioiden mukaan jopa kymmenesosaan.

Sen sijaan vuosilomalain yhteydessä oikeisto ei onnistunut, vaan koki todellisen tappion. Kokoomus yritti jälleen löytää liittolaisia lain hylkäämiselle, muuttamiselle ja lopuksi äänestämiseksi yli vaalien, mutta ei onnistunut. Maalaisliiton kansanedustaja Atte Pakkanen oli halukas tukemaan kokoomusta, mutta vasemmistopuolueiden kaksi välikysymystä uhkasi vähemmistöhallituksen asemaa. Hallituskriisin pelossa maalaisliitto ei lähtenyt äänestämään lakia lepäämään muutamien kansanedustajiensa uhkauksista huolimatta. Hyväksytyn vuosilomauudistuksen kus-

tannukset työnantajille olivat heidän omien arvioittensa mukaan useita miljardeja markkoja.

Seuraavan uudistuksen sisältö alkoi jo ilmentää voimasuhteen muutosta. Uusi työeläkejärjestelmä muodosti kaikkia työntekijöitä ja kaikkia työsuhteita koskevan yleisen vakuutuksen, joka ei siis koskenut vain esimerkiksi järjestäytyneitä työntekijöitä. Työttömyyskassalain nojalla työnantajat joutuivat rahoittamaan vajaan 300 000 henkilön työttömyysturvaa, mutta työeläkelait ulottuivat jo runsaaseen miljoonaan ihmiseen. TEL-lakien valmisteluvaiheessa työnantajien keskuudessa käytiin Mansnerin mukaan linjariitoja, kun vanhan polven patruunat olivat vaikeasti taivuteltavissa työeläkekassojen kannalle. Mutta vuosilomalain esimerkki pelotti – ja toisaalta työttömyysvakuutuksen toisenlainen ratkaisu yhdessä työntekijäjärjestön kanssa oli toiminut hyvin.¹⁴⁴ Uuden työeläkejärjestelmän etuna työnantajille oli, että raha jäi työnantajien käyttöön rahastoitujen työeläkevarojen takaisinlainausjärjestelmän avulla. Tämän järjestelyn vaihtoehtona olisivat voineet olla esimerkiksi voimakkaan ammattiyhdistysliikkeen hankkimat palkankorotukset, joilla työläiset olisivat maksaneet itse oman eläketurvansa. Työnantajat korostivat myöhemmissä arvioissaan, että työeläkeuudistuksen perustana oli sopimus, jossa ammattiliitot sitoutuivat vastaavasti pienempiin palkankorotuksiin.¹⁴⁵

Sairausvakuutusjärjestelmä rakennettiin oloissa, joissa puolueiden oikeistosiipien muodostama rintama oli jo heikentynyt. Kekkosen asema oli vahvistunut maalaisliitossa, samoin K-linjan kansanedustajien osuus. Sosiaalidemokraattien keskuudessa oppositio oli vahvoissa asemissa vaalitappiostaan huolimatta, koska SDP oli ulkopoliittisista syistä edelleen paitiossa. Niemelän mukaan SAK:n mielestä hallintomalli ei ollut tärkeintä, vaan pakollisen sairausvakuutuksen toteuttaminen. Sairausvakuutus olikin otettu Karjalaisen hallitusohjelmaan lähinnä SAK:n vaatimuksesta. Niinpä sairausvakuutus toteutettiin universaalin turvan periaatteella eikä kokoomus enää saanut edes SAJ:n johtoa yksityiskassojen kannalle kuin lyhyeksi aikaa. Maalaisliitto, kansanpuolueet ja lopuksi koko vasemmisto ajoivat

läpi kaikkia koskevan yleisen sairausvakuutuksen, josta työnantajatkin joutuivat maksamaan osansa. Kokoomuksen tavoitteleva ratkaisu, yksityisten sairauskassojen tukeminen, olisi koskenut jälleen vain 200 000–300 000 kansalaista. Siitä työnantajille koituvat kustannukset olisivat jääneet hyvin vähäisiksi verrattuna kaikkia suomalaisia koskevan yleisen sairausvakuutusjärjestelmän kustannuksiin.

Koko prosessin ajan STK ja kokoomus toimivat johdonmukaisesti ja taitavasti sen puolesta, että työnantajien maksuosuus jäisi mahdollisimman pieneksi. Sellaiset ratkaisut, joita ei voitu välttää, pyrittiin vesittämään tai ainakin siirtämään niin kauas kuin mahdollista.

ASEVELIHENKI EI INNOSTANUT

Sosiaaliturvaratkaisut osoittavat, että rahalla oli keskeinen merkitys kokoomuksen ja sen taustalla vaikuttaneiden työnantajajärjestöjen asenteille.

Sen sijaan monien tutkijoiden kuvaamaa »asevelihenkeä», jonka vallassa työnantajatkin halusivat parantaa kansalaisten sosiaalista asemaa, on vaikea löytää käytännön päätöstilanteista. Kaikki kokoomuksen esittämät ja kompromissien nimissä toteutetut sosiaaliturvan heikennykset kohdistuivat joko vanhempaan tai huono-osaisempaan väestöön. Asevelihenki ei yltänyt niin pitkälle, että ikääntyneille työntekijöille olisi hyväksytty huoltoapulain mukainen eläke kokonaisuutena, vaan sitä käsittelevä laki äänestettiin kokoomuksen johdolla yli vaalien. Tämän seurauksena työnantajat kahmaisivat itselleen huomattavan osan pieneläjien vaatimattomista eläkkeistä. Asevelihenki ei herännyt silloinkaan, kun vanhempien työntekijöiden siihenastiset eläkekertymät puolitettiin työeläkeratkaisussa. Eikä se syttynyt edes silloin, kun metsätyömiehet ja pienviljelijät jätettiin paremman työttömyysturvan ulkopuolelle, vaikka valtaosa heistä oli uhrannut nuoruutensa rintamalla.

Nämä olivat juuri niitä asioita, joista puhumalla Vennamo keräsi sittemmin kannatusta protestipuolue SMP:lle.

FORSSAN LINJA VUODELTA 1903

Sekä Katri Hellstenin että Jari Heinosen mukaan rakenteellis-poliittisia selityksiä on hallinnut niin sanottu sosiaalidemokratia- tai valtaresursseiteesi. Hellstenin mukaan näkemys painottaa enemmän reformististen työväenpuolueiden osallistumista hallitusvallan käyttöön ja kontrolliin kuin sen kannatusta vaaleissa tai ulkoparlamentaarisia voimia.¹⁴⁶ Heino-

Vasemmistopuolueiden suhteet kuvataan usein niin riitaisiksi, etteivät puolueet kyenneet minkäänlaiseen yhteistyöhön vasemmistoenemmistöisen eduskunnan aikana 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa. Niitä erottaneet monet ristiriidat juontuivat jo sotia edeltävältä ajalta, jolloin SKP oli kielletty ja muutkin vasemmistolaiset joutuivat toimimaan hyvin vaikeissa oloissa – eikä kyse ollut mistään hienostuneesta väittelystä ravintolassa, vaan monesti vankilasta ja jopa elämästä ja kuolemasta. Useat dokumentit antavat kuitenkin monipuolisemman kuvan työväenliikkeen eri suuntausten suhteista. Valtiopäiväpöytäkirjat, kansanedustajien lakialoitteet sekä eduskuntakeskustelut ja -äänestykset osoittavat, että itse asiassa eduskunnassa toimi varsin yhdensuuntainen vasemmisto – ainakin sosiaaliturvaan liittyvissä kysymyksissä. Se korosti vähän eri asioita ja hajosi päätösvaiheiden kompromissitilanteissa karkeisiin syyttelyihin ja äänestyksiin, mutta perimmältään se yritti ajaa läpi vanhaa Forssan ohjelmaa. Vasemmistoryhmät eivät toimineet yhdessä ja yhtenäisesti, vaan kukin erikseen ja toistensa kanssa kilpaillen. Kukin ryhmä oli kulkenut omia polkujaan myös vuoden 1958 vaaleihin, joissa eduskuntaan oli syntynyt vasemmistoenemmistö.

Silloinen sosiaaliministeri Väinö Leskinen korosti vielä kevään 1958 välikysymyskeskustelussa, ettei sosiaalidemokraattinen puolue kannata laajoja sosiaalipoliittisia uudistuksia, »koska kuten oli osoittautunut, maalla ei ollut sellaisiin varaa». Eikä puolue uudistuksia mitenkään kiivaasti ajanutkaan, vaikka oli ollut aiemmin monta kertaa hallituksessa. SDP joutui

kuitenkin ulkopoliittisista syistä hallituksen ulkopuolelle, ja sitä hiillostivat vasemmalta sekä oma puolueoppositio että voimaansa kasvattaneet kommunistit ja kansandemokraatit. Niinpä hallituspaitsioon ajautunut SDP kaivoi vasemmistopaineissa repusta vanhat paperit ja alkoi harjoittaa oppositiopolitiikkaa, vähän epävarmasti tosin.

SKP ja SKDL olivat tutkiskelleet kriittisesti kolmen suuren hallituskoalition aikana tekemiään virheitä. Saatuaan vuoden 1958 vaalivoiton myötä uuden tilaisuuden SKDL päätti keskittyä tiukasti kannattajakuntansa tärkeinä pitämien uudistusten ajamiseen. Hellstenin mukaan marxilaisiin käsityksiin sosiaalipoliitikasta ei sisälly, harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta, näkemyksiä, miten sosialistinen politiikka eroaisi hyvinvointivaltion politiikasta, eikä niihin siis sisälly käsitystä ideaalisesta sosialistisesta sosiaalipoliitikasta.¹⁴⁷ SKDL:n kannattaja- ja aktiiviryhmään ei kuulunut tuona aikana juurikaan sivistyneistöä tai sosiaalipoliitikkoja, jotka olisivat muotoilleet uusia näkemyksiä. Laajempaa huolta ei näytä aiheuttaneen sekään vaara, että sosiaalinen reformipoliittikka olisi sitonut työväestöä kapitalistiseen järjestelmään.

Puoluejärjestöjen kaikilla tasoilla toimi vanhojen ammattiosastojen aktiiveja, joilla oli tarjota oma perinteinen ohjelmansa. He eivät vain tarjonneet sitä koko SKDL:n ohjelmaksi, vaan suorastaan painostivat kantansa läpi, kuten mielenosoituksissa, lähetystöissä ja SKDL:n eduskuntaryhmälle lähetetyissä kirjeissä ilmaistut vaatimukset osoittavat. Sosiaaliturvaa vaatineiden kirjeiden tulvaa voidaan verrata esimerkiksi rauhankysymyksen herättämään mielenkiintoon, sillä myös rauhankysymys oli noina kylvän sodan vuosina tärkeällä sijalla SKDL:n politiikassa. Rauhaa ja kansainvälistä politiikkaa käsitteleviä kirjeitä saapui eduskuntaryhmälle hyvin vähän: kolme kirjettä vuonna 1957, kaksi 1958, yksi 1959, kolme 1960, 20 kirjettä vuonna 1961 ja seitsemän 1962. Näissä luvuissa ovat mukana myös SKDL:n omien järjestöjen sekä rauhanjärjestöjen kirjelmät.

SDP:n oppositio nojautui SDP:n oikeistoa tiukemmin ammattiyhdistysaktiiveihin sekä maaseudun työväestöön ja pienviljelijöihin. Oppositio järjestäytyi vuonna 1959 puolueeksi nimellä Työväen ja Pienviljeli-

jäin Sosialidemokraattinen Liitto, TPSL. Sosiaalidemokraattinen oppositio esiintyi vanhan työväenliikkeen aatteellisena lipunkantajana ja arvosti edelleen Forssan ohjelmaa. Yleensä tämän ryhmän edustajat kertoivat eduskunnassa myös SAK:n kannan, koska ryhmän jäsenet olivat keskusammattijärjestön johtopaikoilla.

1950-luvun lopun ja 1960-luvun alun sosiaalipoliittiset uudistukset olivat selvästi työväenliikkeen yhteinen projekti. Tämän vahvistaa uudistusten syntyvaiheiden erittely. Siten tämäkin tutkimus tukee tunnettuja rakenteellis-poliittisia selityksiä niiltä osin kuin ne yhdistävät sosiaaliturvan kehittämisen vasemmiston voimaan. Sen sijaan tutkimus ei vahvista samaan teoriaan sisältyvää oletusta, jonka mukaan uudistukset toteutettiin sosiaalidemokraattisen puolueen johdolla maltillisesti ja hallitusteitse. Uudistukset toteutettiin päinvastoin pääpiirteissään sosiaalidemokraattisen puolueen jouduttua oppositioon, eikä sosiaaliturvalainsäädäntöä toteuttanut vasemmistohallitus. Useimmat uudistukset toteutettiin sinä aikana kun maassa oli porvarillinen hallitus, mutta eduskunnassa vasemmistoenemmistö. Ne ajettiin läpi oikeiston vastarinnasta huolimatta kaikkien vasemmistopuolueiden oppositiopolitiikan ja poliittisten liittoutumien voimin. Kaiken aikaa vasemmiston parlamenttitoimintaa tahdisti, tuki ja ryhdisti eduskuntaan kohdistettu massiivinen ulkoparlamentaarinen painostus.

Joukkoliikettä vetivät 1950- ja 1960-lukujen taitteessa suurten kaupunkien vanhojen ammattiosastojen aktiivit ja etenkin rakennustyöläiset, joilla oli hyvin korostunut tarve sosiaaliturvaan. Aktiivit samastuivat yleensä työväenliikkeen vasemmistoon ja olivat useimmiten taustaltaan kommunisteja tai kansandemokraatteja. Sen sijaan maaseutukeskusten teollisuustyöväestöllä oli useimmiten vanhan järjestelmän kummatkin edut: sekä mahdollisuus turvautua luontaistalouteen että kiinteään työsuhteeseen liittyvät yrityskohtaiset eläke- ja sairauskassajärjestelmät. Tällöin vasemmistopuolueiden yhteisiä sosiaaliturvaperiaatteita loukanneet sosiaalidemokraattisen puolueen kompromissit eivät ehkä herättäneet suuria intohimoja sen kannattajakunnassa maaseutukeskuksissa. Jorma

Kalelan Paperiliiton historiassa ei kerrota paljonkaan tämän ajanjakson suurista kamppailusta.¹⁴⁸ Sosiaalidemokraattien oppositiolla ja TPSL:llä oli enemmän kannatusta maaseudulla kuin SDP:llä. Onkin todennäköistä, että SAK:n johdon neuvottelema pienviljelijä-kausityöläisiä syrjinyt työtömyysvakuutus oli osasyynä sosiaalidemokraattisen opposition vaalitappioon pienviljelijäpiireissä.

MUUTAMA SATA METRIÄ JA PITKÄSILTA EROTTAA

Sukkuloituani viime vuosina miltei päivittäin Pitkäsillan molemmin puolin yliopistolta ammattiliittoon ja päinvastoin olen alkanut ihmetellä suuria näkemyseroja, jotka vallitsevat sosiaaliturvan syntyä käsittelevän yliopistotutkimuksen ja ammattiyhdistysväen kollektiivisen muistin välillä. Hämminki on käsin kosketeltava, jos esitän milteipä kenelle tahansa vanhemman polven ammattiyhdistysaktiiville teorian, jonka mukaan Suomen hyvinvointivaltio syntyi jonkinlaisena herrojen suopeuden ja asevelihengen aikaansaannoksena. Marja Myllyniemi puisteli pitkään päätään ja tiivistä lopulta: »Sehän on ihan omalaatuinen ajatus.» Ilmari Nieminen arvioi, että työnantajat alkoivat jossain matkan varrella hieman kunnioittaa ayliikettä ja halusivat ehkä olla jotenkin mieliksi. Rudolf Lindblad totesi, että »me marssimme, kävimme lähetystöissä ja teimme julkilausumia, ja sen paineen avulla demarit sitten saivat aikaan ne kompromissit».

Historioitsija Matti Peltosen mukaan yhdysvaltalainen aatehistorioitsija Dominick LaCapra varoittaa tutkijoita luomasta »kummallista ja vahingollista paradoksia, jossa menneisyyden sorrettujen tukeminen toimisi verukkeena nykyhetken valtapyyteille». Peltosen mukaan LaCapra jättää kainosti huomauttamatta, että »päinvastainen kanta, jota hän julkilausumattomasti tukee, ylläpitää vastakkaista valtapyrkimystä, suurten ajattelijoiden ja kanonisoidujen teosten tutkimusten arvostamista niiden arvokkaaksi koetun tutkimuskohteen takia».¹⁴⁹

Ilmeisesti LaCapran resepti on hyväksytty, kun sosiaaliturvatutkimus ei ole havainnut yleislakon jälkeisen ajan massiivisinta suomalaista

joukkoliikehdintää. Ehkä se ei ole näkynyt niissä lähteissä ja aineistoissa, joihin tutkimus on nojautunut. Ehkä »suuret ajattelijat ja kanonisoidut teokset» ovat ohjanneet liikaa valpastakin katsetta. Tutkimuskysymys ja -näkökulma tietenkin määrittävät lähteet. Voi olla, että sosiaaliturvan nykyinen valtiollinen luonne ja järjestämistapa saattavat helposti johtaa tutkimaan pääasiassa turvajärjestelmien rakenteita, hallinnollisia näkökulmia ja puoluepelejä. On mahdollista, että tutkijan syventyessä hienosyisiin teorioihin sosiaaliturvaa kaipaava pieni ihminen jää sivuosaan. Ehkäpä ihmistieteiden edustajat tuntevat jonkinlaista alemmuutta »täsmällistä» luonnontieteellistä tutkimusta kohtaan ja siksi helposti häivyttävät näköpiiristään raadollisen ja vaikeasti mitattavan ihmispolon. Ilmeisesti akateemisessa tutkimuksessa on sellaisia lasiseiniä, joiden läpi tutkijat jättävät tietoisesti katsomatta.

Suomen työttömät järjestivät 1990-luvun alussa suuren Murrostorstai-mielenosoituksen, ja siitä tehtiin vielä kymmenen vuotta myöhemmin tv-ohjelma. Suomalaista sosiaaliturvaa luotaessa 30 vuotta aiemmin samantapaisia mielenosoituksia oli usein, mutta sosiaaliturvan tutkimus ei ole tunnistanut edes niiden olemassaoloa. Kuitenkin tieto joukkoliikkeestä syventää käsitystä sosiaaliturvan syntyvaiheista ja päätöksenteon sisäisestä logiikasta. Ilman sitä tulkinta jää usein turhan pinnalliseksi tai juuttuu kehäpäätelmiksi näkökulman kaventuessa pelkästään ylätason pelikentille. Sen sijaan tapahtumien logiikkaa saattaisi selventää tieto, että parlamenttia kohti marssivat Hietalahdentorilta, Hakaniemestä ja Messukentältä lähteneet tuhansien työläisten mielenosoituskulkeet juuri sinä samana päivänä, jolloin esimerkiksi työttömyysturvaa käsiteltiin eduskunnassa tai hallitus sattui kaatumaan. Niiden osanottajat tulivat pitämään yhteistä kokousta eduskuntatalon eteen ja saattamaan lähetystönsä kansanedustajien puheille. Heitä oli aika paljon, ja heidän takanaan oli vielä paljon enemmän.

JOHTOPÄÄTÖKSIÄ: LIIKE JA LUOTTAMUS

SOSIAALITURVAKAMPPAILUUN OSALLISTUI tuhansia ammattijärjestöjä, lukematon määrä muita kollektiiveja, kaikkiaan valtava määrä ihmisiä. Heidän kokemuksensa osoittaa, että suotuisissa olosuhteissa ihmiset ovat valmiit liikkumaan oikeana pitämänsä asian puolesta ja voivat myös saavuttaa tuloksia. Kokemus osoittaa samalla, että joukkoliike itse voi muuttaa ja luoda olosuhteita sekä toimia katalysaattorina vielä laajemmille yhteiskunnallisille muutoksille.

TARINA

Suomalainen valtaeliitti taisteli toisen maailmansodan jälkeen asemastaan vanhaan hallitusjärjestelmäänsä ja hegemoniaansa nojautuen. Palautettuaan tilanteen hallintaansa kansanrintamavaiheen jälkeen oikeisto siirtyi hyökkäykseen. Ammattiyhdistysliikkeen kasvu oli pysähtynyt työväenliikettä raatelevien ristiriitojen takia, ja vahvat ammattiosastot olivat suuntautuneet »sisäänpäin», työpaikkakohtaiseen palkkaliikehdintään. 1950-luvun puolivälissä oikeisto yritti mitätöidä niitäkin myönnetyksiä, joihin se oli sodan jälkeen joutunut suostumaan. Ironista kyllä, hintasäännöstelyn purku, yleislakon tulosten mitätöinti ja oikeiston muu painostus sysäsivätkin liikkeelle toisensuuntaisen prosessin. Ammattiyhdistysaktiivit suuntasivat katseensa työpaikoilta eduskunnassa tapahtuvaan (sosiaali)poliittiseen päätöksentekoon ja sen kautta toteutuvaan kansan-

tulon uusjakoon. Parlamentin suuntaan katsoivat myös elinolojen helpotusta ja sosiaalista turvaa odottavat äidit ja muut äänestäjät.

Yhteiskunnallisen ilmapiirin muutos tapahtui kesällä 1957. Sekä maalaisliiton vaaligallup että pääkaupunkiseudun mielenosoittajien määrän kasvu viittaavat siihen, että nimenomaan kamppailu lapsilisien puolesta toimi tärkeänä mielialojen muutoksen käynnistäjänä.

Ilmeisesti kansalaisia innosti se eräänlainen sankaruus, jolla asiasta ensiksi tehtiin taistelukysymys ja jolla se sitten voitettiin. Puhumalla paljon muutama päättäväinen nainen pelasti perheille kuuluvat rahat. Siihen ei koko kansan kolmen viikon uhrauksilla yleislakossa päästy. Varmaankin myös jarrutuskeskustelun fyysisyys vaikutti raskasta työtä tekevään kansaan – kansanedustajat puhuivat nyt ikään kuin urakalla ja tosissaan, hiki otsalla. Suuntautumalla eduskuntataisteluun voitiin välttää ay-toimintaan liittyviä riskejä ja saada silti tuloksia.

Syntyi Matti Peltosen kuvaama pitkän keston rakenteen ja poikkeuksellisenä pidetyn lyhyen keston tapahtuman yhteentörmäys.¹⁵⁰ Tällaisen törmäyksen seurauksena kaikki keskeiset sosiaaliturvatkaisut saatiin vajaan viiden vuoden kuluessa. Eduskuntaan tuli vasemmistoenemmistö, joka hajanaisuutensa vuoksi ei kyennyt ottamaan hallitusvaltaa, mutta pyrki enemmistöasemansa turvin ajamaan sosiaalipoliittiset uudistukset läpi oppositiosta käsin. Eduskunnan vasemmistoenemmistö, vasemmiston oppositioasema ja vasemmistopuolueiden keskinäinen kilpailu synnyttivät uudet parlamentaariset asetelmat, joissa oikeisto ei enää kyennyt hallitsemaan entiseen tapansa. Vasemmistoenemmistö ja vasemmistokansanedustajien aloitteellisuus innosti ay-väkeä, jonka järjestämä ulko-parlamentaarinen kansalaisliikehdintä sai oloissamme poikkeuksellisen laajat mittasuhteet. Voimasuhde alkoi muuttua ja oikeistolainen hallinta säröillä. Analysoimalla sosiaaliturvalainsäädäntöön liittyviä aloitteita, keskusteluja ja ratkaisuja voimme nähdä vasemmiston voimistuvan ja haastavan vähitellen oikeistolaisen hegemonian. Valkoisen Suomen ideologia piti kuitenkin vallassaan pitkään myös suurta osaa muutoksia ajaneesta liikkeestä.

Esimerkin ristiriitatilanteesta tarjoaa sosiaalidemokraattien tekemä kompromissi työttömyysturvalain käsittelyn toisessa vaiheessa. Kummatkin sosiaalidemokraattiset ryhmät antoivat periksi universaalien sosiaaliturvan tavoitteesta ja hyväksyivät oikeiston ajaman kassapohjaisen järjestelmän. Hyväksymällä maaseutuväestöä syrjivän kassalinjan varsinkin maaseututaustainen sosiaalidemokraattinen oppositio otti selvästi poliittisen riskin. Miksi ryhmän kansanedustajat riskeerasivat kannatuksensa, vaikka he pyrkivät yleensä esiintymään myös maaseudun työtätekevien puolustajina? Muutenkaan maaseudun vastainen retoriikka ei kuulunut tämän ryhmän tyyliin.

Kompromissialoitteen tehneet kansanedustajat perustelivat linjanmuutostaan väittämällä, että otettiin mitä saatiin, muuten ei ehkä olisi saatu mitään. Sosiaalidemokraatit olivat selvinneet sotienvälisen ajan mukautumalla, eikä kai muunlaista toimintamallia pidetty nytkään realistisena. Suuri osa heidän kannattajakuntaansa tuli Länsi- ja Etelä-Suomen torpparialueilta, joilla muistettiin miten käy, kun uhoetaan. Vuoden 1918 jälkeen oli enimmäkseen hävitty neljäkymmenen vuoden ajan ja opittu ottamaan se vähä, mitä saatiin. Kolmen suuren puolueen hallituskoalition jälkeen kaikkia uudistuksia oli viivytelty eduskunnassa yli kymmenen vuotta. Kommunistit ja kansanedemokraatit painostivat vasemmalta, joten sosiaalidemokraateilla oli kiire hankkia tuloksia kannattajilleen. Sosiaalidemokraattiset kansanedustajat arvioivat parlamenttipelin »realiteetteja» totuttuun tapaan eivätkä uskoneet saavansa sen parempaa kuin STK:n tarjous, joka voitiin esittää kompromissina.

Kommunisteilla sen sijaan oli visio sosialismista ja taustaryhmänään kaupunkien uusi voittoja janoava nuoriso. Näille nuorille puolinaiset kompromissit olivat mitättömiä ja STK:n hännystely häpeällistä. He olivat valmiit rikkomaan perinteiset pelisäännöt ja nostamaan uudenlaista joukkoliikettä. Uutta aikaa enteilivät kuohunnat myös muissa puolueissa: Kekkosen miesten esiinmarssi maalaisliitossa ja »sosiaalisesti vastuullisen oikeiston» kokoomuksessa.

Sosiaaliturvakamppailun edetessä uudistusliike voimistui ja sosiaali-demokraattienkin usko parempaan lisääntyi. Kompromissien taso parani työväestön kannalta. Yhteiskunnassa voimistui uusi ideologia, jonka yhtenä periaatteena oli kansalaisten oikeus sosiaaliturvaan. Melko pian siitä tuli vallitseva. Hyvinvointiajattelu oli lyönyt itsensä läpi.

Tarkastelun kohteena olevan sosiaaliturvalainsäädännön eduskuntakäsittelyssä vastakkain eivät olleet maalaiset ja kaupunkilaiset eivätkä »heidän puolueensa». Sen sijaan toisena osapuolena oli sama ryhmittymä, jota Pekkarinen ja Vartiainen kuvaavat talouspoliittiseksi eliitiksi. Sen linjana oli omien etujen kannalta perusteltu pyrkimys maksaa sosiaaliturvakustannuksia niin vähän, niin harvalle ja niin myöhään kuin mahdollista. Tähän ryhmittymään asemoituivat stκ:n edustajien lisäksi kokoomuksen kansanedustajat ja osa maalaisliittoa, lähinnä Sukselaisen ja Kleemolan ryhmä. Vastapuolen muodostivat ne ihmiset, joille uuden sosiaaliturvan aikaansaaminen oli elintärkeä välttämättömyys. He toimivat sen toteuttamiseksi sekä puolueiden kautta että niiden ulkopuolella puolueita painostaen. Liikehännän avulla ja ajamana vasemmistopuolueiden kansanedustajat pyrkivät sellaisiin ratkaisuihin, joita oikeisto ei voisi äänestää yli vaalien. Vasemmiston perusvisiona olivat edelleen 1903 Forssassa asetetut vanhan työväenliikkeen sosiaalipoliittiset aloitteet. Vasemmiston kanssa liittoutuivat tilanteesta riippuen maalaisliiton K-linjalaiset ja kansanpuolueiden edustajat.

Kamppailun aikana ihmiset alkoivat luottaa yhä enemmän yhteiseen toimintaan nähdessään riittaisenkin työväenliikkeen saavan tuloksia, ja vieläpä samoilla menetelmillä kuin he omalla työmaallaan: neuvottelujen ja neuvotteluja tukevan painostustoiminnan tuloksena. Näkyvät symbolit – työeläkekortit, sairausvakuutustoimistot, lyhenevä työaika, paremmat työttömyysavustukset – kaikki kertoivat yhteisen toiminnan järjestyksestä ja tuloksellisuudesta.

Toiminta työajan lyhentämisen puolesta 1960-luvun alussa oli hyväksytty huomattavan laajasti työväestön keskuudessa, kuten ammattiliittojen jäsenäänestysten tulokset osoittivat. Ne ennakoivat jo aktiivisen työ-

paikkaliikehännän seuraavaa vaihetta, joka alkoi 1960-luvun lopulla ja kesti seuraavat kymmenisen vuotta. Sosiaaliturvakamppailusta alkanut hegemoninen siirtymä voimistui ja tuotti jatkossa lisää sosiaalipoliittisia ja muita uudistuksia. Vasta 1980-luvun lopulla heiluri kääntyi toiseen suuntaan.

Kuvatessaan 1700-luvun rahvaan toimintaa Isossa-Britanniassa E. P. Thompson puhuu kansan ja eliitin välisestä jännitteestä: »...Minun täytyy ottaa lähtökohdaksi alla oleva vallan polariteetti – voimat jotka pakotettuivat esiin ja miehittivät kaikki avoimet tilat, kun hallitsevat ryhmät ajautuivat konfliktiin. Jopa silloin kun väkijoukkoja selvästi ohjailtiin ja alistettiin, hallitsijat eivät koskaan suhtautuneet niihin huolelta... kaiken väkijoukon toiminnan alla saattaa aistia herrojen ja rahvaan tasapainotilan muotoutumisen, joka on ollut tutkimukseni kohde.»¹⁵¹

LIIKE

Eräässä aktivistitapaamisessa 1990-luvulla oli mukana myös italialaisia radikaaleja. He naureskelivat meille suomalaisille: »Te olette niin liikuttavia, kun te väsäilette pitkiä kirjelmiänne ja kiikutatte niitä poliitikoille. Me mennään kadulle, pannaan muutama polkupyörä palamaan, kenties myös mopedi, ja sitten mennään kotiin.» Italialaisten kuvaama varovaisuus on ollut suomalaiselle protestille ominaista jo vuosisatojen ajan, kuten Kimmo Katajala on osoittanut. Talonpojat keräsivät varoja ja lähettivät vuodesta toiseen edusmiehiään Ruotsiin valittamaan kuninkaalle ongelmistaan. Kartanoita ei juuri poltettu eikä voudin miehiä lyöty useinkaan hengiltä. Talonpoikien rouvat saattoivat heinäseipäillä ajaa voudin miehet tiehensä, mutta pääsääntöisesti asioita pyrittiin edistämään järjestyneesti ja suunnitelmallisesti.¹⁵² Saman tradition kasvatit suunnittelivat mielenosoitukset kohtaamaan toisensa minuutilleen Kaivokadun ja Mannerheimintien risteyksessä.

Edellä on pohdittu, oliko sosiaaliturvan puutteesta kärsivien ihmisten ja sitä vaativan kansalaisliikehännän välillä selkeää keskinäistä suh-

detta. Ajoivatko sosiaaliturvaa ne, jotka sitä kipeimmin tarvitsivat? Liikkeen tarkastelun perusteella vastaus on kyllä. Pitkän keston tarkastelussa havaitaan teollistumisen ja maaltamuuton ajanjakso, jolloin sukuyhteisöön perustuva sosiaaliturva menetti merkityksensä. Maalta muuttaneet joutuivat tilanteeseen, jossa heillä ei ollut enää sukuverkoston ja luontaiselinkeinojen tarjoamaa sosiaalista turvaa. Palkat olivat niin pieniä, ettei niistä jäänyt säästöjä vanhuuden, sairauden tai työttömyyden varalle. Kaupunkien kasvava työväestö oli sellaisen ongelman edessä, joka sen oli pakko ratkaista tavalla tai toisella. Työväenliikkeen perinteiset sosiaalivakuutuksen tavoitteet tarjosivat järkevän vision ja työväen ammatilliset ja poliittiset järjestöt organisaation. Niiden avulla uuden tilanteen eteen joutuneet ihmiset pystyivät edistämään itselleen välttämättömän turvan aikaansaamista.

Työpaikoille saapuva nuoriso oli kokenut sodan kauhut ja rauhanteon tuoman mullistuksen. Se näki vanhan maailman ja sen vallanpitäjien kaatuvan tai ainakin nöyrytyvän. Kuvien kaatuessa uusi nuoriso hylkäsi vanhan arvomaailman. Se odotti parempaa elämää ja katsoi sen saavuttamisen olevan realistista ja mahdollista. Siksi tavoitteen hyväksi kannatti työskennellä. Ne, jotka innostuivat toimimaan perinteisillä ammattiyhdistysaloilla, palkittiin arvostetuilla tehtävillä, rikkailla henkilösuhteilla sekä sellaisella ammattikoulutuksella, joka turvasi paremman palkan ja kompensoi ammattiyhdistystoimintaan vääjäämättä sisältyneitä riskejä. Vanhan ammattiyhdistystradition voima tuotti ja kasvatti liikkeeseen lahjakkaita nuoria. Tavallisista köyhistä tytöistä ja pojista tuli merkittäviä vaikuttajia, jotka pyrkivät muuttamaan paremmaksi omaa ja omaistensa elämää – ja samalla koko yhteiskuntaa.

Hobsbawm kuvaa kirjassaan *Primitive Rebels*, kuinka ihmiset lähtiesään yhteiskunnalliseen liikkeeseen odottavat kokonaisvaltaista muutosta, eräänlaista paratiisia maan päälle. Marxilaisissa teorioissa katsotaan, että ajaessaan omia etujaan työväenluokka edistää myös muiden pääoman sortaminen kansankerrosten etuja. 1950-luvun lopulla alkanut taistelu sosiaaliturvan puolesta oli kokonaisvaltaista liikettä, jossa työväenluokka

toteutti tärkeitä uudistuksia ja edisti samalla kaikkien työtätekevien elintasoa ja elämisen laatua. Käytännöllisesti katsoen jokainen suomalainen pääsi osalliseksi uusista eduista ja uudesta sosiaalisesta turvasta.

Uskoakseni solidaarisuus liukutti syvästi sen ajan työläisiä. Marssiesaan sosiaaliturvan puolesta he saattoivat ajatella vanhempiaan ja omaisiaan ja kokea edistävänsä sisäistämäänsä huolenpidon velvoitetta sukulaisiaan kohtaan.

Myllytyöläinen Rainer Levanderin mielestä erityisen merkittävää oli, että tämän ajanjakson saavutukset korvasivat vanhan sosiaalisen elintavan uudella, uusiin oloihin sopivalla tavalla. Aiemmin lasten oli pitänyt vastata vanhempiensa elatuksesta näiden sairastuessa ja ikääntyessä. Nyt tämä sukulvelvoite kumoutui, kun tilalle saatiin yhteiskunnan järjestämä eläke- ja sosiaaliturva.

Kun toimijoina nähdään sosiaaliturvaa tarvitsevat ihmiset ja liikkeelle-panevana voimana heidän oman toimintansa sekä työväenliikkeen vuorovaikutus, voidaan mielestäni tavoittaa uutta tietoa sosiaaliturvajärjestelmien synnystä.

VOITON NÄKÖALA

Tutkiessaan tiedon ongelmaa Raimo Parikka viittaa Ginzburgin johtolankaparadigmaan ja Matti Peltoseen, joka kysyy: »Eikö pitäisi korostaa nimenomaan sitä, että tieto ei ole missään piilossa, vaan päinvastoin pinnalla, julkisena – joskus suorastaan julkeana. Se on tunnistettava. Siten se syvyys, josta uusi tieto kumpuaa, ei ole tutkimuskohteen – tai historian tutkijan lähteen – takana, alla tai syvällä sen uumenissa, vaan sisältyy tutkijan merkityksenantoon.» Parikka sanoo, että tämä on kiinnostava ja haastava kysymys: »Tieto ei olekaan piilossa, vaan julkista, jopa julkeaa. Tutkijan taito ilmeneekin merkityksenannossa, tulkinnessa, tulkitsemiskyvyssä... Ja vielä olennaisin asia: kohde pitää ottaa vakavasti, on ymmärrettävä (yritettävä ymmärtää) tutkimuskohteen oma logiikka ja preferenssit.»¹⁵³

Sadat järjestöt ja tuhannet ihmiset pyrkivät viestittämään toiveitaan päättäjille julkilausumilla ja mielenosoituksilla. He istuivat kokouksissa ja pohtivat asioita. Sen jälkeen he kirjoittivat ylös toivomuksensa. He päätyivät vaatimaan työttömyysvakuutusta, työeläkkeitä, sairausvakuutusta, lyhyempää työaikaa ja palkkauksen tasa-arvoa. Mutta he eivät vain esittäneet vaatimuksia, vaan ryhtyivät myös itse toimimaan niiden puolesta. He pyrkivät saamaan asialleen julkisuutta ja vaikuttamaan suoraan päätöksentekoon.

Kansalaisliikkeen ja parlamentaarisen päätöksenteon suhde on mielenkiintoinen, mutta vaikeasti hahmotettava asia. Onko mahdollista määrittää yhteiskunnallisten tapahtumien ja poliittisten muutosten syitä tutkimalla mielenosoitusten osallistujamääriä, järjestökannanottoja ja niiden vaihtelua tai ammatillisen järjestäytymisen muutoksia? Tähänkin kysymykseen aineiston »toimijalähtöinen» tarkastelu tuotti myönteisen vastauksen. Tein ensimmäisen tutkimusversion lähes pelkästään mielenosoittajien ja julkilausumien erittelyn pohjalta. Kun lisäksi tarinaan muun aineksen – tapahtumahistorian, sen tekijät ja poliittisen kehyksen – kävi ilmi, että mielenosoittajien ja ay-liikkeen jäsenmäärien muutokset ilmensivät yhteiskunnallisen muutoksen suuntaa jo ennen sen näkyvää toteutumista. Näin tapahtui esimerkiksi lapsilisäkamppailun yhteydessä, kun mielenosoitusten osallistujamäärien lisääntyminen ennakoisi SKDL:n vaalivoittoa. Kansalaistoiminnan tutkiminen saattaa syventää näkemystä yhteiskunnallisten muutosten syistä ja suunnista, sillä sosiaalinen todellisuus rakentuu ihmisten keskuudessa, heidän toimissaan ja mielissään.

Ay-liikkeen historian ja sen toimintamallien tarkastelu osoittaa, ettei ole ollut sellaista utopioiden entistä aikaa, jolloin »ihmiset olivat rohkeampia ja taistelivat yhteisen hyvän puolesta». Oli erilaisia aikoja ja erilaisia tilanteita. Toisinaan toiminta näytti tuottavan tulosta, ja silloin ihmiset lähtivät hyvinkin aktiivisesti liikkeelle ajamaan omia ja yhteisiä asioitaan. Mutta oli myös nykypäivään verrattuna paljon vaikeampiakin aikoja, jol-

loin järjestäytyminen ja yhteisen toiminnan mahdollisuus eivät juurikaan houkuttaneet työntekijöitä.

Sosiaaliturvaliikehinnän määrää ja suuntaa näytti ohjaavan paljolti se, saattoivatko ihmiset luottaa omiin järjestöihinsä ja niiden johtoon. Jos tätä luottamusta ei ollut, onnistumisen mahdollisuudet hupenivat eikä näköala voinut olla innostava. Silloin monet jäivät kokonaan pois ja ammatitiedustysaktiivit suuntautuivat työpaikkakohtaiseen etutoimintaan. Vaikeina aikoina vain vahvimmat ay-järjestöt jaksoivat puuttua »politiikkaan» ja painostaa sinnikkäästi myös omia liittojaan tekemään niin.

Kun saavuttamisen näköala oli realistinen, ihmiset innostuivat ja alkoivat toimia omien etujensa ja yhteiskunnallisten uudistusten puolesta. Toiminta suunnattiin olosuhteiden mukaan sellaiseen suuntaan, josta tuloksia oli todennäköisimmin saatavissa – noina aikoina etupäässä eduskuntaan uuden sosiaaliturvan ja lyhyemmän työajan toteuttamiseksi lainsäädäntöteitse.

Olin siellä minäkin

Marja Myllyniemi s. 14.9.1940 Helsinki.

Isä ammattiyhdistysaktiivi, kirvesmiesten ammattiosaston sihteeri, rakennustyöläisten aluejärjestön puheenjohtaja. Timpurien kokoukset pidettiin usein Marjan kotona, pienessä kalliolalaisessa yksiössä.

Marja oli koulunsa päättettyään kaksi viikkoa töissä Messuhallin suuressa rauhankokouksessa, jonka jälkeen pääsi 15-vuotiaana töihin Suomen Elintarviketyöläisten liittoon. Liiton työntekijänä hän oli lähes yhtäjaksoisesti vuoteen 2000, jolloin jäi eläkkeelle. Välillä hoiti äitiään ja oli muualla töissä 9 vuotta.

Hän oli innolla mukana nuorisotoiminnassa ja osallistui myös melkein kaikkiin mielenosoituksiin 1950-luvun lopulta 1960-luvun puoliväliin.

– Se oli ihan luonnollista ja itsestään selvää kun kuului siihen porukkaan, oltiin kaikessa mukana... Olin innostunut yhteiskunnallisista asioista. Kyllä, halusimme vaikuttaa asioihin.

Teuvo Kauhanen s. 10.7. 1930 Näpinlahti, Käkisalmi.

Suutari-rautatiepääläisissä kuoli Teuvon ollessa kahdeksanvuotias. Evakkoon 1939 ja lopulta Lapualle. Töissä mm maatöissä ja nahkatehtaalla, 1949 Helsinkiin, jossa pääsi pian Elannon Leipätehtaalle taikinatekijän oppiin, sieltä eläkkeelle 1990. Teuvo liittyi Nahkatehtävien liittoon jo 1947 ja vaihtoi Elintarviketyöläisten liittoon Elannossa. Toimi Helsingin Leipomotyöntekijäin ammattiosaston toimikunnassa, nuorisosaostossa ja puheenjohtajana vuodesta 1972, Leipätehtaan pääluottamusmiehenä vuodesta 1962.

– Sodan jälkeen asusteltiin pommisuojoissa kolmisen vuotta. Köyhää oli, aina mietin, miten voisin äitiä ja siskon perhettä auttaa, säästää rahaa ja lähettää heille. Oman elämäni kautta opin asiat ja sain vahvat siteet ammattiyhdistysliikkeeseen.

Rudolf Lindblad s. 6.12. 1933, Hanko

Muutti Helsinkiin kuusivuotiaana. Oppi suomenkielen luonnonmenetelmällä ”hurrille turpaan”.

Isä oli konemestari, vanhemmat eronneet. Keskikoulun aikana muutama tsupparinpaikka, sitten autoasennus- ja maalausopissa. Töihin kumikorjaamoon, koska sieltä sai palkkaa. ”Limppu” liittyi ammattiosastoon 1951 vapunaattona, toimi Nahkatyöväen liitossa ammattiosaston johdossa ja sittemmin liiton hallituksessa. Autonasentajana jonkin aikaa, koska joutui kumikorjaamoissa mustalle listalle. Herttoniemen Öljynpuristamolle töihin 1971, Elintarviketyöntekijöiden ammattiosasto 10:n puheenjohtajaksi ja pääluottamusmieheksi, sitten liittoon Etelä-Suomen aluesihteeriksi 1976 ja eläkkeelle 1993.

– Mottona oli, että naurajat puolelle ja pinnat himaan! Stadin kundi ei ottanut mitään turhan vakavasti.

Sulo Lehtonen s. 19.11.1916, Vaajakoski.

Isä töissä tulitikkatehtaalla. Kierteli poikasena tukinuitossa, sittemmin useilla verstailla ja peltiseppän opissa. Sodan jälkeen Sulo meni töihin Jyväskylän tykkitehtaalle 23-vuotiaana ja liittyi liittoon järjestettyään pienen mielenosoituksen sotahullua suojelukuntalaista vastaan. Kulki työn perässä Turun telakan kautta Helsinkiin. Toimi Sohlbergin tehtaalla pääluottamusmiehenä ja sittemmin peltiseppien ammattiosaston puheenjohtajana, jäi eläkkeelle 1981.

Sulo kuului siihen ikäluokkaan, jonka eläkkeen kertymävuodet puolitettiin vuotta 1962 edeltäneeltä ajalta, joten hänen eläkkeensä tasoksi jäi vain 28 % kun tavoitetaso on 66 % palkasta.

– Se antoisaa ja tärkeää, että on pystynyt kavereita jelpaamaan monenlaisissa asioissa. Monia etuja on ajettu ja saatu puhumallakin, kun on otettu selvää asioista.

Ilmari Nieminen s. 10.10.1936 Kemiö.

Turkuun töihin 16-vuotiaana pyöräliikkeeseen. Armeijan jälkeen Vulcanin (sittemmin Wärtsilä, nykyisin Kvaerner Masa-Yards) telakalle, ensin varastotyöhön ja pian telakan hitsaajakouluun. Liittyi liittoon ja meni mukaan ammattiosaston nuorisosaostoon. Telakka laajeni Suomen suurimmaksi työpaikaksi. Paljon ammattityöväkeä lähti Uddevallan telakalle Ruotsiin, joten Turkuun otettiin uutta nuorta porukkaa.

Ilmari valittiin varapääluottamusmieheksi, mutta joutui pian tuuramaan vakituista hänen sairastuttuaan. Sen jälkeen hän toimi telakan pääluottamusmiehenä mm. niinä kuohuvina vuosina, jolloin Turun telakan taisteluhenkinen traditio entisestään vahvistui.

Muutti Helsinkiin 1967 Metalliliiton palkkasihteeriksi, josta eläkkeelle 1992.

– Ammattiyhdistystoiminta on minulla ollut elämän sisältönä. Siitä tuli elämäntapa, jonka ymmärrän työksi yhteiseksi hyväksi... Tunnenkin eläneeni työläisenä rikkaan elämän.

Mauri Perä 1935 Koskenpäässä nyk. Jämsänkoski

Isä oli omalla hevosella työskentelevä maatyöläinen, äiti karjakko. Perheellä oli oma lehmä, vasikka ja lampaista, heinät elukoille niitettiin ojanpenkoilta, omaa maata ei ollut.

Isä kuoli keuhkotautiin samoin sisko. Mauri muutti Helsinkiin 1959 töihin rakennustyömaille ja liittyi samana vuonna liittoon, ammattiosaston sihteeriksi vuonna 1962. Osastossa oli menossa sukupolven vaihdos. Palkattiin Rakennustyöläisten Uudenmaan aluejärjestöön 1966 ja liittoon 1970. Mauri Perä valittiin vuonna 1983 Kansainvälisen rakennus- ja puutyöläisten liiton pääsihteeriksi ja on nyttemmin jo eläkkeellä.

– Rakennustyömaista tuli oli minulle ratkaiseva muutos, ilmapiiri oli jotenkin niin innostava. Kavereiden rohkeus ja varmuus teki nuoreen poikaan vaikutuksen. Ja sitten vanhojen ukkojen kannustus oli valtavaa, oli ihan kuin ne olisi ottaneet syliin.

Viitteet

1. Vartiainen-Pekkarinen 1995, s. 42-43
2. Wallerstein 1987, s. 25
3. ks. esim. Karisto-Takala-Haapola 1999, s. 64, Alapuro 1980, s. 88
4. Heinonen 1993, s. 12
5. Peltola 1994, s.147
6. Kalela 1989, s. 169; Vihavainen 2003, s. 837
7. Vartiainen-Pekkarinen 1995, s. 44
8. Vartiainen-Pekkarinen 1995
9. Heinonen 1990, s. 170
10. Vartiainen-Pekkarinen 1995, s.302
11. Karisto-Takala-Haapola 1999, s.76
12. Kalela 1989, s. 160
13. Vesikansa 1993, s.178-179
14. Esim. Haataja 2003, s. 822, Vihavainen 2003, s. 835, Peltola 1994, s. 149
15. Esim. Hautala 1977, s. 152
16. Hokkanen 2002, s. 361-363
17. Lindblom 1969, s. 83-85
18. Hokkanen 2002, s. 371
19. Hellsten 1993, s. 307
20. Tuomioja 1996, s. 88, Heinonen 1993, s.56, Urponen 1994, s. 231
21. Hokkanen 2002, s. 419, Urponen 1994, s. 231
22. Pekkarinen-Vartiainen 1995, s. 143-155
23. Heinonen 1990, s. 173, Haataja 2003, s. 814
24. Pekkarinen-Vartiainen 1995, s.307-308
25. Hokkanen 2002, s. 418-419
26. Gramsci 1982, s 68-69
27. Karisto-Takala-Haapola 1999, s. 224-225
28. Heinonen 1999, s. 47
29. Esping-Andersen 1990, esim. s. 18 ja s. 30
30. Hellsten 1993, s. 42
31. Karisto-Takala-Haapola 1999, s.283
32. Heinonen 1999, s.50
33. Karisto-Takala-Haapola 1999, s. 310 ja s. 363
34. Hellsten 1993, s. 157
35. Jaakkola 1994, s.101
36. Jaakkola 1994, s.28
37. Esim Karisto-Takala-Haapola 1999, s. 285-290
38. Katso esim. Niemelä 1993, s. 88, Niemelä 1993, s. 75, Vähätalo 1998, s.84
39. Heinonen 1999, s. 44
40. Mansner 1990, s. 462
41. Kettunen 1986, s. 422-477
42. Karisto-Takala-Haapola 1999, s.287
43. Katso myös Esping-Andersen 1990, s.24
44. Hellsten 1993, s. 136
45. Heinonen 1999, s. 46
46. Webb1907, s. 495-496
47. Hautala, 1977, s. 53
48. Renvall 1965, s. 383-384
49. Vähätalo 1998, s. 84
50. Hellsten 1993, s. 185
51. Myös Karisto-Takala-Haapola 1999, s. 61
52. Myös Karisto-Takala-Haapola 1999, s. 64
53. Haapala 1993, s. 16
54. Ahponen-Järvelä 1983, s 39
55. Karisto-Takala-Haapola 1999 s. 64
56. Karisto-Takala-Haapola 1999 s. 64 ja s. 271
57. Kettunen 1986, s.219
58. Paavola-Husu 1999, s. 15-16
59. Soikkanen 1961, s. 116
60. Turpeinen 1997, s. 80
61. Hobsbawm 1975, s. 232
62. Kettunen 1986, s. 229
63. Hoffman 1997, s. 341-342
64. Gramsci 1982, s. 62
65. Hellsten 1993, s. 275
66. Fukuyama1995, s.3-33
67. Kauppinen-Alasoini 1985, s.35-45
68. Bergholm 1997, s. 106
69. Elintae 1949/10, 1949/7
70. Virtanen 2001, s. 120
71. Kettunen 1986, s. 136
72. Hokkanen 2002, s. 67-68
73. Kettunen 1986, s. 492
74. Mansner 1990, s.190
75. Suomen Elintarviketyöläisten liiton vuosikirjat 1945-1950
76. Buschak 1985, s.23-33
77. Nyström 1983, s. 71
78. Andreasen 1996, s. 1
79. Hobsbawm 1984, s. 103-130, Korpi 1984, s. 26-32, Ahponen- Järvelä 1983, s. 154
80. Elintarviketyöläisten liiton vuosikirja 1945-1954
81. Berger-Luckman 2000, s. 52
82. Webb 1907, s. 383-454
83. Hobsbawm 1964, s. 182
84. Hyman 2001, s. 4
85. Clegg 1976, s. 116
86. Kauppinen-Alasoini 1985, s. 102
87. Suomen Elintarviketyöläisten liiton työehtosopimukset panimo- ja tupakkateollisuuteen vuodelta 1956, Sosiaalinen aikakausikirja
88. Kauppinen-Alasoini 1985, s. 124-132
89. Hautala 1977, s. 131-134
90. SEL:n vuosikirjat 1956-1958
91. Kauppinen-Alasoini 1985, s.103
92. Mansner 1990, s. 234
93. Kauppinen-Alasoini 1986, s. 24
94. Alapuro. 1980, s. 89
95. Virtanen 2001, s.163-210
96. Turpeinen 1999, s. 64
97. E. P. Thompson 1996, s. 138-146, Webb 1907, esim. s. 44-59
98. Viita 1963, s. 37
99. Hobsbauwm 1964, s. 182, Webb 1907, s.383-454
100. Karisto-Takala-Haapola 1999, s.76
101. Tuomioja 1996, s.109
102. Työttömyysvakuutuksen periaatekomitean mietintö 29.9.1958, s. 1-9
103. Peltola 1994, s.140-175, s. 147
104. Työttömyysvakuutuksen periaatekomitean mietintö 1958
105. Työttömyysvakuutuksen periaatekomitean mietintö 1958, s. 54
106. Kalela 1989, s. 159
107. Hokkanen 2002, s. 441

108. Hokkanen 2002 s. 446
 109. Kalela 1989, s. 169
 110. Hokkanen 2002, s. 485
 111. Esping-Andersen 1990, mm.
 s.41–41, Kalela 1989, s. 169
 112. Eläkekomitean mietintö 1960,
 s. 11–14
 113. Heinonen 1999, s. 79
 114. Urponen 1994, s. 223
 115. Hellsten 1993, s. 318–319
 116. Niemelä 1993, s. 91
 117. Urponen 1994, s. 235
 118. Mansner, 1990, s. 460
 119. Niemelä 1993, s. 91
 120. Heinonen 1999, s. 81
 121. Mansner 1990, s. 463
 122. Niemelä 1993
 123. Hellsten 1993, s. 321
 124. Karppinen 1982, s. 77–78
 125. Mansner 1990, s. 462
 126. Urponen 1994, s. 227
 127. Eläkekomitean mietintö,
 1960 s. 10–21
 128. Karisto–Takala–Haapola 1999,
 s. 242
 129. Hellsten 1993, s. 285–286
 130. Jaakkola 1993, s. 96
 131. Hokkanen 2002, s. 533
 132. Niemelä 1993, s. 101
 133. Tuomioja 1996, s. 101 ja s.109
 134. Buschak 1985, s. 354
 135. Andreasson 1996, s. 205
 136. Mansner 1990, s. 244–245
 137. Mansner 1990, s. 252
 138. Mansner 1990, s. 253
 139. Mansner 1990, s. 260
 140. Mansner, 1990, s. 262
 141. Valkama 1971, s. 23
 142. Kansaneläkelaitoksen sairausvakuutus- ja perhe-etuustilastot 2002
 143. Niemelä 1993, s. 108
 144. Mansner 1990, s.463
 145. Valkama 1971, 22–23
 146. Hellsten 1993, s. 42
 147. Hellsten 1993, s. 70
 148. Kalela 1986, esim. s. 79
 149. Peltonen 1999 s. 56
 150. Peltonen 1996, s.13
 151. Thompson 1996, s. 93
 152. Katajala 2002, s. 492
 153. Parikka, 1997 s.100–101

Lähdeluettelo

ARKISTOLÄHTEET

EDUSKUNNAN KIRJASTO
 Eläkekomitean mietintö, Helsinki 1960

KANSAN ARKISTO
 SKDL:n eduskuntaryhmän saapuneiden
 kirjeiden diaarit vuosilta 1957–1963
 Helsingin Tupakkatyöläisten ammatti-
 osasto: Pöytäkirjat 1942–1969
 Helsingin Myllytyöläisten ammatti-
 osasto: Pöytäkirjat 1951–1970
 Helsingin Makeis- ja Ravintoainetyön-
 tekijäin ammattiosasto / Helsin-
 gin Paahtimo- ja pakkaamotyönte-
 kijäin ammattiosasto: Pöytäkirja-
 dokset ja irrallinen 1930–1952
 Pöytäkirjasidos 1953–1962

ELINTARVIKETYÖLÄISTEN LIITTO
 Elintarviketyöläisten liiton edustajako-
 kouspöytäkirjat 1977
 Suomen Elintarviketyöläisten liiton
 jäsenrekisteri vuosilta 1953–1968,
 mikrofilmit

Helsingin Paahtimo- ja pakkaamo-
 työntekijäin ammattiosaston liitty-
 neet ja eronneet jäsenet sekä Hel-
 singin Myllytyöläisten ammatti-
 osaston ja Helsingin Margariini- ja
 ravintoöljytyöntekijöiden ammat-
 tiosaston liittyneet jäsenet vuosilta
 1953–1968

Suomen Elintarviketyöläisten liiton
 työehtosopimukset panimoteol-

lisuuteen ja tupakkateollisuuteen
 vuosilta 1956

Suomen 1.–2. Sosiaalifoorumin pöytä-
 kirjat 2000–2003

PAINETUT LÄHTEET

Valtiopäivien pöytäkirjat liitteineen
 vuosilta 1957–1965
 Suomen asetuskokoelma 1960
 Työttömyysvakuutuksen periaatekomitean
 mietintö, Helsinki 1958
 Sairausvakuutuskomitean mietintö,
 Helsinki 1959
 Sosiaalinen aikakauskirja Nrot 3–4
 vuosilta 1953–1965
 Tilasto Suomen eläkkeensaajista v.
 2002. Kelan ja Eläketurvakeskuk-
 sen julkaisu 2003, Hakapaino
 Suomen Elintarviketyöläisten liiton
 vuosikirjat 1945–1963

LEHDISTÖ

Elintarviketyöläisten liiton Elintae-lehti
 1949, 1953, 1954 ja 1958
 Helsingin Sanomat 1958
 Kansan Uutiset 1957–1963
 Suomen Sosialidemokraatti 1958

KIRJALLISUUS

- Pirkkoliisa Ahlponen–Marja Järvelä:* Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Tehdastyöläisen elämäntavan muutos. Juva 1983.
- Lage Andreassen:* Nu stiga vi mot ljuset. En krönika om Svenska Livsmedelsarbetareförbund 100 år. Tryckeri AB Primo 1996.
- Risto Alapuro:* Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Valkonen, Tapani et al.: Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva 1980.
- Matti Alestalo:* Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Valkonen, Tapani et al.: Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva 1980.
- Tapio Bergholm:* Ammattiliiton nousu ja tuho. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 1944–1949. Bibliotheca Historica 19, Työpoliittinen tutkimus 166. Helsinki 1997.
- Willy Buschak:* Von Menschen die wie Menschen leben wollten. Die Geschichte der Gewerkschaft Nahrung-Genuss-Gaststätten und ihrer Vorläufer. Köln 1985.
- Hugh Clegg:* Trade Unionism under collective Bargaining. A Theory based on Comparisons of six Countries. Social Science Research Council 1976.
- Gösta Esping-Andersen:* The Three Worlds of Welfare Capitalism. Polity Press, Cambridge 1990.
- Carlo Ginzburg:* Johtolankoja: kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Tampere 1996.
- Antonio Gramsci:* Vankilavihkot – valikoima 2. Oulu 1982.
- Pertti Haapala:* Suomalaisen hyvinvointivaltion rakennehistoria. Pentti Haapala (toim.): Väki voimakas 6. Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Tammerpaino 1993.
- Lauri Haataja:* Jälleenrakentava Suomi. Suomen historian pikku jättiläinen. Porvoo 2003.
- Jari Heinonen:* Pienviljelijävaltiosta sosiaalivaltioon. Näkökulma suomalaisen sosiaalipolitiikan syntyyn, kehitykseen ja murrokseen 1800-luvulta nykypäivään. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 302. Tampere 1990.
- Jari Heinonen:* Kattotarinaan monikärkiseen pohdintaan. Ajatuksia suomalaisesta sosiaalipolitiikasta. Tampere 1993.
- Jari Heinonen:* Hyvinvointimalli murroksessa. Aikamme sosiaalinen kysymys ja sen ratkaisuvaihtoehdot. Helsinki 1999.
- Katri Hellsten:* Vaivashoidosta hyvinvointivaltion kriisiin, hyvinvointivaltiokehitys ja sosiaaliturvajärjestelmän muotoutuminen Suomessa. Helsingin Yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 2/1993. Helsinki 1993.
- Heikki Joki:* Helsingin Leipomotyöntekijäin historiikki. Helsinki 1963.
- Helsingin Leipomotyöntekijäin ammattiosasto: Kuninkaat kukistuu, valtakunnat vapisee, mutta leipuri leipoo vaan. 100-vuotisjulkaisu, Helsinki 1988.
- Tony Hillerman:* Kojootin jälki. Keuruu 1991.
- Eric Hobsbawm:* Workers: Worlds of labor. New York 1984.
- Eric Hobsbawm:* Labouring Men, Studies in the History of Labour, kuudes painos. Lontoo 1979.
- Eric Hobsbawm:* The Age of Capital. New York 1975.
- Eric Hobsbawm:* Johdanto. Kommunismen Manifesti. Vastapaino, Tampere 1998.
- Eric Hobsbawm:* The Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movements in the 19th and the 20th centuries, neljäs painos. Manchester University Press 1978.
- Kari Hokkanen:* Kekkosen maalaisliitto 1950–1962. Keuruu 2002.
- Richard Hyman:* Understanding European Trade Unionism. Between Market, Class & Society. Sage Publications 2001.
- Jouko Jaakkola:* Kun valtio ei auttanut – työväen keskinäinen apu Suomessa. Pentti Haapala (toim.): Väki Voimakas 6. Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Tammerpaino 1993.
- Jouko Jaakkola:* Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Julkaisusta Armeilaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Helsinki 1994.
- Jorma Kalela:* Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986. Tampere 1986.
- Jorma Kalela:* Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa. Työvoimaministeriö. Helsinki 1989.
- Antti Karisto–Pentti Takala–Ilkka Haapola:* Matkalla Nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Juva 1999.
- Pirjo Karppinen:* Helsingin Liha-Elin-tarviketyöntekijäin ao no 5 75 v. Oulu 1982.
- Kimmo Katajala:* Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Historiallisia tutkimuksia 212. Vammala 2002.
- Timo Kauppinen–Tuomo Alasoini:* Työelämän suhteet, aikasarjoja 1907–84. Työelämän suhteiden neuvotelukunta 3/1985. Helsinki 1986.

- Walter Korpi:* Työväenluokka hyvinvointikapitalismissa. Työ, ay-liike ja politiikka Ruotsissa. Osuuskunta Vastapaino. Jyväskylä 1984.
- Pauli Kettunen:* Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Historiallisia tutkimuksia 138. Jyväskylä 1986.
- Väinö Leskinen:* Asevelisocialismista kansanrintamaan. Poliittikkaa kolmella kymmenluvulla, kolmas painos. Helsinki 1967.
- Olavi Lindblom:* Punaista vai valkoista. Helsinki 1969.
- Markku Mansner:* Suomalaista Yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1956–1982. Teollisuuden Kustannus Oy. Jyväskylä 1990.
- Marko Nenonen:* Lapiolinjalla. Raimo Parikka (toim.): Väki voimakas 7. Työ ja työttömyys. Työväen historian perinteen ja tutkimuksen seura. Helsinki 1994.
- Heikki Niemelä:* Suomen sosiaaliturvajärjestelmän synty 1945–1990. Pentti Haapala (toim.): Väki Voimakas 6, Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Tammerpaino 1993.
- Sigvard Nyström:* History of the IUF part 1: the Forerunners. International Union of Food and Allied Workers' Associations. Geneve 1984.
- Teemu Oinonen:* »Me emme pyydä, me vaadimme» Suomen Elintarviketyöläisten Liitto SEL ry:n historia 1905–1980. Kustannusosakeyhtiö Yhteistyö. Helsinki 1980.
- Raimo Paavola–Eija Husu:* Paikallisyhteistyötoimintaa Helsingissä 110-vuotta. Kokkola 1999.
- Raimo Parikka:* Sata vuotta naulan kantaan. Helsingin kirvesmiesten ammattiosasto 1895–1995. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä 1995.
- Raimo Parikka:* Perheet laman kourissa. Pääkaupungin kuva, Memoria 14. Jyväskylä 2000.
- Raimo Parikka:* »Varo veli, topora yksin matkustaa»– Rahvas vastarinta ja politiikka. Raimo Parikka (toim.): Väki voimakas 10. Työväestö ja kansakunta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 1997.
- Jukka Pekkarinen–Juhana Vartiainen:* Suomen talouspolitiikan pitkä linja, toinen tarkistettu painos. Juva 1995.
- Jarmo Peltola:* Metsätyömiehet ja hanslankarit. Raimo Parikka (toim.): Väki voimakas 7. Työ ja työttömyys. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 1994.
- Matti Peltonen:* Mikrohistoriasta. Hanki ja jää. Tampere 1999.
- Veikko Porkkala:* Puuseppä työväenluokan palveluksessa. Juva 1999.
- Omni Rantala:* Suomen puolueiden muuttuminen 1945–1980. Helsinki 1982.
- Juha Siltala:* Psykohistorian metodologisia kysymyksiä. Teoksessa Kari Immonen–Maarit Leskelä–Kärki (toim.): Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001.
- Hannu Soikkanen:* Sosialismin tulo Suomeen, ensimmäisiin yksikamariin eduskunnan vaaleihin asti. Porvoo 1961.
- Pentti Renvall:* Nykyajan historian tutkimus. Porvoo 1965.
- Kari Teras:* Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulmia modernisoi-tuviin työelämän suhteisiin 1880–1920. Bibliotheca Historica 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001.
- E. P. Thompson:* Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Tampere 1996.
- Erkki Tuomioja:* Pekka Kuusi – alko-holipoliitikko, sosiaalipoliitikko, ihmiskuntapoliitikko. Hämeenlinna 1996.
- Orvo Turpeinen:* Väestö. Helsingin historia vuodesta 1945. Helsingin kaupunki 1997.
- Kyösti Urponen:* Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Julkaisussa Armelaisuus, yhteisöapu sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan Keskusliiton sarja 1. Helsinki 1994.
- Esko Valkama:* Leskinen toim. Työmarkkinajärjestöt. Oy Weilin & Göös. Tampere 1971.
- Heikki Waris:* Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipoliittikka. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 5, seitsemäs painos. Porvoo 1980.
- Heikki Waris:* Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle, toinen tarkistettu painos. Tapiola 1973.
- Jyrki Vesikansa:* Talouden vapauden puolesta 75 vuotta Keskuskauppa-kamarin toimintaa. Keuruu 1993.
- Pentti Viita:* Viljelijäväestön ja palkan-saajien elintaso 1963. Kulutusosuuskuntien keskusliitto. Helsinki 1964.
- Timo Vihavainen:* Hyvinvointi-Suomi. Suomen historian pikkujättiläinen. Porvoo 2003.
- Matti Virtanen:* Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 831, Stakes. Helsinki 2001.
- Kari Vähätalo:* Työttömyys ja suomalaisen yhteiskunta. Tampere 1998.

HENKILÖHAASTATTELUT TUTKIJAN HALLUSSA

- Eriksson Karl 051239 haastattelu
17.12.2003 sekä 3.3.2004
- Hautala Juhani keskustelu 4.9.1996
- Helander Kalle 181236 keskustelu
10.1.2004
- Kauhanen Teuvo 100730 haastattelu
5.10.2003

Kaunola Reijo 090537 haastattelut puhe-
limessa 14.9.2003 ja 27.2.2004
Korhonen Simo 140823 haastattelu
12.1.2000
Lehtonen Sulo 191116 haastattelu
10.12.2003
Levander Rainer 250141 haastattelu
31.1.2000
Lindblad Rudolf 061233 haastattelu
16.10. 2003
Myllyniemi Marja 040940 haastattelu
18.10.2003
Nieminen Ilmari 101036 haastattelu
15.10. 2003
Pakkala Aino 200834 haastattelu
12.-13.1.2000
Perä Mauri 281235 haastattelu
10.10.2003
Piirainen Matti 251049 haastattelu
18.1.2004

LUETTELO TAULUKOISTA JA KUVIOISTA

Taulukko 1. SKDL:n eduskuntaryhmälle
saapuneita kirjeitä maaseudulta ja
kaupungeista
Kuvio 1. Suomen ammatissa toimiva
väestö elinkeinon mukaan vuosina
1950-1990
Kuvio 2. Elinkeinorakenteen muu-
toksen ajoittuminen ja nopeus
Pohjoismaissa
Taulukko 2. Sosiaaliturvan kattavuus
Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa

Taulukko 3. SAK:n jäsenmäärät vuosina
1943-1954
Taulukko 4. Viiden elintarvikealan
ammattiosaston jäsenmäärät
vuosina 1946-1950
Taulukko 5. Tupakkatehtaiden ja
panimoiden naisten ohjepalkat ja
käytännön ansiot vuonna 1956
Taulukko 6. Lakkopäivät ja lakkofrek-
venssi vuosina 1951-1955
Taulukko 7. Jäsenmäärät viidessä
elintarviketeollisuuden työntekijään
ammattiosastossa Helsingissä
vuodesta 1956 vuoteen 1958
Kuvio 3. Suomen lakkofrekvenssi
1945-1970
Taulukko 8. Vertailtavat vuositulot vilje-
lijöillä ja palkansaajilla vuonna 1963
Kuvio 4. Palkansaajien reaali-
kehitys 1948-80
Taulukko 9. Köyhäinhoidon ja huolto-
avun myöntämisyyt ja avustettu-
jen osuus väestöstä

KUVALUETTELO

Kuva 1. (s. 14)
Äidit liikkeellä L121/57, K2371
Kuvaaja: Yrjö Lintunen
Kuvausaika: 29.6.1957
Kuvauspaikka: Helsinki
Kuvaus: Naiset marssilla eduskuntaan
iskulauseineen lapsilisien maksamisen
puolesta. Eduskunnassa suuri perhei-
den lähetystö.
Kansan Arkisto

Kuva 2., (s. 54) Metallimiesten
lähetystö K2380
metalli/kuvan tiedot
kuvaaja: Yrjö Lintunen
kuvausaika: 13.4.1961
kuvauspaikka: Helsinki, Eduskuntatalo
sisältö: Metallimiesten lähetystö
menossa eduskuntaan.

Kuva 3. (s. 110)
Häädetty Leevi Hyvärinen K2786
Kuvaaja: tuntematon
Kuvausaika: 2.3.1961
Kuvauspaikka: Helsinki
Kuvaus: Varastonhoitaja Leevi Hyvä-
rinen perheineen häädettynä asunnos-
taan ammatillisen järjestäytyneisyyden
puolesta puhumisen vuoksi.
Kansan Arkisto

kuva 4. (s. 218)
Suurmielenosoitus eduskunnalla K2370
Kuvaaja: Yrjö Lintunen
Kuvausaika: 9.12.1958
Kuvauspaikka: Helsinki
Kuvaus: Mielenosoittajat eduskunta-
talon edessä. Kylteissä tekstejä liittyen
mm. työttömyysvakuutukseen, hinto-
jen, maksujen ja verojen korotuksiin
sekä suuryritysten avustuksiin.
Kansan Arkisto

Kuva 5. (s. 230)
Helsinkiläiset tunkevat eduskuntaan
K2778
Kuvaaja: Yrjö Lintunen
Kuvausaika: 26.11.1957

Kuvauspaikka: Helsinki
Kuvaus: Helsingin työläisten suurlähe-
tystö esittää asiansa kansanedustajille
eduskuntatalon portailla.
Kansan Arkisto

KÄYTETTYJÄ NIMIÄ LYHENTEITÄ

Puolueiden nimet, niiden lyhenteet ja
yleistykset on kirjoitettu vakiintuneen
käytännön mukaisesti. Puoluejäsenyys
on yleensä merkitty sulkuihin käyttäen
seuraavia lyhenteitä (suluissa):

Kokoomus, kokoomus, (kok)

Maalaisliitto, maalaisliitto, (ml)

Ruotsalainen Kansanpuolue, RKP, (rkp)

Sosialidemokraattinen Puolue, SDP, (sd)

Sosiaalidemokraattinen oppositio,
(sd, opp.)

Suomen Kansan Demokraattinen
Liitto, SKDL, (skdl)

Suomen Kansanpuolue,
kansanpuolue, (kp)

Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemo-
kraattinen Liitto, TPSL, (tpsl)

